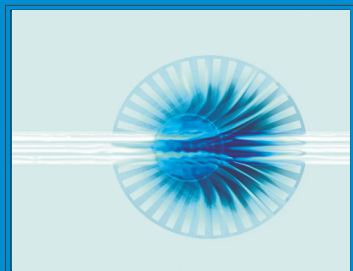

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

nr 14 rok 2020

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Andrey Zaynuldinov Tiarenkov Figurative meanings of lexemes of the thematic group “divine” in the creation of emotive evaluation in the Russian and Spanish languages (pragmalinguistic approach)

Włodzimierz Wysoczański Złożenia z komponentem *biało* w językach słowiańskich

Ekaterina Vasilenko Sexist hate speech: Topical organization of intolerant discourse

Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy Текст современного гимна Украины как историко-культурологический лингвистический код

Radosław Lis Der politische Wortschatz – Merkmale der LTI

Eugene Ivanov Беларускія антыпрыказкі як з’ява нацыянальнай лінгвакультуры

Albina Tepļakowa Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen)

Irina Zimonyi-Kalinyina Thematic category of meal, cuisine, and hospitality in the ungarian proverbial lore

Natalia Grushina Concept of time in language and text (contextual time markers)

Tatiana Bobrikova Конструирование пространственных образов: от когнитивной лингвистики к когнитивной поэтике (на материале романа Милорада Павича «Drugo telo»)

Józef Chojnacki Zabytki rękopiśmienne z Pызdr z drugiej połowy XVI wieku. Uwarunkowania historyczne. Właściwości językowe w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego

Gintautas Kundrotas Lithuanian language intonation: history of research, in the context of language 'intonology'

Marta Alicja Trzeciak Komunikacja językowa i medialna w czasie epidemii koronawirusowej – omówienie zjawiska oraz studium przypadku

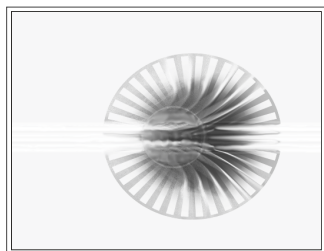
Beata Nawrot-Lis Language in CLIL settings: research overview

Współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze

nr 14 rok 2020

ISSN 2391-5137

Językoznawstwo

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Redakcja czasopisma

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal (redaktor naczelny)
Dr Anna Fadecka (z-ca redaktora naczelnego)

Rada programowa

Prof. dr hab. Diana Blagoeva (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk)
Prof. dr hab. Grażyna Habrajska (Uniwersytet Łódzki)
Dr Anna Kisiel (KU Leuven, Belgia)
Prof. dr hab. Gintautas Kundrotas (Vytautas Magnus University, Litwa)
Prof. dr hab. Siya Kolkovska (Instytut Języka Bułgarskiego, Bułgarska Akademia Nauk)
Prof. dr hab. Elżbieta Laskowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy)
Prof. dr hab. Ewa Malinowska (Uniwersytet Opolski)
Prof. nadzw. dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska (Uniwersytet Łódzki)
Prof. dr hab. Wolfgang Mieder (University of Vermont, USA)
Prof. dr hab. Valerij Mokieńko (Petersburski Uniwersytet Państwowy)
Dr inż. Beata Nawrot-Lis (Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu)
Prof. nadzw. dr hab. Joanna Satoła-Staškowiak (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi)
Prof. dr hab. Henryka Sędziak (Uniwersytet w Białymstoku)
Prof. nadzw. dr hab. Andrzej Sitarski (UAM w Poznaniu)
Ph Dr. Slávka Tomaščíková (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)
Prof. dr hab. Harry Walter (Universität Greifswald, Niemcy)
Prof. nadzw. dr hab. Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski)
Prof. dr hab. Andrey Zaynuldinov (University of Barcelona)

Redaktorzy naukowcy numeru

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal
Dr Anna Fadecka

Redaktorzy tematyczni

Prof. nadzw. dr hab. Krzysztof Kusal
Dr Anna Fadecka
Dr Olga Majchrzak

Redaktorzy językowi

Anna Fadecka (j. polski), Michael Fleming (j. angielski),
Irina Kabyszewa (j. rosyjski), Krzysztof Kusal (j. rosyjski)

Recenzenci: na stronie www.jezykoznawstwo.ahe.lodz.pl/pl/redakcja

Redakcja „Językoznawstwa” Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Katedra Komunikacji Językowej
90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, pok. K-315
tel. 42 29 95 676; e-mail: jezykoznavstwo@ahe.lodz.pl
www.jezykoznawstwo.ahe.lodz.pl

© Copyright by Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
Łódź 2020

ISSN 2391-5137

Wersja elektroniczna na podstawie wersji papierowej (referencyjnej)

Skład DTP Monika Poradecka

Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi

90-212 Łódź, ul. Sterlinga 26, tel. 42 63 15 908;
e-mail: wydawnictwo@ahe.lodz.pl
www.wydawnictwo.ahe.lodz.pl

Spis treści

Wprowadzenie	7
SEMANTYKA. PRAGMATYKA. STYLISTYKA	
Andrey Zaynuldinov Tiarenkov Figurative meanings of lexemes of the thematic group “divine” in the creation of emotive evaluation in the Russian and Spanish languages (pragmalinguistic approach)	15
Włodzimierz Wysoczański Złożenia z komponentem <i>biało</i> w językach słowiańskich	29
Ekaterina Vasilenko Sexist hate speech: Topical organization of intolerant discourse	47
Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy Текст современного гимна Украины как историко-культурологический лингвистический код	61
Radosław Lis Der politische Wortschatz – Merkmale der LTI	73
PAREMIOLOGIA. PAREMIOGRAFIA	
Eugene Ivanov Беларускія антыпрыказкі як з’ява нацыянальнай лінгвакультуры	83
Albina Tepljakowa Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen)	107
Irina Zimonyi-Kalinyina Thematic category of meal, cuisine, and hospitality in the Hungarian proverbial lore	129

JĘZYKOZNAWSTWO KOGNITYWNE

Natalia Grushina

Concept of time in language and text (contextual time markers)..... 143

Tatiana Bobrikova

Конструирование пространственных образов: от когнитивной лингвистики к когнитивной поэтике (на материале романа Милорада Павича «Drugo telo») 151

HISTORIA JĘZYKA

Józef Chojnacki

Zabytki rękopiśmienne z Pyzdr z drugiej połowy XVI wieku. Uwarunkowania historyczne. Właściwości językowe w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego..... 163

FONETYKA. FONOLOGIA

Gintautas Kundrotas

Lithuanian language intonation: history of research, in the context of language ‘intonology’ 195

KOMUNIKACJA JĘZYKOWA

Marta Alicja Trzeciak

Komunikacja językowa i medialna w czasie epidemii koronawirusowej – omówienie zjawiska oraz studium przypadku (na przykładzie własnych tekstów naukowych)..... 207

GLOTTODYDAKTYKA

Beata Nawrot-Lis

Language in CLIL settings: research overview 223

Table of Contents

Introducion	7
SEMANTICS. PRAGMATICS. STYLISTICS	
Andrey Zaynuldinov Tiarenkov Figurative meanings of lexemes of the thematic group “divine” in the creation of emotive evaluation in the Russian and Spanish languages (pragmalinguistic approach)	15
Włodzimierz Wysoczański Compound units with the lexical component 'white' ('biało') in Slavic languages	29
Ekaterina Vasilenko Sexist hate speech: Topical organization of intolerant discourse	47
Alexandr Savchenko, Mikhail Khmelevskiy The Text of the Modern Ukrainian Anthem as a Historical and Cultural Linguistic Code	61
Radosław Lis The political language – characteristics of the LTI	73
PROVERB STUDIES	
Eugene Ivanov Belarusian Anti-Proverbs	83
Albina Tepljakowa About the structure of the dictionary of winged words in the modern literary German language (for Belarusians studying German as a foreign language)	107
Irina Zimonyi-Kalinyina Thematic category of meal, cuisine, and hospitality in the Hungarian proverbial lore	129

COGNITIVE LINGUISTICS

- Natalia Grushina
Concept of time in language and text (contextual time markers)..... 143
- Tatiana Bobrikova
**Construction of spatial images: from cognitive linguistics to cognitive poetics
(based on the novel by Milorad Pavić “Drugo telo”).....** 151

HISTORICAL LINGUISTICS

- Józef Chojnacki
**Handwritten monuments from Pyzdry from the second half of the XVI century.
Historical conditions. Linguistic properties in the context of development
and unification tendencies of the national language.....** 163

PHONETICS. PHONOLOGY

- Gintautas Kundrotas
**Lithuanian language intonation: history of research, in the context
of language ‘intonology’ .....** 195

LANGUAGE AND COMMUNICATION

- Marta Alicja Trzeciak
**Language and media communication during the coronavirus epidemic –
discussion about the phenomenon and case study based on own articles .....** 207

LANGUAGE EDUCATION

- Beata Nawrot-Lis
Language in CLIL settings: research overview 223

Wprowadzenie

Czasopismo „Językoznawstwo” wzorem lat ubiegłych zamieszcza na swych łamach materiały poświęcone aktualnym problemom współczesnej lingwistyki obejmujące zagadnienia systemu gramatycznego i leksykalnego, semantyki i pragmatyki językowej, leksykologii i leksykografii, gramatyki kontrastywnej, socjolingwistyki, kontaktów językowych, polityki językowej oraz procesów nauczania i uczenia się języków obcych. Bieżący numer „Językoznawstwa” z uwagi na swą zawartość tematyczną został podzielony na siedem rozdziałów.

Dział **Semantyka. Pragmatyka. Stylistyka** otwiera artykuł *Figurative meanings of lexemes of the thematic group „divine” in the creation of emotive evaluation in the Russian and Spanish languages (pragmalinguistic approach)* poświęcony zbadaniu fenomenu oceny emocjonalnej na materiale słownictwa rosyjskiego i hiszpańskiego (z uwzględnieniem slangu) oraz frazeologii. Po raz pierwszy dokonano w nim kompleksowej semantycznej analizy porównawczej sposobów powstawania i wykorzystania jednostek wartościujących, odzwierciedlających swoistość percepcji kategorii językowych obydwu języków. Autor analizuje materiał leksykalny i frazeologiczny, sposoby prezentacji w praktyce leksykograficznej oraz przyczyny powstawania wtórnych znaczeń oceniających. Otrzymane wyniki potwierdzają hipotezę, zgodnie z którą przynależność pierwotnych znaczeń nominatywnych jednostek leksykalnych do konkretnej grupy frazeologiczno-semantycznej (GFS), w tym przypadku grupy tematycznej „boski”, prowadzi do powstawania wtórnej pozytywnej emotywniej semantyki oceniającej. W oparciu o cytaty z literatury pięknej wskazano na specyfikę pozycji syntaktycznej wokatiwu oraz predykatu w trakcie oceniania emocjonalnego.

Artykuł *Złożenia z komponentem „biało” w językach słowiańskich* zawiera analizę złożzeń z segmentem *biało-* w językach słowiańskich pod kątem analizy kolorystycznej i, zgodnie

z intencją autora, ma na celu odtworzenie językowych sposobów ujmowania określonego wycinka rzeczywistości. Zaprezentowane złożenia traktowane są w szerokim rozumieniu jako nieterminologiczne oraz mieszczące się w sferze słownictwa profesjonalno-naukowego i nazw oficjalnych. Rozpatrywany materiał języków słowiańskich poświadcza dużą liczebność kompozycji z odwołaniem do barwy białej o charakterze nieterminologicznym. W ich obrębie wyróżniono kilka zasadniczych pól tematycznych, z których najbardziej reprezentatywne są odnoszące się do człowieka, przede wszystkim do wyglądu zewnętrznego oraz społecznego wymiaru życia, a także mieszczące się w polu tematycznym zwierzęta. Bogaty jest także zasób terminologiczny złożzeń z komponentem *biało*, który stanowią głównie terminy biologiczne – botaniczne i zoologiczne, anatomiczno-medyczne i techniczne, w mniejszym stopniu należące do innych elementów świata.

Autor umiejscawia rozpatrywane jednostki złożeniowe ze składnikiem kolorystycznym *biało* w polu możliwości derywacyjnych, naświetla ich specyfikę pod względem łączliwości tego składnika, osadzając tym samym wyniki swych dociekań w szerszej płaszczyźnie poszukiwań odniesień obiektowych barwy białej w konfrontacji międzyjęzykowej.

Celem artykułu *Sexist hate speech: Topical organization of intolerant discourse* jest określenie struktury tematycznej seksistowskiej mowy nienawiści jako formy nietolerancyjnego dyskursu. Seksistowski język wrogości rozpatrywany jest tu jako rodzaj genderowo uwarunkowanego języka wrogości, na który wpływają te same społeczne, polityczno-prawne i kulturowo-etniczne czynniki, co na język wrogości, oparty na orientacji seksualnej lub identyfikacji genderowej. W artykule zaproponowano całościowe ujęcie struktury tematycznej języka wrogości, przytaczane są przykłady werbalizacji tematów i podtematów seksistowskiego języka wrogości w dyskursie internetowym Białorusi.

Autorzy artykułu *Текст современного гимна Украины как историко-культурологический лингвистический код* dokonali lingwokulturologicznej analizy tekstu współczesnego hymnu Ukrainy – zawartej w nim leksykalnej obrazowości i metaforyki. Przedstawiono tło historyczne jego powstania oraz podkreślono rolę jego autora, P.P. Czubińskiego, zarówno w umacnianiu ukraińskiej świadomości narodowej, jak i w rozwoju rosyjskiej historiografii i etnografii. Szczególną uwagę poświęcono aspektom lingwokulturologicznym pomocnym w zrozumieniu sensu i istoty tekstu wiersza, który stał się jednym z symboli niezawisłej Ukrainy, a częściowo również precedensowym fenomenem we współczesnym dyskursie rosyjskim. Przedstawione w artykule zagadnienie rozpatrywane jest także w kontekście kultury ogólnoeuropejskiej – francuskiej, polskiej, rosyjskiej, słowackiej, serbskiej i chorwackiej, bez której nie sposób pojąć głębi tego tekstu, utkanego z mnóstwa historyczno-kulturologicznych panslawistycznych asocjacyjnych odsyłaczy, ukrytych pod każdym wersem tekstu tego zaprawdę unikalnego utworu literackiego.

Ostatni artykuł niniejszego działu, *Der politische Wortschatz – Merkmale der LTI*, zawiera próbę analizy języka propagandy hitlerowskiej. Bazą źródłową, wykorzystaną przez autora pod kątem zasygnalizowanej problematyki, są wybrane egzemplarze wydawanego w Generalnym Gubernatorstwie dziennika „Krakauer Zeitung”, wpleczonego w latach 1939–1945 w system propagandy hitlerowskiej i będącego jednym z jej najistotniejszych ogniw. Dziennik ten miał być organem kierownictwa politycznego oraz nosicielem woli politycznej i misji kulturowej narodu niemieckiego.

Dział **Paremiologia. Paremiografia** zawiera 3 artykuły.

Tekst *Беларускія антыпрыказкі як з'ява нацыянальнай лінгвакультуры* poświęcony jest omówieniu pojęcia antyprzysłowia, głównych etapów jego rozwoju i jego analizie jako zjawiska językowego. Określono problematykę badań i opracowań leksykograficznych antyprzysłów we współczesnym języku białoruskim. Opisano historię rozwoju, skład, podstawowe sfery użycia, grupy tematyczne, odmiany prototypów (tekstów wyjściowych), najbardziej produktywne sposoby derywacji. Ukazano ponadto związek analizowanych jednostek z treścią tekstu wyjściowego i przedstawiono typy strukturalne oraz formy wariacyjne białoruskich antyprzysłów.

Artykuł *Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen)* opisuje strukturę słownika skrzydlatych słów powszechnie używanych we współczesnym języku niemieckim. Słownik adresowany jest do Białorusinów, którzy studiują język niemiecki jako obcy. Rozpatrywane są źródła tekstowe skrzydlatych słów w języku niemieckim, zasady sporządzania słownika, jego objętość, budowa hasła słownikowego oraz przytaczane są przykłady opisu leksykograficznego skrzydlatych wyrażen o rodowodzie niemieckim. Każde niemieckie skrzydlate wyrażenie posiada odpowiednik białoruski, dlatego, jak zauważa autorka, słownik może być przydatny również jako słownik przekładowy dla Niemców uczących się języka białoruskiego.

Autorka artykułu *Thematic category of meal, cuisine, and hospitality in the ungarian proverbial lore* stawia sobie za cel dobór węgierskich przysłów grupy tematycznej gastronomii i gościnności zarówno w sensie dosłownym, jak i przenośnym. W charakterze źródła wykorzystano ostatnie i wcześniejsze wydania słowników paremii. Przysłowia wybierano według słów kluczowych i innych ich komponentów. Za pomocą analizy porównawczej i opisowej cały zebrany materiał został podzielony na cztery podgrupy. Do identyfikacji w przysłowiaach składnika specyficznych węgierskich realiów, tak zwanych hungarikumów, zastosowano specjalny filtr semantyczny.

Dział **Językoznawstwo kognitywne** zawiera 2 artykuły.

W tekście *Concept of the time in language and text (contextual time markers)* podjęto próbę zbadania rozmaitych prezentacji czasu w języku i w tekście, również jako czwartego wymiaru realności, wykorzystywanego do opisu wydarzeń w przestrzeni trójwymiarowej. W prezentowanym artykule czas badano z różnych punktów widzenia i w różnych aspektach. Percepcja czasu, jak podkreśla autorka, może ulegać modyfikacji w zależności od środowiska społecznego i kulturowego i właśnie dlatego niezwykle istotne jest zwrócenie uwagi na różnorodne przedstawianie czasu podczas nauki języka obcego. W artykule zbadano różne markery czasowe w języku angielskim i rosyjskim, a także kontekstualne markery czasowe, które możemy znaleźć w ćwiczeniach z rozumienia przeczytanego tekstu na poziomie zaawansowanym podczas nauki języka rosyjskiego jako obcego. Porównano językowe i kontekstualne markery czasowe, wykorzystując kognitywne podejście do jednostek tekstowych.

Artykuł *Конструирование пространственных образов: от когнитивной лингвистики к когнитивной поэтике (на материале романа Милорада Павича «Drugo telo»)* poświęcony jest problematyce konstruowania obrazów przestrzennych w powieści znanego

serbskiego pisarza Milorada Pavica *Drugo telo*. Okazało się, że mechanizm mentalnej konstrukcji obrazów przestrzennych opiera się na zasadzie komplementarności języków werbalnych i niewerbalnych, czyli na zasadzie multimodalnego kodowania informacji. Za tekstem werbalnym kryją się obrazy wizualne, dźwiękowe, dotykowe i inne. Zdaniem autorki wiarygodność mentalnych obrazów przestrzennych zapewnia szczegółowość wspomnień, do których odwołuje się czytelnik podczas interpretacji tekstu.

Zamieszczony w dziale **Historia języka** artykuł *Zabytki rękopiśmienne z Pyzdr z 2. połowy XVI wieku. Uwarunkowania historyczne. Właściwości językowe w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego* stanowi dogłębne studium o zabytkach manuskryptowych z niewielkiego wielkopolskiego miasteczka w powiecie wrzesińskim.

Na całość dzieła składają się informacje dotyczące historii Pyzdr (uwarunkowania historyczne zabytków), struktury społecznej mieszczan, przywilejów mieszczańskich, statutów cechowych. Zasadniczą częścią rozprawy pozostaje jednak wnikliwa, wszechstronna analiza właściwości językowych opisywanych zabytków – fonetyczna, leksykalna, słowotwórcza oraz morfologiczna. Wprowadzone w tekście modyfikacje wyników badań nad zabytkami z Pyzdr są konsekwencją archiwalnych kwerend autorskich po roku 1994 i dotyczą uzupełnień w strukturze opisu cech językowych zabytków oraz nowych, istotnych obserwacji w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego, licznych kontynuacji we współczesnych gwarach.

Dział **Fonetyka. Fonologia** zawiera jeden artykuł pt. *Lithuanian language intonation: history of research, in the context of language intonology*, który stanowi przegląd badań nad intonacją języka litewskiego w kontekście intonologii języka.

Badania nad intonacją języka litewskiego datują się stosunkowo późno, a mianowicie od początku XX wieku, podczas gdy pierwsze dociekania nad intonacją innych języków europejskich (np. angielskiego czy rosyjskiego) sięgają XVI i XVII wieku. Najbardziej produktywnym okresem badawczym okazał się początek i druga połowa XX wieku, kiedy do badań nad zagadnieniem zawartym w tytule artykułu włączyli się językoznawcy litewscy – specjaliści z zakresu składni oraz fonetyki eksperymentalnej.

Zasadniczą częścią artykułu *Komunikacja językowa i medialna w czasie epidemii koronawirusowej – omówienie zjawiska oraz studium przypadku*, zamieszczonego w dziale **Komunikacja językowa** jest przedstawienie własnych badań z zakresu komunikacji medialnej i naukowej w czasie pandemii koronawirusa oraz omówienie efektów, jakie dzięki nim osiągnięto. Wieloletnie doświadczenie dziennikarsko-naukowe skłoniło autorkę do dokonania studium przypadku, omówienia własnych badań oraz ich efektów w kontekście pandemii. Ustalono potrzeby odbiorców oraz luki w ich wiedzy, dotyczącej nowego koronawirusa i jego wpływu na codzienne funkcjonowanie. Wdrożone przez autorkę działania doprowadziły do następującej konkluzji: przystępne, ale i rzetelne przedstawianie danych naukowych w artykułach cieszy się dużym zainteresowaniem wśród odbiorców i przyczynia do lepszego rozumienia przez nich zjawisk, w których się nie specjalizują.

Całość tomu wieńczy dział **Glottodydaktyka**.

W artykule *Language in CLIL settings: research overview* autorka analizuje potencjał nauczania metodą CLIL oraz opisuje możliwe korzyści oferowane przez edukację dwujęzyczną. Tekst prezentuje przegląd literatury oraz gruntowną analizę badań w zakresie

zastosowania metody CLIL w nauczaniu języków obcych. Intencją autorki artykułu było przedstawienie dowodów potwierdzających skuteczność nauczania metodą CLIL oraz zachęcenie przyszłych badaczy do dalszego zgłębiania tej tematyki.

Życzymy naszym Czytelnikom przyjemnej i inspirującej lektury.

Redaktor naczelny „Językoznawstwa”
Krzysztof Kusal

**SEMANTYKA. PRAGMATYKA.
STYLISTYKA**
SEMANTICS. PRAGMATICS.
STYLISTICS

Andrey Zaynuldinov Tiarenkov
University of Barcelona
e-mail: andrei.zainouldinov@ub.edu

 <https://orcid.org/0000-0003-2245-5156>

Figurative meanings of lexemes of the thematic group “divine” in the creation of emotive evaluation in the Russian and Spanish languages (pragmalinguistic approach)¹

Abstract

This article considers the phenomenon of emotional assessment based on Russian and Spanish vocabulary (including slang), as well as phraseology. For the first time, a comprehensive semantic comparative study of the ways of forming and using evaluative units, reflecting the peculiarities of the perception of the linguistic pictures of the Spanish and Russian languages, has been carried out. The author analyzes the lexical and phraseological material, ways of representation in lexicographic practice, the reasons for the emergence of secondary evaluative meanings. The results obtained allow us to confirm the hypothesis that the belonging of the primary nominative meanings of lexical units to a specific FSH, in our case the “divine” group, leads to the emergence of secondary positive emotional evaluative semantics.

The commonality of norms governing the formation of positive assessments in Russian and Spanish was confirmed, which makes it possible to speak about the presence of a common model of evaluative semantics as a single system, as well as the absence of a fundamental difference in the figurative structure and methods of forming an evaluative nomination in Russian and Spanish, determined by the common Christian culture and civilization, as well as the common origin of languages.

Keywords: pragmalinguistics, Spanish, Russian, lexical and phraseological units, figurative meaning, emotional evaluation, FSG, “divinity”, “angel”, “God”.

---

¹ This work was supported by the project “Disinformation and Aggressiveness in Social Media: Analyzing the Language” of the Spanish Ministry of Economics and Development.

A highlighting approach to some semantic fields related to expressiveness and emotional evaluation does not require special clarification. Communicative goals, emotional conviction (Yakubinsky, 1986: 18) are studied in a variety of ways in relation to Russian and other languages. The specifics of pragmatic (as opposed to descriptive) meanings determine the special role of paradigmatic and syntagmatic characteristics. The patterns of using emotional-evaluative vocabulary with certain pragmatic goals are discussed. Pragmalinguistic scholarship is marginal in the Spanish linguistic tradition.

In my opinion, pragmatical analysis allows us to combine different approaches (semantics, lexical/vocabulary, grammatical: morphological y syntactical) in the frame of expressing special types of intention. In the Russian tradition this approach could be identified as “pragmalinguistics” (Kiseleva, 1978).

N.D. Arutyunova contends that “pragmatic meaning is revealed through syntax. The difference in the syntactic positions occupied by evaluative predicates, in turn, is associated with differences in the nature of those objects that they define” (Arutyunova, 1988: 7). This view is based on the juxtaposition of the identification function and the prediction function, among the syntagmatic features of the use of vocabulary with a positive emotional assessment, the most typical are the positions of vocative and predicate (Zaynuldinov, 2019).

1. Hypothesis. FSG

In the framework of pragmalinguistics (speech impact theory), L.A. Kiseleva contends that the criterion for classifying vocabulary as emotionally-evaluative units is the internal form. The markers that determine emotional evaluation, among others, include the presence of metaphorical imagery or imagery arising from the emphasized darkened motivation of semantics at the synchronous level.

The author shares the positions of linguists who recognize within the framework of the lexical system the existence of the opposition ‘a synonymous series – a lexical-semantic group (LSG) – a lexical-semantic field’ and including only one part of speech in the LSG. At the same time, the conditionality of the means of creating emotional-evaluative semantics by the thematic relevance of lexemes requires taking into account belonging to certain thematic groups (TG). This takes into account the thematic relevance of linguistic units as semantic complexes, which determines the nature and sign of emotional evaluation.

The specifics of emotional evaluative semantics determines a special approach to the selection of groups, which takes into account, along with primary nominative, secondary evaluation values, i.e. the principle of functional-communicative typology of pragmalinguistic units determines the foundations of groupings.

In this article, emotional-evaluative vocabulary is described within the framework of functional-semantic groups (FSG). The nominative primary meanings belong to a certain thematic group. This leads to the formation of a secondary emotional-evaluative value of a certain evaluative sign. Among the negative-evaluative units is the FSG “divine” (with figurative meanings of words *angel*, *God*, *paradise*, *divine*, derivative words from them and these components as part of phraseological units).

The author suggests that the assignment of the primary nominative meanings of lexical units to a certain LTG (lexical-thematic group) or LPTG (lexical-phraseological thematic group, taking into account phraseological units) causes the appearance of a secondary emotional-evaluative semantics of a positive or negative order. Thus, a negative emotional evaluation can be reflected in FSG (functional-semantic groups) of “dirt”, “emptiness”, “diabolical”, “black”, “wooden”, and a positive – in FSG of “heavenly”, “brilliance”, “divine”, “light”, “beautiful”, “sweets”.

This classification of FSG, combining lexical and phraseological units that express emotive evaluation (including general slang), is presented in a systematic form for the first time, although some observations on this subject can be found in a number of lexicological and phraseological studies, cultural and ethnographic works of V.I. Dal, A.A. Potebnia, A.S. Famintsyn, A.N. Afanasyev, A.M. Melerovich, V.M. Mokienco and others, where the thematic relevance to the FSG is not specifically mentioned, but where, in particular, some patterns of rethinking the primary semantics are proposed.

FSG “divine” is a group of lexical and phraseological units. Units with the components “**angel**” and “**Good**” exhibit all the typical patterns of the creation and functioning of emotional evaluation.

This factor has determined the structure of the main research part of this article.

2. Purpose. Material

The purpose of this article is to study the pragmatic aspect of semantics based on emotionally-evaluating Russian and Spanish vocabulary and phraseology, the primary meaning of lexical units or components of phraseological units of which relates to functional semantic groups (FSG) “divine”. The scope of this article allows a consideration of only linguistic units with the components “angel” and “God”, nevertheless, this limitation does not prevent more general conclusions.

The research methods include a comprehensive description, component, contextual and definitional analysis (within the framework of the pragmalinguistic approach), as well as comparative analysis of Russian and Spanish. The research material was taken from BAS and EMOS (Dictionary of Russian Emotionally Evaluating Vocabulary and Phraseology), created by the author, as well as explanatory and phraseological dictionaries of the Russian and Spanish languages.

The Russian part of FSG “divine” in our corpus has more than 150 lexical and phraseological units, including units of general slang. The Spanish part of FSG “divine” includes more than 150 lexical and phraseological units, created on the basis of DRAE, DER, ELSO EZ, DFER.

The corpus of emotional-evaluative vocabulary created by the author (EMOS 2005–2020) allows one to determine the concept of this phenomenon and present some citations from the literature which reflect both paradigmatic and syntagmatic patterns of using language evaluative units, taking into account the unity of morphological and syntactic characteristics.

3. Components “angel”, “angelic”, “cherub”, “cherubic” (ангел, ангелок, ангелочек, ангельский, херувим, херувимский; ángel, angelito, angélico, angelical; querub, querube, querubín)

3.1. Lexical units

The nominative meanings of the words *angel* and *angelic* in Russian and Spanish almost coincide: **ангел (angel)** – ‘1. Supernatural being, messenger and doer of the will of God on Earth’; **ангельский (angelic)** – ‘1. Relating to an angel (1 meaning)’ (БАС); **ángel (angel)** – ‘(messenger in Greek) 1. Heavenly spirit created by God. 2. Each of the heavenly spirits’; **angelical (angelic)** – ‘angélico’ (DER).

The typical signs of these spirits are highlighted: ‘beautiful’, ‘kindness’, ‘innocent’ and define with figurative meaning a stable comparison in Russian: **как ангел (like an angel)**, also this fact does not appear in Russian or Spanish dictionaries.

Beautiful, like a heavenly angel, Like a demon, treacherous and evil. (Lermontov, *Ta-mara*); *Andrei Petrovich, you are kind as an angel, she said.* (Turgenev, *On the eve*).

A figurative positive meaning in Russian is realized in the function of the vocative form or the predicate: **ангел (angel)** – ‘3. fig. About somebody, who is the ideal of something, the best embodiment, personification of something (usually in the function of predicate)’ (БАС).

Vocative:

Grandma spoke in a touching, gentle voice: – Come here, my friend, come, my angel. (L. Tolstoy, *Childhood*).

Predicate:

– My Ulyana Petrovna is an angel ... she is a true Christian, unmercenary, gentle. (Leskov, *Bypassed*).

Another variant to distinguish nominative and evaluative meaning is realized in the so called phenomenon of “actualization” when to the word *angel* are added some characteristic which also could be presented in the lexicographical description: **ангел (angel)** – ‘of something, some kind of angel’ (БАС):

I, the angel of meekness and beauty, received your letter. (Pushkin, *Letter to Pushkina*); *[Lyudmila] with her downcast gaze, with her flaming cheeks seemed an angel of beauty and purity.* (Zhukovsky, *Three belts*); *Nastya is our local angel, said Nina Sergeevna. We all quarrelled here, only no one ever quarrelled with her.* (Volodin, *An incident that no one noticed*).

The same comparison value (signs of ‘meekness, serenity, beauty, youth’ in an angel) thanks to use of lexical unit as an actualization mark creates the figurative meaning of the phrase (**angel of meekness and beauty; an angel of beauty and purity; local angel**).

An actualization mark could be the possessive pronoun *my* (less often *our*) that determines the emergence of stable pragmas of **мой ангел (my angel), наш ангел (our angel)** (БАС):

- *Yes, you are **my dear angels**, but your reasonable heads!* (Shukshin, *Maternal heart*);
- *What's wrong with you, what's wrong with you, **my angel**?*
- *Asked her husband.* (Herzen, *Who is to blame?*).

The pragmalinguistic approach allows us to distinguish in both Russian and Spanish two different meanings expressing different types of positive emotional evaluation: an expression of admiration and an expression of affectionate attitude: **ангел** (**angel**) – ‘1. noun, m. of what, predicate. Admiration, fig. About person as the embodiment of beauty, kindness. *The angel of meekness. Angel of purity. Angel of innocence.* 2. noun, m. vocative. Cares, fig. Affectionate treatment, mainly to a beloved woman or to a child. *Goodbye my angel.*’ (EMOS).

A similar meaning of meekness, patience, kindness, and beauty is realized in the adjective **ангельский** (**angelic**) – ‘2. Inherent to an angel (in 3 meaning); such as that of an angel. *Angelic meekness. Angelic patience.*’ (БАС); **ангельсий** (**angelic**) – ‘adj. Admiration, fig. Characterized by extreme meekness, tenderness, kindness; wonderful in its positive qualities. *Angelic kindness. Angelic behaviour. Angelic character. Angelic patience. Angelic smile. Angelic voice.*’ (EMOS):

*An **angelic** voice greeted me with her. I can't express the sweet feeling that has possessed me at this moment.* (Pushkin, *Captain's daughter*). *Knowing her (Verochka) **angelic** disposition, I'm sure she will forgive me.* (Turgenev, *Two friends*).

In Spanish, as well as in Russian, the semantics of meekness, kindness and beauty are expressed in figurative meanings. A child's particular characteristic is highlighted: **ángel** (angel) – ‘2. pred. A man of angelic meekness, also kindness (about a child – *an angel, a cherub*)’ (DER); **ángel** (angel) – ‘4. A person who assumes qualities characteristic of angels, namely kindness, beauty, and innocence’ (DLE); **angelical** (angelic) – ‘fig. Angelic’ (DER), **angélico** (angelic) (DLE).

In Spanish, however, in the lexicographical description the difference between the figurative meaning on the basis of which phraseological unit is created (**ángel** (angel) – ‘3. Elegance, sympathy, charm; **Tiene mucho ángel** – he/she is very charming’ (DLE)) and another figurative meaning of a person (**ángel** (angel) – 4. Person in whom the qualities proper to angelic spirits are assumed, that is, goodness, beauty and innocence’ (DLE)) can be observed.

In Russian the use of the diminutive suffix -ок in general can give both a diminutive-affectionate and a diminutive meaning. In our case a nominative meaning coexists: **ангелок** (little angel) as one of little heavenly spirits (БАС) with another figurative evaluative meaning **ангелок** (little angel) – ‘2. fig. About somebody causing sympathy’ (БАС) where the diminutive describes youth of age of evaluated person (usually a child):

– *Well, Petya, let's say, is **an angel without a halo**, everyone will stroke him, and with Vasya, only his wallet is close.* (Sanin, *Seventy two degrees, below zero*).

The sign ‘child, young man, girl’ (which probably came from the concept that initially in religion, a servant of God, a doer of his will and his messenger to people usually depicted as a winged lad, a young man (БАС) is manifested with other evaluative suffixes

of expressing cares -очек and -чик: **ангелочек** (little angel) – ‘2. fig. About somebody causing sympathy’, **ангельчик** (little angel) – ‘Same as an angel’. (БАС):

[Vasilisa Peregrinovna:] Now your son, our angel, has come here. (A. Ostrovsky, Inmate); What kind of angel our Misha became, if you only saw him! (Chekhov, Live Commodity); A mother and a daughter walked towards me, a girl of about ten, pretty, like an angel. (Dostoevsky, Notes from the Dead House).

In Spanish, there is also a form with a diminutive suffix -ito: **angelito** (little angel) – ‘1. Child of little age when appealing to his innocence’ (DLE), which also has other meanings not connected with evaluative semantics: **angelito** (little angel) – ‘2. A recently passed away child’ (DLE). In the Spanish lexicographical description we may see a phenomenon which also exists in Russian. Irony as a systematic transposition of positive evaluation determines the appearance of the meaning with negative content (Zainouldinov, 2007: 40): **angelito** (little angel) – ‘3. Person of doubtful intentions or of bad moral qualities.’ (DLE).

In Spanish however with the augmentative suffix -ón appears the evaluative negative phrase: **angelón de retablo** (angel from the picture) – ‘1. Fat man. 2. Maypole.’ (DFER).

It is curious that in Russian there is an adverb **ангельски** (angelically) – ‘adverb. As an angel (in 3 meaning), like an angel’ (БАС), in which only a figurative evaluation value is realized, there is no primary nominative semantics; **ангельски** (angelically) – ‘adv. admiration fig. Remarkable in its positive qualities.’ (EMOS):

[Lisa] was too angelically innocent to be able to bear all the responsibilities of her mother. (L. Tolstoy, War and Peace); Here is a river and a boat. Here he saw Varenka reflected in the water and angelically beautiful in that reflection. (Gorky, Varenka Olesova).

In Russian a separate group consists of linguistic units based on the lexeme **cherubim**, originally in Christianity denoting an angel belonging to one of the highest angelic faces. As in the case of the *angel*, in the figurative meaning the sign is updated ‘of heavenly, extraordinary beauty’: **херувим (cherub)** – ‘obsolete. Admiration, fig. About an unusually beautiful person.’ (EMOS):

– You look at me, who I am. Well, can I match such a cherub! (Saltykov-Shchedrin, Little things in life).

In the formation of the adjective, the semantics of beauty are also expressed: **херувимский** (cherubic) – ‘2. adj. Admiration, fig. Beautiful, angelic (about a man).’ (EMOS)

There is no childish, cherubic breath of freshness, like Marfenka’s. (Goncharov, Cliff),

The figurative meaning of adjective based on the redundancy of the attribute, can lead to the appearance of a negatively evaluative connotation: **херувимский** (cherubic) – ‘3. adj. Disapproved or irony, fig. Sugary (usually about a person’s appearance).’ (EMOS)

Polovodov was simply embarrassed by trifles: uncle’s unpleasantness, his cherubic appearance and the slimness of the whole figure. (Mamin-Sibiriak, Privalov millions).

With the formation of the stable comparison, the semantics expands and the sign of kindness appears: **как херувим** (like a cherub) – ‘obsolete. Admiration, fig. Very beautiful and very kind person.’ (EMOS). As in the case of **ангел** (angel), when using a caressing diminutive, the beauty of a child is positively evaluated: **херувим (cherub)** – ‘obsolete. Admiration, fig. About a beautiful child.’ (EMOS):

– *A young lady, my dear, here’s this handsome graph, she said, just a black-browed cherub.* (Tolstoy, *Two hussars*).

An adjective *black-browed* also could be described as a mark of actualization, it references the person, an object of evaluation, and not to the angel in its primary nominative meaning.

In Spanish tradition, however, the noun **querubín** (cherub) is not related to the higher face of angels: **querubín** (cherub) – ‘1. Each of the heavenly spirits’ (DLE), but just like in Russian, the figurative meaning and stable comparisons express the semantics of extraordinary beauty: **querubín** (cherub) – ‘2. A man of extraordinary beauty’ (DLE); **Querube, querubín** (cherub) – ‘2. Man of angelic beauty / about a child’ (DER). A special attention should be paid to the high poetic style of using derivatives from this root: **Querub, Querube** (cherub) – ‘Poetically; cherub’), **Querúbico** (cherub) – ‘poetically; cherubim’ (DLE).

3.2. Phraseological units

The same principle of the actualization of the secondary evaluative meaning determines the formation of evaluative phraseological units.

In Russian there are a number of language units with a figurative meaning (or in stable comparisons) based on the component *angel* with some markers (guardian, in the flesh, of kindness, of my soul, earthly):

ангел-хранитель (guardian angel) – “noun. M. Approved, fig. One who protects someone. Initially: an angel protecting a given person or a saint whose name the person bears.’ (EMOS)’:

(Romanenko☺) *You are not only the oldest member of the corps collective, but still our reliable guardian angel of the medical service.* (Pavlenko, *Happiness*);

ангел во плоти (angel in the flesh) – ‘lit., obsolete, fig. A meek, sensitive, immaculate man.’

Laugh, Nadya, joke! Drink from a golden bowl. The happiness of life is young. A sweet angel in the flesh! (Polezhaev, *Nadenka*);

ангел доброты (angel of kindness) – ‘lit., obsolete, fig.. About a person who is distinguished by special kindness.’;

ангел души моей (angel of my soul) – ‘lit., obsolete. Affection, fig. In speech etiquette it is used in an affectionate address to someone.’

(Khlestakov☺) *Farewell, Anton Antonovich! Very obliged for your hospitality! Farewell, Anna Andreyevna! Farewell, angel of my soul, Marya Antonovna!* (Gogol, *Examiner*);

ангел земной (earthly angel) – ‘lit., fig. About a person who is distinguished by holiness, righteousness, spirituality, purity and meekness.’

As we can see, in Russian there are many obsolete forms used in literature. In Spanish, however, the stylistic spectrum of use of phraseological units is more diverse, for example, the nominative stable combination: **hacer el ángel** (make an angel) – ‘Make the angel jump’ (DLE), the equivalent of the guardian angel: **ángel custodio, ángel de guarda** (guardian angel), evaluative expressions with negative connotation: **ángel patudo** (angel with paws) – ‘col. A person who does not have the qualities of innocence and virtues attributed to him’) (DLE); ‘the wolf in sheep’s clothing’ (DER); **mal ángel** (bad angel) – ‘Boring person, bore’ (DER); and evaluative expressions with positive connotation: **tener (mucho) ángel** (to have a lot of angel) – ‘To be (very) cute, charming, charming’ (DER); **onar con los ángeles** (to sleep with angels) (DLE).

Both in Spanish and in Russian there are equivalents: **pasar un ángel** (un angel passed) – ‘The expression is used when a moment of complete silence arises during a conversation’ (DLE) cf. ангел пролетел (angel flew) in Russian.

4. Components “God”, “goddess”, “deity”, “divinity”, “divine”, “divinely” (Бог, богиня, божество, божественность, божественный, божественно; Dios, diosa, deidad, divinidad, divino, divinamente)

4.1. Lexical units

With the full equivalent of the primary nominative meaning in Russian and Spanish: **Бог (God)** (with a capital letter in Russian (with reservations) and Spanish) – ‘1. According to religious beliefs – the creator of the Universe, all that exists; the highest mind that rules the world. 2. With polytheism – one of the supernatural beings that control some part of the world’ (БАС); **Dios** (God) – ‘1. Supreme being that in monotheistic religions is considered the maker of the universe. 2. Deity to which the various religions give or have worshiped.’ (DLE). However in the Russian language there is a wide scale of varieties of secondary figurative meanings reflected in lexicographical description: **Бог (God)** – ‘4. fig. About a powerful man who has power over other people (usually in the function of a predicate) // fig. About a man of extraordinary creative talent; genius’ (БАС):

*Everyone is afraid of grandfather: grandfather is our sovereign and **god**. (Gladkov, A Tale of Childhood). [Salieri:] What a depth! What courage and what harmony! You, Mozart, a **god**, you yourself don’t know. (Pushkin, Mozart and Salieri).*

As in the case of **angel**, there is a figurative meaning of **Бог (God)** – ‘of something, some kind of God’ (БАС) and a typical evaluative transposition to irony or joke:

*It would be more correct to listen to the words of Mozart, this **god of music**. (Selvinsky, I will talk about poems); At the hearth of the family ... I find love, affection, care and,*

of course, an excellent table. I have a cook, a chef, a culinary god! (Shugaev, Peter and Paul).

On the base of this meaning created from a stable comparison appears another figurative meaning with less descriptive and more pragmatic characteristics: **Бог** (God) – ‘5. fig. On the subject of worship, admiration; idol (usually in the function of the predicate) (БАС); **Бог** (God) – ‘noun m. (obsolete, lit.) Admiration, fig. The subject of worship, adoration. *Music is his god. This girl is a God for him.*’ (EMOS):

I have no other god but painting. (Kaverin, *In front of the mirror*); *Architecture was the god of Valitsky, the only thing he bowed to.* (Chakovsky, *Blockade*).

Similar figurative meanings (a sign of beauty and a general evaluation of the expression of admiration) also arise in the derivative words **богиня** (goddess) – ‘2. f. fig. About the beloved, adored woman’ (БАС); **богиня** (goddess) – ‘noun f. admiration fig. About a beautiful and majestic woman, as well as (obsolete) about a woman as an object of love.’ (EMOS):

I am your slave, he exclaimed, I am at your feet, you are my lord, my goddess. (Turgenev, *Calm*); *My goddesses! What do you? Where are you? Are you the same? Other virgins, having replaced, have not swept you up?* (Pushkin, *Eugene Onegin*); *Grushnitsky stood in the crowd of people... without taking his eyes off his goddess.* (Lermontov, *Princess Mary*).

Very similar characteristics are represented by lexical unit **божество** (deity) – ‘2. fig. About somebody as an object of admiration, worship, adoration; idol (usually as a predicate)’; **божество** (deity) – ‘noun admiration fig. The subject of adoration, adoration. *She is his deity.*’ (EMOS):

(Olga) is a deity, with this sweet babble, with this graceful, white face, thin, delicate neck. (Goncharov, *Oblomov*); *A woman of the Middle Ages is a deity: for her tournaments, for her spears break.* (Gogol, *On the Middle Ages*); *I had two deities: Chopin and Scriabin.* (Rekemchuk, *Boys*).

It is curious that the attachment of the diminutive suffix to the base God, which does not allow the concept of diminution, makes impossible a figurative meaning as in the case of the angel, but gives an affectionate meaning: **боженька** (God with diminutive) – ‘Cares form to God (in 1 meaning)’.

The formation of secondary evaluative meanings in the adjective **божественный** (divine) and the adverb **божественно** (divinely) is interesting. The adjective **божественный** (divine) in both languages in Russian and Spanish has primary nominative and secondary figurative evaluative meanings: **божественный** (divine) – ‘1. Refers to a deity (1 meaning). // Being a deity. // Coming from a deity, god (in 1 and 2 meanings) given to them by God. 3. Obsolete, connected with religion; church)’ (БАС) on the one hand, and **божественный** (divine) – ‘2. Such as that of God, extraordinary in manifestation power. *Divine compassion. Divine exaggeration.*’ (БАС); **божественный** (divine) – ‘adj. Admiration, fig. Charming, lovely, marvellous. *Divine voice.*’ (EMOS); **divino** (divine) – ‘3. Very excellent, extraordinarily exquisite’ (DRAE); **divino** (divine) – ‘2. Gorgeous, amazing’ (DER):

*And the **divine** leg glides on the carpet, floats. (Lermontov, *Demon*); It was just as solemnly breathing in the sky, and night, the **divine** night, majestically burned out. (Gogol, *May Night*).*

But the short form of this adjective in Russian has only an evaluative meaning, the same as an adverb or interjection with semantics of admiration: **божественно (divinely)** – ‘adverb, also as interjection. Admiration. Charming, marvellous.’ (EMOS):

*[Semyon:] Nice! **Divine!** Perfectly! Dasha! My life! [Dasha:] Semyon! Are you crazy! (Krylov, *Lesson to daughters*); He played **divinely!** What a tone, what a force, what a fullness! (A. Borodin, *My memories of Liszt*); She seemed to me **divinely** beautiful in spring dusk. (Korovin, *Recalls*).*

4.2. Phraseological units

The absence of figurative meanings in Spanish for the lexical units with component of Dios is compensated by a significant number of phraseological units, stable comparisons and exclamations. Most of them coincide with the Russian equivalents (probably, due to the commonality of Christian culture).

The scope of this article does not allow a presentation of extensive material on phraseology with the component God both in Russian and in Spanish, which should become the topic of a special study. Here we will focus on the specific meanings of the Spanish language which have not received sufficient coverage in linguistic scholarship.

A considerable group are represented phraseological units with comparison God and devil:

congraciarse con Dios y con el diablo (serve both God and the devil); **no creer ni en Dios ni en diablo** (do not believe in the God or in the devil); **no servir a Dios ni al diablo uno, una cosa** (not serve neither for God nor for the devil) – ‘It’s not good at anything, to be worthless’; **no temer uno ni al Dios ni al diablo** (be fearless in front of God or devil); in Russian **ни богу свечка, ни чёрту кочерга** (neither a candle for a God nor a fire iron for the devil) – ‘Disapproval. Unsuitable, useless person.’ (EMOS).

The positive connotation of God determines positive meanings of phraseological units like

*Monks live behind their stone walls like a **god in his bosom**. Food is his own, wine is his most excellent, nuns, charming in their way ... gold, and, moreover, not a little, their own. (Druta, *White Church*); – He took care of me. He didn’t force me to do anything. We ate in a restaurant. Champagne, chocolate ... Yes, I lived behind Vitaly, **like God in his bosom**. (Ukhanov, *Nefertiti from Klyuchevka*).*

Following the same line, to be against God is a bad idea in the language picture of Christian culture:

ser una cosa un contra Dios: es un contra Dios (to be against God) – ‘Worse than ever, very badly’; **no tener Dios por dónde cogerle a uno: no tiene Dios por dónde cogerle** (God has nothing to grab onto) – ‘Villain, bastard’.

Among mismatches in Spanish (and evaluative meaning unmotivated by the internal form of the phrase), one can note the concepts:

1. “a large amount”

Dios y su madre (God and the Virgin) – ‘fig. Huge amount of something’; **de Dios** (from God) – ‘Strong, a lot’; **llueve de Dios** (raining from God) – ‘Raining a lot’; **comerse a Dios por las patas** (eat a God with legs) – ‘Be a glutton’; **necesitar (de) (necesitarse) Dios y ayuda** (need God and help) – ‘Cost a lot of work’ (DFER); **costar Dios y ayuda** (cost God and help) – ‘expressive. Need a lot of effort, to be difficult (ELSOEZ);

2. “bad end”

como dios quiera (as God wants) – ‘Badly, somehow’; **acabar como Dios** **quier acabar Dios sabe cómo** (end as God wants, as God knows) – ‘Bad ending’; ¡**A Dios mi dinero!** (goodbye my money) – ‘1. Cried my money. 2. My business is bad, write is gone’ (DFER).

5. Sensitization of evaluative semantics

A typical characteristic of the use of emotionally-evaluative vocabulary and phraseology (at the phraseological level, within the context of the utterance) is sensitization (сенсификация in Russian; Kiseleva, 1978: 114), an increase in the intensity of the illocutionary effect. Given the fact that phraseological units by their nature are mini-utterances (at least etymologically), there may be cases where definitions of supporting components, whose lexical semantics already have a certain emotive appraisal, naturally enhance the illocutionary effect of exposure:

– *My angel! My treasure! – said Kalinovich, kissing her [Nastenka]. (Pisemsky, A Thousand Souls); I foresaw that I would catch Marya Ivanovna alone ... I hugged her. Farewell, my angel, my dear, my desired. (Pushkin, Captain's daughter); – What kind of angel is this Adochka, what a delight!*” (Turgenev, Noble Nest); [Warden:] *Your home is Eden, and you yourself are a goddess!* (Gorky, Barbarians).

6. Nominal-evaluative and self-evaluative meanings

From the works of L.A. Kiseleva, who distinguishes between nominative, deictic, nominative-evaluative, determinative, emotional meaning, in Russian semantics the scheme of lexical meaning is generalized according to its composition with a greater or lesser degree of denotativeness (nominative descriptive component) and connotativeness (pragmatical component). Following this approach, the vast majority of FSG language units of “divine” characterizing a person, both in Russian and in Spanish, equally combine these components.

The author highlights the pattern of development of a self-evaluative meanings, when the range of evaluated objects is expanded and the emotional evaluative semantics dominate: **ангел (angel)** – ‘1. noun, m. of what, predicate. Admiration, fig. About person as the embodiment of beauty, kindness. *The angel of meekness. Angel of purity. Angel of innocence.* 2. noun, m. vocative. Cares, fig. Affectionate treatment, mainly to a beloved woman or to a child. *Goodbye my angel.*’ (EMOS); **divino** (divine) – ‘3. Very excellent,

extraordinarily exquisite' (DRAE); **Бог** (God) – '5. fig. On the subject of worship, admiration; idol (usually in the function of the predicate) (БАС). These lexemes **angel, divine, God** in figurative meanings are used in the same way as quasi symbols or affective pragma words:

1. expansion of objects of evaluation:

He played divinely! What a tone, what a force, what a fullness! (A. Borodin, *My memories of Liszt*); [*Kartashov:*] *She [Nina] is divine! Everything is perfect in her! Face, eyes, figure!* (Sofronov, *Million for a smile*); *Everything in her is angelic: and her face, and the miniature of her stature, and the wonderful kindness of her heart.* (Druzhinin, *Polinka Saks*);

2. affective pragma words:

I am your slave, he exclaimed, I am at your feet, you are my lord, my goddess. (Turgenyev, *Calm*); [*Ivanushko*] *grabbed her hands and kissed, said: I love, crazy, goddess!* (A.N. Tolstoy, *Egor Abozov*); [*Strekalov:*] *Tinotchka! (Kneels before her.) My deity.* (Lavrentiev, *The Last Legend*).

Opportunities of use of lexical and phraseological units appear to characterize the addressee, object, feature, and situation in general: **божественно (divinely)** – 'adverb, also as interjection. Admiration. Charming, marvellous.' (EMOS):

[*Semyon:*] *Nice! Divine! Perfectly!* *Dasha! My life!* (Krylov, *Lesson to daughters*); – *You shine, just like a birthday boy. – I am the birthday boy, smiled Romashov. – Yes? Divine.* (Kuprin, *Duel*); [*Michelle:*] *(gives him a plate with an ear) Well, how?* [*Alyosha:*] *Yummy.* [*Zimina:*] *Divine.* (Arbuzov, *Happy days of an unhappy person*).

Actually, they resemble the evaluative-emotional interjections: *Hurrah! Bravo!*

7. Transposition of evaluative semantics. Irony

By emotional-evaluative transposition, we mean "the use of emotionally-evaluative words with an evaluative sign opposite to their usual emotional evaluation" (Kiseleva 1978: 130). Our research has shown that the collision of negative-evaluative intention with words with a positive emotional evaluation generates irony (Kiseleva, 1978: 120): **херувимский** (cherubic) – '3. adj. Disapproved or irony, fig. Sugary (usually about a person's appearance)'. (EMOS) *Polovodov was simply embarrassed by trifles: uncle's unpleasantness, his cherubic appearance and the slimness of the whole figure.* (Mamin-Sibiriak, *Privalov millions*); **ser uno como Dios, que todo lo adivina** (to be like an omniscient God) – 'iron. To be slow-witted, incongruous' (DFER); **ангел-хранитель** (guardian angel) *My blue-eyed guardian angel, why are you looking at me with such sad dismay? – Krymov wanted to say ironically, guessing what worried Anatoly Petrovich.* (Bondarev, *Game*).

8. Conclusion

This article confirms the hypothesis that the belonging of the primary nominative values of lexical units to a specific FSG, in our case, the “divinity” group, leads to the appearance of a secondary positive emotional evaluation semantics.

In both Russian and Spanish, the vast majority of secondary figurative meanings of both vocabulary of this group express an expressive positive emotional evaluation. Most often, in the secondary evaluative meanings of both Russian and Spanish language units of the FSG “divinity”, the semantics of “beauty, kindness, purity” is realized.

The phenomenon of sensitization is clearly expressed as an enhancement of the effect of exposure as well as the expression of irony as a systematical evaluative transposition. The dominant type of value is nominative evaluative, however, there is a desire to express general evaluative semantics, the extreme case of which are quasi symbols and interjections.

Our material demonstrates the prevalence of the number of Russian figurative evaluative meanings compared to Spanish, meanwhile on the level of phraseological units the number of units is more or less the same. In Spanish there is more negative and varied emotional evaluation of phraseological units with components of FSG “divine”. In Russian the positive evaluation is more stable and permanent. However these confirmations require more extensive research.

It can be summarized that the evaluation units can be used in vocative, predicate, and application position, (never acting in the role of the ‘first presentation’ of the subject without previous concretise marks), accompanied by the necessary actualization marks of the evaluation semantics, as well as in comparative constructions.

It should be noted that the norms governing the formation of positive evaluations in Russian and Spanish are common, confirming the existence of a common model of evaluative semantics as a single system, as well as the absence of a fundamental difference in the figurative structure and methods of forming an evaluation nomination in Russian and Spanish, determined by the common framework of Christian culture and civilization and common origin of languages.

Of course, the proposed analysis is not an exhaustive study of the syntagmatic aspect of the functioning of emotionally-evaluative vocabulary, but nevertheless, the identified semantic patterns can be used in the development of concepts of linguoculturology and stylistics, as well as in lexicographic practice and teaching Russian as a foreign language.

References

- Arutyunova N.D. (1988), *Tipy jazykovykh znachenij: Ocenka. Sobytie. Fakt.* [Type of Language Meanings: Evaluation. Event. Fact.], Nauka, Moscow.
- Carbonell Basset D. (2000), *Gran diccionario del argot ELSOEZ* [Big Dictionary of Slang], Larousse, Barcelona.
- Diccionario de la lengua española, Real academia española DRAE* (2001) [Dictionary of Spanish Language], Espasa Calpe, Madrid.

Ispano-russkij frazeologicheskij slovar: 3000 frazeologicheskikh edinic DFER (1985) [Dictionary of Spanish/Russian Phraseology], E.I. Levintova (ed.), Russky Jazyk, Moscow.

Kiseleva L.A. (1978), *Voprosy teorii rechevogo vozdejstvija* [Problems of Theory of Verbal Persuasion], Izdatelstvo LGU, Leningrad.

Sadikov A., Narumov B. (1998), *Diccionario español-ruso del uso moderno DER* [Russian/Spanish Dictionary], Russki Jazyk, Moscow.

Slovar sovremenogo russkogo literaturnogo jazyka БАС (1948–1965) [Dictionary of contemporary Russian language], Nauka, Moscow–Leningrad.

Yakubinsky L.P. (1986), *Izbrannye raboty: Jazyk i ego funkcionirovanie* [Selected works: Language and Use], Moscow.

Zaynuldinov A.A. (2005–2020), *Slovar russkoj emocionalno-ocenochnoj leksiki i frazeologii EMOS* [Dictionary of Russian lexical and phraseological units with emotional evaluation], Universitat de Barcelona, Barcelona.

Zainouldinov A. (2007), *Emocionalnaja ocenocnost russkoj leksiki i frazeologii (opyt pragmatolingvističeskogo slovaria)* [Emotional evaluation of Russian vocabulary and phraseology (attempt of the pragmalinguistic dictionary)], "Russian Language Journal", nr 57, 29–42.

Zaynuldinov A.A. (2019), *Sintagmaticzeskie osobennosti funkcionirovanija russkikh ekspresivnykh jazykovykh edinic (na material leksiki s položitelnoj emocionalnoj ocenokj)* [Syntagmatic features of the functioning of Russian expressive language units (based on vocabulary with a positive emotional evaluation)], "Slavica Wratislaviensia", nr CLXIX, 81–88.

Streszczenie

Znaczenia przenośne leksemów grupy tematycznej «boskie» w tworzeniu emocjonalnego wartościowania języka rosyjskiego i hiszpańskiego (ujęcie pragmalinwistyczne)

Niniejszy artykuł poświęcony jest zbadaniu fenomenu oceny emocjonalnej na materiale słownictwa rosyjskiego i hiszpańskiego (z uwzględnieniem slangu) oraz frazeologii. Po raz pierwszy dokonano kompleksowej semantycznej analizy porównawczej sposobów powstawania i wykorzystania jednostek wartościujących, odzwierciedlającej swoistość percepcji kategorii językowych obydwu języków. Autor analizuje materiał lekсыkalny i frazeologiczny, sposoby prezentacji w praktyce leksykograficznej, przyczyny powstawania wtórnych znaczeń oceniających. Otrzymane wyniki potwierdzają hipotezę, zgodnie z którą przynależność pierwotnych znaczeń nominatywnych jednostek lekсыkalnych do konkretnej grupy frazeologiczno-semantycznej (GFS), w naszym przypadku grupy tematycznej «boski», prowadzi do powstawania wtórnej pozytywnej emotywniej semantyki oceniającej.

Podkreślono wspólność norm regulujących formowanie się ocen pozytywnych w języku rosyjskim i hiszpańskim, co pozwala konstatować istnienie ogólnego modelu semantyki wartościującej jako jednolitego systemu oraz brak pryncypialnej różnicy struktury obrazowej i metod formowania nominacji oceniającej w języku rosyjskim i hiszpańskim, będącej wynikiem wspólności kultury chrześcijańskiej, jak również wspólnego pochodzenia obydwu języków.

Słowa kluczowe: pragmalinwistyka, język rosyjski, język hiszpański, jednostki lekсыkalne i frazeologiczne, znaczenie przenośne, ocena emocjonalna, GFS, «boskość», «anioł», «Bóg»

Włodzimierz Wysoczański <http://orcid.org/0000-0003-3516-3240>
Uniwersytet Wrocławski
e-mail: wlodzimierz.wysoczanski@uwr.edu.pl

Złożenia z komponentem *biało* w językach słowiańskich

Streszczenie

Wśród jednostek z nazwą barwy białej w zasobie językowym wyraźną grupę stanowią złożenia. Rozpatrywany materiał języków słowiańskich poświadcza dużą liczebność kompozycji z odwołaniem do barwy białej o charakterze nieterminologicznym. W ich obrębie można wyróżnić kilka zasadniczych pól tematycznych, z których najbardziej reprezentatywne są odnoszące się do człowieka, przede wszystkim do wyglądu zewnętrznego oraz społecznego wymiaru życia, a także mieszczące się w polu tematycznym zwierzęta. Bogaty jest też zasób terminologiczny złożzeń z komponentem *biało*, który stanowią głównie terminy biologiczne – botaniczne i zoologiczne, anatomiczno-medyczne i techniczne, w mniejszym stopniu należące do innych elementów świata.

Słowa kluczowe: barwa biała, analiza kolorystyczna, złożenia, języki słowiańskie

Barwa biała w strukturach złożeniowych

Zauważa się, że istnieją wielorakie sposoby wyrażania w języku informacji o kolorze:

Oprócz prymarnego wykładnika przymiotnikowego predykaty koloru mają wykładniki rzeczownikowe, przysłówkowe i czasownikowe. Informacja o kolorze może być przekazywana także przez bardziej złożone struktury wiążące więcej wyrażen, jak porównania czy frazy opisowe (*kolor x jest jak kolor krwi; x jest w kolorze zielonkawego likieru*) (Ampel-Rudolf, 1994: 9).

W dociekaniach poświęconych semantyce barw słusznie wysuwane jest stwierdzenie o pierwszoplanowej pozycji barwy białej, por. „biały, czarny i szary w językowej kon-

ceptualizacji barw zajmują miejsce szczególne” (Tokarski, 1995: 35)¹. Biały jako kolor tworzący skalę podstawową wyrażają wykładniki: *biały, biel, białość, bielić się, bieleć, biało*, definiowany bywa następująco: x jest biały $\rightarrow$ x ma kolor taki $\rightarrow$, biały $x \rightarrow$ kolor x jest taki $\rightarrow$, biały $\rightarrow$ kolor taki $\rightarrow$, zwykle z założeniem definicyjnym – biały to ‘kolor śniegu’, zaś wśród obiektów naturalnych, o których prawdziwie orzekamy ten predykat, wymieniane są: mleko, kreda, skała wapienna, wapno, alabaster, przebiśniegi (zob. Ampel-Rudolf, 1994: 51, 63–64). Jednostki z nazwą barwy białej są w zasobie językowym wyraźnie widoczne, por. np. pol. *biały jak gołąb, biały węgiel*; słowac. *biely ako sneh, biele uhlie*; białorus. *белы вугаль*; ros. *белый, как снег, белый уголь*; chorw. *bijeli ugljen*. Poświadczają to badania utrwalonych połączeń wyrazowych, w szczególności zestawień, a także łączliwości leksykalnej (zob. np. Budniak, 1987: 93–97; Tokarski, 1995: 35–85; Skorupska-Raczyńska, 2003: 337–356; Ignatowicz-Skowrońska, 2010: 69–80; Osuchowska, 2010: 175–184; Wysoczański, 2014: 567–585).

Przedkładana analiza złożzeń z segmentem *biało-* w językach słowiańskich pod kątem analizy kolorystycznej ma na celu odtworzenie językowych sposobów ujmowania określonego wycinka rzeczywistości. Zaprezentowane zostaną złożenia traktowane w szerokim rozumieniu jako nieterminologiczne oraz mieszczące się w sferze słownictwa profesjonalno-naukowego i nazw oficjalnych.

Prasłowiańskie *běľ bēla bělo* to mający barwę przeciwną do czarnej, właściwą śniegowi, mleku (albus), także: ‘mający barwę zbliżoną do białej’, ‘jasny; czysty’ (zob. Sławski, 1974: 238). Należy zauważyć, że „rozwój znaczeniowy przymiotnika *biały* idzie w dwóch kierunkach: z jednej strony wykazuje związek ze zjawiskami błyszczzenia i świecenia, z drugiej z barwami bezpośrednio sąsiadującymi z bielą na linii barw neutralnych” (Zaręba, 1954: 11). W związku z podejmowanym zagadnieniem istotne jest zauważenie, że nadmienione odniesienia i prawidłowości poświadczają derywaty sufiksalne (< *běľ* ‘biały’), wskazując równocześnie na wieloaspektowość znaczeniową oraz na wielorakie odwołania przedmiotowe. W języku prasłowiańskim nadmienione derywaty potwierdzają następujące znaczenia: ‘biel, białość’, por. *běloba*; ‘biel, białość; coś białego, np. biała plama, białko jajka, oka’, por. *bělina*; ‘biel, białość; to, co białe, np. biała odzież, gleba, biaława warstwa drewna pod korą’, por. *bělizna*; ‘albulus’, por. *běľkь*; ‘o barwie zbliżonej do białej’, por. psł. *bělasъ : běľasъ : bělasъ*; ‘coś białego, białawego’, por. *běľka*; ‘coś białego, białawego, biel, bielidło’, por. *běľb*; ‘coś białego, białawego, np. ziemia, zwierzę, ryba, roślina’, por. *běľuga*; ‘człowiek lub zwierzę wyróżniające się bielą’, por. *bělochъ, bělocha*; ‘człowiek lub zwierzę koloru białego, białawego’, por. *běľuchъ*; ‘wyróżniający się bielą’, por. *běľša*; ‘ktoś lub coś wyróżniające się bielą’, por. *běľucha, běľasъ, běľišъ, běľošъ, běľoša, běľušъ, běľuša, běľikъ*; ‘człowiek wyróżniający się bielą; zwierzę białej maści’, por. *běľsъ*; ‘środek do bielienia; miejsce, gdzie się coś bieli’, por. *běľidlo* (< *běľiti* ‘czymś białym powlekać, bielić’) (zob. Sławski, 1994: 9–123).

¹ Por. np. pol. *biała kawa, czarna kawa, biały chleb, czarny chleb* (razowy, żytni) – czes. *bilá káva, černá káva, bílý chléb, černý chléb*. Stosowane skróty nazw języków: białorus. – białoruski, bułg. – bułgarski, chorw. – chorwacki, stczes. – staroczeski, czes. – czeski, dłuż. – dolnołużycki, głuż. – górnołużycki, mac. – macedoński, spol. – staropolski, pol. – polski, psł. – prasłowiański, ros. – rosyjski, słowac. – słowacki, słowen. – słoweński, serb. – serbski, ukr. – ukraiński.

W prezentacji kolorystycznej bieli wyróżniają się złożenia, tj. formacje pochodne zwykle od dwóch wyrazów, oparte na dwóch tematach słowotwórczych – odpowiednio – członie A oraz członie B (zob. Grzegorzczukowa, 1984: 59), por. np. pol. *czarno-biały*, np. *televizja czarno-biała*, słowac. *čierno-biely*, np. *žeriav čierno-biely* [żuraw], *čierno-biela televizia* [televizja], czes. *černobílý*, chorw. *crno-bijel* ‘koji je dijelom crn i dijelom bijel’, *crno-bijelo* ‘opisano samo u krajnostima’, ros. *чёрно-белый*²; pol. *czerwonobiały*, czes. *červenobílý*, ros. *красно-белый*; pol. *srebrzystobiały*, *siwobiały*, *zielonobiały* ‘zielony i biały’, *zielonobiały* ‘biały z zielonym odcieniem’, *liliowobiały*; czes. *červenomodrobílý* [czerwononiebieskobiałý]; ros. *вишнево-белый* [wiśniowo-białý]; *простынно-белый* [prześcieradłowo-białý], *рыже-белый* [rudo-białý]. Wśród złożzeń ważne miejsce zajmują jednostki z komponentem *biało*, por. np. pol. *białowłosa* (wyraz pochodny od *biało-* i *włosa*)³; głuź. *bělohlinjany* (*bělo-* i *hlina* ‘głina’, por. pol. *białoglinaty* ‘zielonawy’); ros. *белотроне* (*белый* + *o* + *трона* [ścieżka; szlak] + *j(e)*), *белокрепкий* [*крепкий* – mocny], *белотрубый* [*труба* – rura; komin]; chorw. *bjelobrad* (*bijel-* i *brada* [broda]), *bjelomusilo* (*bijel-* i [włoskie] *muso* – ‘gubica, rilo’ [pysk, morda, ryj])⁴. Wybrane do szczegółowszego rozpatrzenia tego typu composita były uwzględniane w przedstawieniu historii przymiotników złożonych typu *białoczerwony* (Ostrowska, 1948a: 6–15, 1948b: 40–47), w związku z omówieniem złożzeń rzeczownikowych współczesnego języka rosyjskiego (Blicharski, 1973), struktury formalnej i struktury semantycznej przymiotników i rzeczowników złożonych w języku rosyjskim i polskim (Blicharski, 1977), złożzeń rzeczownikowych w języku rosyjskim i polskim (zob. Blicharski, 1980: 81–88), udzielano im szczególniejszej uwagi w ramach badań złożzeń imiennych we współczesnym języku polskim (Kurzowa, 1976), struktury i semantyki polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi *biały* – *белый*, *czarny* – *чёрный* (zob. Zych, 1999: 39–86), studium semantycznego bogactwa *bieli* i *czerni* we współczesnej polszczyźnie (zob. Tokarski, 1995: 35–60).

Jak już zaznaczono wyżej, również zaprezentowane formacje kompozycyjne potwierdzają, że „referencją prototypową bieli jest śnieg” (Tokarski, 1995: 45), składnik *biało* wiąże się ze śniegiem, odwołując się do czegoś przypominającego go kolorem, czegoś bardzo białego, por. pol. *białośnieżny*, słowac. *snehobiely*, czes. *bělosněžný*, np. *bělosněžné paže* [ramię], białorus. *беласнежны*, np. *беласнежная сарочка* [koszula], ros. *белоснежный*, *белоснежность*, ukr. *білосніжний*, *білосніжність*, bułg. *белоснежен*, co potwierdza, że „śnieg jako wzorzec bieli stwarza jakość najdoskonalszą, najbliższą

² Por. ros. *чёрно-белый* ‘przedstawiający tylko w czarnym i białym kolorze (o zdjęciu lub taśmie filmowej)’; ‘niekolorowy (o fotografii, filmie itd.)’; *чёрно-белый* ‘kategoryczny, zbyt wyraźny, wyrażający tylko pozytywny lub tylko negatywny stosunek do czegoś’.

³ Należy zauważyć, że niektóre złożenia z *biało* współwystępują z obocznymi jednostkami z określeniem obiektu inną barwą, por. pol. *białowłosa*, *siwowlasa*, *czarnowlasa* – czes. *bělovlasý*, *šedovlasý*, *černovlasý*; pol. *białobrody*, *siwobrody*, *rudobrody* – czes. *bělovousý*, *šedovousý*, *rudovousý*; por. też: czes. *modrovousý* – pol. *sinobrody*. W tym kontekście por. też: słowac. *bielovlasý* ‘jasnowłosa’, np. *bielovlasé dievčatko* [jasnowłosa dziewczynka], *bielovlasý* ‘siwowlasa’, np. *bielovlasý dedo* [siwowlasa dziadek]; czes. *bělovousý* ‘białobrody, siwobrody’.

⁴ Ekscerpcja uwzględnia jednostki powstałe w różnym czasie rozwoju słownictwa danego języka, nastawiona jest również na odnotowanie złożzeń udokumentowanych w zbiorach leksyki z końca XX i początku XXI wieku. Wykaz źródeł egzemplifikacji materiałowej zawiera bibliografia, uwzględnione zostały też jednostki znane autorowi.

ideału: śnieżna biel jest najlepszą, najczystsą postacią białej barwy” (Tokarski, 1995: 52). Kompozycje odzwierciedlają też inne referencje bieli: z mlekiem, por. pol. *białomleczny* ‘jak mleko biały’, z marmurem, por. ros. *беломраморный* ‘o podobnej do białego marmuru, mleczno-białej twarzy, ramionach, rękach itp.’ oraz z kością słoniową, por. głuź. *bėłokosć*, chorw. *bjelokost*, *bjelokostan*, serb. *белокост*. Rozpatrywany materiał poświadcza też referencje nieprototypowe bieli, np. mąki, por. ros. *бело-мучнистый* (o gołębiach). Złożenia ujawniają odwołania do zjawisk błyszczczenia i świecenia, por. pol. *białoświetny* ‘biało lśniący’, *białogorejący* ‘płomień biały wydający’; głuź. *bėložehliwy* ‘rozpalony (rozżarzony) do białości’; słowac. *bieloskvúci* ‘svietiaci bielost’ou, čistotou, žiarivo biely’, np. *bieloskvúci hrot meča* [ostrze miecza]; *bieloskvúce kachličky* [kafelki], *bieloskvúce domčeky* [domki], *bieloskvúce rúcho* [szata], *bieloskvúce štíty Vysokých Tatier* [szczyty Tatr Wysokich]; czes. *bėloskvouci*, np. *bėloskvouci říza* [szata], *bėloskvouci křídla* [skrzydła], *bėloskvouci zuby* [zęby], *bėloskvouci pláně* [dziczka, płonka], *bėloskvouci den* [dzień]; *bėloskvělý*, np. *bėloskvělé ruce* [ręce], *bėloskvělý beránek* [baranek]; *bėlosvitný* ‘leskle bílý’, np. *bėlosvitné peří* [pióra]; *bėlolesklý* ‘leskle bílý’, np. *bėlolesklý šat* [ubranie]; *bėložárny* ‘bíle zařící’, np. *bėložární čelo* [czoło]; *bėložární* ‘planoucí bílým žárem’, np. *bėložární plameny* [płomienie]⁵.

Materiał języków słowiańskich ujawnia stosunkowo bogate słownictwo z pola barw mieszanych, por. pol. *białobarwny*, chorw. *bjelobojan*, *bjelobojna*, *bjeloboj*. Złożenia z komponentem *biało* i składnikiem odnoszącym do innej barwy odsyłają do różnorodnych obiektów. Odnotować można zespolenie barwy białej i żółtej, por. słowac. *bieložltý* ‘majúci žltú farbu dobiela’, np. *bieložlté ovčie mlieko* [owcze mleko]; *bieložlté lesné plody* [plody leśne]; *bieložlté sfarbenie dobytku* [zabarwienie bydła]; *zelené kvety s bieložltým okrajom* [zielone kwiaty z białozłotym brzegiem]; czes. *bėložlutý* ‘bílý a žlutý’, np. *bėložlutý prapor* [chorągiew, sztandar]; czes. *bėložlutý* ‘světle žlutý’, np. *bėložluté vlásky* [włosy]; czes. *bėložlutavý*, np. *bėložlutavá soukenná sukně* [sukienna spódnica]; ros. *бело-жёлтый*. Integrowana jest barwa biała i złota, por. głuź. *bėložloty* ‘jasnozłoty, białozłot(aw)y’; czes. *bėložlatý* ‘bílý a zlatý’, np. *bėložlatý ornát* [ornat]; czes. *bėložlatý* ‘světle zlatý’, np. *bėložlaté sluneční paprsky* [promienie słoneczne]; ros. *бело-золотистый*. Biel związana jest z czerwienią, por. pol. *biało-czerwony*, np. *biało-czerwona* ‘flaga, bandera polska’, *biało-czerwona* ‘sportsmenka, która reprezentuje Polskę’; ros. *бело-красный*. Leksyka ujawnia melanż barwy białej i różowej, por. pol. *białoróżowy*, słowac. *bieloružový* ‘majúci ružovú farbu dobiela’; czes. *bėloružový* ‘světle ružový’, np. *bėloružové lice* [lice, twarz; policzek], *bėloružový obláček* [obłoczek], *bėloružová kost* [kość], *bėloružový kov* [metal]; czes. *bėloružový* ‘bílý a ružový’, np. *bėloružový květ kamélie* [kwiat kamelii]. Współwystępuje biały i liliowy, por. pol. *białoliliowy*. Barwa biała łączy się z rudą, por. czes. *bėlorudý*, *bílorudý* ‘bílý a rudý’, np. *bėlorudý praporek* [proporzycyk, chorągiewka]. Zespala się biały i rdzawy, por. czes. *bėlorezavý* ‘bílorezavý’, np. *bílorezavá skvrna* [plama] ‘světle rezavá’. Z białym zgrywana jest barwa brunatna, por. pol. *białobrunatny*. Biel scala się z zielenią,

⁵ Por. też czes. *bėlořeřavý* ‘řeřavý do běla’ – rozżarzony do białości, np. *bėlořeřavá plotna* [blat kuchenny]. W odniesieniu do związku bieli z jasnością por. pol. *białolicy* oraz *jasnolicy*; czes. *bėloplavý* ‘plavý do běla’, ros. *белый* ‘светлый, ясный’, chorw. *bjelojasan*, *bjelojasna*, *bjelokos* – *svjetlokos*.

por. czes. *bělozelený* ‘bílý a zelený’, np. *bělozelený chochol* [czub, kita; pióropusz]; czes. *bělozelený* ‘zelený do běla’, np. *bělozelená barva moře* [kolor morza]. Barwa biała wiąże się z niebieską, por. czes. *bělomodravý* ‘modravý do běla’, np. *bělomodravý nádech soli* [odcien soli]; czes. *bělomodrý* ‘modrý do běla, světle modrý’, np. *bělomodrá mlha* [mgła], *bělomodré rty* [wargi]; czes. *bělomodrý* ‘bílý a modrý’, np. *bělomodrý chochol* [czub, kita; pióropusz], *bělomodré kostky* [kostki; kratki]; ros. *бело-голубой* [błękitny]; sińa, por. pol. *białosiny*, czes. *bělosiný* ‘světle siný’, np. *bělosiná tvář* [twarz]. Biel współwystępuje z barwą srebrną, por. czes. *bělostříbrný*, *bělostříbrý*, np. *bělostříbrný opar světla* [mgła światła], *bělostříbrný pás potoka* [pas potoku, strumienia]; ros. *бело-серебристый*; szarą, por. pol. *białoszary*, głuź. *bělošěry* ‘jasnoszary’, czes. *bělošedý* ‘světle šedý’, *bělošedý* ‘bílý a šedý’; szarawą, por. czes. *bělošedavý*, np. *bělošedavá pliseň* [pleśń]; siwą, por. pol. *białosiwy*, słowac. *bielosivý* ‘majúci sivú farbu dobiela’, czes. *bělosivý* ‘světle sivý’, np. *bělosivá brada* [broda]; siwą, szarą, por. czes. *bělošedivý*, np. *bělošedivý dým* [dym], *bělošedivá obloha* [firmament, sklepienie niebieskie], *bělošedivá mlha* [mgła], *třtina bělošedivá* [trzcina], *bělošedivé proužky latky* [prążki materiału, tkaniny]. Znane jest połączenie bieli i czerni, por. pol. *biało-czarny*, ros. *бело-чёрный*.

Reasumując powyższe obserwacje, należy zauważyć, że „u przeciętnego użytkownika języka różnice między ilością światła w kolorze (*jasno-*), intensywnością koloru (*blado-*) i pomniejszaniem z bielą (*biało-*) są często utożsamiane i realizowane wymiennie tylko z uwzględnieniem opozycji *mało/dużo*” (Ampel-Rudolf, 1994: 35). W odniesieniu do rozpatrywanych złożań ma zastosowanie spostrzeżenie, że „jednym z ważniejszych kryteriów wydziałania podstawowych nazw barw jest właściwy im zakres łączliwości – każda z nich wchodzi w związki z nazwami obiektów naturalnych” (Waszakowa, 2003: 99).

Barwa biała. Struktury nieterminologiczne

Rozpatrywany materiał poświadcza dużą liczebność kompozycji o charakterze nieterminologicznym, pozwala też wyróżnić w ich obrębie kilka zasadniczych pól tematycznych.

Zauważalne jest wyrażenie odwołanie do barwy białej w obszarze odnoszącym się do człowieka.

Bogate i rozbudowane jest pole wyglądu zewnętrznego człowieka. Chodzi tu najpierw o wskazania na ludzi mających białą, jasną skórę⁶, białe ciało, por. pol. *białoskóry*, *białociały*, białorus. *белацелы*, ros. *белокожий*, np. *белокожее тело*, *белотельный*, czes. *bělokožec*, chorw. *bjelokožan*, *bjelokožnost*, *bjeloputan*, *bjeloputna*, *bjeloput* (bijeje puti [cera], bijela tijela [ciało], bijele kože [skóra]), serb. *белопут*, bułg. *белокож*, zwłaszcza odznaczających się białym, jasnym obliczem, por. pol. *białogęby*, białorus. *белатвары*, np. *белатварая паненка* [panienka], ros. *белокожее лицо*, ukr. *біловидий*, o białych licach, posiadających białą, jasną cerę twarzy, jasnolicy, bladolicy⁷, por. pol. *białolicy*, głuź. *běłolickaty*, czes. *bělolíci*, np. *bělolící ženštiny* [kobiety], słowac. *bielolici*, np. *bielolica*

⁶ Także ludzi należących do białej rasy, por. pol. *białoskóry*; serb. *белокожац*; bułg. *белокож* ‘białoskóry; człowiek rasy białej’.

⁷ Por. też ros. *беломраморный* – o mleczno-białej twarzy, ramionach, rękach itp.

dievčina [dziewczę; pannica], *bielolíce dievča* [dziewczyna], białorus. *белатвары*, ros. *белолицкий, белолицый*, ukr. *білолиций*, chorw. *bjelolik, bjeloličan, bjelolikost, bjelobrazan, bjelobrazna*, serb. *белолик*, bułg. *белолик*, np. *белолико момиче* [dziewczyna]. Utrwalona została białość czoła, por. ukr. *білолобий*, a także białość szyi, por. pol. *białoszyci*, np. *szyja białosmukła*⁸, głuź. *bělošijny*, serb. *беловрат, беловрату*. Wskazuje się na białość warg, por. ros. *белозубый*. Odnotowywany jest człowiek o białych zębach, mający bardzo białe zęby, por. pol. *białoząb, białozęby*, słowac. *bielozubý*, np. *bielozubý spevák* [śpiewak], *krásna bielozubá modelka* [modelka], czes. *bělozubý*, białorus. *белазубы*, ros. *белозубый*, np. *белозубый рот* [usta], *белозубая улыбка* [uśmiech]⁹, ukr. *білозубий*, serb. *беозуб, белозуби*. Rozpatrywany materiał uwidacznia białe ramiona i ręce, por. pol. *białoramienny, białoręki*, głuź. *běloručkaty*, słowac. *bieloruký*, czes. *běloramenný, běloruký*, np. *běloruké děvče* [dziewczyna], *běloruké panské dítě* [pańskie dziecko], ros. *белорукий*, ukr. *білорукий*, chorw. *bjeloruk*, serb. *белорук*. Uchwycona została białość kobiecych nóg, por. serb. *белонога*.

Charakterystyka człowieka obejmuje jasne, prawie białe włosy, brwi i rzęsy, por. stpol. *białobrysy*; czes. *bělořasý*, np. *bělořasé oči* [oczy]; białorus. *белабрысы*¹⁰, np. *белабрысы хлопец* [chłopiec, chłopak], *белабрысасць*; ros. *белобрысый, белобрысость*¹¹, np. *белобрысая голова* [głowa], *белобрысое лицо* [twarz], *белобрысенкий*. Utrwalone zostało subtelne wyspecyfikowanie białych włosów: bardzo jasne, niemal białe kędziory, włosy jasny blond, por. pol. *białokurowaty*, czes. *bělokadeřný*, np. *bělokadeřné hlavinky*, białorus. *белакуры*, np. *белакурая дзяўчынка*, ros. *белокурый, белокудрый, белокуренький*¹²; bardzo jasne włosy, białe lub siwe włosy, por. pol. *białowłosy*, głuź. *běłowłosaty*, słowac. *bielovlasý*, np. *bielovlasá babička* [babcia], czes. *bělovlasý*, np. *bělovlasí stařenky* [staruszki], białorus. *белавалосы*, ros. *беловолосый*, np. *беловолосая голова* [głowa], ukr. *біловолосий*, chorw. *bjelovlas, bjelovlasac*, bułg. *беловлас*, np. *беловлас старец* [starzec]; psł. *bělokosъ* ‘wyróżniający się białymi, jasnymi włosami’, chorw. *bjelokos, bjelokosast*, serb. *белокос, белокоси*, bułg. *белокос*, np. *белокоса бабичка* [staruszka, babcia], maced. *белокос*; białe, siwe włosy na głowie, człowiek szpakowaty, przyprószony siwizną, por. psł. *bělogolъ* ‘wyróżniający się białą, siwą głową, czy też jasnymi, siwymi włosami’, pol. *białogłowy*, czes. *bělohlavý*, np. *bělohlavý stařec*, słowac. *bielohlavý*, np. *bielohlavý starec*, ros. *белоголовый*, białorus. *белагаловы*, ukr. *білоголовий*, chorw. *bjeloglav*, słoweń. *beloglav*, serb. *белоглав*, bułg. *белоглав*, mac. *белоглав*. Uwyraźnione są białe, siwe wąsy, biała, siwa broda, por. psł. *bělořsъ* ‘wyróżniający się białym, jasnym zarostem’, pol. *białowąsy, białobrody*, głuź. *bělowusaty*, słowac. *bielofúzy*, np. *bielofúzy deduško* [dziadek], *belofúzy, bielobradý starec* [starzec], czes. *bělovousý*, np. *bělovousý stařec* [starzec], *bělovous, bělobradý*, białorus. *белавусы, белабароды*, np. *белабароды дзед* [dziadek], ros. *белобородый*, ukr. *біловус, білоус, біловусий, білобородий*, chorw. *bjelobrk, bjelobrad*, serb. *белобрк, белобрад*, mac. *белобрад*, bułg. *белобрад старец*

⁸ Por. pol. *białosmukły* ‘wysmukły i biały’.

⁹ Por. też ros. *белозубо* ‘pokazując, obnażając białe zęby podczas uśmiechu, śmiechu’.

¹⁰ Por. białorus. *белабрысы* – ‘płowy, jasnoblond (o włosach)’, *белабрысы* – ‘płowowłosy (o człowieku)’.

¹¹ *Белобрысый* – potoczne określenie człowieka „o bardzo jasnych, płowych włosach” (Kulpina, 1998: 211).

¹² Odnośnie do „poetycko czulego określenia blondyna” *белокурый*, zob. Kulpina, 1998: 211.

[starzec]. Złożenia rejestrują bardzo jasne rzęsy, por. pol. *białorzęsy*; jasne, prawie białe brwi, por. pol. *białobrwi*, czes. *bělobrvý*, ros. *белобровый*, ukr. *білобровий*, chorw. *bjelobrvast* (bijelijeh obrva), *bjelotrepast*, *bjelotrep*, *bjelotrepa*, serb. *белотрпен*.

W zebranych materiale można odnaleźć odniesienia do stanu człowieka, a konkretnie do będących w stanie białej gorączki (*delirium tremens* – majaczenie alkoholowe, majaczenie drżenne; szał, amok), por. ros. *белогорячечник*, *белогорячечник*, *белогорячечник*, a także w stanie wycofania, zamknięcia, por. chorw. *kula bjelokosna* – zamknięty świat, w którym chowa się ten, który unika ingerencji w sprawy publiczne i nie chce uczestniczyć w wydarzeniach ogólnych.

W obszarze odwołań do bieli w złożeniach przejrzystość zaznacza się społeczny wymiar życia człowieka.

Barwa biała wykorzystywana jest w charakterystyce aktywności, zachowania, postępowania, zwyczajach i obyczajach, stylu bycia ludzi. Uchwytne są odniesienia do cudzoziemskości, do osób z daleka, z obcych stron, por. serb. *белосветски*, do osób z szerokiego świata, wszędziebylskich, szukających przygód, a także ze sfery półświatka, por. chorw. *bjelosvjetski*, np. *bjelosvjetska dama* [dama], serb. *белосветску*. Uwydatniony został stosunek do pracy fizycznej, a ściślej unikania wysiłku fizycznego, brudnej i prostej pracy, por. białorus. *беларучка* [paniątko, lalusz], ros. *белоручка*, ukr. *білоручка*. Są złożenia odnoszące do osób mających białe konie, por. pol. *białokonny*. Wyjaskrawia się sposób ubierania się, ubiór w odniesieniach: do kobiety, por. pol. *białogłowa* ‘kobieta, od białego głowy zawicia, czyli podwici’¹³, chodzących w bieli, por. pol. *białonoszy*; ubranych w białe szaty, suknie, por. pol. *białoszaty*, czes. *bělorouchý*, np. *bělorouché vily* [nimfy, rusalki], bułg. *белодрешковец* – człowiek noszący biały strój ludowy (z północno-zachodniej Bułgarii); noszących białe koszule – o schludnie i nienagannie ubranych, por. ros. *белосорочечник*; noszących białe pończochy, por. chorw. *bjeločarapaš*; noszących białe czapki, por. serb. *белокана*, *белоканућ*¹⁴; noszących białe spodnie, por. serb. *белогаћа*.

Zarejestrowane są odniesienia do sfery wojskowej, por. ros. *белобандит* – członek kontrewolucyjnego zbrojnego ugrupowania (w czasie wojny domowej w Rosji), ros. *белоказак* – Kozak, walczący w czasie wojny domowej w Rosji po stronie białych, tj. przeciw bolszewikom, czes. *bělokozacký*, *bělokozacká vzpoura* [bunt, rebelia], ros. *белопогонник* – pogardliwe ‘służący w białej armii’, ukr. *білополяки*, *білополяк*, *білопольський* – w określeniach wojska i żołnierzy polskich z lat 1919–1920, chorw. *bjelopernik* – żołnierz noszący białe pióra na znak władzy, *bjeloperjanik* – żołnierz z białym pióropuszem. Odnotowywane są też określenia osób niezdolnych do służby wojskowej, por. białorus. *белабілетнік*¹⁵, ros. *белобилетник*, *белобилетчик*.

¹³ Tak więc: *białogłowa* ‘kobieta, zwłaszcza zamężna’, *białogłowki* (zdrobnienie), *białogłowski* ‘kobiety, niewieści’, *białogłowy* ‘taki, który dotyczy białogłowy – kobiety, zwłaszcza zamężnej’.

¹⁴ Por. serb. *белоканац* – epitet stosowany w odniesieniu do Albańczyków ze względu na noszone przez nich białe nakrycie głowy.

¹⁵ Mający *biały bilet*, tj. zaświadczenie o zwolnieniu z obowiązkowej służby wojskowej ze względu na stan zdrowia.

Do bieli nawiązują nazwy zwolenników opcji politycznych, por. ros. pogardliwe *бело-подкладочник*¹⁶, określenia obrońców Białego Domu (grupy deputowanych parlamentu Federacji Rosyjskiej) we wrześniu – październiku 1993 roku przed wojskami rządowymi, por. ros. *белодомовец, белодомовцы*¹⁷.

Złożenia wskazują na stosunki oraz określone procesy polityczno-społeczne, por. ros. *беломестцы, беломестец*¹⁸, pol. *białorusinizacja* ‘upodobnianie się do Białorusi w jakichś dziedzinach’, *białorutenizacja*¹⁹, białorus. *беларусізацыя*, ros. *белорусизация*. Mieszczą się tu nominacje reprezentantów uchodźstwa, fal emigracyjnych – osób, które wyemigrowały z Rosji w pierwszych latach porewolucyjnych, por. ros. *белоэмигрант, белоэмигрантка, белоэмигрантский*, ukr. *білоемігрант, білоемігрантський*. Odzwierciedlona jest też sfera gospodarczo-finansowa, akcentuje się w jej obszarze przedsiębiorców, urzędników, bankowców, maklerów giełdowych nastawionych na jak najszybsze osiągnięcie korzyści materialnych, a także szybkie zrobienie kariery zawodowej, por. pol. *białokolnierzykowiec*, a także na nielegalną działalność, pol. *białoskarpetkowy*, np. *białoskarpetkowy biznes*²⁰.

Znane są odniesienia do barwy białej w grze w szachy, do białego pola oraz określonych figur mogących poruszać się po białych polach, por. pol. *białopolowy*, np. *goniec białopolowy*, słowac. *bielopolný strelec*, serb. *белопольни ловац/лауфер*.

W obrębie budowli odnotować trzeba wskazania na: budynki z białymi murami, ścianami, por. pol. *białościenny*; czes. *bělozděný*, np. *bělozděný dvůr* [dwór]; białorus. *беласценны*, np. *беласценны палац* [pałac]; ros. *белостенный*; ukr. *білостінний*; ros. *белодомовка* (asocjacja do Białego Domu – siedziby władzy Federacji Rosyjskiej); wykonanie, wybudowanie z białego kamienia bądź białej cegły, o białych murach, por. czes. *bělokámen, bělokatenný*, np. *bělokatenný palác* [pałac], słowac. *bielokatenný*, białorus. *белакаменны*, ros. *белокаменный*, np. *Москва белокаменная* [Moskwa], ukr. *білокамінний, білокам'яний*, chorw. *bjelokat* – gypsum, *bjelokatennast* – gypso oppletus, serb. *белокамен*; budowle mające białe wieże, por. ros. *белоколонный*; wykonanie z białego marmuru, oblicowanie białym marmurem, por. ros. *беломраморный*; wyłożenie białymi kafłami, por. ros. *белокафельный*; wykonane z kości słoniowej, por. chorw. *bjelokostan*, np. *kula bjelokosna* – wieża z kości słoniowej.

Do barwy białej odsyła materiał, z którego wytworzone zostały określone wyroby, do niej mają odwołania konkretne wyroby, por. głuź. *bělokosćany* – ‘z kości słoniowej’; czes. *běloplachetný* ‘białozagłowy’, np. *běloplachetná loď* [statek; łódź]; ros. *беломорина* –

¹⁶ W Rosji przedrewolucyjnej – student z bogatej rodziny wrogo nastawiony do ruchu rewolucyjnego i tzw. demokratycznej części studentów.

¹⁷ Por. też: *белодомский, белодомовский* – związany z konfliktem między opozycyjnie nastawionymi deputowanymi (Rady Najwyższej Federacji Rosyjskiej), znajdującymi się w Białym Domu a władzą wykonawczą i prezydentem; znajdujący się w Białym Domu; pracujący tam; będący członkami rządu FR, mieszczącego się w Białym Domu.

¹⁸ W państwie rosyjskim XVI–XVII wieku – ludność zwolniona od powinności (za zasługi dla państwa, zgodnie z przywilejami stanowymi itp.).

¹⁹ Por. w tym kontekście: białorus. *беларускі*, np. *беларуская мова* [język]; *беларусазнаўства* [białorusoznawstwo]; *беларусіст* [białorutenista]; *беларусізм* [białorutenizm].

²⁰ Tj. przedsiębiorstwo powstałe po 1990 roku z kapitału zgromadzonego niezgodnie z prawem.

jedna sztuka papierosów „Беломорканал” (od „Беломорканал” – Białomorski Kanał), *белоглавка*, *белоголовка*, *белоголовая* – butelka wódki według starego wzoru, tj. zalakowana białym lakiem; chorw. *bjelokorac*, *bjelosarac* – nóż z białą rękojeścią; serb. *белокор*, np. *белокорац нож*, *јатаган*, *револвер* [nóż, jatagan, rewolwer]; bułg. *беломорски вина* – egejskie wina. W sferze kucharskiej są odwołania do gotowania: białej piany podczas wrzenia, por. ros. *белокипенный*; produktów, potraw i napojów: oślepiającej bieli białorybicy, por. ros. *белорыбий*; przygotowanego z niej dania, por. ros. *белорыбий балык* [bałyk (wędzony grzbiet ryb jesiotrowatych)]; regionalnej potrawy przyrządzonej z pieczonych gonad barana lub byka, por. chorw. *bijeli bubrezi*; rakiji ze specjalnej odmiany śliwek (*bjelošlive*), por. chorw. *bjelošlivaca*; wody z gotowanych liści białej morwy, por. pol. *białomorwonka*.

Jednostki złożeniowe ze składnikiem *biało* występują licznie w rozbudowanym polu tematycznym zwierzęta. Zasadniczy blok konstytuują odwołania do wyglądu zewnętrznego zwierząt, np. maści, por. chorw. *bjelomast*, w tym szczególnie ptaków. Charakterystyka obejmuje: białą głowę, por. pol. *białogłowy*, słowac. *bielohlavý*, ros. *белоголовый*, np. *белоголовая утка*, *белоголовый овод* [gierz], ukr. *білоголовий*, serb. *белоглав*, bułg. *белоглав*, np. *белоглав кон* [koń]; białe, jasne czoło, por. pol. *białoczelny*, słowac. *bieločelý*, ros. *белолобый*; bardzo jasne, niemal białe oczy, por. pol. *białooki*, ros. *белоглазый*, *белоглазка*, ukr. *білзорий*, chorw. *bjelook*, *bjelookast*, serb. *белоок*, *белоокаст*, *белоока*; białe uszy, por. chorw. *bjelouhast*; serb. *белоушка* (o owcy); białą, jasną, siwą grzywę, zwłaszcza konia, por. pol. *białogrzywy*, np. *białogrzywe konie*, czes. *bělohřívý*, np. *bělohřívý kůň* [koń], ros. *белогривый*, białorus. *белаягрывы*, np. *белаягрывыя коні* [konie], ukr. *білогривий*, chorw. *bjelògriv*, słowac. *bielohrivý*, np. *bielohrivý kôň* [koń], serb. *беогрив*, *белогрив*; białą mordę, por. czes. *bělohubý*, ros. *беломордый*; biały dziób, por. czes. *bělozobý*, np. *bělozobý stehlik* [szczygieł]; białe kły, por. pol. *białokływy*; białe pióra, białą sierść lub białą plamkę na policzkach, por. ros. *белощекий*, np. *белощекий кансан* [Falco peregrinus, sokół wędrowny], *белощекая крачка* [Sterna, rybitwa]. W rozpatrywanych złożeniach wyraźnie zaznaczona jest: biała szyja, por. pol. *białoszyjka* ‘zwierzę, które cechuje się białą szyją, koń, klacz, krowa’; białe gardło, por. pol. *białogardł*, chorw. *bjelogrli*, *bjelogrlast*, serb. *беогрл*, *белогрли*, *беогрласт*; biały kark, por. czes. *bělokrký*, np. *bělokrká koza* [koza]. Z innych części ciała zwierząt odnotować można: biały grzbiet, por. pol. *białogrzbiety*, *bydło białogrzbiete*, czes. *bělohřbetý*, np. *bělohřbetý dobytek* [bydło, zwierzęta domowe]; biały brzuch, białe pióra lub sierść na brzuchu, por. pol. *białobrzuszek*, ros. *белобрюхий*; biały bok, białe, jasne boki, por. ros. *белобокий*, białorus. *белабокi*, np. *белабокая сарока* [sroka]; białą pierś, białe pióra, białą sierść lub białą plamkę na piersi, por. ros. *белогрудый*, np. *белогрудый медведь* [niedźwiedź]; białorus. *белаяруды*, np. *белаярудыя ластаўкі* [jaskółki]; ukr. *білогрудий*; chorw. *bjelogrud*. Kolejną grupę tworzą wskazania na: białe skrzydła, por. pol. *białoskrzydły*, głuź. *bělokřidlatý*, słowac. *bielokřidly vták* [ptak], czes. *bělokřídlý*, np. *bělokřídlý pták* [ptak]; *běloperutný*, np. *běloperutná havěť* [drób, ptactwo] (o mewach); białorus. *белакрылы*, ros. *белокрылый*, ukr. *білокрилий*, chorw. *bjelokril*, np. *bjelokrili galeb* [mewa], serb. *белокрил*, *белокрили*, bułg. *белокрил*; białą rękę, por. słowac. *bieloruký*, np. *bieloruký gibon* [gibon]; białe, jasne nogi, por. psł. *bělonogъ* ‘wyróżniający się białymi nogami’.

pol. *białonogi*, np. *białonogie zwierzę*, *białonogi koń*²¹, głuź. *bělonohi*, *bělknohaty*, czes. *bělonohý*, słowac. *bielonohý*, *belonohý*, ros. *белоногий*, ukr. *білоногий*, białorus. *беланогі*, chorw. *bjelonog*, chorw. *bjelonog*, słoweń. *belonog*, serb. *белоног*, bułg. *белоног*, mac. *белоног*; białe kopyta lub nogi poniżej kolan, por. ukr. *білокопитий*; biały ogon, por. psł. *běloritъ* ‘ptak wyróżniający się białym, jasnym ogonem’, pol. *białogony*, *białoogonny*, ros. *белохвостый*, chorw. *bjelorepi*, serb. *белореп*.

Do bieli odsyła wyraźnie uwłosienie, upierzenie oraz inne pokrycie powierzchni ciała zwierząt. Chodzi w szczególności o: białą lub bardzo jasną sierść, por. czes. *bělosrstý*, np. *bělosrstá laň* [łania], ros. *белошёрстный*, *белошёрстный*; białe runo (wełnę), por. czes. *bělorouný*, np. *bělorouné ovce* [owca], chorw. *bjelorunost*, *bjelorun*, np. *bjeloruna ovca* [owca], serb. *белорун*, ros. *белорунный*; białe pióra w kolorze śniegu, białe upierzenie, por. pol. *białopióry*, np. *białopióry ptak*, głuź. *běloperaty*, czes. *běloperý*, np. *běloperé labutě* [łabędzie], ros. *белопёрый*, ukr. *білоперий*, chorw. *bjeloperan*, *bjeloperna*, serb. *белопер(ан)*; biały puch, por. pol. *białopuchy*; białe łuski, skorupę, por. chorw. *bjeloljusak*, *bjeloljuska*, *bjeloljuskav*.

W budowie złożeń, które mogą być uznane za nieterminologiczne, zauważalnie wykorzystywana jest barwa biała w sferze roślinnej. Utrwalona została biel, białość kwitnących drzew, krzewów, kwiatów, por. głuź. *bělokčějny*, ukr. *білоцвіт*, *білоцвіття*; białość podobna do białej piany, zwykle obficie kwitnących drzew i krzewów, por. ros. *белопенный*; miejsce, w którym ziemia pokryta jest białym mchem, por. ros. *беломошный*; drzew liściastych, por. chorw. *bjelogorično drvo* [drzewo liściaste], *bjelogorica*, *bjelogoričan*, *bjelogoroični*, serb. *белогорица*, *белогорични*; białość wielu pni brzozy, por. ros. *белостволье*; chorw. *bjelobjabuka* [gatunek jabłoni, jabłek w dzielnicy Šumadija]. Z innych nazw przywołać można: rosnący na glebie pokrytej jasnym mchem bór sosnowy, por. ros. *беломошник*; biały pień drzew, por. pol. *białopienny*, czes. *běloktenný*, *běloktenná bříza* [brzoza], ros. *белоствольный*, białorus. *беластволы*, np. *беластволья бярозы* [brzozy]; jasną, białą korę, por. pol. *białokory*, słowac. *bielokôrový*, np. *bielokôrova lipa* [lipa], czes. *bělokorý*, *bělokorá bříza* [brzoza], ros. *белокорый*, ukr. *білокорий*, chorw. *bjelokoran*, serb. *белокор*, bułg. *белокор*, *белокож*, *белокора липа*; białe pędy, por. pol. *białopędny*, chorw. *bjeloloza* (*bijela loza* [winorośl]), *bjeloružina*, *bjelolijeska* [winorośl białych winogron uprawianych w Dalmacji]; białe liście, por. pol. *białolistny*, czes. *bělolistý*, serb. *белолист*, białorus. *белалісты*; białe kwiaty, por. czes. *bělokvěťý*, np. *bělokvěťý jasmín* [jaśmin], *šafrán bělokvěťý* [szfran], serb. *белоцветни*, bułg. *белоцветен*; białoskóre owoce: serb. *белокорка* ‘бундева [dynia]’; białe nasiona, białe ziarno, por. czes. *bělosemenný*, np. *bělosemenný mák* [mak], głuź. *bělozornity*, ukr. *білозерний*, np. *білозерна пшениця* [pszenica]; białe kłosy, por. czes. *běloklasy*, por. *běloklasá vouska* [wąsatka (pszenica)]; biały głąb, por. białorus. *белакачанны*, np. *белакачанная капуста* [kapusta], ros. *белокочаннный*, np. *белокочанная капуста* [kapusta]; biały mięsz, por. czes. *bělomasý*, np. *bělomasé brambore* [ziemiaki].

²¹ Por. też nazwy białego konia, por. pol. *białosz*, serb. *белац*; konia lub klaczy o białych, jasnych nogach, por. pol. *białonożka*, głuź. np. *bělonohač*.

Barwa biała utrwalona została w odniesieniach do nieba, ściślej – do białych chmur, którymi przesłonięte jest niebo, por. chorw. *bjelovedrina*, wiązana jest ona z wodą w odniesieniu do spienionego wierzchołka (grzebienia) fali zaginającego się w kierunku wiatru, por. ros. *белогривый* oraz bardzo obficie spienionej białą pianą fali, por. pol. *białopienny*, czes. *bělopěnný*, np. *bělopěnné proudy*, ros. *белопенный*. Barwa biała ujawnia się w określeniach opadów i zjawisk atmosferycznych: opadu śniegu, por. pol. *białonapady*; deszczu ze śniegiem, por. chorw. *bjelokapac*; czegoś pokrytego białym śniegiem, por. ros. *белоснежный*; zaśnieżonej przestrzeni, por. ros. *белоснежье*; pory i zjawiska białych pory, por. ros. *белоночь*; wiatru południowego bez deszczu, por. chorw. *bjelojug*, *bjelojugovina*, *bjelujužina*; wiatru południowego od Morza Egejskiego, por. bułg. *беломорец*; odzwierciedla się w nazwach określonego rodzaju ziemi, gleby, por. bułg. *белозем* oraz kruszcu koloru podobnego do ołowiu, por. pol. *białokrusz*.

Białość odnoszona jest do istot nieba – aniołów z białymi skrzydłami, por. czes. *bělokrídly anděl*. Złożenia z komponentem *biało* widoczne są w sferze religijnej w odniesieniu do Wielkiej Soboty, por. czes. *bělosobotní* ‘bílosobotní, rel. Bílá Sobota’, np. *bělosobotní zvonění* [dzwonienie, dzwony], *bělosobotní vajíčka* [jajka, jajeczka].

W analizowanym materiale są złożenia, w których precyzowane jest występowanie białych elementów na jakimś tle, w jakimś ułożeniu, mianowicie: pstrość, barwność, por. pol. *białopstry*, głuź. *bělokrjepjeny*, czes. *bělopruhý*, np. *bělopruzí holubi* [gołębie], *běloplstnatý*; chorw. *bjelošaran*, *bjelošarna*, *bjeloštrapan*; pstrokatość, srokatość, por. czes. *bělostrakatý*, np. *bělostrakatý kůň* [koń]; pręgowatość, por. pol. *biało-pręgowany*.

Odrębnego przedstawienia wymagają wysublimowane złożenia z komponentem *biało* kwalifikowane jako podniosłe, książkowe, często jako stałe epitety, pojawiające się zwłaszcza w poezji i w folklorze, por. pol. *białowonny* ‘biały, a przy tym przyjemnie pachnący, np. kwiat’; czes. *bělotřpytný* ‘bile se třpytíci’, np. *bělotřpytná tunika* [tunika], *bělotřpytná hvězda* [gwiazda]; ros. *белярый* ‘беляровый’, *беляровый* ‘в сказках, былинах и т. п. – яровой, лучший из его сортов (о пшенице, просе и т. п.)’, np. *беляровая пшеница* [pszenica], *беляровое пиено* [jagły, kasza jaglana]; *белоствольная берёза* [brzoza]; ukr. *білозір* ‘постійний епітет назв білозорих, яснооких людей, тварин, птахів, а також місяця’; chorw. *bjelodan* ‘koji ne ostavlja mjesta sumnji, jasan, očigledan’, np. *bjelodan dokaz* [dowód], *bjeločano* ‘javno, očito’; serb. *беодан*; mac. *белоденски*; bułg. *белоствол*, np. *белоствола бреза* [brzoza]; *белокрили чайки* [mewy].

Barwa biała. Struktury terminologiczne. Nazwy oficjalne

Bogaty jest zasób terminologiczny złożzeń z komponentem *biały*, który stanowią głównie terminy biologiczne, anatomiczno-medyczne i techniczne.

Reprezentatywny zbiór terminów botanicznych obejmuje przede wszystkim byliny (rośliny zielne), w szczególności z odwołaniem do bieli kwiatów i liści: słowac. *bielokvet*, por. *bielokvet močiarny*, *Parnassio palustris*, dziewięciornik błotny; *bielokvetovitě*, *Parnassiaceae*, dziewięciornikowate; *bieloprst*, por. *bieloprst belavý*, *Pseudorchis albida*, gołek białawy; *bielokvetý*, *tradeskancia bielokvetá*, *Tradescantia albiflora*, trzykrotka

wężykowata, *šafrań bielokvetý*, *Crocus albiflorus*, szafran wiosenny; *bielolist*, por. *bielolist polný*, *Filago arvensis*, nicennica polna; czes. *bělolistý*, por. *dříšťál bělolistý*, *Berberis candidula*, berberys sinawy; *bělotrn*, *Echinops*, przegorzan; *bělozárka*, *Anthericum*, pajęcznica, np. *bělozárka liliovitá*, *bělozárka větvovitá*; białorus. *белакапытнік*, *Petasites*, lepiężnik; *белакудранік*, *Ballota nigra*, mierznicza czarna; ros. *белокопытник*, *Petasites*, lepiężnik; *белоус*, *Nardus*, bliźniaczka; *белокрыльнік*, *Calla*, czernieć; *белозор*, *Parnassia*, dziewięciornik; ukr. *білозір*, por. *білозір болотяний*, *Parnassia palustris*, dziewięciornik błotny; chorw. *bjeloglavica*, *Dorycnium germanicum*, szyplin jedwabisty; *bjelolist*, *Filago germanica*, *Filago arvensis*, nicennica polna; *bjeloglavica*, *bjeloglavka*, *Dorycnium tourn*, komonica; *bjelonoga*, *Saponaria*, mydlnica; *bjeloperka*, *Verbascum thapsus*, dziewanna drobnokwiatowa; *bjelozrnac*, *Lithospermum officinale*, nawrot lekarski; *bjelozrno*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, nawrot czerwonoślękitny; *bjelotrń*, *Echinops*, przegorzan; *bjelotrava*, *Convallaria polygonatum*, kokoryczka wonna; *bjelokopitnak*, *Tussilago farfara*, podbiał pospolity; *bjelodulija*, *Hyacinthus orientalis*, hiacynt wschodni; *bjelobrada*, *Helichrysum stoechas*, kocanka (nieśmiertelnik); *bjelobrada*, *Helichrysum angustifolium*, kocanka włoska; serb. *белоноза*, *Saponaria*, mydlnica; *беодун*, *белодун*, *Anthyllis vulneraria*, przelot pospolity.

Wśród terminów botanicznych są też nazwy drzew: pol. *białodrzew*, *Populus alba*, topola biała; *białodrzewo*; ros. *белолістка*, ukr. *білолістка*; chorw. *bjelošljiva*, *bjelopandara*, białucha, śliwa lubaszka; *bjelograb*, *Carpinus betulus*, grab; *bjelobor*, *Pinus sylvestris*, sosna pospolita; chorw. *bjelolipa*, *Tilia tomentosa*, lipa srebrzysta; serb. *белошљива*, *Prunus institia*, śliwa lubaszka; *београб*, grab; *белоліпа*, *Tilia tomentosa*, lipa srebrzysta, *белобор*, sosna pospolita; mchów: słowac. *bielomach*, por. *bielomach sivý*, *Leucobryum glaucum*, bielistka siwa; czes. *bělomech*, np. *bělomech sivý*; grzybów: słowac. *bielohluzovka*, por. *bielohluzovka obyčajná*, *Cholomyces venosus*, piestrak jadalny. Spotykane są odniesienia do białego koloru warzyw, por. chorw. *bjelorepast* (*bijela repa* – biała rzepa).

Kolejną grupę formułują terminy zoologiczne. Bogato reprezentowane są terminy ornitologiczne, por. stpol. *białorzyt*, *Strigiceps cineraceus*; *białorzytka* zwyczajna, *Oenanthe oenanthe*; pol. *białoczółka*, gęś *białoczelna*, *Anser albifrons*; *białogon*, *Haliaeetus albicilla*, bielik; *białogon*, *Saxicola oenanthe*, opocznik; *białosęp*, *Nephron peneropterus*; *białozór*, *Falco rusticolus*; *białoszpon*; *pliszka białogardła*; głuź. *bělozor*, *Falco articus*; *bělorazk*, biegus, brodziec; dłuź. *běoritk*, *Oenanthe oenanthe*; słowac. *beloritka*, *Delichon urbica*, oknówka zwyczajna; *sup bielohlavý*, *Gyps fulvus*, sęp płowy; *mucharík bielokrký*, *Muscicapa albicollis*, muchołówka białoszyja; *datel bělohřbetý*; *hus bieločelá*; *strnádka bielohlavá*, *Emberiza leucocephala*, trznadel białogłowy; *strnádka roľná*, *Emberiza rustica*, trznadel czubaty; stczes. *bělořit*, *Calidris*, bekasowate; *bělořitka*, *Oenanthe oenanthe*; czes. *bělořit*, *Oenanthe oenanthe*; *bělozor*; *sup bělohlavý*; ros. *белоглазка*; chorw. *bjelozor*, *Falco rusticolus*, białozór; *bjeloglavi sup*; *bjelogrli sup*, *Nephron peneropterus*, białosęp; *bjelorepka*; *bjelorepi štekavac*; *bjelonokta vjetrusa*, *Falco naumanni*, pustuleczka, białoszpon; *bjelovrati kos*, białobraż, drozd obrożny; *lasta bjelogrla*, jaśkółka oknówka; *modrovoljka bjelogrla*, *bjelokrpica*, gajówka modra; chorw. *muharica bjelokrilica*, *bjelovrata*, *Ficedula albicollis*, muchołówka białoszyja; *bjelobrada čigra*, *Chlidonias hybrida*, rybitwa białowąsa; *bjelokrila čigra*, *Chlidonias leucopterus*, rybitwa

białoskrzydła; *bjeloglava patka*, *Oxyura leucocephala*, sterniczka, sterniczka białołowa; *bjelokrila ševa*, *Alauda arvensis*, kalandra białoskrzydła, skowronek białoskrzydły; *bjelolika guska*, *Branta leucopsis*, bernikla białolica; *bjelouška*, *Notiomystis cincta*, miodnik, białouszka; *bjelobrada burnica*, *Procellaria aequinoctialis*, burzyk białobrody; serb. *белорена*; *beloglavi kraguj*; *белоглави сун*, *Gyps fulvus*, sęp płowy; *белоглави орао*, *Haliaeetus leucocephalus*, bielik amerykański; *беловрана*, *Corvus cornix*, wrona siwa; *беловрати гавран*, *Corvus albicollis*, kruk wielkodzioby; *белоглава патка*, *Oxyura leucocephala*, sterniczka, sterniczka białołowa; *белокрила шева*, *Alauda arvensis*, kalandra białoskrzydła, skowronek białoskrzydły; *белогрли славуј*, *Irania gutturalis*, iranka; *ветрушка белонокта*, *Falco naumanni*; *беловрати врабац*, *Zonotrichia albicollis*, pasówka białogardła; słoweń. dial. *beloritka*, *Oenanthe oenanthe*; *beloritec*, por. *lunј beloritec*, *Circus pygargus*, błotniak łąkowy, błotniak popielaty; bułg. *белоглав орел*; *белоглав лешояд*; *белоопашат мишелов*; *беловрата мухоловка*; *белоглава овесарка*, *Emberiza leucocephala*; bułg. *белогуша овесарка*, *Emberiza rustica*.

W rozpatrywanym materiale odnaleźć można nazwy ssaków: słowac. *bielozúbka*, por. *bielozúbka najmenšia*, *Suncusetruscus*, ryjówek etruski; czes. *bělozubka*, ukr. *білозубка*, *Crociodura*, zębielek; ros. *белодушка* (*каменная куница*), *Martes foina*, kuna domowa, kuna kamienna; ros. *белобочка*, *Delphinus delphis*, delfin zwyczajny; ukr. *білобочка*; chorw. *bjeloglavi nakari*, *Cacajao/Uacarta alvux*; chorw. *bjelorepi jelen*, *Odocoileus virginianus*, mulak białoogonowy; *kandžaš bjelouhi*, krętogon; *majmun bjelouhi*, krętogon, skomlik; *bjeloruki gibbon*, rodzina *Hylobatidae*, gibbon białoręki; serb. *белорени гну*, *Connochaetes gnou*, gnu brunatne. Biel akcentowana jest w nazwach płazów i gadów: chorw. *bjelouška*, *Natrix natrix*, zaskroniec zwyczajny; serb. *белоушка*, *Tropidonotus natrix*, wąż z rodziny położowatych. Badany materiał odzwierciedla nazwy owadów: słowac. *bielopásovec*, *bielopásovec topoľový*, *Limenitis papuli*, pokłonnik osinowiec; *bielopásovec zemolezový*, *Limenitis camilla*, pokłonnik kamilla; *trúdovka bielofúza*, *Eristalis arbustorum*, gnojka bajorowa; czes. *bělopásek*, *Limenitis*, np. *bělopásek zimolezový*; chorw. *bjelonog*, np. *gnojolub bjelonogi*, *Philonthus albipes*, nawozak. Odnutowywane są nazwy ryb: pol. *białorybica*, *Stenodus leucichthys*; białorus. *беларыбіца*, *Stenodus leucichthys*, białorybica; ros. *белорыбіца*, *Stenodus leucichthys*, białorybica; ukr. *білорибіця*; *білоочка*, chorw. *bjeloperka*, *Leuciscus rutilus*, płoć; serb. *белонерка*, bułg. *белонерка*; serb. *белорібе* – ogólna nazwa większości ryb z rodziny karpiovatych.

Kolejną kategorię wyznaczają złożenia będące terminami medycznymi i anatomicznymi, w szczególności nazwami chorób: por. pol. *białopłynnie* – upław biały kobiecy; czes. *bělotok* – upławy; chorw. *bjeloočnica* – twardówka, białkówka; *bjelokožnica*, *bjelopjegavost* – bielactwo, bezbarwność skóry; *bjelopjegava koža* – bialica; *bjelopjegavost ustmena* – łuszczycza jamy ustnej, *bjelopjegav* – pokryty białymi plamami, znamionami; *bjelozrnik* – guz limfatyczny; mac. *белодробен* – płucny; bułg. *белодробен* – płucny; *белодробни болести* – choroby płuc; *белодробна туберкулоза* – tuberkuloza; *белодробна емфизема* – rozedma płuc. Wyraźnie zaznacza się terminologia związana z krwinkami białymi, komórkami krwi i limfy: pol. *białokrwińkowy*, por. *układ białokrwińkowy*, ukr. *білокрівці*; słowac. *bielokrvnost'* – białaczką, czes. *bělokrvnost*, chorw. *bjelokrvnost*, serb. *белокрвност*, białorus. *белакроўе*, ros. *белокровие*, ukr. *білокрів'я*.

Terminy techniczne reprezentowane są przez nazwy rzemiosł (zawodów) i wykonawców zawodów, por. pol. *białoskórnictwo* ‘dział garbarstwa, rzemiosło lub przemysł, który zajmuje się wyprawianiem miękkich skór na rękawiczki i odzież’, *białoskórnicy* ‘taki, który dotyczy białoskórnictwa’, por. *garbarnia białoskórnicza, rzemiosło białoskórnicze, przemysł białoskórniczy, białoskórnik* ‘garbarz, co białe skóry wyrabia’, ‘garbarz, który zajmuje się wyprawianiem miękkich skór na rękawiczki i odzież’, *białoskornicyk* ‘czeladnik białoskórnicy’; białorus. *белашвейны* ‘związany z szyciem bielizny, bieliźniarski’, por. *белашвейнае атэлье* [pracownia bieliźniarska]; *белашвачка* ‘kobieta, która szyje bieliznę’, ‘bieliźniarka (szwaczka)’, ros. *белашвейный* ‘związany z szyciem bielizny (przeważnie delikatnej)’, *белашвейка* ‘kobieta, która zajmuje się szyciem bielizny (przeważnie delikatnej)’; białorus. *беладрэўшчык*, ros. *белодеревец, белодеревицук* ‘stolarz, wytwarzający proste, niepolerowane wyroby’, ‘stolarz, wytwarzający meble z białych gatunków drzewa, bez sklejkowego wykończenia’.

Ze sfery społecznej życia człowieka wymienić można oficjalne nazwy odnoszące się do konkretnych formacji i ugrupowań wojskowych, por. pol. *białogwardzista, białogwardyjski*, np. *białogwardyjska konnica, białogwardyjscy żołnierze*; słowac. *bielogvardejec, bielogvardejský*; czes. *bělogvardějec, bělogvardějský*; białorus. *белогвардзеец*; ros. *белогвардеец, белогвардейский*; ukr. *білогвардієць, білогвардійський, білогвардійщина*; chorw. *bjelogardijac*; bułg. *белогвардеец, белогвардейски*. Złożenia wskazują na przynależność herbową, por. pol. *Białokurowicz*.

Złożenia z komponentem *biały* dokumentują niektóre onimy. Są wśród nich: nazwy państw, por. *Беларусь* [Białoruś]; chorw. *Obala Bjelokosti (Bjelokosna Obala)* [Wybrzeże Kości Słoniowej]; nazwy narodowości, plemion, por. białorus. *беларусы* [Białorusini]; chorw. *Bjelopavlići* – plemię w Czarnogórze; nazwy miejscowe²², por. pol. *Białogród*; chorw. *Bjelovar* – miasto u podnóża Bilogore, *Bjelograd*; serb. *Beograd*; nazwy mieszkańców, por. chorw. *Bjelopoljac* – człowiek z Białego Pola; bułg. *беломорец* [Egejczyk (mieszkaniec wybrzeża Morza Egejskiego)], *беломорка* [Egejka]; nazwy wodne, por. ros. *Беломорканал* [Białomorski Kanał]²³; imiona, por. chorw. *Bjeloslav* – imię męskie.

Podsumowanie

Zbiór rozpatrzonego materiału języków słowiańskich (konstrukcji regularnych typu *białoczerwony* oraz innych typów kompozycyjnych) jest bogaty. Pod względem chronologicznym obejmuje liczne złożenia utrwalone w języku od dawna oraz dość liczne jednostki nowsze lub nowe, w szczególności powstałe w trzech ostatnich dziesięcioleciach, co świadczy o żywotności tego sposobu słowotwórczego²⁴.

²² Poprzez odwołania do nazw miejscowych wskazywane są miejsca bitew, określone wydarzenia itp., por. czes. *bělohorský* [od Bílá hora – Biała Góra], np. *bělohorská bitva* [bitwa], *pobělohorský doba* [okres, epoka (po bitwie)].

²³ Por. w tym kontekście pol. *białomorski*, ros. *беломорный*, czes. *bělomorský*, od Morze Białe.

²⁴ Istotnie rola tworzenia złożzeń jest obecnie wciąż znacząca, mianowicie „po roku 1989 można zaobserwować przyspieszone zmiany w słowotwórstwie języka polskiego, a także innych języków słowiańskich”, przy czym chodzi tu przede wszystkim o ekspansję struktur złożeniowych, tj. niemających typowych wykładników morfologicznych (słowotwórczych), złożzeń bezafiksalnych, które można „traktować oddzielnie od «tradycyjnych» złożzeń na gruncie słowiańskim” (Rudnik-Karwatowa, 2007: 157).

W zasobach leksykalnych wyraźnie zauważalne są odwołania do różnorodnych obiektów o barwie białej. Spektrum wyznaczone przez analizowane złożenia obejmuje kilka zasadniczych wycinków rzeczywistości, w szczególności uchwytne są odniesienia do człowieka w wymiarze indywidualno-jednostkowym oraz życia społecznego, zwierząt oraz roślin, w mniejszym stopniu do innych elementów świata. Niektóre człony złożenia występują w jednostkach mających więcej niż jedno odniesienie z różnymi znaczeniami²⁵. Wiele złożzeń ma swoje odpowiedniki w kilku lub we wszystkich analizowanych językach słowiańskich, oczywiście są też specyficznojęzykowe połączenia z *biało*. Wiele złożzeń występuje w roli komponentu połączeń wielowyrazowych.

Dokonane dociekania umiejscawiają rozpatrywane jednostki złożeniowe z komponentem kolorystycznym *biało* w polu możliwości derywacyjnych, naświetlają ich specyfikę pod względem łączliwości tego składnika, a tym samym osadzają rezultaty dociekań w szerszej płaszczyźnie poszukiwań odniesień obiektowych barwy białej w konfrontacji międzyjęzykowej (por. Wysoczański, 2014: 567–585), a także w sferze odniesień podstawowych nazw barw, żeby „pokazać, do jakich klas nazw obiektów i zjawisk naturalnych bywa odnoszona dana nazwa w określonym języku” (Waszakowa, 2000: 61).

Bibliografia

Źródła

- Anić V. (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Anić V., Matasović R., Pranjković I., Brozović Rončević D., Goldstein I., Goldstein S., Jojić L., Cikota L. (2003), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb.
- Bělič J. (1989), *Slovník spisovného jazyka českého*, t. 1, Praha.
- Brodnjak V. (1998), *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb.
- Buceva T.N. (red.) (2009), *Novye slova i značeniâ. Slovar'-spravočnik po materialam pressy i literatury 90-h godov XX veka*, t. 1, Sankt-Peterburg.
- Busel V.T. (red.) (2003), *Velikij tumačnij slovník sučasnoï ukrains'koïmovi*, Kïiv.
- Buzássyová K., Jarošová A. (red.) (2006), *Slovník súčasného slovenského jazyka*, t. I–II, Bratislava.
- Chylak-Schroeder T., Głuszkowska-Babicka J., Jasińska-Socha T. (red.) (2012), *Słownik białorusko-polski*, Warszawa.
- Daničić Đ. (1880–1882), *Rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, t. I, Zagreb.
- Denisenko Ū.F. (red.) (2005), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 1991*, Sankt-Peterburg.
- Denisenko Ū.F. (red.) (2006), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 1994*, Moskva.
- Dunaj B. (1996), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Frančić V. (1987), *Słownik serbsko-chorwacko-polski*, t. I–II, Warszawa.

²⁵ Por. np. pol. *białogłowy*, ros. *белоголовый* – o człowieku oraz o zwierzęciu.

- Gorbačevič K.S. (red.) (2004), *Bol'šoj akademičeskij slovar' russkogo âzyka*, t. 1, Moskva – Sankt-Peterburg.
- Košková M. (2013), *Bulharsko-slovenský slovník*, t. II, Bratislava.
- Košková M., Dobříková M., Ďulgerova G., Nikolova N. (2004), *Bulharsko-slovenský slovník*, t. I, Bratislava.
- Kotelova N.Z. (red.) (1984), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 80*, Moskva.
- Kotelova N.Z. (red.) (1986), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 81*, Moskva.
- Kotelova N.Z. (red.) (1986), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 82*, Moskva.
- Kotelova N.Z. (red.) (1989), *Novoe v russkoj leksike. Slovarnye materialy – 84*, Moskva.
- Kotelova N.Z. (red.) (1995), *Slovar' novyh slov russkogo âzyka (seredina 50-h – seredina 80-h godov)*, Sankt-Peterburg.
- Linde S.B. (1807), *Słownik języka polskiego*, t. I, cz. 1, Warszawa.
- Moguš M., Pintarić N. (2002), *Poljsko-hrvatski rječnik*, Zagreb.
- Moskovlevič M.S. (2000), *Rečnik savremenog srpskog kniževnog jezika s jezičkim savetnikom*, Beograd.
- Pianka W., Topolińska Z., Vidoeski B. (1990), *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński*, Warszawa.
- Sklârevskaâ G.N. (1998), *Tolkovij slovar' russkogo âzyka konca XX veka. Âzykovye izmeneniâ*, Sankt-Peterburg.
- Sławski F. (red.) (1974), *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Smółkowa T. (2010), *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 2001–2005*, cz. I: A–D, Kraków.
- Smółkowa T. (red.) (2004), *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000*, cz. I, Kraków.
- Sudnik M.R., Kryuko M.N. (2005), *Tłumačal'ny slounik belaruskaj litaraturnaj movy*, Minsk.
- Zeman H. (1967), *Słownik górnołużycko-polski*, Warszawa.
- Zgółkowa H. (1995), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. IV, Poznań.
- Živanović Đ. (red.) (1999), *Polsko-srpskirečnik u dva toma*, t. 1–2, Beograd.

Literatura

- Ampel-Rudolf M. (1994), *Kolory. Z badań leksykalnych i składniowo-semantycznych języka polskiego*, Rzeszów.
- Blicharski M. (1973), *Złożenia rzeczownikowe współczesnego języka rosyjskiego*, Opole.
- Blicharski M. (1977), *Złożenia imienne w języku rosyjskim i polskim. Studium kontrastywne*, Warszawa–Wrocław.
- Blicharski M. (1980), *Struktura semantyczna rzeczowników złożonych z odrzeczownikowym tematem w drugim członie w języku rosyjskim i polskim*, [w:] M. Blicharski (red.), *Semantyka w badaniach konfrontatywnych języka rosyjskiego i polskiego*, Katowice.

- Budniak D. (1987), *Studium konfrontatywne łączliwości leksykalnej rosyjskich i polskich leksemów oznaczających kolor*, Opole.
- Grzegorzczkowa R. (1984), *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa.
- Ignatowicz-Skowrońska J. (2010), *Wyrażenie „biały kruk” w dziejach języka polskiego*, „Studia Językoznawcze”, t. 9.
- Kulpina W. (1998), *Określenia koloru włosów w języku polskim i rosyjskim*, „Studia Rossica”, t. VI.
- Kurzowa Z. (1976), *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*, Warszawa–Kraków.
- Ostrowska E. (1948a), *Z historii przymiotników złożonych typu „biało-czerwony” i „jasno-niebieski”*, „Język Polski”, nr XXVIII, z. 1.
- Ostrowska E. (1948b), *Z historii przymiotników złożonych typu „biało-czerwony” i „jasno-niebieski”*, „Język Polski”, nr XXVIII, z. 2.
- Osuchowska D. (2010), *Łączliwość leksykalna przymiotnika biały w ujęciu diachronicznym*, „Podkarpackie Forum Filologiczne. Seria Językoznawstwo”.
- Rudnik-Karwatowa Z. (2007), *Ekspansja struktur złożeniowych w językach słowiańskich. Diagnoza i rokowania*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LXIII.
- Skorupska-Raczyńska E. (2003), *Frazeologizmy z komponentem czarny, biały, szary w polszczyźnie historycznej*, „Studia Językoznawcze”, t. 2, *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*.
- Tokarski R. (1995), *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Waszakowa K. (2000), *Struktura znaczeniowa podstawowych nazw barw. Założenia opisu porównawczego*, [w:] R. Grzegorzczkowa, K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne*, cz. 1, Warszawa.
- Waszakowa K. (2003), *Językowe i kulturowe odniesienia nazwy barwy żółtej we współczesnej polszczyźnie*, [w:] R. Grzegorzczkowa, K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarów. Predykaty mentalne*, cz. 2, Warszawa.
- Wysoczański W. (2014), *Nowe (na tle dawniejszych) zestawienia i niektóre połączenia wyrazowe z komponentem-nazwą barwy białej*, [w:] D. Dziadosz, A. Krzanowska, A. Szlachta (red.), *Stalność i zmienność w językach i kulturach świata*, t. I, Szczecin.
- Zaręba A. (1954), *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław.
- Zych A. (1999), *Struktura i semantyka polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę*, Katowice.

Abstract

Compound units with the lexical component ‘white’ (‘biało’) in Slavic languages

Among compound units with the name of white (biało) in linguistic resources compound units, in particular, clearly constitute a group. The material of Slavic languages under consideration confirms a large number of compound units with reference to the white color of non-terminological character. Within them one can distinguish several basic thematic fields, the most representative of which are referring to a human being, first of all to the external appearance and social dimension of life, as well as animals located in the subject area. The terminological resource of compounds with the “white” component is also rich, which are mainly biological terms – botanical and zoological, anatomical-medical and technical, to a lesser extent belonging to other elements of the world.

Keywords: white color (biały); color analysis; compound units; Slavic languages

Ekaterina Vasilenko <https://orcid.org/0000-0002-2552-5714>
Mogilev State A. Kuleshov University
e-mail: e.n.vasilenko@gmail.com

Sexist hate speech: Topical organization of intolerant discourse

Abstract

The article is aimed at determining the topical structure of sexist hate speech as form of intolerant discourse. Sexist hate speech is viewed as a type of gender-based hate speech that is influenced by the same social, political and legal, cultural and ethical factors as sexual orientation-based or gender identity-based hate speech. The article proposes a topical structure of hate speech in general and provides the examples of verbalization of sexist hate speech topics and subtopics in the Belarusian online discourse.

Keywords: hate speech, sexist hate speech, gender-based hate speech, discourse of hate, intolerant discourse, online discourse, topic.

Introduction

Hostility and hate speech take different forms in different discourse communities depending on the local conditions. Over the last couple of decades, a large amount of research has been conducted by European scholars on xenophobic hate speech (Assimakopoulos, 2017) and American scholars on racist hate speech (Moon, 2000).

This article explores the verbalization of hostility within the Belarusian discourse community. The article examines sexist hate speech as a form of intolerant discourse. The study is based on the analysis of Internet users' comments to online news related to women and published on the most popular Belarusian information portal TUT.BY in 2017–2019.

Given that the cultural logic of using the term *hate speech* is best derived from the analysis of its actual representations in a community (Boromisza-Habashi, 2013), I start

the article with a brief description of the key terms and an outline of the extralinguistic factors influencing the functioning of gender-based hate speech in general and sexist hate speech in particular within the Belarusian discourse community. I then propose a topical structure of hate speech as form of intolerant discourse and illustrate it with the examples from the Belarusian online discourse.

1. Sexist hate speech as research object

Due to the undiminished interest of researchers and policymakers all over the world in hate speech, the term itself has become understood in a very broad sense including *any* forms of expression, promotion or justification of hostility based on a set of group characteristics (e.g., ECRI, 2016: 3), meanwhile the component *speech* of the term predetermines its mainly linguistic character.

I argue that hate speech should be considered primarily from the standpoint of language science as a set of language means expressing negative, based on stereotypes and/or prejudices, attitudes towards the addressee as a carrier of values different from those of the addresser and, as a result, verbalizing one or another type of discrimination or intolerance.

At the same time the fact that hate speech is based on stereotypes and/or prejudices makes it necessary to take into account the characteristics of hostility as a social phenomenon. This leads us to the discursive dimension of the research, i.e. to the study of intolerant discourse. (Hereafter, I also use the term *discourse of hate* as widely accepted though I believe that the words *hostility* and *intolerance* – not *hate* – are more appropriate in the given context as hate is a more acute form of a similar condition, while the consideration of the mild forms of its expression is also essential).

It must be underlined that the described phenomena are very complex and, in some cases, difficult to differentiate. It is necessary in a linguistic analysis to take into account the totality of paralinguistic and extralinguistic factors. Hate speech can target different protected characteristics of a person or group such as religion, race, origin, age, etc., which makes it possible to speak about different kinds of hate speech – religion-based, racist, ethnic-based, ageist, and so on.

I adhere to a wide definition of *gender*. It is understood as a combination of such components as the category of sex, gender identity, marriage and reproductive gender status, sexual orientation, gender processes, gender beliefs and gender display (Шакирова/Shakirova, 2000: 15–26). This interpretation allows for *gender-based hate speech* to be used as an umbrella term for all the kinds of hate speech based on such characteristics as sex, sexual orientation and gender identity. Therefore, it is possible to single out two vulnerable social groups suffering from gender-based hate speech – women and LGBT people (the term *LGBT* is used since it is the most widespread, but here it encompasses other forms of sexuality and gender identification). The study focuses on sexist hate speech.

2. Sexist hate speech in Belarus

As sexist hate speech is part of gender-based hate speech, I believe that its functioning in a discourse community is more or less determined by the same social, political and legal, and cultural and ethical factors as the use of sexual orientation-based or gender identity-based hate speech.

In the Belarusian context, social factors determining the functioning of gender-based hate speech are those connected to the change in the socio-cultural paradigm, intensive development of Internet communication technologies, increased social mobility horizontally and vertically and weak civil society (for a more detailed description of social and other factors influencing gender-based hate speech functioning in Belarus see: Vasilenko, 2019).

Political and legal factors include the lack of legal sanctions against the use of hate speech (the only basis on which the Belarusian legislation prohibits discrimination in the context of the given problem is the basis of sex; such notions as *gender*, *gender identity* and *sexual orientation* are not found in legal documents – see: Vasilenko, 2020) and the attitude of the authorities towards gender discrimination and discriminatory statements.

In addition, cultural and ethical factors impact on gender-based hate speech. Homophobic – to a greater extent – and sexist – to a lesser – moods in Belarusian society, the formation and maintenance of gender stereotypes, the active exploitation of discriminatory topics by the media (often the Russian ones which are very popular among the Belarusian population) and the lack of awareness of the majority of the academic community in the field of gender issues all have an influence.

All these factors are deeply interconnected and mutually defining. It is obvious, though, that the list presented is not exhaustive as the use of hate speech is to a great extent dependent of individual (e.g., psychological) and contextual (e.g., communication framework) factors. However, it helps us to understand the general extralinguistic context of gender-based hate speech functioning in the given discourse community.

The study is based on an analysis of Belarusian Internet users' comments to online news related to women and published on the most popular – according to the Information and Analytical Centre of the Administration of the President of the Republic of Belarus (Республика/Respublika, 2018: 15) – Belarusian information portal TUT.BY from 01/01/2017 to 31/07/2019. The titles of the selected articles contained the words «женщина» 'woman', «феминизм» 'feminism' and «сексизм» 'sexism'.

The analysis of the comments revealed the relatively high degree of importance of gender issues for the Belarusian discourse community (see: Table 1; cf. the readers' response rate to the articles on women, LGBT and foreigners for the same period: 110.7, 245.4 and 90.2 comments on average per article respectively).

Table 1. TUT.BY users' response to the articles related to women (01/012017–31/07/2019)

Key word in the title	Number of articles	Number of comments	Average number of comments per article
01/01/2017 – 31/12/2017			
Woman	512	51 373	100.3
Feminism	6	2 081	346.8
Sexism	1	311	311.0
Total 2017	519	53 765	103.6
01/01/2018 – 31/12/2018			
Woman	583	66 615	114.3
Feminism	4	777	194.3
Sexism	2	78	39.0
Total 2018	589	67 470	114.6
01/01/2019 – 31/07/2019			
Woman	323	25 655	79.4
Feminism	1	132	132.0
Sexism	3	92	30.7
Total 2019	327	25 879	79.1
Total	1435	147 114	110.7

Such an analysis allows us not only to reveal the degree of importance of the problem for each particular discourse community and identify the most salient issues in public life – but also to track the dynamics of the readers' interest over a certain period (see: Figure 1). Here, of the three variables, feminism is the most important.

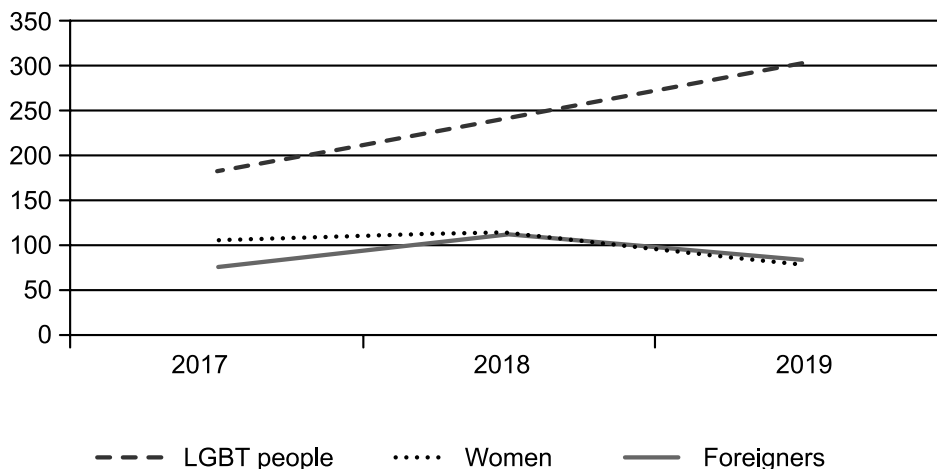

Figure 1. Dynamics of TUT.BY users' response to the articles related to women as compared to the articles on LGBT people and foreigners (01/012017–31/07/2019)

3. General topical structure of intolerant discourse

The analysis of intolerant discourse just like any other kind of discourse cannot be carried out without a study of its thematic structure, as topics or themes play a crucial role in the production and comprehension of discourse organizing its local meanings and, therefore, defining its overall coherence (Dijk, 1987: 48).

Given that the discourse of hate is based on stereotypes being one of the types of social attitudes that are widely used by a person in evaluating others (Куницына, Казаринова, Погольша/Kunitsyna, Kazarinova, Pogol'sha, 2001: 330), it seems logical to present a schematic organization of the revealed topics in the form of propositions expressing value judgments.

The importance of presenting topics in the form of propositions is also due to the fact that value judgments belong to the category of cognitive processes, which is relevant in view of the sociocognitive approach to discourse used in the study. The specificity of value judgments lies in the fact that they complete the process of the informative preparation of an action and serve as the basis for and influence directly the so-called regulatory processes: decision making, goal setting and behaviour planning (Когнитивная психология/Kognitivnaya psikhologiya, 2002: 315).

The analysis of the topics covered in the online comments made it possible to present the thematic structure of hate speech in a most general way as follows (it should be clarified that *they* here means a dominated social group and *different* is used with the negative connotation and implies the right to judge):

1. General.
  - 1.1. I do not like them.
  - 1.2. Some of them are better/worse than the others.
2. Characterization of the social group.
  - 2.1. Their appearance is different.
  - 2.2. Their character and mind are different.
3. Comparison of the group with other social groups.
  - 3.1. They are worse than us.
  - 3.2. They are the same as other 'bad' social groups.
4. Position of the group in the discourse community.
  - 4.1. They threaten our traditional way of life.
  - 4.2. They need to know their place.

It should be underlined that the proposed scheme has a very generalizing character, which means that not all of its components can be "filled" in case of a specific social group and that the border between the identified topics is rather vague in some cases. The "filling" of the components may also vary depending on the targeted group and extralinguistic conditions. We shall consider the proposed scheme in relation to women in the Belarusian discourse community in more detail below.

4. Topics and subtopics of sexist hate speech: a Belarusian case

4.1 Category “General”

The “General” category assumes an expression – with a possible direct or indirect insult – of a general negative attitude towards a social group or its representatives that the speaker does not explain in any way. This category, as well as the next one – “Characterization of the social group”, demonstrates the verbalization of the hostile type of interaction as opposed to the affiliative one (see the classification of interpersonal variables of personality in Leary, 2004: 62–71).

From this perspective, the general proposition **“I don’t like them”** in relation to women can be often found in the citation of proverbs and sayings that depict woman as a destructive force and a cause of man’s unhappiness (in general, Russian paremiology demonstrates a tendency to androcentricity, i.e. it reflects the male gaze on the world and the role of man and woman in it – see: Kirilina, 1999), as for example in a comment to the article «Бундесвер начал тестировать форму для беременных женщин-солдат» / ‘The Bundeswehr began testing uniforms for pregnant women soldiers’ (published on 29/05/2017): *Баба на корабле – к беде* / ‘A woman on the ship causes disaster’ (*hereinafter, the authors’ spelling and punctuation are preserved, the translation is adapted for clear understanding and stylistically close to the original*).

The same negative connotation is expressed in a comment to the article «Похоронил сына, любимую женщину и карьеру. Что стало с любимцем всех женщин Александром Домогаровым» / ‘He buried his son, beloved woman and career. What happened to the favourite of all women Alexander Domogarov’ (published on 12/07/2019): *Водка и бабы сгубили не один талант* / ‘Vodka and women ruined more than one talent’. The user equates women with a destructive alcoholic drink in their capacity to harm a man.

It should be underlined that in both comments the authors use a colloquial lexeme *баба* instead of *женщина* ‘woman’. In many cases, the use of this lexeme demonstrates the speaker’s disdainful attitude to women even though the comment itself may be neutral, such as one left to the article «“После Абдулова не нужен никто”. Женщины, которых любил секс-символ советского кинематографа / “I don’t need anybody after Abdulov.” Beloved women of the sex symbol of the Soviet cinema’ (published on 29/05/2019) in response to the previous comment expressing doubt in the actor’s attractiveness: *Андрей, так Тебе и не положено понимать, у баб спроси* / ‘Andrew, You are not supposed to understand, ask women’.

The second topic **“Some of them are better/worse than the others”** is not disclosed as such in the comments about women because the main comparison of women is carried out by the Internet users on the basis of their appearance (see the topic “Their appearance is different” in 4.2 below) or following or not following the established norms and rules (see the subtopic “They must behave according to our rules” in 4.4 below).

4.2 Category “Characterization of the social group”

The “Characterization of the social group” category assumes an assessment – mainly negative – of the personal or physical characteristics of the representatives of the social group as such (not involving comparison with other social groups).

In the studied context, the first topic **“Their appearance is different”** reflects not only stereotypes about women’s appearance but also their sexualization and, as a result, comparison. The in-group demonstrates their right to evaluate the members of the out-group and even judge them. The set of subtopics here is rather wide.

The subtopic “They should be conventionally beautiful” can be illustrated by two comments left to the article «Горячо: сильные женщины в сексуальном календаре для журнала Love» / ‘Hot: strong women in the sexual calendar for Love Magazine’ (published on 04/12/2017): *страхотте некае* / ‘so ugly’; *Кошмар. Там что, нормальных баб не осталось...* / ‘Nightmare. Are there no normal women left...’ In both cases, the speakers ascribe to themselves the right to evaluate women and to impose their assessments.

In some cases, this proposition can take a form of “Their appearance is more important than their personality”, as for instance in a comment to the article «Шанс найти вторую половину в брачном агентстве у женщин – 40%, у мужчин – 90%» / ‘Women have a 40% chance of finding a soul mate in a marriage agency, men – a 90% chance’ (published on 17/02/2017) clearly prioritizes woman’s appearance over her character and mind: *И разве это плохо? Жена изначально должна быть красивой. А потом – все остальное. С красивой женой не стыдно в люди выйти. А то, что страшная тетка такая хорошая домохозяйка, сексуальная партнерша, или готовищица щей – на лбу ее не написано. И друзья, знакомые и родители не оценят такой выбор* / ‘And is that bad? A wife should be beautiful by default. Everything else comes next. If you have a beautiful wife, it’s not a shame to go out. And the fact that an ugly woman is such a good housewife, sexual partner, or soup cook is not written on her face. And your friends, acquaintances and parents will not appreciate such a choice’. It should also be mentioned that the user reduces woman’s nature to the functions of a housewife taking care of her husband (see the subtopic “They must behave according to our rules” in 4.4 below).

The subtopic “They should be conventionally beautiful” (with its form “Their appearance is more important than their personality”) is closely interconnected with the subtopic “Their appearance should attract us sexually” which is in many cases expressed explicitly, as for example in the comment to the article «Какими были самые красивые женщины мира 100 лет назад» / ‘What were the most beautiful women in the world 100 years ago like’ (published on 06/08/2017): *С превеликим удовольствием имею честь предложить вам мадемуазель вдуть* / ‘With great pleasure I have the honour to offer to slip you mademoiselle a length’. The author of the comment archaizes his speech deliberately, yet the contrasting use of slang makes his representation of women as sexual objects even more vivid.

The tendency to sexualize women also leads to the comparison of their bodies, as for example in a comment to the article «Мужской взгляд: кто стал самой сексуальной женщиной планеты в 2017 году» / ‘Man’s perspective: who became the sexiest woman

on the planet in 2017' (published on 11/06/2017): *У этих хотя бы сиськи какие-никакие есть. А вот у наших "красавиц" с этим беда... / 'These [women] at least have some boobs. And our "beauties" have troubles with this'.*

From the point of view of the in-group, women's attractiveness is directly related to their age, which finds its reflection in the subtopic "They can be attractive only at a young age". This can be illustrated by a comment to the article «Мнение: "Мужчина, который вступил в противостояние с женщиной, всегда проиграет"» / 'Opinion: The man who entered a confrontation with a woman, will lose anyway' (published on 25/08/2017): *и вообще, конкурентное преимущество у основной массы женщин лет до 35, потом шансов выиграть у мужчины в случае конфликта практически нет ... он то уйдет и найдет еще че нибудь, а она кому нужна ... / 'and in general, the majority of women have a competitive advantage up to 35, then there is practically no chance of winning a man in case of a conflict ... he will leave her and find something else, but who needs her ...'*

The second topic "**Their character and mind are different**" reveals the ideas of the dominant social group about the negative, from their point of view, personal traits of the representatives of the out-group. The intolerant discourse on women reveals the subtopics described below.

The first subtopic covers the idea that all women possess stereotypical traits of character and can be formulated as "They are illogical, deceitful and egoistic" (the range of qualities may vary). This subtopic can be illustrated by comments to the article «Какие мужские качества привлекают женщину? Ответ психолога» / 'What qualities in men attract women? The answer of the psychologist' (published on 10/06/2018): *Потому что женщины не мыслят рационально / 'Because women do not think rationally'; У них такая прошивка стоит от природы: возбуждают их наглые плохиши, от них они залетают, рожают ребенка, а потом ищут омегу-содержателя, который будет их и их потомство нянчить, обеспечивать, а сама приэтом будет к тем же плохишам налево бегать (пока омежка вкалывает на работе) / 'They have such firmware by nature: they are aroused by arrogant bad guys, they get knocked up, give birth to a child and then look for an omega-guy who will take care of them and their offsprings and bring money, and she meanwhile will cheat with the same bad guys (while the omega-guy is working hard); Чего только не придумывают, чтобы не прямо не говорить, что женщин в мужчинах привлекают только деньги / 'They can think of anything not to say directly that the only thing that women find attractive in men is money'.*

Sometimes the users create an image of a typical woman, as for example in a comment to the article «Картинка дня: женщина два часа отказывалась поверить, что ошиблась номером» / 'Picture of the day: a woman refused to believe that she got a wrong number for two hours' (published on 27/04/2017): *Типичная баба: сама ошиблась, не слушала собеседника, сама себя накрутила, и в итоге конечно он и виноват / 'A typical woman: she made a mistake, did not listen to the interlocutor, got worked up over it, and in the end, of course, he was the one to blame'.*

The second subtopic characterizes women in their relations inside the group and takes a form of "They envy each other, gossip, compete and cannot be friends", as for example in a comment to the article «"Не хочу, чтобы наступала на мои грабли". Зачем

женщины бесплатно помогают другим женщинам в карьере» / “I do not want them to make my mistakes”. Why women help other women for free in their careers’ (published on 08/04/2019): *Много букв и при этом ни о чем. Никогда женщины не перестанут конкурировать, даже между собой, ибо рядом всегда ходят зависть и сплетни* / ‘A long-read about nothing. Women will never stop competing, even among themselves, because envy and gossip always go around’.

4.3 Category “Comparison of the group with other social groups”

In the “Comparison of the group with other social groups” category the element of juxtaposition – of a targeted out-group and a dominant social group or other out-groups – is crucial: in contrast to the “General” and “Characterization of the social group” categories, this category as well as the next one – “Position of the group in the discourse community” – involves primarily the verbalization of the relations of dominance and submission (and not hostility and affiliation – for more details see: Leary, 2004: 62–71) where the position of the master of the situation is taken by the in-group, and the dominated social groups, including the targeted one, find themselves in the submissive position.

The first topic “**They are worse than us**” implies a general comparison of the representatives of the out-group with the representatives of the in-group. The speaker can argue their position in various ways, for example, in the case of women the proposition takes a form of “They cannot do what we do (by virtue of their character, mental or physical abilities)”. For instance, a user commenting the article «Женщины, готовые на все: истории легендарных летчиц» / ‘Women ready for anything: the stories of legendary pilots’ (published on 23/04/2018) supports his position with a ‘physical’ argument: *Ну аэробус водить можно. Но на истребители... организм женщины никак не приспособлен к таким перегрузкам..* / ‘Well, they can drive an airbus. But fighter jets.... a woman’s body is not adapted to such overloads..’

It should be noted that the comments of this group cover a quite standard range of topics such as driving or politics: *Хорошо, что клинтон не победила ибо 3 бабы у руля америки, англии и германии привели бы к армагедону* / ‘It is good that Clinton did not win, for 3 women at the helm of America, England and Germany would lead to Armageddon’ (to the article «Женщины против Трампа, сирийские школьники и человек-магнит: фото Рейтер за неделю» / ‘Women against Trump, Syrian schoolchildren and a man-magnet: Reuters photos of the week’ published on 30/01/2017); *Тёньки сначала едут а потом думают, но не всех думать ваще палучаецца. Природа* / ‘Women first drive and then think, but not all of them can think. Nature’ (to the article «Под Солигорском женщина на Renault не пропустила МАЗ: пострадали 6 человек, в том числе 4 ребенка» / ‘Near Soligorsk a woman in a Renault did not give the road to MAZ: 6 people were injured, including 4 children’ published on 13/06/2019).

The second topic “**They are the same as other ‘bad’ social groups**” is not disclosed as such in intolerant discourse on women, but when it comes to women’s struggle for their rights they can be placed on the same line with LGBT people, and then the chain can continue (see the subtopic “What they do contradicts our traditions” in 4.4 below).

4.4 Category “Position of the group in the discourse community”

The “Position of the group in the discourse community” category reflects the place of the social group in the system of the prevailing social, economic, cultural, political and legal relations of a particular discourse community. In a very generalizing way, it is possible to single out two topics in this component.

The first topic “**They threaten our traditional way of life**” is based – as well as all the other topics – on the opposition *we – they*, yet in this case it is mostly a matter of the values and beliefs of the in-group. In this vein, the speaker might mention the traditional ‘good’ way of life and accepted ‘good’ moral, ethical and religious norms of the dominant group ascribing them to the whole discourse community as opposed to the ‘bad’ lifestyle of the out-group.

Such statements can be aimed at justifying inequality and take the form of “What we do is consistent with our traditions”. The speaker’s opinion can be supported by examples from the history (either real or religious), as for instance in a comment to the article «Как девушка из Добруша стала иконой стиля и одной из самых влиятельных женщин Дубая» / ‘How a girl from Dobrush became a style icon and one of the most influential women in Dubai’ (published on 02/01/2018) stating that women are goods to be owned and traded: *Женщины в традиционных обществах всегда были собственностью племени или родного отца: принадлежали тому, который вырастил, затратив средства, а потом сам выбрал, кому продать, достойному человеку племени, и взять за неё калым. В недавнем прошлом отголоски этого сохранялись, когда парню из другой деревни, приехавшему жениться, местные ребята могли накостылять. А в современном интернациональном мире эмансипированная женщина остаётся таким же товаром для мужчин, но уже продаёт себя сама <...>* / ‘In traditional societies, women have always been the property of a tribe or a father: they belonged to the person who raised them, spent the money and then chose to whom to sell them – to a worthy tribe man – and take a bride price for her. In the recent past, the echoes of this remained when a fellow from another village who came to woo [a local girl] could be beaten by the local lads. And in the modern international world, an emancipated woman remains the same goods for men, but she is already selling herself <...>’.

The comments of this group also contain the proposition “What they do contradicts our traditions”. It is this subtopic that clearly reflects the link between women’s empowerment and so-called ‘Western/American/European values’ that are associated among Belarusian Internet users with promoting the rights of LGBT people. As the latter are often associated in the comments with other ‘bad’ social groups, such as necrophiles, paedophiles, bestialists and so on, women doing ‘male’ jobs (see the subtopic “They cannot do what we do” above) can lead, in the commentators’ opinions, to the establishment of a different ‘bad’ social order. This can be illustrated by comments to the two articles devoted to the first ever all-female spacewalk «NASA назвало дату первого в истории выхода двух женщин в открытый космос» / ‘NASA announced the date of the first ever two-women spacewalk’ (published on 08/03/2019) and «NASA отменило первый в истории

выход в открытый космос с участием только женщин» / ‘NASA cancelled the first ever all-female spacewalk’ (published on 26/03/2019): *женская пара в открытом космосе? это америка,ребзи!* / ‘female couple in outer space? this is America, guys!’; *Ерунда все это. Я жду, когда выйдет в космос пара негров-геев: это будет вершина развития НАСА* / ‘That’s nothing. I’m waiting for a black gay couple to go into space: this will be the pinnacle of NASA’s development’; *Космос для научных исследований и технического прогресса? Не отвлекайтесь на мелочи! Сперва женщины, затем негры и наконец – трансвеститы. Мелочи по остаточному принципу* / ‘Space for scientific research and technological progress? Don’t waste your time on trifles! First women, then blacks and finally – transvestites. Trivia by residual principle’.

The second topic “**They need to know their place**” also finds a broad representation in intolerant discourse on women.

The first subtopic can be formulated as “Their problems are unimportant/exaggerated” and can be illustrated by the comment to the article «Обвиненный в изнасиловании Роналду станет частью акции против насилия над женщинами» / ‘Ronaldo, who has been accused of rape, will be part of a campaign raising awareness of violence against women’ (published on 23/11/2018): *Уже аж тошнит от этих дней против насилия, женских дней и. Т. Д. Все дамы обиженный, везде их ущемляют, насиляют, домогаются и. Т. Д. Чего же вы тогда вообще связываетесь с этими мужчинами?* / ‘I am already sick of these days against violence, women’s days and so on. All the ladies are offended, they are everywhere restricted, raped, harassed and so on. Then why do you even get involved with these men?’

The second subtopic “Their rights are unfairly placed above ours” is most clearly demonstrated by the communicative tactics of inversion that exposes the dominant group representatives as victims, as for example in the comment to the article «Тина Кароль: “Ощущать свободу – очень важно для современной женщины”» / ‘Tina Karol: “To feel freedom is very important for a modern woman”’ (published on 08/07/2018): *Ага, особенно за счет рабства большей части мужчин, ресурс которых государство перераспределит с кривыми коэффициентами ‘свободным’ женщинам. Хочешь быть свободной – построй дом, вырасти продукты питания, подведи канализацию, защити себя сама и потом будешь пикировать про свободу. Эти работы сделают мужчины за несправедливо низкую оплату труда, сливки снимут другие* / ‘Yeah, especially at the expense of the slavery of most men whose resource will be redistributed by the state with crooked coefficients to ‘free’ women. If you want to be free – build a house, grow food, connect [the house] to the sewerage system, protect yourself, and then you will prattle about freedom. This work will be done by men for unfairly low wages, and others will skim the cream’.

The third subtopic “They cannot achieve anything without us” is deeply connected with the topic “They are worse than us” (see 4.3 above) and is most frequently found in comments to the articles mentioning women who have succeeded in ‘male’ spheres or well-off women, for example: *Везде наследство. Никто ихрена из них не работал. Грамотный управляющий = состояние унаследованное положила в банк под очень хорошие проценты* / ‘In each case an inheritance. None of them ever worked a damned

bit. A competent manager = she deposited the inherited fortune with a high rate of interest'; *Все по наследству. У половины надменные взгляды* / 'All by inheritance. Half of them have a haughty look'; *Полный фуфел...либо наследство отца, либо вдова, с нуля никто не поднялся, в чём заслуга* / 'Complete bullshit... either the father's inheritance or a widow, none of them rose from scratch, what is the merit'; *В чем успех, не угрохали быстро наследство?* / 'Where did they succeed, in that they did not quickly waste the inheritance?' (all to the article «Топ-10 самых богатых женщин в мире» / 'Top 10 richest women in the world' published on 26/03/2017).

The last subtopic "They must behave according to our rules" verbalizes stereotypes about 'good' women's behaviour, i.e. that a woman is meant to follow her husband, look after the children, be a good housewife, etc. Women are 'measured' by these criteria under any kind of circumstances, which can be illustrated by a comment to the article «Милиция в Витебске ищет женщину, укравшую все цветы с городской клумбы. Видео» / 'The police in Vitebsk are looking for a woman who stole all the flowers from an urban flower bed. Video' (published on 14/06/2019): *А ведь это чья-то мама, вот детям стыдно будет увидеть маму в новостях, в таком свете* / 'And she is someone's mother, it'll be embarrassing for the children to see their mother in the news in this light'.

Women are also supposed to behave modestly and not demand those rights that men have: *Какие права? Свободного секса? Признание таких прав женщины рушит систему брака(семьи). А следовательно приведут к тому что мужчинам женщины будут нужны для разовых «случек». «21 век-это век Женщины» привел мир к падению нравственности и возобладанию животных начал. Посмотрите в интернете сколько «предложений» женщин в виде голых фото... Разложение и мерзость в этом и заключается весь ваш феминизм* / 'What rights? Free sex? Recognition of such women's rights destroys the system of marriage (family). Consequently, it will lead to men needing women for one-time "mating". "21st century is the age of Woman" led the world to the decline of morality and the prevalence of animality. Look how many "offers" of women in the form of naked photos there are on the Internet...' (to the article «Около 50 тысяч женщин погибли за год от насилия в семье» / 'About 50 thousand women died in a year from domestic violence' published on 08/07/2019).

It is in this subtopic that Internet users can call for or approve of violence in a form of "If they don't follow our rules, we can force them". The speaker can justify their views by quoting proverbs and sayings, such as in a comment to the article «Мнение: "Мужчина, который вступил в противостояние с женщиной, всегда проиграет"» / 'Opinion: The man who entered in a confrontation with a woman, will lose anyway' (published on 25/08/2017): *Бей бабу молотом, будет баба золотом. Народная мудрость!* / '[approx.] If you hit a woman with a hammer, she will be obedient. Folk wisdom!'; or by providing examples of the violent traditions of other communities, as for instance in a comment to the article «Женщину, дочь которой нашли на берегу реки в Бресте мертвой, обвинили в убийстве» / 'The woman whose daughter was found dead on the river bank in Brest was accused of murder' (published on 04/06/2019): *Нафиг, на родину. А там надеюсь камнями родня забьёт согласно местным законам* / 'Off with her, [let her go back] to the homeland. And there I hope her relatives will stone her according to the local laws'.

Conclusions and further research

The analysis of the topical organization of hate speech as form of intolerant discourse made it possible to identify four fundamental categories of the disclosed themes, i.e. (1) general, (2) characterization of the social group, (3) comparison of the group with other social groups and (4) position of the group in the discourse community. Each of these four components of the general topical structure of hate speech contains topics and subtopics that can be presented in the form of propositions expressing value judgments. The range of the themes varies depending on the targeted group and extralinguistic context.

The study of sexist hate speech in the Belarusian discourse community revealed that the topics “Their appearance is different” and “They need to know their place” of the categories “Characterization of the social group” and “Position of the group in the discourse community” respectively cover the widest spectrum of topics, which might be symptomatic of the prevailing attitude to women as sex objects and home-makers. In general, the analysis of the material showed that stereotypical attitude to women is still widely verbalized in online discourse.

Further research prospects are associated with the analysis of the argumentative structures of intolerant discourse, the study of the speaker’s communicative strategies and tactics, as well as language means of their implementation.

References

- Assimakopoulos S., Baider F.H., Millar S. (2017), *Online hate speech in the European Union: a discourse-analytic perspective*, Cham.
- Boromisza-Habashi D. (2013), *Speaking hatefully: culture, communication, and political action in Hungary*, Pennsylvania.
- Dijk T.A. van (1987), *Communicating racism: Ethnic prejudice in thought and talk*, Newbury Park, Beverly Hills, London, New Delhi.
- ECRI General Policy Recommendation No. 15 “On Combating Hate Speech” (2016), adopted on December 8, 2015, Strasburg; <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>.
- Kirilina A. (1999), *Gendernyye stereotipy po dannym yazyka*, [in Russian: Кирилина А. Гендерные стереотипы по данным языка // Гендер: лингвистические аспекты] Moscow.
- Kognitivnaya psikhologiya* (2002), [in Russian: Когнитивная психология / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова] Moscow.
- Kunitsyna V.N., Kazarinova N.V., Pogol'sha V.M. (2001), *Mezhlichnostnoye obshcheniye*, [in Russian: Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение] Saint Petersburg.
- Leary T. (2004), *Interpersonal diagnosis of personality: a functional theory and methodology for personality evaluation*, Eugene.

Moon R. (2000), *The Regulation of Racist Expression*. In: Cohen-Almagor R. (ed.) *Liberal Democracy and the Limits of Tolerance: Essays in Honor and Memory of Yitzhak Rabin*, Ann Arbor, 182–199.

Respublika Belarus v zerkale sociologii (2018), [in Russian: *Республика Беларусь в зеркале социологии*: сб. материалов социологических исследований / под общ. ред. А.П. Дербина] Minsk.

Shakirova S. (2000), *Tolkovaniya gendera*, [in Russian: Шакирова С. *Толкования гендера // Пол женщины* : сб. ст. по гендерным исследованиям] Almaty, 6–32.

Vasilenko E. (2019), *Gender-biased hate speech functioning in media: factor-production specifics (a Belarusian case study)*. In: Oukhvanova I., Senderska J. (eds.) *Discourse linguistics and beyond. Vol. 5 : Types of discourses via applied research*, Kielce, 119–133.

Vasilenko E.N. (2020), *Lingvisticheskiy aspekt pravovogo statusa «yazyka vrazhdy»*, [in Russian: Василенко Е.Н. *Лингвистический аспект правового статуса «языка вражды»*] // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки] Polotsk, 71–76.

Streszczenie

Seksistowska mowa nienawiści: struktura tematyczna dyskursu nietolerancji

Celem artykułu jest określenie struktury tematycznej seksistowskiej mowy nienawiści jako formy nietolerancyjnego dyskursu. Seksistowski język wrogości rozpatrywany jest jako rodzaj genderowo uwarunkowanego języka wrogości, na który wpływają te same społeczne, polityczno-prawne i kulturowo-etniczne czynniki, co na język wrogości, oparty na orientacji seksualnej lub identyfikacji genderowej. W artykule zaproponowano całościowe ujęcie struktury tematycznej języka wrogości, przytaczane są przykłady werbalizacji tematów i podtematów seksistowskiego języka wrogości w dyskursie internetowym Białorusi.

Słowa kluczowe: język wrogości, seksistowska mowa nienawiści, genderowo uwarunkowany język wrogości, dyskurs wrogości, dyskurs nietolerancji, dyskurs internetowy, temat

Аннотация

Целью статьи является определение тематической структуры сексистского языка вражды как формы интолерантного дискурса. Сексистский язык вражды рассматривается как вид гендерно обусловленного языка вражды, на который влияют те же социальные, политико-правовые и культурно-этические факторы, что и на язык вражды, основанный на сексуальной ориентации или гендерной идентичности. В статье предлагается тематическая структура языка вражды в целом и приводятся примеры вербализации тем и подтем сексистского языка вражды в интернет-дискурсе Беларуси.

Ключевые слова: язык вражды, сексистский язык вражды, гендерно обусловленный язык вражды, дискурс вражды, интолерантный дискурс, интернет-дискурс, тема.

Alexandr Savchenko <https://orcid.org/0000-0002-4337-9925>
Uniwersytet Państwowy Chengchi (Tajwan)
e-mail: savchenko75@mail.ru

Mikhail Khmelevskiy <https://orcid.org/0000-0002-1980-5453>
Petersburski Uniwersytet Państwowy (Rosja)
e-mail: chmelevskij@mail.ru

Текст современного гимна Украины как историко-культурологический лингвистический код

Аннотация

В данной статье представлен лингвистический и культурологический анализ текста современного гимна Украины: лексической образности и метафорики, которые в нем заключены, а также дается исторический фон его создания и описывается «портрет» личности автора – П.П. Чубинского, сыгравшего большую роль как для укрепления украинского национального самосознания, так и для российской историографической и этнографической науки. Особое внимание в работе уделяется лингвокультурологическим аспектам, помогающим осознать смысл и суть текста стихотворения, который стал одним из символов независимой Украины, а частично – и прецедентным феноменом в современном русском дискурсе. В исследовании поставленный вопрос рассматривается также и в контексте общеевропейской культуры – французской, польской, русской, словацкой, сербской и хорватской, – без которой невозможно осмыслить глубину этого текста, сотканного из множества историко-культурологических и панславянских ассоциативных отсылок, сокрытых под каждой строкой текста этого поистине уникального художественного произведения. Освещению этих вопросов посвящено настоящее исследование.

Ключевые слова: гимн Украины, история создания, П.П. Чубинский, прецедентный текст, украинский язык, славянские языки, культурология

Стихотворение, которое легло в основу современного гимна Украины, равно как и исторические предпосылки его создания, представляют собой историко-культурологический и лингвистический интерес для детального исследования и анализа глубинной сути смыслов и образов, заложенных в него украинским автором польского происхождения Павлом Платоновичем Чубинским – энциклопедистом, этнографом, историком, географом и исследователем Русского Севера.

Возникновение поэтического произведения, первые два куплета которого стали национальным символом современной независимой Украины (наряду с флагом и гербом), овеяно многочисленными легендами и мифами, однако в данной статье мы опираемся лишь на факты, зафиксированные современниками Чубинского, а сам его текст непосредственно анализируется нами исключительно с лингвистической и лингвокультурологической точек зрения. В центре нашего внимания находится малоисследованный текстологический материал, который при более глубоком рассмотрении оказывается прецедентным, концептуально маркированным и весьма узнаваемым не только для украинцев в современном восточнославянском мире, но и за его пределами – для многих славян, представляющих обширную географически и весьма разнородную культурно-исторически территорию всей Славии (Pax Slavia).

Для начала обратимся к истории возникновения этого прецедентного текста украинского гимна и к фоновым общекультурным зарисовкам того времени, без которых невозможно максимально глубоко проникнуть в его суть, понять символику и с филологического ракурса проанализировать ассоциативный ряд, целую палитру сложных метафорических образов и заложенных в него смысловых кодов.

Для начала представим экстралингвистический – историко-культурологический фон возникновения анализируемого текста. П.П. Чубинский родился в Полтавской губернии, в селе Чубинка (ныне г. Борисполь Киевской области). Выходец по происхождению из обедневших польских дворян, Чубинский был хорошо знаком с российской, украинской, польской и европейской культурами. В середине XIX в. он являлся довольно авторитетной фигурой в богемных кругах Киева. На своих сходках и вечеринках он собирал не только представителей русской и украинской, но также польской и сербской студенческой интеллигенции, т.е. представителей всех тех народов, которые в то время вынашивали идеи панславизма и борьбы за свою независимость, поскольку все они входили в состав либо Российской, либо Австро-Венгерской, либо Османской империй, либо Пруссии [Драгоманов/ Dragomanov: 1991 12, с. 51].

На одном из таких собраний, проходившем в Киеве (как правило, такие встречи были полулегальными и проходили на частных квартирах их участников), родился многокуплетный стих, мгновенно разошедшийся и ставший популярным среди украинофильских кругов Центральной и Западной Украины, который начинался словами «*Ще не вмерла, Україно, і слава, і воля...*». Текст этого стихотворения в 1863 г. был опубликован в журнале «Мета» во Львове, а позднее положен на музыку вдохновленным его словами композитором, греко-католическим священником – отцом Михаилом – М.М. Вербицким, и в песенном варианте был впервые исполнен в 1865 г. в Польше, в зале духовной семинарии в г. Пшемышле (Перемышле). Это

произведение довольно быстро стало популярным среди украинской общественности (хотя некоторое время и вызывало критику отдельных ее представителей).

Авторство самого текста гимна довольно продолжительное время «стереотипно» приписывалось Т.Г. Шевченко по целому ряду причин: 1) культ поэта на Украине, 2) в тексте много символов, соотносимых с Полтавской губернией, – родиной Т.Г. Шевченко, 3) Сходство основных поэтических черт и мотивов произведений Шевченко и текста Чубинского; 4) популярность музыкального оформления текста: благодаря музыкальному мотиву Вербицкого уже в начале XX века произведение оказалось знаковым и прецедентным на Западной Украине, в частности – в Закарпатской Руси, где оно стало ее официальным гимном.

Первые строки своего стихотворения П. П. Чубинский заимствовал из польского «Марша Домбровского» (Mazurek Dąbrowskiego): *Jeszcze Polska nie zginęła*, и в украинском варианте они стали не просто названием гимна, но и крылатой фразой «*Ще не вмерла Україна...*» В этой же связи можно вспомнить и гимн иллирийского движения в Хорватии в XIX в.: *Još Hrvatska ne propala* [Đukanović: 2015 s. 50]. Отметим также, что в то время это уже был очень узнаваемый и символически наполненный текст, который вызывал общественный резонанс, патриотические чувства и ассоциировался с идеей борьбы за независимость славянских народов, находившихся под властью «неславянских» держав. В данной связи упомянем и тот факт, что Украина, как и Польша, была поделена между Российской, Австро-Венгерской империями и Пруссией, что побудило Чубинского позаимствовать первую фразу из «Марша Домбровского», написанного польским поэтом Ю. Выбицким в 1797 г. под влиянием французской «Марсельезы». Для большинства славян, мечтавших о своей независимости, этот марш в то время был довольно значимым и хорошо известным произведением, он был создан после третьего раздела Речи Посполитой в 1795 г., и легионы польских беженцев в Италии, организованные племянником последнего польского короля Яном Генриком Домбровским (при поддержке Наполеона), надеялись восстановить целостность и обрести свободу своей страны. Именно этот факт влияния «Марсельезы» на создание Ю. **Выдубицким** стихотворного произведения, ставшего впоследствии гимном Польши, в котором мы, в частности, находим такие слова: «*Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę, będziemy Polakami*», несомненно, вдохновили и украинца П. П. Чубинского для написания следующих строк, явно навеянных польским текстом: «*Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону*», а также «*І покажем, що ми, браття, козацького роду*». Здесь очевидно прочитывается сходный с польским гимном аллегорический образ. Фраза *від Сяну до Дону* стала прецедентной для патриотически настроенных кругов Украины и остается ей до сих пор, хоть и с несколько политически окрашенным смыслом – «великая и неделимая Украина». Однако в обиходном сознании украинцев она не несет в себе какой бы то ни было националистической окраски и употребляется в значении «везде, от Львова до Харькова, от Одессы до Киева» (ср. концептуальный текст из советской песни «*От Москвы до самых до окраин, с южных гор до северных морей*» или патриотической песни бывшей Югославии, популярной до сих пор – «*Od Vardara pa do Triglava – Jugoslavija*», где Вардар – река в Македонии, а Триглав – горная вершина в Словении).

Под влиянием того же «Марша Домбровского» словацкий священник С. Томашик в XIX в., одухотворенный идеями панславизма, пишет стихотворение «Hej, Slováci», которое впоследствии было переведено на все славянские языки и стало широко известно под названием в русском переводе как «Гей, Славяне!». Этот текст был даже утвержден в качестве официального гимна в социалистической Югославии во времена правления Й. Броз Тито [Đukanović: 2015, s. 51], а также гимна независимой Словакии в середине XX в. [Князькова/Кnyazkova: 2019, с. 79].

Узнаваемость этих мотивов в то время, а также распространенность и популярность идей панславизма в кругах славянофилов вдохновили П.П. Чубинского на создание своего собственного произведения, в котором мы встречаем, в частности, слова *Гей-гей, браття, Нумо братися за діло*, официально не вошедшие в текст современного гимна Украины, но являвшихся частью оригинального стихотворения (ср. слова официального гимна Югославии до 2003 г.: *«Хей, Словени, јоште жије Дух наших дедова, Док за народ срце бије Њихових синова»* с вольным переводом (или, как в лучае с польским гимном – сходный метафорический образ) украинского текста Чубинского: *«Ляжем головами, Назовемся України вірними синами»* [СУМ/SUM: 1977, с. 618; 12, с. 53].

На одном из своих собраний, в которых участвовали сербские студенты Киевского университета, Чубинский услышал в их исполнении песню, положенную на слова С. Милетича – сербского писателя, общественного деятеля и патриота сербского народа, также разделенного между Османской и Австро-Венгерской империями. Строки этой радикально патриотической для того времени и широко известной на Балканах песни *Срб се бије и крв лије за своју слободу* вдохновили Чубинского на создание еще одного куплета в своем тексте: *Душу њ тіло ми положим за нашу слободу*, который стал и до сих пор остается прецедентным в украинском языке и историко-культурологическом сознании народа. Стоит отметить, что в то время сербское национальное движение и борьба за независимость южнославянских народов были довольно популярны среди украинофилов: «Київськи та одеськи українці дуже цікавились сербським повстанням»; «Герцеговина – антитурецкое восстание – нашло отклик на Украине, которая была между Российской империей и Австро-Венгрией. В Киеве, Харькове, Екатеринославске собирали деньги и отправляли добровольцев», – писал украинский ученый-историк М.П. Драгоманов [Драгоманов/Dragomanov: 1937 с. 74]. Отметим, что два брата П.П. Чубинского принимали участие в борьбе сербов за свою независимость, поэтому эта тематика для него была очень близкой и знакомой не понаслышке.

Официально утвержденный современный гимн Украины представляет собой, во-первых, выборку двух куплетов из полного текста П.П. Чубинского, а во-вторых, частично отредактированный в 1992 и 2003 гг. Верховной Радой его изначальный текст, а именно начальная строка *Ще не вмерла Україна, ні воля, ні доля* была откорректирована и заменена на слова *Ще не вмерла України ні воля, ні доля* [Закон України/Zakon Ukrainy: 2003, с. 163]. Эта строка (причем «стереотипно» преимущественно в первом варианте) стала прецедентной как в украинском, так и современном российском дискурсе даже в усеченном виде благодаря своей узнаваемости

и ассоциативному ряду, который она вызывает в сознании обоих народов – *Ще не вмерла...* Она со временем фразеологизировалась в языке и часто обыгрывается в разговорной речи или языке СМИ, напр.: *Ще не вмерла наша слава*; прецедентно-фразеологизированное выражение *Ще не вмерла козацька мати*; или ассоциативная языковая игра слов, или трансформированная (квази-) цитата *Ще не вмерла медицина, ні лікарська воля* и т.д.

Таким образом, в действительности, из стихотворения П.П. Чубинского в текст современного официального гимна страны вошли лишь первые два куплета, однако за каждой фразой кроется глубокий смысл, который требует особого лингвокультурологического осмысления. Приведем для иллюстрации ряд непосредственных примеров текста. *Згинуть наші вороженьки (или в современной украинизированной версии воріженьки) як роса на сонці* – очень узнаваемый народный фразеологизм в украинском языке, образ, который трудно переводится на русский язык и не имеет аналогов во многих других славянских языках. Если в русском роса ассоциируется со свежестью, утренней прохладой, чистотой, то в украинском, помимо этого же значения, мы находим образ ее моментального исчезновения при восходе жаркого летнего солнца. Отсюда метафорический перенос значения украинского фразеологизма «моментально, быстро, сразу». Если в русском сознании роса на солнце – блестит, то в украинском она исчезает. Разница и трудность перевода заключается именно в образном насыщении этого устойчивого выражения в русском и украинском языковом и мировоззренческом сознании носителей разных национальных менталитетов.

Нельзя также обойти вниманием и вопрос переводимости на русский и другие славянские языки фразы *Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!* Речь идет о семантическом наполнении глагола *панувати* и его концептуальном различии в русском и украинском языковом ассоциативном мировосприятии этого образа. В научных дискуссиях современные российские лингвисты предлагали такие варианты перевода, как «царствовать», «править», «властвовать», тогда как в украинском сознании данная лексема несет в себе сему «навести порядок и с наслаждением отдыхать от проделанной работы» (ср. разг. укр. *зранку прополола огород, квіточки полила – тепер можу панувати; повибивала килими, повбиралася в хаті, намила посуд – зараз собі паную на лавочці на дворі* и т.п.). Аналогичный украинскому ассоциативный ряд находим и в белорусском контексте, который далеко не совпадает с русскими приведенными выше семантическими оттенками. Русских исследователей и переводчиков «сбивает с толку» значение слова *пан*, от корня которого и образован данный глагол, обычно переводимое на русский как «господин» – отсюда и возникают именно такие, концептуально не сопоставимые варианты перевода на русский, типа *господствовать, царствовать, править* и т.п., в то время как одно из значений глагола *панувати* в украинском языке – «наслаждаться после проделанной работы», и именно в этом значении данный глагол использован автором в тексте гимна.

Хотя тема врага-чужеземца в текстах национальных гимнов была и остается актуальной – образом врага часто подчеркивались национальные патриотические идеи (например, строки французского гимна: *Quoi! des cohortes étrangères Feraient*

loi dans nos foyers! – букв. «Нет! чужеземные когорты Нам не навяжут законов»; польского: *Niemiec, Moskal nie osiedzie, Gdy jąwszy pałasza*, т.е. «меч, кинжал, сабля»; словацкого: *Boh je s nami: kto proti nám, toho Parom zmetie*, а также напомним текст дореволюционного гимна России: *Царствуи на страх врагам, Царь православный!*) [Савченко, Хмелевский/Savchenko, Khmelevskiy: 2008, с. 617].

Здесь следует пояснить концепт «москаль» в его украинском восприятии. Сегодня это политически окрашенное слово во времена Чубинского таковым не являлось. В рамках оппозиции «свой – чужой» возникает понятие «москаль», которое изначально получило негативную стилистическую окраску, но не по отношению к русскому народу (как опять-таки ошибочно и по незнанию оно приобрело пренебрежительное значение этнонима и обросло целым рядом известных нам коннотаций и стилистических оттенков), а по отношению к пришлому, чужому. Кто был «москаль» для Галичанина или жителя Правобережной Украины, вошедшей в эпоху Б. Хмельницкого в состав Российской империи? – это солдат царской армии, т.е. чужой. В сознании простых обывателей стала формироваться коннотация «своего, знакомого, локального и чего-то постоянного и надежного» в противопоставлении чему-то чужому, не совсем понятному (что в этнологии всегда приобретает негативную окраску) и непостоянному, временному. Им для украинца стал русский солдат, который прибывал служить на определенное время, по окончании которого отбывал на родину, т.е. это просто «пришелец». Обычный украинец вплоть до конца XVII в. и позже (за исключением интеллигенции) ввиду своей самобытности, этнической замкнутости сознания и крестьянского уклада жизни слабо знал Россию и мало интересовался ею, следовательно, никак не мог воспринимать ее своим центром, как бы категорично в дальнейшем это идеологически не навязывалось в исторической и этнографической науке. «Москаль» для украинца был человек из Московии, т.е. московских княжеств (поскольку Русью в то время называли регион Закарпатья, ср. этноним «русин»), а именно – солдат. Подобное восприятие прекрасно иллюстрируют начальные строки поэмы «Катерина» Т.Г. Шевченко: *«Кохайтесь, чорнобриві, Та не з москалями. Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами. Москаль любить жартуючи, Жартуючи кине; Піде в свою Московщину, А дівчина гине...»*, *«Ота Оксаночка в поход за москалями та й пропала»*... И если отбросить современные негативные коннотации и воспринимать слово «москаль» не как этноним, а как значение «пришлый, ненадежный и непостоянный», мы глубже поймем содержание поэмы и слова поэта (который, кстати, на себе пережил подобное) о том, что речь идет о солдате, который соблазнил сельскую девушку, опозорил ее, бросил и уехал по долгу службы назад в Россию. Таким образом, Шевченко пишет не о том, чтобы украинки не любили русских, потому что *русский «любит шутя»* – как это ошибочно воспринимается многими. Поэт имеет в виду – «не любите *солдата*, т.к. его любовь недолговечна и он обязательно рано или поздно бросит», что в сельском сознании является клеймом на всю жизнь для девушки, которая забеременела вне брака. *«Полюбила москалика...»* – т.е. в значении «полюбила солдата», а не то, как нередко сегодня может быть истолкована эта строчка; поэт отнюдь не имеет в виду тот ассоциативный ряд, которым обросло это слово, став этнонимом. И до сих пор следы этого исконного значения мы неоднократно встречали на Западной Украине,

особенно в сельской местности в значении «москаль» – это не этноним, а просто приезжий, т.е. чужой, а для многих жителей Львова, Тернополя, Ивано-Франковска и других городов Галиции – это человек, говорящий по-русски или на суржике, например, харьковчанин, киевлянин или одессит.

В этой связи особого внимания заслуживает фраза, о которой уже шла речь выше, – *Згинуть наші вороженки*» (в редакции 2003 г. – *воріженьки*), як роса на сонці, рождение которой опять-таки инспирировано текстом панславянского гимна словака С. Томашика «*Hej, Slováci*». Как уже упоминалось, его вольный перевод существует во всех славянских языках, однако образность этого текста у разных народов своя: словацкий текст: *toho Parom zmetie* – т.е. «черт» (эта лексема этимологически восходит к славянскому языческому богу Перуну и до сих пор употребляема во фразеологических единицах современного словацкого языка), в русской переводной вариации данный образ передается как: *Проклят будь, кто в это время мыслит про измены* или *С нами Бог, а кто не с нами, тот падет позорно*. В белорусском варианте: *Ў пекле хай загіне*, в польском – *Czarna ziemia, pochłoń tego, kto zdradca narodu*, в чешском: *Černá zem, prohlti toho, kdo odstoupí zrádně*, а в болгарском переводе использована личная форма глагола: *И готови сме да смажем всеки похитител*. Однако П.П. Чубинский в своем стихотворном произведении переложил эту фразу на весьма узнаваемый в украинском фольклоре и народной культуре образ-символ росы, который, однако, слабо понимаем носителем русского языка [см. библиографию].

Малоизвестным фактом до сих пор остается и то, что поэтическое художественное произведение П.П. Чубинского первоначально представляло собой более пространственный текст, не вошедший в официальную версию современного гимна. Строки этого полного варианта стихотворения также подлежат особому историческому и лингвокультурологическому анализу и комментированию.

Следует упомянуть и о Валуевском циркуляре 1862 г., после которого было полностью запрещено печататься и издавать литературу на украинском языке. За свой текст, созданный в духе традиций того времени, за фразу «*Ой, Богдане, Богдане, дорогой гетьмане, На-що віддав Україну москалям поганим?*», а также и за начальную фразу *Ще не вмерла Україна*, которая в свете сугубо негативного отношения Царской России к восстанию под предводительством Т. Костюшко представлялась официальным российским властям крамолой, политической провокацией, П.П. Чубинский был на 7 лет был отправлен в ссылку в Архангельскую губернию («за вредное влияние на умы простолюдинов») [Драгоманов/Dragomanov: 1937, с. 236]. Выйдя из строгого заключения, но оставшись на принудительном поселении, он начал заниматься этнографией, бытом, географией, культурой, историей Русского Севера, изучая и описывая его самобытность. Чубинский организывает три этнографические экспедиции по северным регионам России, результатом чего стали 7 томов исследовательских работ «Труды этнографо-статистической экспедиции в западно-русский край», за что автор был удостоен золотой медали на Международном конгрессе в Париже, а также золотой и серебряной медалей Русского географического общества. Будучи редактором газеты «Архангельские ведомости», он публиковал в них свои статьи, заметки, работал секретарем Архангельского статистического комитета и руководил

переписью населения Архангельской губернии, работал заведующим городской публичной библиотекой [Драгоманов/Dragomanov: 1937, с. 24].

П.П. Чубинский был неординарной разносторонней личностью: его интересовало в буквальном смысле все – от экономики до этнографии приполярного края. Названия его работ говорят о его энциклопедическом уме и многогранности его интересов: «Народонаселение города Архангельска», «Празднование столетней памяти Михаила Васильевича Ломоносова в Архангельской губернии», «Обозрение главнейших ярмарок Архангельской губернии», «Вятско-Двинская дорога», «Несколько слов о народном образовании», «Отчет о льноводстве и льняной торговле в Северном районе», «О состоянии хлебной торговли и производительности в Северном районе» и многие другие. Одновременно, будучи юристом, он работал судебным следователем в Пинеге.

И помимо своих заслуг в исследовании Русского Севера он вошел в историю украинского народа как автор строк современного гимна Украины

Вернувшись из ссылки в Киев, П. П. Чубинский писал: «Я работал на Севере без усталости и доказал мою любовь к русскому народу» [Куратов/Keratov: 2001, с. 381]. А через столетие уже Д.С. Лихачев писал: «...чем Север не может тронуть сердце каждого русского человека, – это тем, что он самый русский. Он не только душевно русский, – он русский тем, что сыграл выдающуюся роль в русской культуре» [Драгоманов/Dragomanov: 1937, с. 572]. По сути, судьбу украинца П.П. Чубинского можно сравнить с судьбой самого Д.С. Лихачева (с разницей в столетие), который, оказавшись в ссылке на Соловецких островах, как думающий и творческий человек также заинтересовался Русским Севером, его культурой и бытом северных народов, проживавших на территории России, как и автор сегодняшнего украинского гимна, сосланный в Архангельскую губернию при царском режиме.

Итак, современный гимн Украины содержит в себе значительное количество (полу)скрытых, символических образов, метафорических ассоциаций и символики, говорить о которых подробнее не позволяет объем настоящей статьи. Мы лишь рассмотрели несколько фоновых исторических, культурологических и лингвистических фактов, которые способствуют более глубокому пониманию художественного произведения, ставшего прецедентным не только в украинской культуре, но и в русском современном дискурсе как маркированный интертекст внутри иноязычного межкультурного пространства. Возникновение данного текста во многом связано с ростом национального самосознания и активным ростом движения за национальное возрождение как в Европе в целом, так и в большинстве славянских стран. При его создании автор – П.П. Чубинский – нередко использовал уже сформировавшиеся образы и метафоры, встречающиеся в аналогичных текстах народно-патриотического характера, написанных в тот же исторический период.

Тексты гимнов разных народов часто заключают в себе значительное количество смыслов, подчеркивающих национальный, патриотический характер, которые отражали историческую и культурологическую основу определенной нации (здесь речь идет об украинской). Это, так сказать, особый литературоведческий жанр, который требует отдельного внимания, изучения и наличия особой методологии исследования.

В заключение подчеркнем, что данный вид художественных (литературных) произведений, которые приобрели статус национального символа, включает в себя не только конституционно закрепленный и утвержденный на государственном уровне текст, но также и тексты, которые в рамках национального самосознания заключают в себе целый ряд патриотических смыслов и выражают особенности «духа нации», что, в свою очередь, влечет за собой возникновение целого ряда культурологических кодов и ассоциаций. В качестве примера достаточно привести слова ставшего в 2014 г. официальным гимном Киева – киевского вальса «Як тебе не любити, Києве, мій», или неофициального гимна Украины, который наравне с официальным является символом украинского народа, а именно – текст на слова Т.Г. Шевченко «Реве та стогне Дніпр широкий».

Официальные и неофициальные гимны несут в себе не только политический смысл, но в них заложены исторические, культурологические и фоновые коды, а их тексты дают филологу и лингвисту повод для их анализа и детальной интерпретации.

Литература

- Драгоманов М.П. (1937), *Вибрані твори* // М.П. Драгоманов. Т.1. Прага. С. 74.
- Драгоманов М.П. (1991), *Вибране* // М.П. Драгоманов. Київ. С. 238.
- Закон України (2003), *Про Державний Гімн України* // Відомості Верховної Ради України. № 24. Київ, С. 163.
- Князькова В.С. (2019), *Языковые средства передачи чешской и словацкой идентичности в тексте транснационального романа и его переводе* // Славянский мир: язык, литература, культура. Материалы международной научной конференции. Москва, 2019. С. 73–80.
- Куратов А.А. (2001), *Чубинский Павел Платонович* // Поморская энциклопедия. Т. 1. История Архангельского севера. Архангельск. С. 439.
- Кузнецова И.В. (2012), *Устойчивые сравнения о магической практике* // Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Ročník 81 (2012), sešit 3. Praha. S. 326–341.
- Раина О.В. (2010), *Славяне в неславянских странах* // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Санкт-Петербург. С. 85–88.
- Савченко А.В., Хмелевский М.С. (2008), «Здаревеньки були!», или к вопросу о лексической трансплантации (русско-украинские параллели в национально-культурном дискурсе) // Материалы международной научно-практической конференции к юбилею д.ф.н. проф. А.М. Мелерович. Москва-Кострома, 2008. С. 615–619.
- Словник української мови (1977) // СУМ-11; Ін-т мовознавства: в 11 т. Київ. 881 с.
- Фразеологічний словник української мови* (1993) // Ін-т укр. мови АН України: в 2 т. Київ. 528 с.
- Ющук І. (1996), *Іван Франко і національно-визвольна боротьба сербів у 70-х роках ХХ ст.* // Иван Франко и Срби. Издавање поводом 150-годишњице рођења Ивана Франка. Нови Сад. С. 50–60.
- Đukanović M. (2015), *Poglavlja iz slovenačke kulture*. Beograd. S. 49–54.

Bibliografia po transkrypcji

Dragomanov M.P. (1937), *Vybrani tvoriv* // T. 1. Dragomanov M.P. Praha.

Dragomanov M.P. (1991), *Vybrane* // Dragomanov M.P. Kyiv.

Dukanović M. (2015), *Poglavlja iz slovenačke kulture*. Beograd.

Frazeologichniy slovnyk ukrainskoi movy (1993) // Kyiv.

Knyazkova V.S. (2019), *Yazykovye sredstva peredachi cheshskoi i slovatskoi identichnosti transnacional'nogo romana i ego perevode* // Slavyanskiy mir: yazyk, literatura, kultura. Moskva.

Kuratov A.A. (2001), *Chubinsky Pavel Platonovuch* // Pomorskaya enciklopedia. T. 1. Istoria Archangelskogo severa. Archangelsk.

Kuznetsova I.V. (2012), *Ustoichivye sravnenia v medicinskoi praktike* // Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Ročník 81, sešit 3. Praha. S. 326–341.

Raina O.V. (2010), *Slavyane v neslavynskikh stranach* // Vestnik Sank-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Sankt Peterburg.

Savchenko A.V., Khmelevskiy M.S. (2008), «Zdaravenki buli!», ili k voprosu o leksicheskoi transplanacii (russko-ukrainskie paralleli v nacionalno-kulturnom diskurse) // Moskva-Kostroma.

Slovnyk ukrainskoi movy (1977) // SUM-11. Kyiv.

Yuschuk I. (1996), *Ivan Franko i nacionalno-vyzvolna borotba serbiv u 70-ch rokach XX st.* // Ivan Franko i Serbi. Izdavanje povodom 150-godishnice rodenia Ivana Franka.

Zakon Ukrainy (2003), *Pro Derzhavnyi gimn Ukrainy* // Vidomosti Verchovnoi Rady Ukrainy. № 24. Kyiv.

Streszczenie

Tekst współczesnego hymnu Ukrainy jako historyczno-kulturologiczny kod lingwistyczny

Artykuł zawiera lingwistyczną i kulturologiczną analizę tekstu współczesnego hymnu Ukrainy: zawartej w nim leksykalnej obrazowości i metaforyki; ponadto przedstawiono tło historyczne jego powstania oraz opisano „portret” osobowości autora – P.P. Czubińskiego, który odegrał ogromną rolę zarówno w umacnianiu ukraińskiej świadomości narodowej, jak i w rozwoju rosyjskiej historiografii i etnografii. Szczególną uwagę poświęcono aspektom lingwokulturologicznym pomocnym w zrozumieniu sensu i istoty tekstu wiersza, który stał się jednym z symboli niezawisłej Ukrainy, a częściowo – również precedensowym fenomenem we współczesnym dyskursie rosyjskim. Przedstawione w artykule zagadnienie rozpatrywane jest także w kontekście kultury ogólnoeuropejskiej – francuskiej, polskiej, rosyjskiej, słowackiej, serbskiej i chorwackiej, bez której nie sposób pojąć głębi tego tekstu, utkanego z mnóstwa historyczno-kulturologicznych panslawistycznych asocjacyjnych odsyłaczy, ukrytych pod każdym wersem tekstu tego zaprawdę unikalnego utworu literackiego. Omówieniu powyższych kwestii poświęcone jest niniejsze dociekanie.

Słowa kluczowe: hymn Ukrainy, historia powstania, P.P. Czubiński, tekst precedensowy, język ukraiński, języki słowiańskie, kulturologia

Abstract

The Text of the Modern Ukrainian Anthem as a Historical and Cultural Linguistic Code

Given article represents linguistic and culturological analysis of the Ukrainian National anthem, among others its lexical peculiarities and imagery as well as metaphorical system. This analysis is given on the historical background, which influenced the origin of the text of the Ukrainian anthem, and the main “portrait” of the personality of its author – P. P. Chubinsky, who played an important role both for the consolidation of Ukrainian national identity, and for Russian historiographic and ethnographic science, is described. Particular attention in the article is paid to the cultural and linguistic aspects, which make it possible to understand meaning and essence of the text, that has become one of the main symbols of independent Ukraine, and partly precedent phenomenon in contemporary Russian discourse. In the study this question is also examined in the wider context of the pan-European culture: French, Polish, Russian, Slovak, Serbian, Croatian, without which it is impossible to comprehend the sense of depth of this text, woven from the many historical, cultural and pan-Slavic associative references and allusions hidden under each line of this a truly unique work of art. The present study was undertaken to answer these questions.

Keywords: Ukrainian national anthem, history of creation, P.P. Chubynsky, precedent text, the Ukrainian language, Slavic languages, Cultural Studies

Radosław Lis <https://orcid.org/0000-0002-6801-1799>

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu
e-mail: radoslaw.lis@gmail.com

Der politische Wortschatz – Merkmale der LTI

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie untersucht den spezifischen Sprachgebrauch der Nationalsozialisten, erforscht die Strukturen und Inhalte der politischen Sprache und fragt nach ihren Absichten und Wirkungen. Die Quellengrundlage dieser Studie bezieht sich auf die von 1939 bis 1945 herausgegebene Besatzungspresse, die von den Deutschen für die Bevölkerung des Generalgouvernements gedruckt wurde.

Schlüsselwörter: LTI, Sprache, Generalgouvernement, Besatzungspresse

Sprache hatte im nationalsozialistischen Regime eine Vermittlungsfunktion, sie veranschaulichte und bewertete die außersprachliche Realität. Das ideologische Vokabular der Nationalsozialisten diente mit der Verwendung bestimmter Wendungen, Wörter und Begriffe als Instrument zur Analyse und Beurteilung ihrer politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umwelt. Darüber hinaus formulierten damit die Nationalsozialisten ihre politischen Prioritäten und versuchten mittels der Sprache die eigene Sichtweise nicht nur im deutschen Volk, sondern auch in den unterworfenen Gebieten durchzusetzen. Deshalb war ihre politische Sprache somit ein Mittel gesellschaftlicher Kontrolle, da sie neben Inhalten auch gesellschaftliche Bewertungen vermittelte (Lis, 2009: 419).

Innerhalb der Taxonomie der politischen Sprache können zwei verschiedene Richtungen unterschieden werden: zum einen wird darunter die Anwendung der Sprache im Bereich der Politik zur Erreichung eines bestimmten Ziels verstanden sein, und zum anderen – der spezielle politische Wortschatz (Dieckmann, 1975: 47). Diese wiederum

kann nach mehreren Kriterien Kriterien unterteilt werden. Eine solche Einteilung wurde vom Sprachwissenschaftler Gerhard Strauß vorgeschlagen, der den politischen Wortschatz in vier Lexemklassen einteilt:

- 1) Politische Fachtermini (Formula) der Institutions-, Verfahrens- und Organisations-sprache, der Fachsprachen der verwalteten Sachgebiete, der Rechts- und Verwaltungssprache und andere,
- 2) Gesellschaftspolitische Termini der Ideologiesprache (Miranda, Credenda, Fahnen-, Stigmawörter),
- 3) Politische Metaphern, Euphemismen, okkasionelle Wortbildungen (Neologismen),
- 4) Termini der fächerübergreifenden Wissenschafts- und Bildungssprache (Strauß, 1986: 149).

Eine andere Unterteilung, die von Walther Dieckmann vorgeschlagen wurde, beinhaltet die Unterteilung der politischen Sprache in die folgenden Unterkategorien:

- 1) Ideologiesprache,
- 2) Institutionssprache,
- 3) Fachsprache der verwaltenden Sprachgebiete (Dieckmann, 1975: 47).

Joseph Klein, ein anderer Forscher, behauptet, dass Sprachmuster, die in der Politik häufig vorkommen, eine Kombination aus vier Hauptelementen sind:

- 1) dem Institutionsvokabular,
- 2) dem Ressortvokabular,
- 3) dem allgemeinen Interaktionsvokabular,
- 4) dem Ideologievokabular (Klein, 1989: 4).

Klein definiert das Institutionsvokabular als Bezeichnungen für die staatlichen Organisationen, politischen Institutionen, Parteinamen, staatliche und politische Rollen, kodifizierte Normierungen von politisch-institutionellen Handelns und auch für politische Handlungen, Prozesse und Zustände (Klein, 1989: 5).

Hinter dem Begriff Ressortvokabular verbergen sich vor allem Bezeichnungen aus den verschiedenen, ressortspezifischen Sachbereichen, wie z.B. auswärtige Beziehungen, Wirtschaft, Finanzen, Sozialpolitik, Umwelt, Justiz, Städtebau, Bildungswesen etc. (Klein, 1989: 6).

Und schließlich, in Bezug auf das allgemeine Interaktionsvokabular, umfasst darunter die Definition unterschiedliche Ausdrücke zur Bezeichnung politischer Handlungen und Handlungsaspekte sowie sprachlicher Interaktionen (Klein, 1989: 7).

Das Ideologievokabular umfasst dagegen solche Wörter, mit deren Hilfe Politiker ihre Deutungen und Bewertungen der politisch-sozialen Welt, sowie ihre Prinzipien und Prioritäten formulieren. Dazu gehören vor allem Ausdrücke, die es dem Sprecher erlauben, was jeweils als grundlegende soziale Beziehungen und Formationen gilt zu artikulieren. Erwähnenswert sind auch Lexeme, in denen die von der Organisation favorisierten Prinzipien des politischen Lebens formuliert werden, wie auch solche lexikalischen Mittel, mit denen die grundlegenden Werte und Handlungsorientierungen zum Ausdruck kommen.

Ein unvermeidlich wichtiger Aspekt, der berücksichtigt werden muss, ist der Einfluss auf die Bürger durch bestimmte Sprachverwendungen im Bereich der Politik, denn in diesem Bereich das Wort ist ein mächtiges Instrument. Es kann im guten und schlechten Sinne, geschickt oder ungeschickt benutzt werden. Die Sprache der Politik ist zwar keines-

wegs der entscheidende Aspekt der Politik, aber sie steht für eine wichtige Komponente im politischen Geschehen (Klaus, 1972: 9).

Die Manipulation und der spezifische Gebrauch der Sprache war jedoch keine Erfindung der Nationalsozialisten. Diese wurden im 16. Jahrhundert von Martin Luther geübt, denn er erkannte schon bald, sich in einer Welt abzufinden, in der die Machtausübung gerade auf Manipulation basiert (Lis, 2018: 274). Auch das nationalsozialistische Regime lernte rasch durch zahlreiche kleinere oder größere Manöver, das Verhalten seiner Staatsbürger zu seinen Gunsten zu ändern (Lay, 1999: 12).

Zweifellos ist eine eindeutige und umfassende Definition von Manipulation schwer zu bestimmen. Man könnte vielleicht, sehr allgemein definiert, sagen, Manipulation sei ein unerlaubtes Mittel zur Beeinflussung des Menschen (als Einzelwesen oder in der Gruppe) zum Zweck einer systematischen zielgerichteten Lenkung und Prägung des Bewusstseins, der Lebens- und Denkgewohnheiten, der Gefühlslagen (Lay, 1999: 20). Es sei aber darauf hingewiesen, Manipulation ist auch eine besondere Art des Sprachgebrauchs. Diese Besonderheit besteht darin, dass durch spezifische Sprachverwendung bestimmte Ziele angestrebt werden, die dem Partner „verborgen sind, verborgen bleiben sollen oder doch bleiben können“ (Mackensen, 1982: 208). Die Manipulation verwandelt die Sprache in ein Mittel für die einen, über die anderen zu herrschen. Unabhängig von der genauen Definition birgt sie jedenfalls die Möglichkeit, mit ihrer Hilfe Macht über andere zu gewinnen: das ist eine ihrer Grundfunktionen. Diese Art der politischen Einflussnahme auf die Menschen ist sicherlich notwendig, denn ohne sie wäre es nahezu unmöglich, politische Stabilität zu erreichen (Lay, 1999: 167).

Die Manipulation durch Sprache ist wohl der auffälligste und vermutlich auch der am häufigsten vorkommende Art und Weise des Versuchs, auf andere bewusst und berechnend bestimmenden Einfluss zu gewinnen. Es liegt nur an der List des Sprechers bzw. des Schreibers, ob sein Vorhaben ohne Weiteres erfolgreich ist. Meist übersehen die Hörer und Leser diese List (Mackensen, 1982: 96).

Nach Wahrheit und Sinn in den vom nationalsozialistischen Regime manipulierten politischen Aussagen oder Texten zu suchen, würde sich sicherlich als eine vergebliche Aufgabe erweisen, denn diese Elemente sind unsichtbar und unwirklich. Das ist das unvermeidliche Ergebnis, wenn man versucht, das Verhalten seiner Mitmenschen zu eigenem Nutzen zu ändern. Rücksichtslose Wortmanipulationen reduzierte die Sprache auf eine eitle Angelegenheit und auf ein bloßes Mittel und übte einen riesigen Einfluss auf das ganze damalige Schrifttum (Lay, 1999: 389).

Das nationalsozialistische Regime war sich dessen bewusst, dass Sprache viel mehr als nur ein Medium der Verständigung ist und dass die Rolle des pragmatischen Aspektes der Sprache im weltanschaulichen Kampf der Nationalsozialisten nicht unterschätzt werden darf. Hier handelte es sich um eine besondere Form der Sprachregelung, die letzten Endes der Irreführung diene. Mittels einer zum Teil bis ins Detail geregelten Wortwahl über die gleichgeschalteten Medien wurde versucht, eine neue nationalsozialistische Wirklichkeit zu schaffen, die wahren Absichten und die tatsächlichen Ziele und Handlungen des NS-Regimes zu verschleiern, gleichzeitig auch die Menschen in den Dienst eines Systems zu stellen, welches ihren eigenen Interessen zuwiderhandelte (Klaus, 1972: 40).

Im Dritten Reich vollzog sich eine Durchdringung des gesamten öffentlichen und privaten Lebens und Schrifttums. Unter dem Einfluss des Nationalsozialismus verwirklichte sich eine außerordentlich starke und weitgehende Veränderung der deutschen Sprache, ungeachtet dessen, ob es die Form von Propagandareden, Zeitungsartikeln aller Art, wissenschaftlichen Büchern oder privaten Korrespondenzen nahm (Seidel, 1961: 2).

Eines der wesentlichen, hervorzuhebenden Merkmale für den nationalsozialistischen Sprachgebrauch ist seine allgegenwärtige Rhetorizität, die aber nicht im Sinne eines klassischen juristischen oder philosophischen Redners vorkommt, sondern Volksrednern und Demagogen ähnelt. „Hitler spürte in der deutschen Sprache eine andere Musik als die von Goethe, Heine oder Mann auf. Und das deutsche Volk gab dem Gebrüll des Mannes einen massiven Widerhall“ (Steiner, 2014: 129).

Es werden nie verschiedene Positionen oder Rechte abwägend eingebracht, nie nach Objektivität und Wahrheit gestrebt. Das einzige Ziel war, die Massen zu gewinnen, wofür jedes Mittel recht ist. Appelliert wird an den Instinkt der Angesprochenen, und nicht an ihren Verstand, denn rational ist die Argumentation in keinem Moment (Hundhausen, 1975: 187).

Der Kern des Problems liegt hier also nicht in einem gepflegten, auf Wissen und Verstand basierenden Stil mit ausgewogenem Aufbau, These und Antithese, sondern in einer Art Vergewaltigung des Sprachgeistes in Deutschland, wobei ganz offensichtlich, zumeist mit Unterstützung der Presse, das Bewusstsein zahlreicher Bürger manipuliert wird, um sie an einen ganz bestimmten Punkt zu bringen. Das Verhalten des Volkes soll so umgestimmt werden, dass es einerseits die Machttaten des nationalsozialistischen Regimes akzeptiert oder sogar ausdrücklich fordert und andererseits im gemeinsamen Hass, in der gemeinsamen Angst zu so etwas findet wie „einem Zusammengehörigkeitsgefühl, das dann ein politisches Gebilde auf sich beziehen kann“ (Lay, 1999: 179).

Sicherlich muss man zu dem Schluss kommen, dass alles, was sich zwischen Menschen abspielt, von Sprache geführt oder verführt wird. Auch die Geschichte wird von durch Worte konstruiert, mehr denn von Männern und Taten. Die Sprache darf somit nicht als statisch wahrgenommen werden, denn sie muss einer sich ständig wandelnden Lebenswirklichkeit Rechnung tragen (Lay, 1999: 389). Die Sprache bot den Nationalsozialisten einen Spielraum, den sie für die Durchsetzung ihrer Denkweise und Ideologie sowie für die Realisierung ihrer politischen Pläne nutzen konnten. Und dieser Eingriff des nationalsozialistischen Staates in die lebendige Volkssprache teilten die typischen Eigenschaften von den Charakter eines systematischen Vorgehens (Klaus, 1972: 131).

Selbstverständlich hatten die Nationalsozialisten ihr bestimmtes Vokabular, gereift mit zahlreichen Sprachschöpfungen und Sprachverdrehungen, und eine bestimmte öffentliche Rhetorik, die ihr Programm, zusammen mit der Gewalt und dem propagandistisch ausgerichtetem Stil, untermauerten. Es kann zweifelsfrei festgestellt werden, dass es gewisse Eigenschaften gibt, die für alle totalitären Sprachen typisch sind. Eine genaue Analyse der Sprache des Nationalsozialismus lässt eine Reihe von solchen Merkmalen erkennen, die als charakteristisch für diese Sprache gelten können, denn der Sprachgebrauch im Dritten Reich weist mit seinen Umdeutungen und Umwertungen einige Auffälligkeiten auf, was insbesondere dem NS-Wortschatz seinen spezifischen Klang gibt (Koftunowski, 1981: 199).

Insgesamt bestand die nationalsozialistische Vorgehensweise darin, vorhandene Ideen und Begriffe zu übernehmen, sie an gängige weltanschauliche Vorstellungen anzuknüpfen, alte ideologisch besetzte Wörter aufzugreifen, die Wortbedeutung aber zu ändern (Straßner, 2012: 175).

„Das Gift ist überall. Im Trinkwasser der LTI wird es verschleppt, niemand bleibt davon verschont“ (Klemperer, 1949: 102). Die Reichweite der offiziellen Sprache, die zahlreiche Begriffe und Gefühle schändete und vergiftete, hatte damit weit mehr Einfluss und reichte über ihre Verwendung in Reden der Parteioberen und Funktionären in Verordnungen, Gesetzen, Presseanweisungen, Rundfunksendungen und Zeitungen hinaus. Die von den Nationalsozialisten mit mehr oder weniger Zwang durchgesetzten Sprachformen wurden zu einem Bestandteil der Allgemeinsprache, und infolgedessen auch der Denkstrukturen weiterer Teile der deutschen Bevölkerung. Die Einzelwörter, Redewendungen, Satzformen und die millionenfachen Wiederholungen wurden automatisch und unbewusst inkorporiert (Schmitz-Berning, 2010: 7).

Zu den auffälligsten sprachlich-stilistischen Merkmalen der *Lingua Tertii Imperii* gehörten u.a.:

- 1) Ausdrücke aus wissenschaftlicher Fachsprache (vor allem aus den Bereichen Militär, Naturwissenschaft, Technik und Religion), die in andere Lebensbereiche übertragen wurden und somit eine andere Bedeutung erhielten,
- 2) Euphemismen (Hüllwörter), deren Hauptaufgabe war, grausame Taten der Nationalsozialisten zu verdecken oder zu verharmlosen,
- 3) Superlative zur Bezeichnung einzelner Personen oder Personengruppen und deren Leistungen,
- 4) Verstärktes, falsches Pathos in der Ausdrucksform, das zur Betonung des Gefühls beitragen sollte,
- 5) Fremdwörter,
- 6) Neologismen (Lis, 2008: 23).

Die oben genannten Beispiele für die Vergiftung der deutschen Sprache sollen hier lediglich als eine eingeschränkte Auswahl dessen betrachtet werden, womit das NS-Regime den öffentlichen Diskurs im Dritten Reich überschwemmt hat.

Natürlich ist die Sprache an sich selbst nicht schändlich. Als Machwerk des Menschen kann sie aber besonders gefährlich sein. „Worte können sein wie winzige Arsendosen“, denn sie „werden unbemerkt verschluckt, sie scheinen keine Wirkung zu tun, und nach einiger Zeit ist die Giftwirkung doch da“ schrieb Victor Klemperer 1949 in seinem berühmten Werk *LTI* über die Sprache im Nationalsozialismus. Diese kann das menschliche Gefühl lenken, das seelische Wesen steuern, je unbewusster man sich ihr überlässt (Klemperer, 1949: 21). Es kommt also darauf an, dass je gedankenloser die Sprache benutzt wird, desto mehr kann Macht sie auf das Denken und Fühlen ausüben. Sie kann, wenn sie erst einmal vergiftet und manipuliert ist, ihr Gift entfalten. Und die nationalsozialistischen Machthaber wählten und benutzten die Sprache bewusst als ein Mittel für die Manipulation der Massen (Koftunowski, 1980: 155).

Literatur

- Dieckmann W. (1975), *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*, Heidelberg.
- Hundhausen C. (1975), *Propaganda. Grundlagen – Prinzipien – Materialien – Quellen*, Berlin.
- Klaus G. (1972), *Sprache der Politik*, Berlin.
- Klein J. (1989), *Wortschatz, Wortkampf, Wortfelder in der Politik*, [in:] Klein J. (Red.): *Politische Semantik. Beiträge zur politischen Sprachverwendung*, Opladen 1989.
- Klemperer V. (1949), *LTI. Notizbuch eines Philologen*, Berlin.
- Kołtunowski P. (1980), *Niemcy, Żydzi i Polacy w Krakauer Zeitung. Przyczynek do badań nad językiem narodowego socjalizmu w Niemczech hitlerowskich*, „Lubelskie Materiały Neofilologiczne”, Nr 9, SS. 155–164.
- Kołtunowski P. (1981), *Psychologiczna rola języka narodowego socjalizmu w propagandzie hitlerowskiej na podstawie Krakauer Zeitung*, „Lubelskie Materiały Neofilologiczne”, Nr 10, SS. 199–211.
- Lay R. (1999), *Manipulation durch die Sprache*, Berlin.
- Lis R. (2008), *Propagandasprache im Dritten Reich anhand von der NS-Besatzungspresse im Generalgouvernement*, München.
- Lis R. (2009), *Sprache als politisches Instrument*, „Studia Niemcoznawcze”, Nr XLII, SS. 417–420.
- Lis R. (2018), *Od Lutra do Goebbelsa – rola mediów w propagandzie na przestrzeni wieków*, „Studia Niemcoznawcze”, nr LXI, SS. 271–278.
- Mackensen L. (1982), *Verführung durch Sprache*, München.
- Schmitz-Berning C. (2010), *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin.
- Seidel E. / Seidel-Slotty, I. (1961), *Sprachwandel im Dritten Reich. Eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*, Halle.
- Steiner G. (2014), *Das hohle Wunder*, [in:] Steiner G. (Red.), *Sprache und Schweigen. Essays über Sprache, Literatur und das Unmenschliche*, Frankfurt am Main.
- Straßner E. (2012), *Ideologie – Sprache – Politik*, Tübingen.
- Strauß G. (1986), *Schwere Wörter in der Politik*, [in:] Strauß G. (Red.), *Der politische Wortschatz. Zur Kommunikations- und Textsortenspezifik*, Tübingen.

Abstract

The political language – characteristics of the LTI

The following article presents the characteristics of the language of the Third Reich, taking into account the structure and content of the language of politics. The paper also analyzes the plans of national socialists in this regard and the impact of the language constructed on its recipients. The source material for this analysis is the occupation press published from 1939 to 1945, printed by the Germans for the residents of the General Government.

Keywords: LTI, language, General Government, occupation press

Streszczenie

Język polityki – charakterystyka języka Trzeciej Rzeszy

Tematem niniejszego artykułu jest próba analizy języka propagandy hitlerowskiej. Bazą źródłową, wykorzystaną pod kątem zasygnalizowanej problematyki, są wybrane egzemplarze wydawanego w Generalnym Gubernatorstwie dziennika „Krakauer Zeitung”, wpleczonego w latach 1939–1945 w system propagandy hitlerowskiej i będącego jednym z jej najistotniejszych ogniw. Dziennik ten miał być organem kierownictwa politycznego oraz nosicielem woli politycznej i misji kulturowej narodu niemieckiego.

Słowa kluczowe: język Trzeciej Rzeszy, Generalne Gubernatorstwo, prasa okupacyjna

PAREMIOLOGIA. PAREMIOGRAFIA
PROVERB STUDIES

Eugene Ivanov <https://orcid.org/0000-0002-6451-8111>
Mogilev State A. Kulshov University
e-mail: ivanov-msu@mail.ru

Беларускія антыпрыказкі як з’ява нацыянальнай лінгвакультуры¹

Рэзюмэ

У артыкуле разглядаецца паняцце антыпрыказкі, асноўныя этапы яе развіцця і вывучэння як лінгвістычнага феномена. Акрэсліваецца праблема даследавання і лексікаграфічнага апісання антыпрыказак у сучаснай беларускай мове. Вызначаюцца і паслядоўна апісваюцца гісторыя развіцця, аб’ём і склад, асноўныя сферы ўжывання, тэматычныя групы, разнавіднасці прататыпаў (зыходных тэкстаў), прадуктыўныя спосабы дэрывацыі, віды сувязі з прататыпам, структурныя тыпы і варыянтныя формы беларускіх антыпрыказак.

Ключавыя словы: сучасная беларуская мова, прыказка, антыпрыказка, змест, структура, утварэнне, ужыванне

Уводзіны

Адначасова з ужываннем прыказак у традыцыйнай форме яны часта пераўтвараюцца ў маўленні з мэтай парадзіравання, высмейвання, абвяржэння агульнавядомых ісцін. “Жартоўная або сур’ёзная гульня з прыказкамі” дзеля “крытычнага супрацьстаяння старой мудрасці” [Mieder, 1998: VI] атрымала шырокую распаўсюджанасць у наш час, хоць і ўзнікла, відаць, разам з самімі прыказкамі.

---

¹ Даследаванне выканана ў межах навуковага праекта «Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)» (ДР№ 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гг.

Пераўтварэнні прыказак з мэтай жартаўлівага абыгрывання іх сэнсу, як вядома, з'ява не новая, «пераробкі прыказак з'яўляюцца такімі жа старадаўнімі, як і самі прыказкі» (Walter, Mokienko, 2002: 8). Яшчэ антычныя аўтары часта парадзіравалі як выказванні адзін аднаго, так і набыўшы шырокую вядомасць выслоўі (Ярхо/Yarho, 1982: 459). Моўная гульня з прыказкамі набыла асаблівую значнасць у сярэднявеччы ў сувязі з узнікненнем карнавалізацыі рэчаіснасці, выкарыстоўвалася і ў Новы час, калі пры пераасэнсаванні поглядаў на свет пад сумненне стала падпадаць дагэтуль бяспрэчная і неабвержная народная мудрасць. Так, у трактаце Н. Брэтана «Crossing of Proverbs» (1618) аспрэчвалася праўдзівасць адлюстраваных у прыказках заканамернасцей быцця чалавека і прыроды, паколькі сэнс парэміі, паводле фармальнай логікі, вельмі часта не адпавядае ісціне. Змест прыказак і іх збытоўнае ўжыванне былі аб'ектам крытычнага асэнсавання і ў асобных літаратурных творах, найбольш вядомым з якіх ва ўсходнеславянскай традыцыі з'яўляецца камедыя рускай імператрыцы Кацярыны II «La rage aux proverbes» (1788).

З пачатку XIX ст. мэтай парадзіравання і асмяяння прыказак шляхам іх трансфармацый, відаць, упершыню стала толькі моўная гульня, што асабліва выразна выявілася ў французскай моўнай культуры. Вось, напрыклад, як Анарэ дэ Бальзак у аповесці «Un debut dans la vie» (1842) характарызуе той час: «У тых гады ў майстэрнях жывапісцаў была мода перайначваць прыказкі. Кожны імкнуўся замяніць некалькі літар або адшукаць больш ці менш падобнае слова і надаць прыказцы недарэчны або пацешны сэнс». Неўзабаве ў пачатку XX ст. з'явіліся і першыя выданні перафразаваных прыказак. Адным з найбольш вядомых быў зборнік «152 proverbes mis au goût du jour» (1925) французскіх пісьменнікаў-сюррэалістаў П. Элюара і Б. Пярэ (Éluard, Péret, 1972).

У XX стагоддзі наўмыснае пераўтварэнне прыказак дзеля стварэння парадыйнага або жартаўлівага эфекту набыло масавы характар у розных еўрапейскіх мовах, што дазваляе гаварыць пра інтэрнацыянальную прыроду такіх пераўтварэнняў як маўленчага жанру, напр.: англ. *Marry in haste, and pay alimony at leisure; Eat, drink and be merry for tomorrow they may recall your credit card*, ням. *Lügen haben schöne Beine; Gegensätze ziehen sich an. Und dann aus*, фр. *Il faut battre son frere quand il est chaud; Comme on fait son nid on se couche*, чэш. *Kradenýmu koni nekoukej na zuby!; Svět se mění, jen ODS zůstává stejná*; серб. *Ko drugome jamu kopa sam u New Orleans; Ne jedi govna kad je burek 0,80 centi*, польск. *Gdzie kucharek sześć, tam cycków dwanaście; Gdyby kózka nie skakała, to by ślimak wystaw rog*, руск. *Старого воробья без пива не прожужьшь; Голод не тетка – в лес не убежит*, укр. *Своє болото ближче до тіла; Сміється той, хто сміється після іспиту* і г.д.

У сучаснай парэміялогіі такія пераўтварэнні прыказак дзеля стварэння парадыйнага або жартаўлівага эфекту атрымалі назву «антыпрыказкі», паводле амерыканскага парэміёлага В. Мідэра (ням. *Antisprichwörter*, гл. Mieder, 1982–1989; англ. *anti-proverbs*, гл. Miederm Litovkina, 1999). Трэба адзначыць, што ў фразеалогіі антыпрыказкам адпавядаюць «фразеалагізмы-бяссэнсіцы» (Айсман/Ajsman, 1988), пабудаваныя паводле «формулы немагчымага» (Богатырев/Bogatyřov, 1962).

Нягледзячы на даволі працяглы час функцыянавання антыпрыказак у розных мовах, іх мэтанакіраваная фіксацыя і лексікаграфічная апрацоўка пачаліся толькі ў апошняй чвэрці мінулага стагоддзя на матэрыяле спачатку нямецкай мовы (Mieder, 1982–1989), а потым чэшскай (Schindler, Bittnerová, 1997), англійскай (Mieder, Litovkina, 1999), венгерскай (Litovkina, Vargha, 2005) і іншых моў. Першыя слоўнікі рускіх антыпрыказак з’явіліся ў пачатку XXI ст. (Walter, Mokienko, 2002; Вальтер, Мокиенко/Val’ter, Mokienko, 2005; Мокиенко, Вальтер/Mokienko, Val’ter, 2006; Иванов/Ivanov, 2009).

Беларускія антыпрыказкі пакуль яшчэ чакаюць сваёй паўнаwartаснай лексікаграфічнай апрацоўкі, хоць існуюць адзінкавыя слоўнікавыя матэрыялы (Іванова, Іваноў, Шпакоўская/Ivanova, Ivanou, Shpakouskaja, 2010).

Вывучэнне антыпрыказак як парэміялагічнай і лінгвістычнай з’явы пачалося таксама зусім нядаўна, у тым ліку і на матэрыяле славянскіх моў. Адною з першых спроб апісання адзінак, утвораных шляхам другаснай дэрывацыі з мэтай парадзіравання зыходных тэкстаў, з’яўляецца шырока вядомая праца Р.Я. Крэйдліна «Структура афоризма» (Крэйдлин/Крейдлин, 1987). Пачалі збірацца і вывучацца антыпрыказкі чэшскага (Schindler, 1993) і іншых славянскіх народаў. З пачатку XXI стагоддзя на матэрыяле рускай мовы вельмі актыўна даследуюцца асноўныя прыметы і тыпы, функцыі і спосабы ўтварэння, структурныя і семантычныя ўласцівасці антыпрыказак (Вальтер, Мокиенко/Val’ter, Mokienko, 2001; Николаева/Nikolajeva, 2002; Селиверстова/Seliverstova, 2003; Вальтер/Val’ter, 2004; Жигарина/Zhigarina, 2006; Боровая, Иванов/Borovaja, Ivanov, 2007; Вальтер, Мокиенко/Val’ter, Mokienko, 2007; Федорова/Fjodorova, 2007; Бутько/But’ko, 2009; Иванов/Ivanov, 2009; Иванов, Боровая/Ivanov, Borovaja, 2009; Маслова/Maslova, 2014; Никитина/Nikitina, 2014; Савенкова/Savenkova, 2014; Зайкина/Zajkina, 2015, Иванов/Ivanov, 2016: 33–46 і інш.). Увага надаецца параўнальнаму аналізу рускіх і англа-амерыканскіх антыпрыказак (Litovkina, 2006, 2007). Разам з тым вывучэнне антыпрыказак яшчэ метадалагічна і канцэптуальна не аформілася, дагэтуль няма агульнапрынятага погляду на вызначэнне паняцця «антыпрыказка», некаторыя даследчыкі ўвогуле лічаць яго неабгрунтаваным, а сам тэрмін – штучным (Дубичинский/Dubichinskij, 2005 і інш.).

Беларускім антыпрыказкам прысвечана няшмат прац (Іваноў/Ivanou, 2009, 2013, 2017: 117–134; Іваноў, Канавалава/Ivanou, Kanavalava, 2010, 2011; Иванов/Ivanov, 2011; Канавалава/Kanavalava, 2010a, 2010b, 2010v, 2011; 2013; Коновалова/Konovalova, 2011 і інш.), таму вывучэнне асаблівасцей зместу і структуры, утварэння і функцыянавання антыпрыказак у беларускай мове з’яўляецца адной з актуальных праблем сучаснай парэміялогіі як адносна новай лінгвістычнай дысцыпліны, што імкліва развіваецца ў апошні час (гл. Лепешаў/Lepeshau, 2006; Парэмиология в дискурсе/Paremiologija v diskurse, 2015; Парэмиология без границ/Paremiologija bez granic, 2020).

1. Аб'ём і сфера ўжывання антыпрыказак у беларускай мове

Найбольш значныя прынцыпы і нормы грамадскага і духоўнага жыцця здаўна адлюстроўваюцца ў прыказках, якіх у беларускай традыцыйнай культуры налічваецца больш за дваццаць тысяч (паводле парэміялагічных даведнікаў І.І. Насовіча, М. Федароўскага, Ф.М. Янкоўскага, М.Я. Грынבלата, Я.Н. Рапановіча, А.С. Аксамітава і інш.), а ў сучаснай беларускай літаратурнай мове – каля 1500 адзінак (Лепешаў, Якалцэвіч/Lepeshau, Yakalcevich, 2002).

Паралельна з імі даволі актыўна, асабліва ў апошні час, ужываюцца такія адзінкі, якія ствараюцца шляхам парадыйнага або жартаўлівага пераўтварэння вядомых прыказак (або ўвогуле любых клішэ ці шырока вядомых тэкстаў) з мэтай адмаўлення, высмейвання іх зместу. Гэтая з'ява даўно распаўсюджана ў беларускай мове. З парадыйнымі пераўтварэннямі прыказак сустракаем на старонках беларускамоўнай прэсы яшчэ напачатку ХХ ст. Напрыклад, у газеце «Беларуская Крыніца» ад 21 лютага 1927 г. пад назвай «Старыя прыказкі на новы лад» былі надрукаваны за подпісам «Галавешка» наступныя выслоўі: *На злодзею шапка форменная; Хоць мая «хатка» з краю, грошы з шулерні заграбаю; Век жыві, век вучыся, безработным памрэш; Мягка ў хаце пасьцеліш – цвёрда на Лукішках высьпіся; Зь песьні слоў ня выкінеш – песьню сканфіскуюць; Загляне сонца ў закратаванае ваконца* (Падбярэскі/Padbjareski, 2007). На працягу другой паловы мінулага стагоддзя парадзіраванне, жартаўлівае і/або іранічнае абыгрыванне сэнсу ці формы прыказак часта з'яўляюцца на старонках беларускіх перыядычных выданняў – часопіса «Вожык», газеты «Звязда» і інш. – звычайна ў асобных рубрыках (напр.: *Авечку стрыгуць, а баран смяецца; Баба з воза – конь за ёю; Груган гругану вока не пазычыць; Добра там, дзе нас няма, але да таго часу, пакуль мы не з'явімся; Кожны цыган сваю кабылу крадзе; Колькі вярвачцы не віцца, а канцоў усё роўна два; Лепей пазней, чым ні разу; Напужаная варона і вераб'я перапужае; Не кажы гоп, пакуль не гопнешся; Пакуль гром не грымне – і смажаны певень не клюне; Сямёра аднаго заўсёды знойдуць; Той свет не без добрых людзей; Хто парася ўкраў, у таго на патэльні пішчыць; Язык мой – вораг твой і да т.п.).*

Аналіз сучаснай беларускай літаратурнай мовы ХХ – пачатку ХХІ ст. паказаў, што ў ёй ужываецца даволі шмат адзінак, якія можна аднесці да антыпрыказак (у тым ліку і ў шырокім сэнсе – парадыйных і жартаўлівых перафразаванняў не толькі ўласна прыказак, але і вядомых літаратурных выслоўяў, устойлівых выразаў, разнастайных прэцэдэнтных тэкстаў і інш., гл. Іванова, Іваноў/Ivanova, Ivanou, 2010; Іванова, Іваноў, Шпакоўская/Ivanova, Ivanou, Shpakouskaja, 2010). Агульная колькасць зафіксаваных у беларускай мове антыпрыказак складае ад каля 800 адзінак (Іваноў, Канавалава/Ivanou, Kanavalava, 2010) да больш за 1800 адзінак (Іванова, Іваноў/Ivanova, Ivanou, 2010), якія адрозніваюцца паводле сферы ўжывання, тэматыкі, паходжання, спосабах утварэння, структурных тыпаў і інш.

Так, найбольш шырока прадстаўлены антыпрыказкі ў спецыялізаваных сатырычных выданнях, напр.: *Вольку ногі кормяць...* («Вожык», 1990, № 11); *Мой родны кот, як*

ты мне мілы! («Вожык», 1996, № 2); *Не адкладвай на заўтра тое, што можна было зрабіць учора* («Вожык», 1996, № 4); *Народжаны лётцаў поўзаць не можа* («Вожык», 1999, № 7); *Чым далей у лес, тым трэці лішні* («Вожык», 2000, № 11); *Лепш больш, але менш* («Вожык», 2000, № 1); *Хто ў лес, а хто не ўлез* («Вожык», 2004, № 11); *Сем разоў адмераў і адзін – закусі* («Вожык», 2004, № 2). Антыпрыказкі часта змяшчаюцца ў спецыяльных рубрыках гумарыстычнага характару ў розных перыядычных выданнях, напр.: *Кожная сасна свайму бору пень пакідае* («Дзеяслоў», 2005, № 6); *Не сячы сук, на якім павесішся* («Дзеяслоў», 2005, № 6); *Што рускаму здорава, то немцу культурызм* («Дзеяслоў», 2005, № 6); *Язык да клінікі давадзе* («Дзеяслоў», 2005, № 6). Даволі распаўсюджаны антыпрыказкі ў інтэрнэт-маўленні, напр.: *Колькі жанчыну ні кармі – яна ўсё адно бікіні купіць* (dzedzich.org/wp/441/pokazki); *Комплекс Экзюперы: мы ў адказе за тых, каго своечасова не паслалі* (dzedzich.org/wp/441/pokazki); *Што напісана прам... мы ціхенька падатром* (skepsys.livejournal.com/62569.html). Шырока ўжываюцца антыпрыказкі ў гутарковай мове, напр.: *Адзін у полі не вой* (запіс 2007 г.); *Маладосць гарады бярэ* (запіс 2009 г.) і да т.п.

У апошні час назіраецца актыўнае выкарыстанне прыказак у змененай форме ў якасці загаловаў артыкулаў, у прыватнасці, у мове газет, на старонках Інтэрнэт-сайтаў. Папулярнасць і актыўнае выкарыстанне трансфармаваных устойлівых выразаў абумоўлена шэрагам наступных фактараў. Па-першае, уласцівасцямі прыказак: іх пазнавальнасцю, здольнасцю запамінацца і хутка ўзнаўляцца ў маўленні. Сучасныя камуніканы схільны не задавальняцца гатовымі ўзорамі прыказкавых тэкстаў, трансфармаваць іх у рамках той ці іншай прагматычнай устаноўкі выказвання. Па-другое, моўная свядомасць сучаснага чалавека – чалавека эпохі постмадэрнізму і сусветнай глабалізацыі прэцэдэнтна арыентавана, што стварае неабходныя ўмовы для папулярнасці трансфармаваных устойлівых выразаў. Сучасны чытач – “ідэальны спажывец сэнсаў” (Буцько/Вуцько 2009: 3). Па-трэцяе, ва ўмовах хуткага, практычна маментальнага распаўсюджвання інфармацыі праз СМІ і глабальную сетку Інтэрнэт, якая “не прызнае моўных межаў і цэнзурных забарон, смехавая культура прэтэндуе на права прыярытэтнасці і моўнай навізны” (Walter, Mokienko 2002: 8). “СМІ найбольш актыўна актуалізуюць сучасныя тэндэнцыі: імкненне да экспрэсіі, навізны формы і зместу, змешванню стыляў, нівеліроўкі тыпаў маўлення” (Буцько/Вуцько 2009: 8). Ва ўмовах інфармацыйнага рынку, жорсткай канкурэнцыі, барацьбы за чытача СМІ як мага прывабней трэба “ўпакаваць” сваю прадукцыю, гэта значыць паднесці інфармацыю ў найбольш яскравай, характэрнай, трапнай форме, якая лёгка запамінаецца.

Выкарыстанне трансфармаваных парэміялагічных адзінак у якасці газетных заглаваў – з’ява у сучаснай беларускай літаратурнай мове не такая распаўсюджаная, як у рускай мове, але з’яўляецца адной з адметных рыс функцыянавання беларускіх антыпрыказак, паколькі ў перыядычным друку антыпрыказкі па-за межамі спецыяльных рубрык найчасцей ужываюцца як загаловаў артыкулаў ці іншых інфармацыйных або публіцыстычных тэкстаў.

У выніку праведзенага аналізу газет “Звязда” і “Чырвоная змена” за 2006–2009 гг.) было зафіксавана больш за 100 заглаваў, якія пабудаваны на аснове

трансфармаваных прыказак, напр.: *Усё – цячэ, не ўсё мяняецца* (“Звязда”, 01.06.2006); *Хочаш жыць – плаці грошы* (“Чырвоная змена”, 15.09.2006). У пераважнай большасці выпадкаў трансфармаванне прыказак у загалюках артыкулаў мае на мэце стварэнне пароды на зыходны адзінкі.

Трансфармаваная прыказка ў якасці загалюка дае агульнае ўяўленне пра змест артыкула або дае апераджальную ацэнку падзеям, з’явам, якія апісваюцца ў артыкуле. У выніку трансфармацыі зыходнай прыказкі можа адбывацца канкрэтызацыя яе значэння, калі яна набывае прывязку да пэўнай сферы чалавечага жыцця: палітычнай, эканамічнай, вытворчай, бытавой і іншых. Трансфармаваныя прыказкі ў такім выпадку ўтвараюцца з мэтай прымянення стандартнага агульнавядомага выразу да канкрэтнай сітуацыі: *Касі студэнт, пакуль сезон* (“Звязда”, 11.07.2006) ← *Касі, каса, пакуль раса – раса далоў – каса дамоў* (артыкул распавядае, як летам 2006 года ў сезонным пакосе травы прымалі ўдзел студэнты, якія атрымалі добрыя заробкі); *На шыны спадзявайся, а сам не памыляйся* (“Звязда”, 15.11.2006) ← *На бога спадзявайся, а (ды) сам не давайся (не агінайся, не зявай)* (у артыкуле гаворыцца пра паводзіны аўтамабілістаў на слізкай дарозе); *Суп – усяму галава!* (“Звязда”, 11.03.2006) ← *Хлеб – усяму галава* (у артыкуле прапануюцца рэцэпты разнастайных супоў).

Ужыванне трансфармаванай прыказкі ў ролі загалюка артыкула можа абмяжоўвацца адзінкавым кантэкстам, які звязаны з унікальнай сітуацыяй: *Добраму танцору крылы не перашкода* (“Чырвоная змена”, 21.04.2006) – *Дрэннаму танцору заўсёды што-небудзь перашкаджае* (у гэтым артыкуле распавядаецца пра Міжнародны фестываль сучаснага танца «Маладыя крылы 2006»). Трансфармаваная вобразная прыказка можа выкарыстоўвацца і ў прамым значэнні. Такая пераробка не страчвае павучальнасці, якая ўласціва зыходнай прыказцы: *Любіш з сабакам гуляць – любі за ім і прыбіраць* (“Звязда”, 09.08.2006) ← *Любіш катацца – любі і саначкі вазіць*.

Сустрэкаюцца антыпрыказкі і ў творах мастацкай літаратуры, дзе яны выкарыстоўваюцца пераважна як сродкі выражэння разнастайных відаў камічнага. Шмат антыпрыказак можна знайсці, напрыклад, у мове твораў Якуба Коласа, напр.: *Баба волас доўгі мае, Каго хочаш ашукае* (“Новая зямля”) ← *У бабы волас доўгі, а розум кароткі*; *Касцей гарэлка не паломіць* («Новая зямля») ← *Пар касцей не ломіць*; *Кожнай агародзіне свой час* (“На ростанях”) ← *Усяму свой час* і да т.п. (Іваноў/Іванов, 2004б; 2006).

Моўную гульню з прыказкамі часта выкарыстоўваюць і іншыя беларускія пісьменнікі, а таксама драматургі і публіцысты: *Хто пасеяў, той і сажне* (І. Гурскі, “Вецер веку”); *Майстра па вушах відаць* (М. Лужанін, “Заклік”); *Хто рана ўстае, таму і калгас дае* (А. Макаёнак, “Таблетку пад язык”); *Цішэй едзеш, у хвасце будзеш!* (М. Пянкрат, “Шчасце маё”); *У здаровым целе – здаровы смех* (У. Правасуд, “Самы сур’ёзны дзень”); *Доктар доктару вока не выклюе* (Г. Марчук, “Толас і слова”); *Слова – не верабей. Вылеціць – і заплаціш...* (“Чырвоная змена”, 02.11.1999); *Знаць ляха па халявах* (“Літаратура і мастацтва”, 2000 г., № 12); *Перажывём – пабачым* (“Літаратура і мастацтва”, 2001 г., № 3) і да т.п. У якасці тыповага прыкладу ўжывання антыпрыказкі як кантэкстуальна не абумоўленай адзінкі, створанай

па-за межамі твора і яго кантэксту, можна прывесці радкі з сатырычнай камедыі А. Дзялендзіка “Лета”: [Марына] *Нік, дапамажы выдаць сборнік вершаў. [Нік] Ага! Ты і вершаплётка? [Марына] Чым бы дзіця ні цешылася, абы не зацяжарала... [Нік] Адна з маіх жонак таксама пісала вершы. І раўнавала да маіх поспехаў. Трываць не магла мае прэм’еры!* (“Польмя”, 2009. № 3).

Аднак утварэнне і ўжыванне антыпрыказак у мове мастацкай літаратуры мае ў пераважнай большасці выпадкаў яскрава аказіянальны характар, паколькі яны могуць страчваць, або, наадварот, набываць, свой парадыйны змест па-за кантэкстам твора, г.зн. суадносіцца з зыходным тэкстам як пародыя на яго яскрава функцыянальна, што дазваляе адносіць іх да жанру антыпрыказак толькі ўмоўна.

2. Змест і тэматыка антыпрыказак

Тэматыка беларускіх антыпрыказак ахоплівае розныя сферы жыцця і дзейнасці чалавека. Аб’ектам асмяяння і парадзіравання ў антыпрыказках выступаюць тыя матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці сацыяльнага і духоўнага жыцця, якія адлюстраваны ў адзінках парэміялагічнага фонду беларускай мовы і з’яўляюцца эпістэмалагічна актуальнымі, значнымі для сучасных носьбітаў мовы, напр.: *Колькі не вучыся, усё роўна болей за тэлевізар ведаць не будзеш* ← *Век жыві – век вучыся; Дарагая тая хатка, за якую заплаціў падаткі* ← *Дарагая тая хатка, дзе радзіла (нарадзіла) мяне матка; Здароўе за грошы не прадасі* ← *Здароўе мілейшае за грошы; З кім павядзеешся – ад таго і захварэеш* ← *З кім павядзеешся, ад таго <i>набярэшся; Не капай яму другому... бясплатна* ← *Не капай яму другому – сам у яе ўвалішся; Рыхтуй сані летам, а пасаду з моладу* ← *Рыхтуй калёсы зімой, а сані летам; Хочаш жыць – умеі лётаць... па ўрачах і аптэках* ← *Хочыш жыць – умеі круціцца; Цішэй едзеш – больш даішнікаў здзівіш* ← *Цішэй едзеш – далей будзеш; Чым бы дзіця не цешылася, абы бацькі не плакалі* ← *Чым бы дзіця ні цешылася, абы (толькі б) не плакала; Што пасееш, тое і збяруць суседзі на дачы* ← *Што пасееш, то (тое) і пажнеш* і да т.п.

Прыказкі з’яўляюцца і ўспрымаюцца як “няпісаная канстытуцыя” народнага жыцця, правіл паводзін і адносін паміж людзьмі. У прыказках заўсёды асуджаецца здрада, гультайства, лянота, п’янства, балбатунства, махлярства, падхалімства і іншыя людскія заганы. Адначасова ў прыказках ухваляюцца працавітасць, гаспадарлівасць, сяброўства, павага да бацькоў, прага да вучэння і розуму і іншыя вартыя пераймання з’явы чалавечага жыцця. Уся гэта прыказкавая мудрасць адлюстроўваецца нібыта ў крывым люстэрку ў антыпрыказках, у якіх пануюць псеўдажыццёвыя назіранні, пастуліруюцца як станоўчыя такія з’вы жыцця і якасці чалавека, што на самой справе з’яўляюцца адмоўнымі: “гультайства” (напр.: *Ты, работа, нас ня бойся: мы цябе чапаць ня будзем*); “п’янства” (напр.: *Позна выпітая другая – марна выпітая першая; У гарэлкі ёсць адзін недахоп – гэта яе недахоп!*); “падхалімства” (напр.: *Не ханае ізвілін – круці хвостом*); “хабарніцтва” (напр.: *Не бярыце хабару ніжэй сваёй годнасці*); “глупасць” (напр.: *Дурняў трэба берагчы. Калі яны знікнуць, як адрозніш разумных*) і інш.

Усё тое, што ў народных прыказках сцвярджаецца як станоўчае, добрае, правільнае, у антыпрыказках паказваецца як дрэннае, няправільнае, такое, чаго нельга прытрымлівацца. І наадварот, усё тое, што ў традыцыйных прыказках асуджаецца, у антыпрыказках ухваляецца, набывае станоўчую ацэнку. У тых антыпрыказках, што парадзіруюць жанр прыказак увогуле, як цэласную з’яву, выказваюцца пагардлівыя адносіны да такіх рэалій, якія спрадвеку лічыліся асноўнымі чалавечымі каштоўнасцямі: “каханне” (напр.: *Распускае ня сэкс, а ягоная адсутнасць; Ува што закахаўся, тое і цалуй!*); “прыгажосць” (напр.: *Прыгожая жанчына радуе мужчынскае вока, брыдка – жаночае*); “гаспадарлівасць” (напр.: *Выносячы смецце з хаты, не вынось і венік*); “любоў да працы” (напр.: *Не біся галавой аб сцяну: працу будаўнікоў трэба наважаць*); “вучэнне” (напр.: *Вядзі канспект – лепшую шпаргалку; Не спі на лекцыях – званок праспіш*) і інш.

Беларускія антыпрыказкі паводле іх тэматыкі можна дыферэнцыраваць на наступныя прадметна-тэматычныя групы (гл. Канавалава/Канавалова, 2010б).

1. “Дзяржава. Улада. Палітыка” напр.: *Не такі страшны закон, як яго тлумачаць; Дзе нарадзіўся, там і аштрафавалі; Не ў свае сані не судзіся; За морам цялушка – паўгроша, але ж мытня не спіць; Нельга двойчы ўвайсці на той самы Майдан; Смяецца той – хто кіруе!; Куды не кінь – усюды Клінтан. Моніка Левінскі; Не вер казлу ў капусце, а дэпутату ў парламенце; На пажарным і шапка гарыць; Заўважана, што надпіс на капоце машыны “ДАШнікі – казлы” значна хутчэй прыводзіць да мойкі, чым варыяцыі на тэму: “Памый мяне, я ўся чаюся”; На злодзею шапка форменная; За морам цялушка – паўгроша, але ж мытня не спіць; Каму многа дадзена, аб тым ведае пракурор; Лапата – друг салдата і інш.*
2. “Эканоміка. Фінансы”, напр.: *Ня май сто рублёў, а май сто даляраў; Учора былі вялікія, але па 5, а сёння маленькія, але па 50 [грашовыя банкноты]; На чужы базар са сваімі цэнамі не ходзяць; Нязваны госць лепей, чым падатковы інспектар; Адзін – з сошкай, сёмера – з праверкай; Салодкая яда – жывату бяда, а кандытару прыбытак; Траянскаму каню глядзяць не ў зубы, а пад хвост; Ні кала ні двара, толькі віла на Канарах.*
3. “Вытворчасць. Праца”, напр.: *Цяпер і адзін у полі воін, калі ён трактарыст ці камбайнёр; Як труса ні кармі, а ўсё роўна быка з яго не выгадуеш; Праца ўпрыгожвае чалавека, асабліва ў цырульні; Справа майстра баіцца, а ад бракароба бяжыць; Не месца ўпрыгожвае чалавека, а зарплата; Век жыві, век вучыся, безработным памрэш; Варона казлу не таварыш, але ў адной канторы разам працаваць могуць і інш.*
4. “Жыццё грамадства. Сацыяльныя з’явы, працэсы”, напр.: *У лазні ўсе роўныя. Таму начальства наведвае саўну; Рыхтуй сані летам, а пасаду з моладу!; Сустрэкаюць па адзенні, а праводзяць па сувязях; Клан кланам выбіваюць; “Не хлебам адным будзе сыты чалавек”, – мовіў повар і дабавіў у катлеты мяса; Салаўінымі песнямі хабар не бяруць; Беражыся бандыта ззаду, хулігана – спераду, а бюракрата з усіх бакоў; Там, дзе добрая самагонка, не парвецца, тое, што тонка; Узяўся за гуж – забудзь пра “калёсы” [наркатыкі]; Мутацыя ня грэх, а сродак эвалюцыі; У сямі нянек дзіця без дыплому; Сэрца – не камень.*

Кардыёлаг – не геолог; Як прыйшоў Спас – плаці за газ; Сонца свеціць, ды ня грэе. Адпачынак грэе, ды не свеціць...; Смеласць бярэ гарады. Вось чаму ў вёсцы застаюцца адны нясмелыя; Кнігі робяць чалавека разумным, а газеты – нервовым; Камп'ютэр камп'ютэру не таварыш, а вірусаносьбіт; Цішэй едзеш – далей будзеш ад ДАІ; Дэвіз баксёра: “Сем разоў адмерай, а потым урэж”; Хто шмат балбоча, той дзі-джэем працуе і інш.

5. “Свет чалавека”, напр.: *Два вякі жыць не будзеш: надакучыць; Кожны мужчына за сваё жыццё “павінен”: выхаваць жонку, вырасіць живот, пасадзіць печань; Кожнаму сваё: агульнага няма!; І малады конь баразны не сапсуе, калі будзе стаяць у стойле; Каму шмат дадзена, таму болей хочацца; Пазнаюць птушку па памёце; Хто смяецца апошнім? Той, да каго пазней даходзіць...; Колькі не вучыся, усё роўна болей за тэлевізар ведаць не будзеш; Хто апарыўся на малацэ, той і на карову дзьме; Падумай, перш чым падумаць!; Здароўе за грошы не прадасі; Разважлівы кулік сваё балота хваліць не будзе. Як жа пасля гэтага падаваць на пашырэнне жыллёвай плошчы?; Што пасееш, тое і збяруць суседзі па дачы; Маленькі сабачка, а гаспадара моцна тузае; Байкар салаўём сыты не будзе; Прападае кату масленіца, калі гаспадыня на дыеце; Адна галава добра, а адна нага – блага; Не адзенне чалавека, а чалавек адзенне псуе; І на сонцы ёсць плямы. Бо там яшчэ няма “Комет-геля”; Які стол, такі й стул і інш.*
6. “Адносіны паміж людзьмі”, напр.: *Чалавек – гучыць горда, робат – перспектыўна; Мужчыны пазнаюцца ў грашах; Каханне – не раскоша, а самы надзейны метад пазбавіцца ад уласных грошай; Чым бы жонкі ні цешыліся, абы толькі мужы не плакалі; Чым бы дзіця ні цешылася, абы бацькі не плакалі; Сябры спазнаюцца ў бядзе... Ці калі табе трэба паручальнікі; Колькі госця ні кармі, усё роўна нап'ецца; Будуць і ваўкі сытыя, і авечкі цэлыя, калі ёсць казёл адпушчэння; Слова – не варабей, выскачыць – і не падумаю лавіць (казала Трандычыха) і інш.*
7. “Духоўнае жыццё”, напр.: *Беражонага і бог беражэ, – сказаў бацюшка, застрахаваўшы сваё жыццё; Добраму спеваку “фанера” не перашкаджае; “Мастацтва патрабуе ахвяр” – сказаў Атэла і з новай сілаю пачаў душыць Дзэдэману; Чым разумнейшы следчы, тым карацейшы дэтэктыў; Не бывае непрыгожых жанчын, бывае мала гарэлкі; Адна галава добра, а дзве лепш. Аб густах не спрачаюцца; Няма ліха без дабра: праніў грошы – лягчэй кішэня стала; Усе, што робіцца, – да лепшага. А не робіцца абсалютна нічога; Не ганяйся за часццем, няхай яно бегае за табой; Не варта крыўдаваць на праўду – лепш за ўсё адказаць тым жа; Распаўсюджвай пра сябе добрыя слухі. Крыніца забудзецца, а сэнс застанецца; Груган гругану вока не пазычыць; Лепей есці, чым працаваць; Не падаслаўшы саломкі не падай; Напужаная варона і вераб'я перапужае; Смех – не грэх? А калі грашыць з усмешкай?; Пакуль сем разоў адмераеш, не адзін тлусты кавалак адрэжуць і інш.*
8. “Свет. Быццёвыя катэгорыі. Абстрактныя паняцці”, напр.: *Час цячэ, і ўсё не мяняецца; Куй жалеза, пакуль куй ёсць; І ката ў мяшкі купіш, калі вельмі патрэбен мяшок; Не ўсё тое золата найвышэйшай пробы, што блішчыць; Што рускаму здарова, то немцу культурызм; І тут пуста, і там не густа;*

Новае – гэта рэабілітаванае старое; Кожнае выключэнне мае сваё правіла; Воўк лічанае бярэ. Ведае: захочуць – наноў пералічаць і інш.

Вельмі часта пераўтварэнне прыказкі ў антыпрыказку вядзе да парадзіравання або высмейвання зместу не пэўнай зыходнай адзінкі, а тых ці іншых традыцыйных народных уяўленняў, адлюстраваных у прыказках, або ўвогуле прыказак як жанру, прызначанага для захавання ў памяці грамадства найбольш значных ведаў для сацыяльнага і духоўнага выхавання чалавека, напр.: *Беражонага каня і звер беражліва з'есць* ← *Беражонага <і> бог беражэ; Любіш катацца, дык каціся к чорту!* ← *Любіш катацца, любі і саначкі вазіць; Навучы дурня маліцца, дык ён атэістам зробіцца* ← *Навучы дурня маліцца, то ён і лоб наб'е; Сустракаюць па вопратцы, праводзяць – як могуць* ← *Па адзенні страчаюць (сустракаюць), а па розуму праводзяць; У ціхім віры – ціхія чэрці* ← *У ціхай вадзе чэрці водзяцца (вядуцца) і да т.п.*

Нярэдка ў антыпрыказках парадзіруецца не змест, а толькі форма зыходных прыказак. У такіх выпадках мэтай пераўтварэння з'яўляецца моўная гульня (часта на аснове каламбура) на фанетычным, лексічна-семантычным ці граматычным узроўнях, якая можа суправаджацца ўзнікненнем тых ці іншых зместавых асацыяцый антыпрыказкі са сваім прататыпам або нейкага новага зместу ў яе, напр.: *Клін клінам заганяюць* ← *Клін клінам выганяюць (выбіваюць); Куй жалеза, пакуль куй ёсць* ← *Куй жалеза, пакуль гарачае (не астывае); Лепш пагана ехаць, чым паганкі есці* ← *Лепш (лепей) дрэнна (пагана) ехаць, чым добра ісці; Лепш сініца ў руцэ, чым журавель з неба* ← *Лепш сініца ў руцэ (у жмені), чым журавель (жораў) у небе; Не ў свае сані не судзіся* ← *Не ў свае сані не садзіся; Хто з грашыма, той і банк* ← *Хто з грашыма, той і пан; Як вы нам, так і мы ім* ← *Як вы нам, так і мы вам і да т.п.*

3. Прататыпы антыпрыказак

Адной з абавязковых умоў стварэння антыпрыказкі з'яўляецца веданне носьбітамі мовы яе прататыпа, інакш пародыя або жарт трацяць сэнс. Гэтую асаблівасць антыпрыказак, дарэчы, можна выкарыстаць для ўдакладнення парэміялагічнага мінімуму сучаснай беларускай мовы (Котова/Kotova, 2000; Ivanov, 2002; 2008; Іваноў/Ivanov, 2004a), паколькі яны з'яўляюцца трансформамі найбольш вядомых і распаўсюджаных прыказак.

Прататыпамі беларускіх антыпрыказак з'яўляюцца самыя розныя адзінкі ад ідыём да цэлых тэкстаў малых літаратурных жанраў. Да асноўных відаў прататыпаў (зыходных тэкстаў) антыпрыказак у беларускай мове адносяцца наступныя адзінкі.

1. Прыказкі (каля 75%), як уласна беларускія, так і запазычаныя з іншых моў, пераважна з рускай, напр.: *Ведае сала, хто яго з'еў* ← *Ведае (знае) кошка, чыё сала з'ела; Колькі вяровачцы не віцца, а канцоў усё роўна два* ← *Колькі вяровачцы ні віцца, а канцу быць (канец будзе); Малы жук, ды сяброў як наведзе...* ← *Малы жук, ды вялікі гук; Напужаная варона і вераб'я перапужае* ← *Напалоханая варона і вераб'я баіцца; Не такі страшны чорт, як ягоная жонка* ← *Не такі*

- (так) чорт страіны, як яго малююць; Рыхтуй сані летам, а пасаду з моладу ← Рыхтуй калёсы зімой, а сані летам; У ціхім балоце чэрці спяць ← У ціхім балоце (вадзе) чэрці водзяцца (вядуцца); Хто парася ўкраў, у таго на патэльні пішчыць ← Хто парася (парасё) украў, у таго ў вушах (увушыу) пішчыць і да т. п. Менавіта ў прыказках адлюстроўваюцца асноўныя традыцыйныя ўяўленні грамадства аб прыродзе, фізічным і духоўным свеце чалавека, сацыяльных адносінах, этычных і эстэтычных каштоўнасцях і інш. Яны вядомыя большасці носьбітаў мовы і высьмейваюцца ў антыпрыказках, паколькі часта супярэчаць рэаліям сучаснага жыцця (або поглядам на свет у межах пэўнай субкультуры).
2. Крылатыя словы (каля 16,5%) як з уласна беларускіх крыніц, так і іншамоўных, пераважна з рускамоўных, вельмі часта шырока ўжывальныя адзінкі (якія нярэдка ўжо страцілі ў свядомасці носьбітаў мовы асацыяцыйную сувязь з тым тэкстам, адкуль яны паходзяць, і ўжываюцца ў маўленні як прыказкі), напр.: *Жыццё – гэта гульня. У дурня ← Што наша жыццё? – Гульня* (< руск. *Что наша жизнь? – Игра* – выслоўе з лібрэта М.І. Чайкоўскага да оперы П.І. Чайкоўскага “Пиковая дама”, 1890, паводле аднайменнай аповесці А.С. Пушкіна, 1833); *Комплексы Экзюперы: мы ў адказе за тых, каго своечасова не паслалі ← Мы адказваем за тых, каго прыручылі* (< руск. *Ты навсегда в ответе за тех, кого приручил* – выслоўе у перакладзе Н. Галь з рамана А. дэ Сент-Экзюпері “Маленькі прынец”, 1943); *Ня дай мне, Божа, з’ехаць з глузду. Ўжо лепей кій... шары і лузу! ← Ня дай Гасподзь мне страціць клёк. Не, лепей торба і кіёк...* (радкі ў перакладзе Р. Барадуліна з верша А.С. Пушкіна “Не дай мне бог сойти с ума”, 1833).
  3. Шырока вядомыя мастацкія творы або выслоўі з мастацкіх, публіцыстычных ці іншых літаратурных твораў (каля 6%), у тым ліку на рускай мове, якая дамінуе як мова камунікацыі ў Беларусі, напр.: *Эх, скручу я дудку! Такое зайграю... А лепей ня буду. І табе ня раю ← Эх, скручу я дудку! Такое зайграю, Што ўсім будзе чутна Ад краю да краю!* (радкі з верша Ф. Багушэвіча “Мая дудка” з яго кнігі “Дудка беларуская”, 1891). Або: *Адарвалі мішку лапу, запіхнулі пад канану. Усё адно яго ня кіну: у ім значка какаіну! ← руск. Уронили мишку на пол, Оторвали мишке лапу. Всё равно его не брошу – Потому что он хороший* (верш А. Барто “Мишка” з цыкла “Ігрушкі”, 1933).
  4. Дыяматычныя выразы з яскравай вобразнасцю (каля 2,5%), напр.: *Курым на смех ← Курам на смех; Як кіт наплакаў ← <як> кот наплакаў* (асмяянне і парадзіраванне фразеалагізмаў рэалізуецца праз наўмыснае скажэнне іх знешняй формы, што вядзе да ўтварэння бяссэнсіцы).

Тыя антыпрыказкі, прататыпамі якіх з’яўляюцца крылатыя выразы, а таксама шырока вядомыя мастацкія творы, асобныя літаратурныя выслоўі, мэтазгодна азначаць як “антыцытаты” (Іванова, Іваноў/Ivanova, Ivanou, 2010) і разглядаць незалежна ад уласна антыпрыказак (у вузкім разуменні) – адзінак, прататыпамі якіх з’яўляюцца ўласна прыказкі.

Антыпрыказкі могуць суадносіцца з сэнсам свайго прататыпу (зыходнага тэксту), у якасці якога найчасцей выступае традыцыйная прыказка, наступным чынам:

- 1) развіваць зыходную ідэю, напр.: *Вось палюбіш казла, а потым гадуеш сямёра казлят адна* ← *Любоў зла – палюбіш і казла; Дзякуючы лыжчы дзэгцю спісали не адну бочку мёду* ← *<Адна> лыжка дзэгцю псуе бочку мёду; Калі дзіця забаўляецца, бацькі плачуць* ← *Чым бы дзіця ні цешылася, абы (толькі б) не плакала; Навучы дурня маліцца, дык ён атэістам зробіцца* ← *Загадай дурню богу маліцца, дык ён і лоб разаб'е; Наўрад ці варта смяецца апошнім, калі жартуе начальнік* ← *<Добра> смяецца той, хто смяецца апошні (апошнім); Пачуў некачорт, што ён не такі страшны, як яго малююць. Перабудоваўся: пачаў з ахвотай назіраваць* ← *Не такі (не так) чорт страшны, як яго малююць; У гарбатага і магіла гарбатая* ← *Гарбатага магіла выправіць (выпрастае);*
- 2) абвяргаць сэнс зыходнай прыказкі, напр.: *Захочацца – сцёрпіцца? Сцёрпіцца – не захочацца* ← *Сцёрпіцца – злюбіцца; Лепі за ўсё цаніць чалавека не па яго адзенні, а па адзенні яго жонкі* ← *Па адзежы сустракаюць, а па розуму праводзяць; Пакуль сем разоў адмераеш, не адзін тлусты кавалак адрэжучь* ← *Сем разоў адмерай, адзін раз адрэж; Сяброў ня трэба маць, зь імі неабходна сябраваць!* ← *Не май сто рублёў, а май сто сяброў; У наш час нават бясплатны сыр можна набыць за вялікія грошы* ← *Дармовы (бясплатны) сыр бывае толькі ў мышалоўцы; Хутка знойдзе мільён “сяброў” той, хто мае мільён рублёў* ← *Не май сто рублёў, а май сто сяброў;*
- 3) даваць новую інтэрпрэтацыю элементам зместу вядомай прыказкі, напр.: *Той, хто смяецца апошнім, магчыма, не зразумеў гумару* ← *<Добра> смяецца той, хто смяецца апошні (апошнім); Калі маўчанне золата, дык кожная рыбка – залатая* ← *Слова – серабро (срэбра), маўчанне – золата; Прыйшла бяда – ненадзейныя сябры ў кусты, надзейныя ворагі – з кустоў* ← *Як прыйшла бяда, адчыняй варата; Тапелец, захоўвайце цішыню!* ← *Тапелец і за саломінку хапаецца.*

4. Спосабы ўтварэння антыпрыказак

Пры ўтварэнні антыпрыказак зыходныя адзінкі трансфармуюцца на розных узроўнях – фанетычным, марфалагічным, лексічным, сінтаксічным – і падпарадкоўваюцца агульным «законам пераўтварэння парэмій» (Walter, Mokienko, 2002: 13). Аднак тэа трансфармацыі прыказак, якія вядуць да ўзнікнення антыпрыказак, характарызуюцца адметнымі спосабамі і наборам фармальных і семантычных сродкаў пераўтварэнняў (Іваноў/Ivanov, 2005).

Найбольш прадуктыўнымі спосабамі дэрывацыі беларускіх антыпрыказак з'яўляюцца (пагодле памяншэння ступені прадуктыўнасці) наступныя.

1. Рознаўзроўневыя трансфармацыі зыходнага тэксту, напр.: *Доктар доктару вока не выдзеўбе* ← *Груган гругану вока (вачэй) не выдзеўбе (не дзяўбе, не клюе); Напужаная варона і вераб'я перапужае* ← *Напалоханая варона і вераб'я баіцца; Лепі верабей у руцэ, чым голуб на галаву* ← *Лепі сініца (верабей) у руцэ, чым журавель (жораў) у небе.*

2. Мадэляванне пэўнага прыказкавага тэксту, напр.: *За двума камарамі пагонішся – ніводзін не ўкусіць* ← *За двума зайцамі пагонішся, ніводнага (ні аднаго) не зловіш; Не такая страшная мама, як яе малююць першакласнікі* ← *Не такі (так) чорт страшны, як яго малююць; Пакуль тоўсты ссохне, худы патаўсее* ← *Пакуль сыты (тоўсты) ссохне, дык худы здохне.*
3. Разгортванне пэўнага прыказкавага вобраза, напр.: *Вось палюбіш казла, а потым гадуеш сямёра казлят адна* ← *Любоў зла – палюбіш і казла; Колькі ў лес не глядзі, а ваўку ўсё роўна есці трэба* ← *Колькі (як) ваўка (воўка) ні кармі, <a> ён у лес глядзіць (паглядае).*
4. Далучэнне да зыходнай адзінкі новага тэксту з мэтай іранічнага або жартаўлівага каментарыя зместу прыказкі, напр.: *Век жыві – век вучыся! А калі ж працаваць?* ← *Век жыві – век вучыся, <a> дурнем памрэш; Сёмера аднаго не чакаюць. А калі ён начальнік?* ← *Сямёра аднаго не чакаюць.*
5. Увядзенне зыходнай адзінкі (або яе перафразаванай формы) у той ці іншы стандартны кантэкст, напр.: *Верабей: – Э-э-э, на мякіне мяне не правядзеш!* ← *Старога вераб'я на мякіне не зловіш (не падманеш, не правядзеш); Эпіграф да кулінарнай кнігі: «Першы блін пажадана есці не першым»* ← *Першы блін камяком.*
6. Кантамінацыя двух (ці болей) зыходных тэкстаў (або іх частак), напр.: *Не ведаючы броду, не плюй у воду* ← *Не ведаючы (не зведаўшы) броду, не сунься ў воду + Не плюй у калодзеж, прыйдзеца напіцца; Сямёра з лыжкай аднаго не чакаюць* ← *Адзін з сошкаю, а сямёра з ложкаю + Сямёра аднаго не чакаюць.*

Спосабы і прыёмы дэрывацыі антыпрыказак ізаморфныя спосабам і прыёмам трансфармацыі прыказак пры іх ужыванні ў маўленні, у выніку якой утвараюцца адзінкі, не сінанімічныя зыходным прыказкам. Адным з найбольш прадуктыўных спосабаў дэрывацыі антыпрыказак у беларускай мове з'яўляецца мадэліраванне пэўнага прыказкавага тэксту (каля 20% ад агульнай колькасці антыпрыказак). Трэба адзначыць, што мадэліраванасць адзінак парэміялагічнай сістэмы – гэта праяўленне агульнага прынцыпу мадэліраванасці моўных з'яў. Тое, што незлічоная колькасць парэміялагічных адзінак будзеца паводле пэўных мадэляў, забяспечвае разуменне прыказак, якія падпадаюць у маўленні рознага роду структурным і семантычным трансфармацыям. Адным з вынікаў такіх трансфармацый прыказак з'яўляецца ўтварэнне антыпрыказак.

Спосаб мадэліравання пры ўтварэнні антыпрыказак ў беларускай мове рэалізуецца наступным чынам (Іваноў, Канавалава/Ivanou, Kanavalava, 2011).

1. Антыпрыказка ўтвараецца на аснове структурнай мадэлі пэўнай (звычайна шырока вядомай) прыказкі, калі замяняюцца ўсе або амаль усе лексічныя кампаненты зыходнай адзінкі, але прыказка-прататып даволі лёгка пазнаецца носьбітамі мовы, дзякуючы нязменнасці яе сінтаксічнай формы (каля 6% адзінак ад агульнай колькасці антыпрыказак), напр.: *Не такі страшны закон, як яго тлумачаць* ← *Не такі (не так) чорт страшны, як яго малююць.* Або: *З чужога твору па радку – плагіятару кніга* ← *З міру па нітцы – голаму сарочка (кашуля).*

Пры ўтварэнні антыпрыказкі шляхам мадэліравання пэўнай прыказкі можа захоўвацца як будова, так і некаторыя лексічныя кампаненты зыходнай адзінкі, напр.: *Ад вялікіх грошай малых не шукаюць* ← *Ад добра добра не шукаюць*; *У падораным канспекце на почырк не глядзяць* ← *Дараванаму (дарованаму, дармоваму) каню ў зубы не глядзяць*; *Мужчыны пазнаюцца ў грашах* ← *Дружба (прыяцель) пазнаецца ў няшчасці*; *Не гарбатай адзінай ссыць чалавек* ← *Не хлебам адзіным жыве чалавек*; *Вялікая галава, ды цяжка насіць* ← *Залатыя калёсы, але цяжка везці*; *І на Машку бывае Мішка* ← *І на старуху бывае праруха*. Часта паводле структурнай мадэлі адной шырока вядомай прыказкі ствараецца цэлы шэраг антыпрыказак. Так, на аснове прыказкі *Скажы <мне>, хто твае сябры (твой сябра, твой друг)*, <*i*> *я скажу, хто ты* былі створаны антыпрыказкі: *Скажы мне, што ты думаеш, і я скажу табе, колькі дзён засталося да тваёй зарплаты*; *Скажы мне, што ты чытаеш, і я скажу, у якой кнігарні ў цябе знаёмая прадаўшыца*; *Скажы мне, дзе поўнач, і я скажу табе, дзе поўдзень*.

Пры ўтварэнні антыпрыказкі шляхам мадэліравання пэўнай прыказкі не абавязкова захоўваецца пераносны сэнс зыходнай адзінкі, што часцей за ўсё абумоўлена адлюстраваннем новых рэалій жыцця, напр.: *Адзін Kozel добра, а з воблай лепш* ← *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей)* (дзе *Kozel* – вядомае чэшскае піва, якое, лічыцца, як і любое іншае піва, заўсёды смачней ужываць з салёнай рыбай, у дадзеным выпадку – з *воблай*).

Нярэдка новыя лексічныя кампаненты, якія замяняюць “старыя” ў складзе зыходнай прыказкі, сэнсава суадносяцца на падставе сувязі тых рэалій, якія яны называюць, напр.: *Па лбе граблі знаць* ← *Па Сеньку (на Хомку) <i> шапка*; *Даў Бог раток, дасць і карыс* ← *Даў Бог цяля, дасць і на цяля*.

У выніку мадэлявання структуры пэўнай прыказкі можа ўтварацца антыпрыказка, якая зместава з’яўляецца лагічным працягам зыходнай адзінкі. Напр.: *Які прыход, такія і прыхаджане* ← *Які поп, такі і прыход*.

- Антыпрыказка ўтвараецца на аснове стандартнай парэміялагічнай мадэлі, на узор якой утвораны шэраг прыказак з аднатыпнай структурай (каля 8,5% ад агульнай колькасці адзінак). Так, найбольш распаўсюджанымі структурнымі мадэлямі прыказак, на аснове якіх ў сучаснай беларускай мове рэгулярна ўтвараюцца антыпрыказкі, з’яўляюцца наступныя: “**Было б (была б, быў бы)** што-небудзь адно, **а** што-небудзь другое **знойдзеца**” (напр.: *Абы выпіўка і закусь была, а госці знойдуцца*; *Была бы задніца. А непрыемнасці знойдуцца...*; *Былі б грошы, а кляваць іх куры знойдуцца*); “**Дзе** што-небудзь адно, **там** што-небудзь другое” (напр.: *Дзе мёд, там і цукар*); “**І на** чым-небудзь адным **ёсць (можа быць)** што-небудзь іншае” (напр.: *І на пляжы нудыстаў ёсць заканадаўцы мод*; *І на дрэнным спектаклі можна ўбачыць добры сон*); “**Колькі ні (як ні)** рабі чаго-небудзь, **усё роўна** адмоўны вынік” (напр.: *Колькі газету да попы ні прыкладай – чытаць не навучыш*; *Колькі госця ні кармі – усё роўна нап’ецца*; *Колькі жанчыну ні кармі – яна ўсё адно бікіні купіць*; *Як імідж ні мяняй, менталітэт усё роўна вылезе*); “**Лепш** што-небудзь адно, **чым** што-небудзь іншае” (напр.: *Лепш маленькі долар, чым вялікі дзякуй*; *Лепш мець дзве*

жонкі, чым адну цешчу; *Лети напіцца і ўссацца, чым нажрацца і ўсрацца!*); “**Не ўсё тое** з’яўляецца чым-небудзь, **што** мае пэўныя якасці” (напр.: *Не ўсё, што зялёнае, яшчэ і лес; Ня ўсё тое п’ва, што жоўтае і пеніцца...*); “**Нішто так не** робіць што-небудзь адно, **як** што-небудзь другое” (напр.: *Нішто так не псуе прагнозы, як надвор’е; Нішто так не скарачае жыццё, як доўгі язык; Нішто так не ўпрыгожвае жыццё жанчыны, як касметыка*); “**Хочаш** што-небудзь адно – **рабі** што-небудзь другое” (напр.: *Хочаш ехаць – бегай!*); “**Хто** робіць што-небудзь адно, **той** робіць што-небудзь другое” (напр.: *Хто шмат балбоча, той дзі-джэем працуе*); “**Чым больш (менш)** чаго-небудзь аднаго, **тым менш (больш)** чаго-небудзь другога” (напр.: *Чым большая інфляцыя, тым больш “мерседэсаў” на вуліцы; Чым больш пра жыўёл клапоціцца, тым яны смачнейшыя; Чым даўжэй ногі – тым карацей ночы*); “**Якое** што-небудзь адно, **такое і** што-небудзь другое” (напр.: *Які стол, такі й стул*).

3. Антыпрыказка ўтвараецца на аснове камбінацыі першага і другога відаў мадэліравання (каля 0,5% ад агульнай колькасці адзінак). У межах пэўнай прыказкі замяняюцца ўсе яе лексічныя кампаненты і атрыманае такім чынам выслоўе ўбудуваецца ў стандартную парэміялагічную мадэль, на ўзор якой утвораны шэраг іншых прыказак з аднатыпнай структурай. Так, пры ўтварэнні антыпрыказкі *Кожны панядзелак марыць стаць суботай ці нядзелай* выкарыстоўваюцца дзве прыказкавыя мадэлі: 1) мадэль прыказкі *Дрэжны той салдат, які не марыць стаць генералам*; 2) стандартная парэміялагічная мадэль “**Кожны хто-небудзь робіць што-небудзь**”.

4. Антыпрыказка ўтвараецца на ўзор народных прыкмет (каля 1% ад агульнай колькасці адзінак). У антыпрыказках-прыкметах у камічнай форме адлюстроўваюцца заканамернасці сувязей паміж падзеямі і рэаліямі сацыяльнага або духоўнага жыцця, паказваюцца адносіны паміж людзьмі (сямейныя, сваяцкія, працоўныя і інш.). Большасць антыпрыказак-прыкмет утворана паводле мадэлі “**Калі... , то (значыць)...**”, напр.: *Калі трэці дзень запар ня хочацца працаваць, то – сёння серада; Калі дзядуля на сваё васьмідзесяцігоддзе задзьмуў усе свечкі на торце значыць, кватэра вызваліцца яшчэ не хутка; Калі вас просяць гаварыць праўду і толькі праўду, значыць вы знаходзіцеся на лаве падсудных*.

Антыпрыказкі-прыкметы могуць быць па сваёй сінтаксічнай структуры большымі за адзін сказ, складацца з ланцужка сказаў, звязаных паміж сабой звышфразавымі адносінамі, напр.: *Калі ў вас пачалі расці рогі – не спяшайцеся абвінавачваць жонку! Магчыма, вы проста казёл*. Або: *Калі ў жанчыны кальцо на правай руцэ, гэта значыць, што яна замужам. Калі на левай руцэ, гэта нічога не значыць. А калі на правай і на левай, гэта значыць, што яна замужам, але гэта нічога не значыць*.

5. Антыпрыказка ўтвараецца на ўзор жанру прыказак увогуле (каля 3% ад агульнай колькасці адзінак). Гэта т.зв. “сучасныя (сённяшнія) прыказкі”, у якіх капіруецца лагічная структура традыцыйных прыказак. Прататыпамі такіх антыпрыказак выступаюць не нейкія канкрэтныя прыказкі, а ўсе без выключэння парэміялагічныя адзінкі. Большасць такіх антыпрыказак (каля 70%) маюць

канструкцыі дэантанічнага парадку (імператывы, фармулёўкі норм) і зместава выступаюць як антыподы прыказак.

Дэрывацыя антыпрыказак – гэта праяўленне сістэмных адносін у парэміялогіі, паколькі, па-першае, прататыпы антыпрыказак уваходзяць у склад адзінак парэміялагічнага мінімуму мовы (павінны быць вядомыя ўсім носьбітам мовы, на гэтым грунтуецца адэкватнае разуменне антыпрыказкавага зместу), а па-другое, тыя антыпрыказкі, якія набываюць масавы характар ужывання, пераходзяць у разрад прыказак і з’яўляюцца адным са шляхоў папаўнення парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

5. Структура і варыянты антыпрыказак

Паводле структуры беларускія антыпрыказкі даволі разнастайныя. Можна вылучыць тры іх наступныя асноўныя структурныя разнавіднасці.

1. Фразавыя адзінкі, якія могуць быць пабудаваны па ўсіх існуючых мадэлях простых і складаных сказаў, што сустракаюцца ў прыказках, напр.: *Адна галава добра, а дзве – мутацыя; З ваўкамі жыць – казлом не быць; На бязрыб’і і рак за руку схопіць; Не адзенне чалавека, а чалавек адзенне псуе; Не ведаючы броду, не плюй у воду; Слова – як птушка: выпусціў – нагадзіць; Тады слова – серабро, калі ў сейфе – золата; Хто апарыўся малаком, той халодную ваду п’е.*
2. Суперфразавыя адзінкі, якія складаюцца з фразы, уведзенай у пэўны кантэкст, найперш з так званых велерызмаў (англ. *wellerism*) – кампазіцыйных формул з трох частак нахштальт “Нешта казаў нехта, калі ён рабіў штосьці” (або толькі з дзвюх частак – “Нешта казаў нехта”), напр.: *Дэвіз баксёра: “Сем разоў адмерай, а потым урэж”;* *Куды не кінь – усюды Клінтан. Моніка Левінскі; Хочаш жыць – умей круціцца! – усклікнуў Уюн, калі выслізнуў з сеткі.*
3. Звышфразавыя адзінкі, якія маюць структуру дыялога або складаюцца з ланцужка сказаў, звязаных паміж сабой звышфразавымі адносінамі, напр.: *Воўк лічанае бярэ. Ведае: захочуць – наноў пералічаць; Дзе дрэвы сякуць, там трэскі ляцяць. Каб не ляцелі трэскі, лепш пілуйце; З кім павядзешся, ад таго і набярэшся. Эх, знайсці б таго, у каго грошы вядуцца!; Сямёра аднаго не чакаюць. А калі той адзін пайшоў на пляшку?; – Чаго ж так Моська брэша на Слана? // – Пасадаю вышэй яна!*

Антыпрыказкі, як і ўласна прыказкі, могуць мець варыянтныя формы існавання. Як вядома, для парэміялагічных адзінак з’ява варыянтнасці тыповая і пашыраная. Гэта звычайна тлумачыцца тым, што “прыказкі, як правіла, шматкампанентныя моўныя адзінкі... і далёка не заўсёды ўзнаўляюцца ў маўленні рознымі носьбітамі мовы аднолькава – у сваім першасным выглядзе (Лепешаў/Lepeshau, 2006: 39). Для антыпрыказак таксама характэрна з’ява варыянтнасці, хоць і ў значна меншай ступені, чым для прыказак. Сярод даследаваных намі антыпрыказак, толькі каля 2% адзінак маюць варыянтныя формы. Трэба аднак заўважыць, што такая невялікая колькасць варыянтных антыпрыказак можа тлумачыцца адсутнасцю іх належнай

фіксацыі, што ніяк не ўплывае на прадуктыўнасць самой з’явы варыянтнасці антыпрыказак.

У залежнасці ад змяненняў, якія адбываюцца на пэўным моўным узроўні, можна вызначыць наступныя тыпы варыянтаў антыпрыказак.

1. Лексічныя варыянты, якія могуць быць: а) сінанімічныя словы, напр.: *Той, хто смяецца апошнім, магчыма, не зразумеў жарту* – *Той, хто смяецца апошнім, магчыма, не зразумеў гумару*; *На піццё і рак свісне* – *На піццё і рак сцібрыць*. У апошнім прыкладзе дзеясловы свіснуць і сцібрыць ужываюцца ў значэнні “красці”; б) кантэкстуальныя сінонімы або несінанімічныя словы, якія або адносяцца да адной тэматычнай групы, або ўступаюць у іншыя сістэмныя адносіны, што не ўплывае на змест антыпрыказкі, напр.: *З кім павядзеся, ад таго і дыягназ* – *З кім павядзеся – ад таго і захварэеш*; *У няўдалай гаспадыні і апошні блін камяком* – *У няўдалай гаспадыні і другі блін камяком*.
2. Структурныя варыянты, напр.: *Работа ня воўк, работа – гэта ўорк*. *Вучыце ангельскую, спадарства* – *Работа – ня воўк*. *Работа – ўорк, а волк – хадзіць*. У другім варыянце антыпрыказкі прапушчаны кампанент гэта, выражаны ўказальным займеннікам.
3. Камбінаваныя варыянты, якія, у сваю чаргу, складаюцца з наступных: а) спалучэнне лексічных і марфалагічных варыянтаў, напр.: *Лети сініца ў руцэ, чым журавель з неба* – *Лети варабей у руцэ, чым голуб на галаву*; б) спалучэнне лексічных, фанетычных, марфалагічных варыянтаў і змяненне парадку кампанентаў у складзе антыпрыказкі, якое не прыносіць сэнсавых адхіленняў, напр.: *Ты, работа, нас ня бойся: мы цябе чапаць ня будзем* – *Ты работа нас ня бойся: мы цябе не кранем*.

Неабходна адзначыць, што пры ўтварэнні многіх антыпрыказак структура зыходных парэмій трансфармуецца не толькі пры дапамозе тыповых спосабаў парадыўнага перафразавання (гл. вышэй), але дзякуючы ўзуальным змяненням (вар’іраванню формы) прыказак. Такія змяненні, у пераважнай большасці, не звязаны са зместам прыказкі, з’яўляюцца вынікам толькі моўнай гульні, якая, у сваю чаргу, спараджае камічны або парадыйны эфект.

Вынікі і перспектывы

Далёка не ўсе з прыведзеных антыпрыказак шырока распаўсюджаны ў маўленні, што, дарэчы, увогуле ўласціва антыпрыказкам як маўленчаму жанру, ужыванне якіх мае індывідуальна-маўленчы характар. Тыя з іх, што замацоўваюцца ў маўленні, могуць з цягам часу страціць свой парадыйны сэнс (у адносінах да зыходнай адзінкі), паколькі ўступаюць у парадыгматычныя адносіны (найчасцей антанімічныя або сінанімічныя) з адзінкамі парэміялагічнай падсістэмы мовы. Так, прыказкі *Праца дурня любіць*, *Праца не воўк, у лес не ўцячэ* і да т. п. першапачаткова, відаць, былі антыпрыказкамі, у якіх парадзіравалася адна з традыцыйных прыказкавых мудрасцей – ухваленне працы як асновы жыцця чалавека ў грамадстве.

Разгледжаныя вышэй адзінкі – гэта толькі невялікая частка антыпрыказак, дакладную колькасць якіх у сучаснай беларускай літаратурнай мове на сённяшні дзень вызначыць немагчыма з прычыны таго, што працэс іх актыўнага стварэння яшчэ не скончыўся. Антыпрыказкі былі і застаюцца часткай моўнай культуры беларусаў, з’яўляюцца яркім сведчаннем невычэрпнай дасціпнасці беларускага народа.

Разам з тым беларускія антыпрыказкі на сённяшні дзень, як заўважалася вышэй, амаль не даследаваны. Парадзійныя ці жартаўлівыя перафразаванні прыказак разглядаюцца, як правіла, на фоне агульнага аналізу трансфармацый прыказкавых адзінак з рознымі мэтамі ў тэкстах розных стыляў і жанраў. Таму лексікаграфічная фіксацыя антыпрыказак і іх вывучэнне як асобных лінгвістычных адзінак (найперш дакладнае вызначэнне іх колькаснага складу, шляхоў узнікнення, сфер ужывання, прататыпаў і спосабаў утварэння, маўленчых сродкаў выражэння камічнага, структурных разнавіднасцей, тэматычнай прыналежнасці і сацыякультурнай каштоўнасці, нацыянальна-культурнай семантыкі і інш.) з’яўляюцца актуальнымі праблемамі сучаснага беларускага мовазнаўства.

Літаратура

Айсман В. (1988), *К структуре так называемых бессмыслиц*, “Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej”, Wrocław, Warszawa, Gdańsk, Łódź, IV, s. 99–114.

Богатырев П.Г. (1962), *Формула невозможного в славянском фольклоре*, “Славянский филологический сборник”, Уфа, с. 347–363.

Боровая И.И., Иванов Е.Е. (2007), *Типы русских антипословиц*, “Текст. Язык. Человек”, Мозырь, 1, с. 16–19.

Буцько Ю.В. (2009), *Лингвокультурологическая характеристика межтекстовых связей в условиях демократизации языковых процессов (на материале лингвокультурологического анализа паремий)*, АКД, Ярославль.

Вальтер Х. (2004), *Образ женщины в русских антипословицах*, “Słowo. Tekst. Czas. VII. Środki nominacji w nowej Europie”, Szczecin, Greifswald, s. 327–338.

Вальтер Х., Мокиенко В. (2001), *Паремииологические трансформы в речи и жаргоне*, “Функционирование стандартных и субстандартных языковых единиц”, Магнитогорск, с. 35–53.

Вальтер Х., Мокиенко В. (2005), *Антипословицы русского народа*, Санкт-Петербург.

Вальтер Х., Мокиенко В. (2007), *Русские антипословицы и их лексикографическое описание*, “Acta Ethnographica Hungarica”, 52, 1, s. 157–175.

Дубичинский В. (2005), *Против чего же “Антипословицы”?*, “Грани слова”, Москва, с. 629–634.

Жигарина Е.Е. (2006), *Современное бытование пословиц: вариативность и полифункциональность текстов*, АКД, Москва.

Зайкина З.М. (2015), *Антипословичное представление о трудовой деятельности носителей русского языка*, “Филологические науки. Вопросы теории и практики”, 8, 1, с. 75–78.

- Іванов Е.Е. (2009), *Антипословицы рунета (типология и словарь)*, Минск.
- Іванов Е.Е. (2011), *Способы и средства деривации белорусских антипословиц*, “Фразеология и языковая динамика”, Greifswald, Санкт-Петербург, с. 281–282.
- Іванов Е.Е. (2016), *Лингвистика афоризма*, Могилев.
- Іванов Е.Е., Боровая И.И. (2009), *Типы русских антипословиц*, “Varietaten im Slavischen”, Frankfurt am Main, с. 111–122.
- Іванова С., Іваноў Я. (2010), *Антыцытаты ў сучаснай беларускай мове*, “Phraseologische Studien: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie”, Greifswald, с. 174–183.
- Іванова С.Ф., Іваноў Я.Я., Шпакоўская В.А. (2010), *Парадыйныя, іранічныя і жартоўныя трансфармацыі крылатых выказаў (да складання слоўніка беларускіх антыпрыказак)*, “Acta Germano-Slavica”, 4, с. 52–61.
- Іваноў Я.Я. (2004а), *Сацыялінгвістычныя параметры беларускіх прыказак (да праблемы вызначэння парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы)*, “Мова і соцыум”, Магілёў, с. 201–224.
- Іваноў Я.Я. (2004б), *Афарыстыка мовы мастацкага твора. Паэма Якуба Коласа “Новая зямля” : лексікаграфічны аспект*, Магілёў.
- Іваноў Я.Я. (2005), *Аб другой спосаб дэрывацыі непрэчэдэнтных афарызмаў*, “Грани слова”, Москва, с. 463–468.
- Іваноў Я.Я. (2006), *Да праблемы ўкладання слоўніка афарызмаў мовы твораў Якуба Коласа*, “Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта”, 1, с. 83–88.
- Іваноў Я.Я. (2009), *Ад прыказкі да анты-прыказкі (эвалюцыя жанру)*, “Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматычні параметри”, Кривий Ріг, с. 168–176.
- Іваноў Я.Я. (2013), *Прыказкі і антыпрыказкі ў беларускай і іншых славянскіх і неславянскіх мовах*, “Славянские народы и их культуры: традиция и современность”, Гомель, с. 137–139.
- Іваноў Я.Я. (2017), *Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове*, Магілёў.
- Іваноў Я.Я., Канавалава І.С. (2010), *Антыпрыказкі і праблема іх вывучэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове*, “Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4”, 3, с. 11–15.
- Іваноў Я.Я., Канавалава І.С. (2011), *Мадэліраванне прыказкавага тэксту як спосаб дэрывацыі антыпрыказак*, “Литературная и диалектная фразеология: история и развитие (Пятое Жуковские чтения)”, Великий Новгород, 1, с. 416–419.
- Канавалава І.С. (2010а), *Да праблемы вызначэння паняцця “антыпрыказка”*, “Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна”, 2, с. 92–97.
- Канавалава І.С. (2010б), *Прадметна-тэматычная класіфікацыя беларускіх антыпрыказак*, “Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова”, 2, с. 60–66.
- Канавалава І.С. (2010в), *Субстытуцыя кампанентаў прыказкі як спосаб яе пераўтварэння ў антыпрыказку*, “Славянская фразеология и паремиялогия в XXI веке”, Минск, с. 213–216.
- Канавалава І.С. (2011), *Варыянтнасць прыказак і антыпрыказак*, “Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А”, 1, с. 108–113.

- Канавалова І.С., (2013), *Стылістычныя фігуры як сродак выражэння камічнага ў беларускіх антыпрыказках*, “Научные стремления”, 7, с. 43–46.
- Коновалова И.С. (2011), *Антипословицы в белорусском языке*, “Фразеология и языковая динамика”, Greifswald, Санкт-Петербург, с. 283–285.
- Котова М.Ю. (2000), *Русско-славянский словарь пословиц (с английскими соответствиями)*, Санкт-Петербург.
- Крейдлиן Г.Е. (1989), *Структура афоризма*, “Проблемы структурной лингвистики (1985–1987)”, Москва, с. 196–206.
- Лепешаў І.Я. (2006), *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства*, Гродна.
- Лепешаў І.Я., Якалцэвіч М.А. (2002), *Слоўнік беларускіх прыказак*, Мінск.
- Маслова В.А. (2014), *Новые русские пословицы: когнитивный и лингвокультурологический аспекты*, “Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого”, 77, с. 81–84.
- Мокиенко В.М., Вальтер Х. (2006), *Прикольный словарь (антипословицы и антиафоризмы)*, Санкт-Петербург.
- Никитина Т.Г. (2014), *Новый “статус” русских антипословиц*, “Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого”, 77, с. 87–89.
- Николаева Е.К. (2002), *Трансформированные пословицы как элемент современной смеховой культуры*, “Słowo. Tekst. Czas. VI. Nowa frazeologia w nowej Europie”, Szczecin, Greifswald, S. 158–164.
- Падбярэскі З. (2007), *Старыя прыказкі на новы лад: “Зь песьні слоў ня выкінеш – песьню сканфіскуюць”*, “Радыё Свабода”.
- Паремиология без границ (2020), М.А. Бредис, О.В. Ломакина (ред.), Российский университет дружбы народов, Москва.
- Паремиология в дискурсе* (2015), О.В. Ломакина (ред.), URSS: Ленанд, Москва.
- Савенкова Л.Б. (2014), *Представление о коллективном субъекте в пространстве современных русских антипословиц*, “Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого”, 77, с. 35–37.
- Селиверстова Е. (2003), *“Чем дальше в лес, тем тише едешь”*: новое в пословицах, “Frazeologické štúdie”, III, s. 200–211.
- Фёдорова Н.Н. (2007), *Современные трансформации русских пословиц*, АКД, Великий Новгород.
- Ярхо В.Н. (1982), *Примечания*, “Менандр. Комедии. Фрагменты”, Москва, с. 436–563.
- Éluard P., Péret B. (1972), *152 proverbes mis au goût du jour*, Paris.
- Ivanov E. (2002), *Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian)*, “Individual Research Support Scheme Grant No 148/2000. Final Report. Vol. 2”, Prague.
- Ivanov E. (2008), *Paremiological Minimum of the Belarusian Language*, “Acta Germano-Slavica”, 3, с. 283–302.
- Litovkina A.T. (2006), *“Ha net u суда nem”*: punning in Anglo-American and Russian Anti-Proverbs, “Слово в словаре и в дискурсе”, Москва, с. 556–570.

Litovkina A.T. (2007), “*Never do today what can be done tomorrow*” – most frequent types of alteration in anglo-american and Russian proverb transformations, “Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005”, Strunjan, 12–14 september 2005, Ljubljana, s. 451–471.

Litovkina A.T., Vargha K. (2005), “*Viccében él a nemzet*”. *Magyar közmondás-paródiák*, Budapest.

Mieder W. (1982–1989), *Antisprichwörter*, Wiesbaden, Bd. 1–3.

Mieder W. (1998), *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien. Gesellschaft für Deutsche Sprache*, Quelle & Meyer, Wiesbaden.

Mieder W., Litovkina A.T. (1999), *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*, Burlington.

Schindler F. (1993), *Sprichwört im heutigen Tschechischen: empirische Untersuchungen und semantische Beschreibung*, München.

Schindler F., Bittnerová D. (1997), *Česká příslovi. Soudobý stav konce XX století*, Praha.

Walter H., Mokienco V. (2002), *Wörterbuch russischer Anti-Sprichwörter*, Greifswald.

Bibliografija po transkripciji

Ajsman V. (1988), *K strukture tak nazyvajemyh bessmyslic*, “Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej”, Wrocław, Warszawa, Gdańsk, Łódź, IV, s. 99–114.

Bogatyryov P.G. (1962), *Formula nevozmožnogo v slavjanskom fol'klore*, “Slavjanskij filologičeskij sbornik”, Ufa, c. 347–363.

Borovaja I.I., Ivanov E.E. (2007), *Tipy russkich antiposlovic*, “Tekst. Yazyk. Chelovek”, Mozyr', 1, s. 16–19.

But'ko Yu.V. (2009), *Lingvokul'turologičeskaja harakteristika mezhtekstovyh svjazej v uslovijah demokratizacii jazykovyh processov (na materiale lingvokul'turologičeskogo analiza paremij)*, AKD, Jaroslavl'.

Dubichinskij V. (2005), *Protiv čego zhe “Antiposlovicy”?*, “Grani slova”, Moskva, s. 629–634.

Éluard P., Péret B. (1972), *152 proverbes mis au goût du jour*, Paris.

Fjodorova N.N. (2007), *Sovremennyje transformacii russkich poslovic*, AKD, Velikij Novgorod.

Ivanov E. (2002), *Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian)*, “Individual Research Support Scheme Grant No 148/2000. Final Report. Vol. 2”, Prague.

Ivanov E. (2008), *Paremiological Minimum of the Belarusian Language*, “Acta Germano-Slavica”, 3, c. 283–302.

Ivanov E.E. (2009), *Antiposlovicy runeta (tipologija i slovar')*, Minsk.

Ivanov E.E. (2011), *Sposoby i sredstva derivacii belorusskich antiposlovic*, “Frazeologija i yazykovaja dinamika”, Greifswald, Sankt-Peterburg, c. 281–282.

Ivanov E.E. (2016), *Lingvistika aforizma*, Mogilev.

Ivanov E.E., Borovaya I.I. (2009). *Tipy russkich antiposlovic*, “Varietaten im Slavischen”, Frankfurt am Main, s. 111–122.

- Ivanova S., Ivanou Ya. (2010), *Antycytaty u suchasnej belaruskaj move*, “Phraseologische Studien: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie”, Greifswald, s. 174–183.
- Ivanova S.F., Ivanou Ya.Ya., Shpakouskaja V.A. (2010), *Paradyjnyja, iranichnyja i zhartounyja transfarmacyi krylatyh vyrazau (da skladannja slounika belaruskich antyprykazak)*, “Acta Germano-Slavica”, 4, c. 52–61.
- Ivanou Ya.Ya. (2004a), *Sacyjalingvistychnyja parametry belaruskich prykazak (da problemy vyznachennja paremijalagichnaga minimumu i asnounaga paremijalagichnaga fondu suchasnej belaruskaj litaraturnaj movy)*, “Mova i socyum”, Magiljou, c. 201–224.
- Ivanou Ya.Ya. (2004b), *Afarystyka movy mastackaga tvora. Paema Yakuba Kolasa “Novaja zjamlja”: leksikagrafichny aspekt*, Magiljou.
- Ivanou Ya.Ya. (2005), *Ab drugasnym sposabe deryvacyi neprecedentnyh afaryzmau*, “Grani slova”, Moskva, c. 463–468.
- Ivanou Ya.Ya. (2006), *Da problemy układannja slounika afaryzmau movy tvorau Yakuba Kolasa*, “Vesnik Mazyrskaga dzjarzhaunaga pedagagichnaga universiteta”, 1, s. 83–88.
- Ivanou Ya.Ya. (2009), *Ad prykazki da anty-prykazki (evaljucyja zhanru)*, “Ukraïn’ska mova sered inshih slov’yan’skih: etnologichni ta gramatichni parametri”, Krivij Rig, s. 168–176.
- Ivanou Ya.Ya. (2013), *Prykazki i antyprykazki u belaruskaj i inshyh slavjanskich i neslavjanskich movah*, “Slavjanskije narody i ih kul’tury: tradicija i sovremennost’”, Gomel’, s. 137–139.
- Ivanou Ya.Ya. (2017), *Afarystychnyja adzinki u belaruskaj move*, Magiljou.
- Ivanou Ya.Ya., Kanavalava I.S. (2010), *Antyprykazki i prablema ih vyvuchennja u suchasnej belaruskaj litaraturnaj move*, “Vesnik Belaruskaga dzjarzhaunaga universiteta. Seryja 4”, 3, s. 11–15.
- Ivanou Ya.Ya., Kanavalava I.S. (2011), *Madeliravanne prykazkavaga tekstu jak sposab deryvacyi antyprykazak*, “Literaturnaja i dialektnaja frazeologija: istorija i razvitie (Pjatyje Zhukovskie chtenija)”, Velikij Novgorod, 1, s. 416–419.
- Kanavalava I.S. (2010a), *Da problemy vyznachennja panjaccja “antyprykazka”*, “Vesnik Mazyrskaga dzjarzhaunaga pedagagichnaga universiteta imja I.P. Shamjakina”, 2, s. 92–97.
- Kanavalava I.S. (2010b), *Pradmetna-tematychnaja klasifikacyja belaruskich antyprykazak*, “Vesnik Magiljouskaga dzjarzhaunaga universiteta imja A.A. Kuljashova”, 2, s. 60–66.
- Kanavalava I.S. (2010v), *Substytucyja kampanentau prykazki jak sposab jaje perautvarennja u antyprykazku*, “Slavjanskaja frazeologija i paremiologija v XXI veke”, Minsk, s. 213–216.
- Kanavalava I.S. (2011), *Varyjantnasc’ prykazak i antyprykazak*, “Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta. Serija A”, 1, s. 108–113.
- Kanavalava I.S., (2013), *Stylistychnyja figury jak srodak vyrzhennja kamichnaga u belaruskich antyprykazkah*, “Nauchnyje stremlenija”, 7, s. 43–46.
- Konovalova I.S. (2011), *Antiposlovicy v belorusskom jazyke*, “Frazeologija i jazykovaja dinamika”, Greifswald, Sankt-Peterburg, c. 283–285.
- Kotova M.Yu. (2000), *Russko-slavjanskij slovar’ poslovic (s anglijskimi sootvetstvijami)*, Sankt-Peterburg.
- Krejdlin G.E. (1989), *Struktura aforizma, “Problemy strukturnoj lingvistiki (1985–1987)”*, Moskva, s. 196–206.
- Lepeshau I.Ya. (2006), *Paremijalogija jak asobny razdel movaznaustva*, Grodna.

- Lepeshau I.Ya., Yakalcevic M.A. (2002), *Slounik belaruskich prykazak*, Minsk.
- Litovkina A.T. (2006), “*Na net i suda net*”: punning in Anglo-American and Russian Anti-Proverbs, “Slovo v slovare i v diskurse”, Moskva, s. 556–570.
- Litovkina A.T. (2007), “*Never do today what can be done tomorrow*” – most frequent types of alteration in anglo-american and Russian proverb transformations, “Frazеологія v jezikoslovju in drugih vedah: Europhras Slovenija 2005”, Strunjan, 12–14 september 2005, Ljubljana, s. 451–471.
- Litovkina A.T., Vargha K. (2005), “*Viccében él a nemzet*”. *Magyar kózmondás-paródiák*, Budapest.
- Maslova V.A. (2014), *Novyje russkije poslovcy: kognitivnyj i lingvokul'turologicheskij aspekty*, “Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. Yaroslava Mudrogo”, 77, s. 81–84.
- Mieder W. (1982–1989), *Antisprichwörter*, Wiesbaden, Bd. 1–3.
- Mieder W. (1998), *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien. Gesellschaft für Deutsche Sprache*, Quelle & Meyer, Wiesbaden.
- Mieder W., Litovkina A.T. (1999), *Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs*, Burlington.
- Mokienko V.M., Val'ter H. (2006), *Prikol'nyj slovar' (antiposlovcy i antiaforizmy)*, Sankt-Peterburg.
- Nikitina T.G. (2014), *Novyj “status” russkih antiposlovcy*, “Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. Yaroslava Mudrogo”, 77, s. 87–89.
- Nikolajeva E.K. (2002), *Transformirovannyje poslovcy kak element sovremennoj smekhovoj kul'tury*, “Słowo. Tekst. Czas. VI. Nowa frazeologia w nowej Europie”, Szczecin, Greifswald, S. 158–164.
- Padbjareski Z. (2007), *Staryja prykazki na novy lad: “Z pes'ni slou nja vykinesh – pes'nju skanfiskujuc”*, “Radyjo Svaboda”.
- Paremiologija bez granic* (2020), M.A. Bredis, O.V. Lomakina (red.), Rossijskij universitet družby narodov, Moskva.
- Paremiologija v diskurse* (2015), O.V. Lomakina (red.), URSS: Lenand, Moskva.
- Savenkova L.B. (2014), *Predstavlenije o kollektivnom sub'ekte v prostranstve sovremennyh russkih antiposlovcy*, “Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta im. Yaroslava Mudrogo”, 77, s. 35–37.
- Schindler F. (1993), *Sprichwört im heutigen Tschechischen: empirische Untersuchungen und semantische Beschreibung*, München.
- Schindler F., Bittnerová D. (1997), *Česká přísloví. Soudobý stav konce XX století*, Praha.
- Seliverstova E. (2003), “*Chem dal'she v les, tem tische edesh*”: novoe v poslovcach, “Frazеологіcké štúdie”, III, s. 200–211.
- Val'ter H., Mokienko V.M. (2005), *Antiposlovcy russkogo naroda*, Sankt-Peterburg.
- Val'ter X. (2004), *Obraz zhenshchiny v russkih antiposlovcach*, “Słowo. Tekst. Czas. VII. Środki nominacji w nowej Europie”, Szczecin, Greifswald, s. 327–338.
- Val'ter X., Mokienko V. (2001), *Paremiologicheskije transformy v rechi i zhargone*, “Funkcionirovanie standartnyh i substandartnyh jazykovykh edinic”, Magnitogorsk, s. 35–53.

Val'ter X., Mokienko V. (2007), *Russkie antiposlovicy i ih leksikograficheskoe opisanie*, "Acta Ethnographica Hungarica", 52, 1, s. 157–175.

Walter H., Mokienko V. (2002), *Wörterbuch russischer Anti-Sprichwörter*, Greifswald.

Yarho V.N. (1982), *Primechanija*, "Menandr. Komedii. Fragmenty", Moskva, s. 436–563.

Zajkina Z.M. (2015), *Antiposlovichnoe predstavlenie o trudovoj dejatel'nosti nositelej russkogo jazyka*, "Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki", 8, 1, s. 75–78.

Zhigarina E.E. (2006), *Sovremennoe bytovanie poslovic: variativnost' i polifunktional'nost' tekstov*, AKD, Moskva.

Резюме

В статье рассматривается понятие антипословицы, основные этапы ее развития и исследования как лингвистического явления. Определяется проблема изучения и лексикографирования антипословиц в современном белорусском языке. Описываются история развития, состав, основные сферы употребления, тематические группы, разновидности прототипов (исходных текстов), наиболее продуктивные способы деривации, связь с содержанием исходного текста, структурные типы и варианты формы белорусских антипословиц.

Ключевые слова: современный белорусский язык, антипословица, пословица, содержание, структура, деривация, функционирование

Streszczenie

Białoruskie antyprzysłowia jako zjawisko lingwokultury narodowej

W artykule rozpatrywane jest pojęcie antyprzysłowia, główne etapy jego rozwoju i analizy jako zjawiska lingwistycznego. Określono problem badania i opracowań leksykograficznych antyprzysłów we współczesnym języku białoruskim. Opisano historię rozwoju, skład, podstawowe sfery użycia, grupy tematyczne, odmiany prototypów (tekstów wyjściowych), najbardziej produktywne sposoby derywacji, związek z treścią tekstu wyjściowego, typy strukturalne oraz formy wariacyjne białoruskich antyprzysłów.

Słowa kluczowe: współczesny język białoruski, antyprzysłowie, przysłowie, treść, struktura, derywacja, funkcjonowanie

Abstract

Belarusian Anti-Proverbs

The article deals with the concept of anti-proverb, the main stages of its development and research as a linguistic phenomenon. The problem of studying and lexicographical representation of anti-proverbs in the modern Belarusian language is determined. The history of development, composition, main areas of usage, thematic groups, varieties of prototypes (source texts), the most productive methods of derivation, connection with the content of the source text, structural types and variant forms of Belarusian anti-proverbs are described.

Keywords: the modern Belarusian language, anti-proverb, proverb, content, structure, derivation, usage

Albina Tepljakowa <https://orcid.org/0000-0001-5804-8945>
Mogiljower Staatliche Universität namens A. Kuleschow
e-mail: albinka-t@yandex.ru

Über den Aufbau des Wörterbuchs der geflügelten Worte der modernen deutschen Schriftsprache (für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen)

Annotation

Der Artikel ist der Beschreibung der Wörterbuchstruktur der gebräuchlichen geflügelten Worte in der modernen deutschen Schriftsprache gewidmet. Dieses Wörterbuch richtet sich an Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen. Die vorliegende Arbeit liefert Textquellen der geflügelten Worte in der deutschen Sprache, die Prinzipien des Aufbaus des Wörterbuchs, seinen Umfang, die Struktur des Wörterbuchartikels und auch die Beispiele der lexikografischen Beschreibung von geflügelten Worten aus deutschen Quellen. Zu jedem deutschen geflügelten Wort im Wörterbuch kann ein Äquivalent in der belarussischen Sprache zugewiesen werden. Daher könnte das Wörterbuch auch von Deutschsprachigen, die die belarussische Sprache studieren oder lernen, als Übersetzungswörterbuch eingesetzt werden.

Schlüsselwörter: die moderne deutsche Sprache, die moderne belarussische Sprache, geflügelte Worte, Textquellen, das Wörterbuch

Einleitung

Sprachlerner, die über das Wissen und die Fähigkeit verfügen, mehrere verschiedene und im Verhältnis zueinander diverse Sprachen zu verwenden, nutzen eine breite Palette von Redewendungen, die aus verschiedenen Textquellen, einschließlich fremdsprachiger Quel-

len stammen. Solche Ausdrücke werden als „geflügelt“ bezeichnet und bilden das Thema der gleichnamigen, weltberühmten Publikation des deutschen Philologen und Lexikografen Georg Büchmann (1822–1884), dessen Wörterbuch „Geflügelte Worte“ im Jahr 1864 veröffentlicht worden ist und seitdem über 30-mal nachgedruckt war. Zu den von G. Büchmann hervorgehobenen Hauptmerkmalen der geflügelten Worte gehören eine dauernde Anführung in der Sprache und ein nachweisbarer Ursprung – das Vorhandensein eines historischen Urhebers oder einer literarischen Ursprungsquelle (Büchmann, 1972: XV).

Die geflügelten Worte bilden eine der ausdrucksstärksten Schichten der nationalen Phraseologie, ein Mittel der bildhaften und ausdrucksvollen Schriftsprache. In jeder Sprache bilden sie ein sehr verschiedenartiges Objekt, das aus einer großen Anzahl von Einheiten besteht, die sich nicht nur in ihrer sprachlichen und kulturellen Herkunft, sondern auch in ihren Textquellen, grammatischer Struktur, Semantik, Funktionsweise usw. unterscheiden. Das Vorhandensein von geflügelten Worten, ihre Anzahl und Gebräuchlichkeit sowie die Möglichkeit, aufgrund von Texten der eigenen Nationalliteratur zu extrapolieren, sind wichtige Merkmale für den Entwicklungsstand jeder Schriftsprache.

In der ostslawischen Sprachwissenschaft hat sich Ende des 20. – Anfang des 21. Jahrhunderts eine anfängliche Vorstellung von geflügelten Worten als sprachlichen Einheiten herausgebildet. Die geflügelten Worte sind weithin bekannte und oft verwendete Zitate aus verschiedenen Textquellen (Дядечко/Djadechko, 2002; Шулежкова/Shulezhkova, 2002; Дядечко/Djadechko, 2006; Шулежкова/Shulezhkova, 2013; Ломакина, Мокиенко/Lomakina, Mokienko, 2019). Die Verbindung zwischen den geflügelten Worten und deren Textquellen bleibt in den Gedanken der Muttersprachler in assoziativer Form behalten, kann aber mit der Zeit verschwinden, und dann werden die geflügelten Worte zu phraseologischen Einheiten oder Sprichwörtern. Dazu führt auch das, dass viele geflügelte Worte als fertige Wortkomplexe in der Sprache weit verbreitet sein konnten, lange bevor sie zu einem Teil des Textes wurden, mit dem sie später ständig assoziiert wurden (Иванов/Ivanov, 2003). Einige Sprachwissenschaftler definieren geflügelte Worte als eine Art von aphoristischen Einheiten (Ivanov, 2016; Іваноў/Ivanou, 2017a; Іваноў/Ivanou, 2017b: 40–41; Иванов/Ivanov, 2018).

Das moderne geschriebene Belarussisch, das eine moderne nationale und europäische Sprache ist, verwendet eine große Anzahl der geflügelten Worte, die aus Einheiten sowohl rein belarussischen Ursprungs (Янкоўскі/Yankouski, 1961; Іваноў, Іванова/Ivanou, Ivanova, 1997), als auch aus Entlehnungen aus anderen (auch deutschen) Sprachen (Венідзіктаў, Іваноў/Venidziktau, Ivanou, 2002; Венідзіктаў/Venidziktau, 2003; Крылатыя выразы/Крылатыя выразы, 2004; Крылатыя выразы/Крылатыя выразы, 2006; Цеплякова/Серл'якова, 2007; Цеплякова/Серл'якова, 2009a; Цеплякова/Серл'якова, 2009b; Цеплякова/Серл'якова, 2009в; Цеплякова/Серл'якова, 2010a; Цеплякова/Серл'якова, 2010b; Іваноў/Ivanou, 2011; Теплякова/Терл'якова, 2011a; Теплякова/Терл'якова, 2011b; Іваноў, 2014; Цеплякова/Серл'якова, 2015; Tepljakowa, 2019) bestehen. Literarische Werke verschiedener Genres, Aussprüche berühmter Personen (Лепешаў/Lepeshau, 1986; Лепешаў/Lepeshau, 1992; Міхневіч/Mihnevich, 1994) sowie die Folklore (Іваноў/Ivanou, 2005) stellen die Hauptquellen für die aus anderen Sprachen entlehnten geflügelten Worte dar.

Die Definition von Sprach- und Textquellen der geflügelten Einheiten in der belarussischen Sprache vor dem Hintergrund der europäischen Sprachen (Иванов/Ivanov, 2013a) ist ein aktuelles Problem des Studiums der belarussischen Paremiologie und Aphoristik im europäischen Kontext (Иванов/Ivanov, 2013b) und war als Forschungsschwerpunkt von Linguisten der Mogiljower Staatlichen Universität namens A. Kuleschow im Laufe der letzten Jahren (Иванов, Иванова/Ivanov, Ivanova, 2012; Иваноў/Ivanou, 2016a; Иваноў/Ivanou, 2016b) herausgearbeitet. Die Identifizierung der Quellen von geflügelten Worten, insbesondere von solchen, die aus anderen Sprachen stammen, ist von unbestreitbarer Bedeutung für den kontinuierlichen Aufbau ihres Verständnisses und ihrer Wiedererkennung in der Sprache. Der Erwerb der geflügelten Worte einer anderen Sprache ist aber nicht nur aus Gründen der Wissenserweiterung und damit des besseren Verständnisses fremdsprachiger Texte wichtig. Die geflügelten Ausdrücke, besonders die nationalen Ursprungs, sind auch eine reiche Quelle linguolandeskundlicher Informationen über das entsprechende Land, dessen Geschichte und Kultur.

Für die belarussischen Studierenden, da in Belarus Deutsch als Fremdsprache studiert und gelernt wird, ist die Kenntnis der geflügelten Worte, die für die heutige Bevölkerung der deutschen Muttersprachler aktuell sind, beim Erlernen der deutschen Sprache von großer Bedeutung, insbesondere im Hinblick auf die Erleichterung der interkulturellen Kommunikation (Иванов/Ivanov, 2007; Иванов/Ivanov, 2008; Иванов/Ivanov, 2012). Nicht alle geflügelten Worte aus deutschen literarischen Quellen sind in den Wörterbüchern der belarussischen Sprache lexikalisiert (Иваноў, Цеплякова/Ivanou, Сепл'якова, 2019). Seit der Veröffentlichung des Wörterbuchs „Geflügelte Worte“ von G. Büchmann ist viel Zeit vergangen und durch seinen Lauf sind viele Phrasen, Redewendungen und Ausdrücke, die vom Autor in seinem Buch lexikalisiert sind, die zum Zeitpunkt der Veröffentlichung relevant waren, inzwischen in Vergessenheit geraten und werden in der heutigen Zeit kaum noch verwendet, während viele andere ihren Platz eingenommen haben. Es besteht daher eine dringende Notwendigkeit einer lexikografischen Beschreibung jener, d.h. der heute in der deutschen Sprache verwendeten geflügelten Ausdrücke (vor allem in gedruckten Ausgaben, populären literarischen Werken, Reden von staatlichen, politischen, öffentlichen Personen und Kulturschaffenden).

Im angegebenen Artikel werden die Prinzipien der Erstellung und die Struktur des Wörterbuchs der modernen deutschen geflügelten Worte für Belarussen, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen, definiert werden.

1. Die Textquellen der deutschen geflügelten Worte

In der modernen deutschen Schriftsprache wird eine große Anzahl von festen Redewendungen angewendet, die aus verschiedenen Quellen – literarischen Werken, folkloristischen Texten, Texten der Massenkommunikation, Titeln von künstlerischen Werken, Aussprüchen berühmter Personen, anonymen literarischen Werken, Beinamen bekannter Personen und literarischer Helden – in der deutschen Sprache und in anderen europäischen Sprachen stammen. Für das Wörterbuch der geflügelten Worte, das für die Deutsch

als Fremdsprache studierenden Belarussen bestimmt ist, sind die geflügelten Worte aus ursprünglich deutschen Textquellen am wichtigsten.

Geflügelte Worte deutschen Ursprungs stammen aus verschiedenen Textquellen, von denen die folgenden die wichtigsten sind:

- literarische Werke, z.B.: *das Ding an sich* – ein Ausdruck aus dem Werk „Kritik der reinen Vernunft“ (1781) des deutschen Philosophen Immanuel Kant (1724–1804); *die blaue Blume* – ein Ausdruck aus dem Roman „Heinrich von Ofterdingen“ (1802) des deutschen Schriftstellers Novalis (1772–1801); *Es ist eine alte Geschichte* – ein Ausdruck aus dem Gedicht „Ein Jüngling liebt ein Mädchen“ (1822) des deutschen Dichters Heinrich Heine (1797–1856);
- folkloristische Texte, z.B.: *auf großem Fuß leben* – ein Ausdruck, der auf eine historische Anekdote zurückgeht, die behauptet, dass die mittelalterliche Mode des Tragens von Schuhen mit langen, scharfen, nach oben gebogenen Schuhspitzen, deren Größe angeblich den Grad des Adels und des Reichtums ihres Besitzers symbolisierte und durch ein spezielles Gesetz bestimmt wurde, ihre Entstehung dem englischen König Heinrich II. Plantagenet (1133–1189) verdankt, der solche Schuhe trug, weil er eine Wucherung am rechten Daumen hatte;
- Texte der Massenkommunikation, z.B.: *Faustrecht* – die Darlegung eines der Gesetze der Talion, die in den 11.–13. Jh. in Deutschland verbreitetste Form der Entscheidung der Gerichtsverhandlungen – mit Waffengewalt; *Kanonen statt Butter* – eine militaristische Losung, ausgesprochen im Jahre 1936 vom deutschen Staatsmann Rudolf Richard Hess (1894–1987), einem der Oberhäupter des Hitlerreiches; *Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!* – ein Aphorismus aus dem „Manifest der Kommunistischen Partei“ (1848) der deutschen Philosophen und politischen Figuren Karl Marx (1818–1883) und Friedrich Engels (1820–1895), wurde später zur Losung der internationalen Arbeitsbewegung: „Proletarier aller Länder vereinigt Euch!“;
- Titel von künstlerischen Werken, z.B.: *Jenseits von Gut und Böse* – der Titel eines Werkes (1886) des deutschen Philosophen Friedrich Nietzsche (1844–1900); *Die Frau meiner Träume* – der Titel eines Films (1944) des deutschen Regisseurs Georg Jacoby (1882–1964); *Lieder ohne Worte* – der Titel einer Sammlung von Musikstücken (1829–1845) des deutschen Komponisten Jakob Ludwig Felix Mendelssohn Bartholdy (1809–1847);
- Aussprüche berühmter Personen, z.B.: *Ideendrama* – ein Ausdruck des bekannten deutschen theoretischen Physikers und Wissenschaftlers Albert Einstein (1879–1955); *Lebensraum* – ein Ausdruck des deutschen Politikers und Bankiers Hjalmar Schacht (1877–1970), eines der Oberhäupter des Dritten Reiches, aus der Rede vom 7. Dezember 1930; *Nervenkrieg* – ein Ausdruck des deutschen Generalfeldmarschalls Paul von Hindenburg (1847–1934), des Reichspräsidenten der Weimarer Republik (1925–1934), der im Interview mit einem Reporter von der österreichischen Zeitung „Neue Freie Presse“ am 19. November 1914 sagte: „Der Krieg mit Russland ist gegenwärtig vor allem eine Nervenfrage. Wenn Deutschland und Österreich-Ungarn die stärkeren Nerven haben und durchhalten werden – und sie werden durchhalten! – so werden wir siegen!“;

- anonyme literarische Werke, z.B.: *neue Ordnung* – ein Ausdruck aus den deutschen Periodika in den 30er-Jahren des 20. Jh., der später für die Bezeichnung des Nazi-Regimes, eingeführt in Deutschland vom Führer der Nationalsozialistischen Partei Adolf Hitler (1889–1945), angewendet wurde;
- Beinamen bekannter Personen und literarischer Helden, z.B.: *der eiserne Kanzler* – der Beiname des deutschen Politikers und Staatsmanns Otto von Bismarck (1815–1898), des ersten Reichkanzlers des Deutschen Reiches (1871–1890).

2. Die Prinzipien des Aufbaus des Wörterbuchs

Im von uns erstellten Wörterbuch werden etwa 400 geflügelte Worte erarbeitet, die in der modernen deutschen Schriftsprache unter Berücksichtigung ihrer Varianten und Nebenformen verwendet werden. Jedes geflügelte Wort wird durch eine Erklärung seiner Bedeutung und ggf. der Situation seiner Verwendung, illustrative Zitate aus Zeitungs- und Zeitschriftenartikeln, populären künstlerischen und wissenschaftlichen Werken, Reden von Politikern und öffentlichen Personen ergänzt. Historisch-etymologische Informationen und Verweise auf das Wörterbuch „Geflügelte Worte“ von G. Büchmann (Ausgaben von 1972 und 2018) sind auch angegeben.

3. Der Aufbau des Wörterbuchartikels

3.1. Das Stichwort

Die geflügelten Worte als Stichwörter der Wörterbuchartikel werden in ihrer am häufigsten gebrauchten Form angeführt. Andere lexikalisch-grammatische Varianten in der Zusammensetzung der geflügelten Worte werden in runden Klammern nach jenem Wort oder jenen Wortkombinationen angegeben, die ersetzt werden. Jene lexikalischen Komponenten oder strukturellen Teile eines geflügelten Wortes, die in der Sprache reduziert werden, sind fakultativ, da sie keinen Beitrag zur eigentlichen Bedeutung leisten, und werden in gebrochenen Klammern angegeben, z.B.: **<Baron> Münchhausen; Der Krieg ist <nichts anderes als> die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln; Die Architektur ist erstarrte Musik (verstummte Tonkunst); Die natürliche Auslese (Auswahl, Selektion); Ein mephistophelisches Gelächter (Lächeln); Kinder, Küche, <Kleider>, Kirche; Morgen, morgen! nur nicht heute! <Sagen alle faulen Leute> usw.**

3.2. Die Bedeutungserklärung, situative und expressiv-bewertende Charakteristiken der geflügelten Worte

Die vorgegebene Erläuterung der geflügelten Worte im Wörterbuch ist zweifach: Es betrifft sowohl eine logische Charakteristik ihrer direkten oder bildlichen Bedeutung als auch eine situative und expressiv-bewertende Charakteristik.

Die einzelnen Erklärungen bestehen aus einer detaillierten Beschreibung jenes Begriffs oder jener Situation und einer entsprechenden Spracheinheit. Der Bedeutungserklärung

der geflügelten Worte ist das Icon □ vorangestellt, z.B.: **Das Ewigweibliche** □ *Über einen unvergänglichen, zeitlosen weiblichen Liebreiz. Den Wald vor lauter Bäumen nicht sehen* □ *Die Hauptsache wegen vieler Details nicht sehen. Die fröhliche Wissenschaft* □ *Die metaphorische Bezeichnung der Philosophie.*

In Fällen, wobei das geflügelte Wort mehrere Bedeutungen hat, werden sie alle zusammen angegeben und entweder nummeriert oder durch ein Semikolon getrennt, z.B.: **Ein mephistophelisches Gelächter (Lächeln)** □ *1. Ein böser, sarkastischer Spötter; Zyniker. 2. Ein sarkastisch böses Lachen; ein böses, sarkastisches Lächeln. Kategorischer Imperativ* □ *Über die zwingende und unüberwindliche Notwendigkeit, etwas zu tun; über die Anforderung der Zeit, der Epoche sowie über die Lebenseinstellung des Einzelnen. Neue Ordnung* □ *Faschistische Macht; jedes militärische, totalitäre Regime.*

Die situative Charakteristik beinhaltet die Bereitstellung spezifischer Informationen über die Umstände, unter denen ein bestimmtes geflügeltes Wort verwendet werden könnte: wo, wann, in Bezug auf was oder wen, unter welchen Bedingungen, mit welchem Zweck usw. Die Beschreibung der typischen Situation des Gebrauchs eines Ausdrucks beginnt mit den Worten: „*Es wird zitiert, wenn ...*“, z.B.: **Der Dolch im Gewande** □ *Es wird zitiert, wenn es um Situationen geht, in denen es eine Intrige, Geheimhaltung, Spionage oder irgendwelches Geheimnis gibt. Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen* □ *Es wird zitiert, um zynische Gleichgültigkeit einem Menschen gegenüber zu bezeichnen, dessen Dienste man nicht mehr braucht. Verweile doch! Du bist so schön!* □ *Es wird zitiert, wenn man den höchsten Grad an Freude, Bewunderung für etwas zum Ausdruck bringt, sowie scherzhaft, wenn man jemanden oder etwas fotografieren, zeichnen oder verzögern usw. will.*

Die expressiv-bewertende Charakteristik steht als zweiter Aspekt der Erklärung zum Gebrauch eines bestimmten geflügelten Wortes und soll das Vorhandensein von Nuancen der Zustimmung, der Verurteilung, des Scherzes oder der Ironie differenzieren, z.B.: **Die blonde Bestie** □ *1. Eine ironische Charakterisierung einer starken Persönlichkeit, des Vertreters einer weißen Rasse, der sich seiner Überlegenheit gegenüber anderen Menschen sicher ist. 2. Im Allgemeinen über Blondinen. Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst des Kommunismus* □ *Man spricht (in letzter Zeit oft ironisch oder mit Verurteilung) über die Ausbreitung der Idee des Aufbaus einer kommunistischen Gesellschaft sowie über alles, was bald erscheinen könnte. Religion ist Opium für das Volk* □ *Es wird oft missbilligend oder ironisch hinsichtlich des Gottes zitiert.* Die geflügelten Worte, die in ihrer expressiv-bewertenden Charakteristik neutral sind, werden in keiner Weise bezeichnet.

3.3. Das Bildmaterial

Die Semantik des geflügelten Wortes, seine situative und expressiv-bewertende Charakteristik, die Verfahren zu seinem Gebrauch im Kontext werden im Wörterbuch durch Zitate aus Zeitungen und Zeitschriften, künstlerischen, wissenschaftlichen und wissenschaftlich-populären Werken, Reden von staatlichen, politischen, öffentlichen Personen und Kulturschaffenden illustriert. Das Bildmaterial wird in Übereinstimmung mit den in den Originalquellen verwendeten deutschen Rechtschreibregeln zur Verfügung gestellt. Jedes Zitat aus Zeitungen und Zeitschriften ist mit dem Namen der Zeitung oder Zeitschrift, dem

Datum (der Ausgabe) und dem Jahr der Ausgabe, aus einem literarischen Werk – mit dem Namen des Autors und dem Titel des Werkes versehen. Dem Bildmaterial ist das Icon vorangestellt, z.B.: **Das Ding an sich** Der Irre und der Positivist sind nur Kehrseiten derselben Medaille. Der Schizo ist selbst *das Ding an sich*, das er zu sehen glaubt, wie es noch vor seinem Blick ist. Er ist *das tote Ding an sich*, das er nicht hat und nicht erkennt. Das verbindet ihn mit dem Logiker, dessen Gegner er angeblich ist. Mathematik und Schizophrenie haben dieselbe menschliche Wurzeln, wie oft notiert wurde. Der Schizo ist alles andere als der heute glorifizierte Widerstandskämpfer gegen eine naturbeherrschende Systemrationalität, sondern selber der rationale Machtwille, dessen Todfeind er sein soll. (R.F. Schütt, „Zurück zur postökologischen Natur. Über metapolitische Methoden der Ganzheit und der Differenzen“). **Der Kampf ums Recht** „*Der Kampf ums Recht* ist hart, aber er ist nötig“ [Titel des Artikels]. („Braunschweiger Zeitung“, 14.05.2009). **Die bürgerliche Gesellschaft** Ich zitiere: Um *die bürgerliche Gesellschaft* zu zerstören, muss man ihr Geldwesen verwüsten. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Deutscher Bundestag am 29.03.2012. 172. Sitzung der 17. Wahlperiode 2009–. Plenarprotokoll). **Sternstunde** Der Satz ist wie gemünzt auf die elf Monate zwischen dem 9. November 1989 und dem 3. Oktober 1990, zwischen Mauerfall und Wiedervereinigung. Es war die *Sternstunde* der jüngsten deutschen Geschichte. (H. Köhler, Ansprache von Bundespräsident Horst Köhler anlässlich der Verleihung des Großen Verdienstkreuzes mit Stern des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland an Bundesminister a.D. Peter Struck). **Umwertung aller Werte** ... der gewaltigen Häresie bewusst. McDonald’s hat damit die *Umwertung aller Werte* im System der Ernährung vollendet. Die Götter in Weiß... (W. Meisinger, „Trüffel für alle“ // „Falter“, 11.12.2019).

Illustrative Zitate, in denen geflügelte Worte in einer paraphrasierten (schriftstellerischen) Form verwendet werden, sind mit einem Sternchen * gekennzeichnet, z.B.: **Blut und Eisen oder Eisen und Blut** *, „Reichsbürger verteidigen ihr ‘Staatsgebiet mit *Blut, Eisen und Feuer*““ [Titel des Artikels]. („Nordkurier“, 25.06.2018). **Geist des Widerspruchs** *, „*Geist der Anarchie*“ [Titel des Artikels]. (M. Papst // „NZZ am Sonntag“, 03.04.2016). **Der Krieg ist <nichts anderes als> die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln** **Ein solcher Krieg ist jedoch nicht mehr die Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln, sondern mit denselben Mitteln.* Im großen Krieg kontrolliert die Politik eine an sich unpolitische Gewalt. Im kleinen Krieg, so die Gefahr, kontrolliert das Militär, wider Willen, eine an sich politische Gewalt. (Th. Rid, „Wenn Generäle Politik machen“ // „Die Zeit“ (Online-Ausgabe), 17.04.2008, Nr. 16).

3.4. Die historisch-etymologische Auskunft

Die historisch-etymologische Auskunft besteht aus dem Titel und dem Veröffentlichungsdatum des Werkes, aus dem das geflügelte Wort stammt, und enthält außerdem den vollen Namen und die Lebensjahre des Autors. Der Autorenkontext der Verwendung des geflügelten Wortes wird nur in den Fällen erklärt, in denen seine Kenntnis zum Verstehen der Bedeutung einer entsprechenden Einheit notwendig ist. Der historisch-etymologischen Auskunft ist das Icon vorangestellt (das wiederholt werden kann, wenn das geflügelte Wort mehrere fremdsprachige Quellen hat), z.B.: **Aufforderung zum Tanz** „*Aufforderung*

zum *Tanz*“ – der Titel eines Klavierstücks (1819) des deutschen Komponisten, Dirigenten und Pianisten Carl Maria von Weber (1786–1826). **Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen** ⇐ ein Ausdruck aus dem Drama „Die Verschwörung des Fiesco zu Genua“ (1783) des deutschen Dichters und Dramatikers Friedrich Schiller (1759–1805). **Es irrt der Mensch, solange er strebt** ⇐ ein Ausdruck aus der Tragödie „Faust“ (1808) des deutschen Schriftstellers und Naturforschers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832).

Die historische Auskunft sollte die Gründe und Bedingungen des Gebrauchs des geflügelten Wortes von seinem Autor sowie die Besonderheiten des Funktionierens des geflügelten Wortes außerhalb des Textes erklären, z.B.: **Blut und Eisen oder Eisen und Blut** ⇐ ein Ausdruck des damaligen preußischen Ministerpräsidenten Otto von Bismarck (1815–1898) aus der Rede vom 30. September 1862 vor der Budgetkommission des preußischen Abgeordnetenhauses: „Nicht durch Reden oder Majoritätsbeschlüsse werden die großen Fragen der Zeit entschieden, das war der große Fehler von 1848 und 1849, sondern durch Eisen und Blut.“ **Das Sein bestimmt das Bewusstsein** ⇐ ein Ausdruck aus dem Vorwort zum Werk „Zur Kritik der politischen Ökonomie“ (1859) des deutschen Philosophen und der politischen Figur Karl Marx (1818–1883), einer der fundamentalen Grundsätze der Philosophie des Materialismus: „Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt.“ **Minderwertigkeitskomplex** ⇐ ein Ausdruck aus der Arbeit „Studie über Minderwertigkeit von Organen“ (1907) des österreichischen Arztes Alfred Adler (1870–1937), in der die Theorie der affektiven Reaktion des Individuums auf reale oder imaginäre körperliche oder geistige Defekte bewiesen wird.

Wenn das geflügelte Wort mehrere fremdsprachige Quellen hat, werden die Informationen über diese Quellen in chronologischer Reihenfolge angegeben, z.B.: **Die geheimnisvolle Natur** ⇐ ein Ausdruck aus dem Roman „Problematische Naturen“ (1861) des deutschen Schriftstellers Friedrich Spielhagen (1829–1911). ⇐ ein Ausdruck aus dem „Maximen und Reflexionen“ (1833) des deutschen Naturforschers und Schriftstellers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832). **Götterdämmerung** ⇐ „*Götterdämmerung*“ – der Titel eines Werkes (1888) des deutschen Philosophen Friedrich Nietzsche (1844–1900). ⇐ „*Götterdämmerung*“ – der Titel einer Oper (1874) des deutschen Komponisten Richard Wagner (1813–1883). **Weltschmerz** ⇐ ein Ausdruck aus der Schrift „Aus der Gemälde-Ausstellung von 1831“ (1831) des deutschen Dichters Heinrich Heine (1797–1856): „Welchen großen Weltschmerz hat der Maler hier mit wenigen Strichen ausgesprochen“. ⇐ ein Ausdruck aus dem Werk „Selina, oder Über die Unsterblichkeit der Seele“ (1827) des deutschen Schriftstellers Jean Paul Friedrich Richter (1763–1825).

Die Herkunft der Prototypen von geflügelten Worten wird unmittelbar nach der etymologischen Auskunft gesondert erläutert, z.B.: **Fliegender Holländer** ⇐ „*Fliegender Holländer*“ – der Titel einer Oper (1841) des deutschen Komponisten Richard Wagner (1813–1883). ⇐ ein Ausdruck aus einer mittelalterlichen niederländischen Legende (niedergeschrieben 1830), in der es um einen Seemann geht, der in einem heftigen Sturm schwor, das Kap herumzusegeln, das ihm im Weg lag, auch wenn es ewig dauern würde, aber wegen seines Stolzes war er dazu verdammt, für immer auf einem Schiff im stürmischen Meer zu segeln und niemals das Ufer zu erreichen.

3.5. Die lexikografische Auskunft

Die lexikografische Auskunft zeigt, in welchen lexikografischen Quellen in der deutschen Sprache das Stichwort oder seine Varianten lexikalisiert werden.

Als Quelle wurde das Wörterbuch „Geflügelte Worte“ von G. Büchmann (Ausgaben von 1972 und 2018) gewählt. Es ist jedoch wichtig zu beachten, dass es keine vollständige Kongruenz in der Lexikalisierung von geflügelten Wörtern zwischen dem von uns erstellten Wörterbuch, das sich auf den modernen deutschen Sprachgebrauch konzentriert, und dem Wörterbuch von G. Büchmann.

3.6. Entsprechungen und Äquivalente in der belarussischen Sprache

Dieser Abschnitt des Wörterbuchartikels enthält Entsprechungen und Äquivalente des deutschen geflügelten Wortes in der modernen belarussischen Sprache. Für jede belarussische Entsprechung oder jedes belarussische Äquivalent wird gezeigt, in welchen lexikografischen Quellen die Einheit in der belarussischen Sprache ursprünglich lexikalisiert wurde. Dem belarussischen Material ist das Icon $\approx$ vorangestellt, z.B.: **Geistes Aristokratismus** $\approx$ *Belarussisch*: арыстакрат духу. **Hammer und Amboß** $\approx$ *Belarussisch*: паміж молатам і кавадлам. **Kommentar überflüssig** $\approx$ *Belarussisch*: каментары лішнія (непатрэбныя). **Verweile doch! Du bist so schön!** $\approx$ *Belarussisch*: Спыніся імгненне! <Ты цудоўнае!>.

4. Die Muster der Wörterbuchartikel

Absoluter Geist

□ Eine absolute Idee, die den Prozess ihrer Selbsterkenntnis beendet und zu „absolutem Wissen“ führt.

📖 Nichts vereinigt Philosophen heute inniger als das Lob der Differenz. Postmodernes Denken ist vor allem die strikte Weigerung, die Vielfalt der Einzelerscheinungen auf ein gründendes Prinzip zurückzuführen. Dass kein „absoluter Geist“ die Welt im Innersten zusammenhält, ist, wie zahlreiche Studien seit Jahrzehnten zu beweisen versuchen, eine Einsicht, die um 1800 bereits verbreitet war – auch und gerade bei jenen Philosophen und Dichtern, die noch vom „Unbedingten“, „Höchsten“, „Göttlichen“ handelten. („Des Widerspenstigen Fügung“ // „Neue Zürcher Zeitung“, 13.05.2009).

Der von Gott zu den Menschen geschickte Jesus zeige, „dass Gott nicht einfach ein unerreichbarer, aus der Ferne anzuvisierender *absoluter Geist* ist, sondern, dass er uns begleitet“, sagte Lehmann. Der Sohn Gottes bringe uns „Leben aus Gott“, und „genau da müssen wir den Geist ansiedeln“, betonte der Kardinal. Was Gott tue, sei, dass er uns „immer wieder lebendig macht“ und uns „Beistand“ gebe. („Gott ist kein unerreichbarer Geist“ // „Allgemeine Zeitung“, 02.06.2009).

Gabriel: Tatsächlich könnte man provozierend sagen, dass der Sinn der Religion die Einsicht ist, dass es Gott nicht gibt, dass Gott kein *absoluter Geist* ist, der den Sinn unseres Lebens garantiert. Deswegen ist aber die Religion selbst oder die Rede von Gott nicht sinnlos. Ohne Religion wäre es niemals zu Metaphysik, ohne die Metaphysik niemals zu

Wissenschaft und ohne die Wissenschaft niemals zu den Erkenntnissen gekommen, über die wir heute verfügen. („Eine Reise durch das Unendliche“ // „Der Spiegel“, 01.07.2013).

⇐ Der Begriff der Philosophie des deutschen Philosophen Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831).

≈ *Belarussisch*: абсалютны дух.

Der eiserne Kanzler

□ 1. Der Spitzname von Otto von Bismarck. 2. Über einen Mann mit einem festen, unbeugsamen Willen.

📖 Wolfgang Schüssel *Der eiserne Kanzler* ist kultureller Generaldilettant. Er spielt entfesselt Boogie-Woogie, furchtfrei Fußball und seine Cartoons gehören zum Lustigsten, was die ÖVP neben Andreas Khols Aphoristik hervorbringt. Jemand mit diesem Kaleidoskop an „Talenten“ muss sich in der Gewissheit wähen, auch auf anderen Gebieten genial zu sein. Für Freund wie Feind ist es nun unerheblich, ob Schüssel auch politisches Talent hat. Allein mit der Fama von seiner Brillanz bringt er all die wunderlichen Reformen und Gesetze durch, die das Leben in Österreich zunehmend zur Qual machen. („Böse wie nie!“ // „Falter“, 22.12.2004).

Grell wird hinter die Fassade der Rot-Grünen geleuchtet werden, wo nicht *der eiserne Kanzler* des Jahres 2004 regiert, sondern die Ratlosigkeit. Nach kaum zwei Monaten müssen sich Gerhard Schröder und SPD-Chef Franz Müntefering von ihrer Planung für das Jahr verabschieden. Sie hatte sich für 2005 nichts Neues vorgenommen – aber die Rechnung ohne den Wähler gemacht, der darauf wartet, dass seine Regierung regiert. (N. Blome, „Hinter der Fassade“ // „Berliner Morgenpost“, 25.02.2005).

Erst gegen Ende von Schmidts aktiver politischer Laufbahn sickerte ab 1984 langsam durch, dass sein Vater, das uneheliche Kind, großväterlicherseits selbst jüdischer Abstammung war. Dass die Schmidts dies nach 1933 geheim hielten und verbargen, ist nur zu verständlich. Dass er sich aber in der Bundesrepublik so lange über diese Geschichte ausschwig und auch darauf beharrte, die Gräueltaten des Holocausts erst nachträglich erfahren zu haben, hielt ihm sogar seine Tochter später vor. Der Geschichte mit dem jüdischen Vorfahren verlieh Schmidt mit steigendem Alter größere Autorität. Doch warum hatte sich *der „eiserne Kanzler“* nicht schon früher dazu bekannt? (A. Fanizadeh, „Gespaltenes Bewusstsein – der verstorbene Altkanzler war ein wichtiger Gestalter der demokratischen Bundesrepublik. In seiner Verstocktheit aber auch ein typischer Repräsentant der Wehrmachts- und Kriegsgeneration“ // „Die Tageszeitung“, 14.11.2015).

„*Der eiserne Kanzler*“ [Titel des Artikels]. („Braunschweiger Zeitung“, 30.08.2008).

„Euro macht Merkel *zur eisernen Kanzlerin*“ [Titel des Artikels]. („Die Südostschweiz“, 01.01.2012).

⇐ Der Beiname des deutschen Politikers und Staatsmanns Otto von Bismarck (1815–1898), des ersten Reichkanzlers des Deutschen Reiches (1871–1890).

≈ *Belarussisch*: жалезны канцлер.

Die Frau meiner Träume

□ Über das Mädchen, das man erwünscht.

📖 Perry-Schuhe sind eine Hommage an die Weiblichkeit. Alles an ihnen ist verführerisch: weiches Leder, in zarte Farben getaucht, edle Formen, durch elegante Absät-

ze vollendet, zarte Seidenbänder sowie romantische Tüllschleifen mit verspielten Blüten- und Federapplikationen. „Ich entwerfe Schuhe für *die Frau meiner Träume*“, sagt Michel Perry mit warmer, leicht rauher Stimme. „Sie verkörpert alle weiblichen Attribute. Auch wenn sie in dieser Vollkommenheit nur in meiner Fantasie existiert, so findet doch jede Frau in ihr ein Stück von sich wieder.“ („Michel Perry“ // „Sonntagsblick“, 10.07.2005).

Eigentlich ist es nicht geschickt, dass ein Zuckerkranker neben einem Fließband mit Pralinés steht. Andererseits haben Chips und Brot mehr Kohlenhydrate als Schokolade. Ich beschliesse, heute kein Brot mehr zu essen. Hinter dem Fließband entdecke ich meine Traumfrau. 41 Jahre musste ich warten, bis ich sie gefunden habe. *Die Frau meiner Träume* trägt ein rotes Kleid und transparente Handschuhe. Zärtlich füllt sie die Teller auf, die an ihr vorbeifliessen. (B. Frenkel, „Im Zuckerhoch“ // „Tages-Anzeiger“, 15.03.2018).

Annamirl Bierbichler ist das Zentrum der frühen Filme, in der Olympiasiegerin ist sie ganz glamourös, die ideale Frau, wie direkt aus Hollywood. Und das alte Trauma wird sichtbar, das einst die Psychoanalyse aufdeckte und das Kino unaufhörlich umkreist: *Die Frau meiner Träume*, die mich geboren hat. Nie wird meine Mutter meine Frau! (F. Göttler, „Eine Beleidigung des bayerischen Volkes“ // „Süddeutsche Zeitung“, 23.11.2018).

*Was ist für einen britischen Feuerwehrmann das Schönste? Neben seiner Braut? Nein – kein Grossbrand. Es ist ein grosser Cheeseburger. Einen 19 Kilo schwerer Fleisch-Käse-Klops liessen sich jetzt Brandschutzexperte Tom Watts und Krankenschwester Kerry Schamp, beide 36, servieren. Als Hochzeitskuchen, von ihrem Lieblings-Restaurant, dem Zaks in Poringland in der englischen Grafschaft Norfolk. Ehemann Tom begeistert: „An einem Tag die Frau meiner Träume und *den Burger meiner Träume* – wunderbar!“ („Sonntagsblick“, 05.10.2008).

← „*Die Frau meiner Träume*“ – der Titel eines Films (1944) des deutschen Regisseurs Georg Jacoby (1882–1964).

≈ *Belarussisch*: дзяўчына маёй мары.

Faustrecht

□ *Das Recht auf rohe Gewalt, das Recht der Starken.*

📖 In Lorsch verteidigte der Bundesjustizminister das Gesetz als Garantie der Meinungsfreiheit: Mit kriminellen Hass-Posts und gezielten Falschnachrichten sollen Andersdenkende zum Schweigen gebracht werden, sagte er. Maas sprach sich klar gegen ein digitales *Faustrecht* im Netz aus. Ohne Druck aus der Politik würden die Online-Unternehmen ihre Verpflichtungen allerdings nicht erfüllen. Die Vergangenheit habe dies eindeutig bewiesen. Strafbare Inhalte müssen schon länger aus dem Netz genommen werden. Das Gesetz soll nun eine härtere Gangart einleiten. („Hetze im Netz: Mehr Druck auf Facebook und Co. ausüben“ // „Mannheimer Morgen“, 16.08.2017).

Das heisst: Die Nationalbank kann uns Sparer nicht mehr schützen. Wir müssen es selbst tun. *Faustrecht* auf dem Finanzmarkt. (Ph. Loser, Chr. Lenz, „Wir werden spekulieren müssen“ // „Tages-Anzeiger“, 28.08.2019).

Gut also, ich plädiere in diesem Fall für „Mehr Freiheit und weniger Staat“, aber meine politischen Gegner in der Schweiz sollten nicht zu früh frohlocken. Die Unfreiheit, die in

den USA geschaffen wird, kommt aus einem privaten Sicherheitsbedürfnis, das letztlich nur mit Reichtum zu befriedigen ist. Krankheit und Unfall können hier in die totale Armut führen, Sozialversicherungen sind selten und schlecht. So bleibt die Schadenersatzklage die einzige „ausreichende“ Versicherung, und Haftpflicht wird zum *Faustrecht*. Auch schweizerische Verhältnisse und Wünsche erscheinen mir ab und zu als „typisch amerikanisch“, nämlich dann, wenn der Slogan „Mehr Freiheit und weniger Staat“ als Angriff auf unsere Sozialversicherungen gemeint ist. (P. Bichsel, „Im Gegenteil. Kolumnen 1986–1990“).

Demonstrationsrecht ja, Widerstandsrecht nein. Das muss klar sein. Dazu brauchen wir Konsens in diesem Haus, nicht nur wegen des 30. September, sondern auch im Blick auf das, was in Zukunft noch vor uns steht: ein 7-Milliarden-Euro-Projekt und viele andere Maßnahmen in diesem Land. In diesem Land geht nichts mehr, wenn das *Faustrecht* herrscht. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Landtag von Baden-Württemberg am 02.02.2011. 108. Sitzung der 14. Wahlperiode 2006–2011. Plenarprotokoll).

„Trump führt *Faustrecht* im Welthandel ein“ [Titel des Artikels]. (Walter Niederberger // „Tages-Anzeiger“, 11.12.2019).

⇐ Die Darlegung eines der Gesetze der Talion, die in den 11.–13. Jh. in Deutschland verbreitetste Form der Entscheidung der Gerichtsverhandlungen – mit Waffengewalt.

≈ *Belarussisch*: кулачнае права.

Kanonen statt Butter

□ Ein Symbol für die Politik eines Staates, der sich auf Aggression vorbereitet und das Wohlergehen seines Volkes vernachlässigt.

📖 Wollen wir die Gelegenheit beim Schopf packen, mit Moskau hart und wirksam über ausgewogene Abrüstung zu verhandeln und damit der Sowjetunion zu gestatten, ihre Mittel friedlichen Zwecken umzuwidmen? Oder wollen wir, dass die Russen bis ins 21. Jahrhundert hinein *Kanonen statt Butter* essen, während ihre Führer auf auswärtige Abenteuer sinnen, die sie von der heimischen Misere ablenken können: mehr Afghanistans, mehr Angolas, mehr Kubas? Wollen wir, dass unsere Enkel ihre eigenen Vietnams ausfechten müssen? (J. le Carre, „Warum ich aus der Kälte kam“ // „Die Zeit“ (Online-Ausgabe), 10.03.2011, Nr. 10).

Tim Schanetzky lehrt als Privatdozent Neuere und Neueste Geschichte in Jena. Zuletzt erschien von ihm *Kanonen statt Butter*. Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich (C.H. Beck, München). (T. Schanetzky, „Die Stifter und die Lenker“ // „Süddeutsche Zeitung“, 20.08.2018).

„*Kanonen statt Butter*. Wirtschaft und Konsum im Dritten Reich“ (T. Schanetzky, „Walspeck gegen die Fettlücke“ // „Zeit Geschichte“, 19.03.2019).

Wer den strategischen Ansatz „*Kanonen statt Butter*“ im Hinterkopf hat und der Verlängerung des Bundeswehrmandats in Afghanistan zustimmt, der spielt nicht nur mit dem Leben unserer Soldaten, der leitet auch einen Paradigmenwechsel in der deutschen Außenpolitik ein. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Deutscher Bundestag am 12.11.2004. 139. Sitzung der 15. Wahlperiode 2002–2005. Plenarprotokoll).

„*Kanonen statt Butter*“ [Titel des Artikels]. („Die Tageszeitung“, 09.02.2008, Nr. 8501, Jg. 29).

⇐ Eine militaristische Losung, ausgesprochen im Jahre 1936 vom deutschen Staatsmann Rudolf Richard Hess (1894–1987), einem der Oberhäupter des Hitlerreiches.

≈ *Belarussisch*: гарматы замест масла.

Kinder, Küche, <Kleider>, Kirche

□ *Die Liste der einzigen würdigen Beschäftigungen für eine Frau. Es wird meist scherzhaft-ironisch zitiert, um an die soziale Rolle der Frau und ihre Bestimmung zu erinnern.*

📖 Nach dem Krieg trennte sich Deutschlands Frauenarbeitswelt: Im Westen galt die Vorgabe: *Kinder, Küche, Kirche* das Ideal der fleißigen Hausfrau. Im Osten durften und mussten die meisten arbeiten. Der Anteil erwerbstätiger Frauen stieg in der DDR Jahr für Jahr, bis er 1989 91,3 Prozent erreichte. Westdeutschland kam auf 51 Prozent. (K. Werner, „Weibliche Arbeitswelten. Gearbeitet haben Frauen natürlich schon immer. Sichtbar waren sie dabei aber lange nicht. Und unbezahlt noch dazu. Eine Chronologie von Kathrin Werner“ // „Süddeutsche Zeitung“, 30.04.2019).

**Musik, Kinder, Küche, Klavier* (E. Hartmann-Wolff, „Bestseller“ // „FOCUS“, 15.10.2016).

*Viele Gedanken haben sich die Künstlerinnen über das Ausstellungsthema gemacht und sich auf KKK geeinigt. Dabei stehen die drei K nicht, wie es früher in den Köpfen unserer Urgroßväter verankert war, für Kinder, Küche, Kirche. Dabei lehnen Frauen heute weder die Freude am Kochen und Backen ab, noch sind sie antichristlich eingestellt, und Kinder erziehen sie nicht mit weniger Liebe und Freude als früher die Urgroßmütter. Doch das Leben der Frauen heute und ihr Lebenssinn ist umfangreicher als die bekannten drei K-Wörter. *Kunst, Kult, Kritik* sind die drei K-Wörter der Treidler-Frauen, die den Leitfaden der Ausstellung bilden. Die 13 Künstlerinnen haben viele Gedanken und Sichtweisen in ihren Bildern und Skulpturen eingebunden. *Ist es Kunst? Ist es Kult? Ist es Kritik?* Die Besucher dürfen gespannt sein: Wirkt die Wachstube anders als bei einer gemischten Ausstellung von Männern und Frauen? („Treidler-Frauen sind dem Kampf der Geschlechter auf der Spur“ // „Rhein-Zeitung“, 11.05.2017).

*In sämtlichen Medien stoße man auf erniedrigende Stellungnahmen von Politikern, Geistlichen oder Journalisten an Frauen; in Talkshows des staatlichen Fernsehens würden Frauen öffentlich herabgesetzt und lächerlich gemacht. Die soziale Rolle der Frau, die kultiviert wird, ist die der Hüterin des Familienherds und der glücklichen Mätresse. Frauen sollten sich nur an die Glücksformel der fünf Ks halten: *Kinder, Küche, Kirche, Kleider, Kaiser*. Und kommt es dann zu Gewalttaten gegen Frauen, wird die Schuld nur zu gern dem Opfer gegeben und die anklagende Frau als Nestbeschmutzerin verunglimpft. („Wo Frauen darum kämpfen, nicht zu Tode geprügelt zu werden“ // „Die Presse“, 16.12.2019).

*Das Thema ist zumindest erkannt und wird entsprechend diskutiert. Die herkömmlich drei K's, die für „Kinder, Küche, Kirche“ stehen, werden in den gender studies bereits geschlechtsspezifisch umgedeutet mit „*Karriere, Konkurrenz, Kollaps*“. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Landtag Niedersachsen am 09.03.2005. 57. Sitzung der 15. Wahlperiode 2003–2008. Plenarprotokol).

⇐ Die berühmte Formel Wilhelms II. (1859–1941), des letzten deutschen Kaisers und preußischen Königs (1888–1918), zur Bestimmung des Schicksals einer Frau.

≈ *Belarussisch*: дзеці, кухня, <адзенне>, царква.

Minderwertigkeitskomplex

□ *Ein hypertrophiertes negatives Selbstwertgefühl, das zu Schüchternheit und Unsicherheit führt.*

📖 Ja, Österreich ist das Land, in dem Grössenwahn und *Minderwertigkeitskomplex* zugleich auftreten. Wir sind die Tollsten, und wir sind das Letzte: beides zugleich. (E. Martin, „Ich war überrascht über die Blödheit“ // „Tages-Anzeiger“, 12.07.2019).

Die Selbstbefreiung des Künstlers gelingt nur im Gelingen seiner Werke, nicht in der gelingenden Befreiung von der Kunst. Seit 20 Jahren versuche ich, meine ureigensten Antriebe und Regungen wenigstens auf dem geduldigen Papier in eine für mich und andere verständliche wie sinnlich reizende Form zu bringen, aber ich brauche keinen *Minderwertigkeitskomplex*, um meinen verzweifelten Versuchen einen großen Wert abzusprechen, sagt der zur Besinnung kommende Schriftsteller. (R.F. Schütt, „Am schnellsten vermehrt sich die Unfruchtbarkeit. Essays zur Multi-Kulturlosigkeit“).

Und dann saß Claudi an einem Tisch, inmitten von fremden Leuten, die überdreht und eingebildet waren. Udo tat ihr leid, er hatte jetzt ja immer mit solchen Städtern zu tun. Oder war es nur ihr *Minderwertigkeitskomplex*? Claudi schloss nicht aus, dass sie einen hatte. (U.M. Heim, „Das Rattenprinzip“).

Schauen Sie sich die Personal-Service-Agenturen an: Hier versuchen wir, die Defizite im Bereich der Dienstleistungen, die wir in Deutschland noch haben, zu überwinden. Ein Imageproblem besteht beispielsweise darin, dass die Zeit- und Leiharbeit mit einem gewissen *Minderwertigkeitskomplex* versehen ist. Wir müssen der Leiharbeit durch vernünftige und vor allem annehmbare Bedingungen der Entlohnung und Arbeitszeit zur Akzeptanz in der Gesellschaft verhelfen. (W. Schulz, „Hartz-Kommission“, Rede im Deutschen Bundestag am 07.11.2002).

„Nur was der Geist geschaffen hat, versteht er“ – in diesem kurzen Satz verdichtet Dilthey seine Sicht auf Gegenstand, Methode und Besonderheit der Geisteswissenschaften. Und ein wenig klingt hier wohl auch jene Überlegenheit in der Erkenntnissuche an, die manche Geisteswissenschaftler lange Jahre für sich in Anspruch nahmen. Heute indes hat man manchmal den Eindruck, als sei das einstmals ausgeprägte Selbstbewusstsein der Geisteswissenschaften einem ausgewachsenen *Minderwertigkeitskomplex*, jedenfalls aber dem Gefühl einer deutlichen Vernachlässigung und Benachteiligung gegenüber den Naturwissenschaften gewichen. (H. Köhler, Grußwort von Bundespräsident Horst Köhler bei der Veranstaltung der Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“ anlässlich des Abschlusses der Auszahlungen an die ehemaligen Zwangsarbeiter).

⇐ Ein Ausdruck aus der Arbeit „Studie über Minderwertigkeit von Organen“ (1907) des österreichischen Arztes Alfred Adler (1870–1937), in der die Theorie der affektiven Reaktion des Individuums auf reale oder imaginäre körperliche oder geistige Defekte bewiesen wird.

≈ *Belarussisch*: комплекс непаўнавартацці.

Walpurgisnacht

□ *Über eine wilde, lärmende Versammlung.*

📖 Alt, hässlich, böse: So stellen sich kleine Buben eine Hexe vor. Es wird uns gleich ein wenig flau im Magen, wenn wir sehen, wie Thomas und Vroni im Film am Fenster ihrer

kleinen Schlafkammer stehen und bange in Richtung Blocksberg schauen. Schon dämmt es. Die schlimmen Weibsbilder machen sich sicher gerade parat für den Hexentanz: Heia, *Walpurgisnacht!* Und wirklich, wenig später treffen sich da oben wahre Prachtexemplare der Kategorien alt, hässlich, böse. (B. Kugler, „Abraxas macht gut Wetter“ // „St. Galler Tagblatt“, 14.02.2018).

Wenn Hexen und der Teufel sich treffen, um gemeinsam zum Brocken zu fliegen, ist in der Harzer Sagenwelt *Walpurgisnacht*. („Der Harz wird zum Hexenkessel“ // „Hannoversche Allgemeine“, 29.04.2019).

„Guten Morgen liebe Hexen und Zauberer! Hoffentlich haben alle Nachtschwärmer die *Walpurgisnacht* gut überstanden – denn jetzt beginnt er wieder, der Ernst des Lebens...“ (T. Kammerer, „Brandnotizen“).

Ich möchte mich da auf den Beschluss 5/902 aus dieser Periode beziehen, der charmanterweise zur *Walpurgisnacht* gefasst worden ist. Das war, glaube ich, der erste gemeinsame Beschluss, den SPD und CDU hier eingebracht haben und der auch eine Mehrheit bekommen hat. Wahrscheinlich war das Datum nicht ganz falsch gewählt, Hexerei musste damit im Spiel sein – das vermute ich mal ganz stark. (Protokoll der Sitzung des Parlaments Thüringer Landtag am 08.09.2010. 29. Sitzung der 5. Wahlperiode 2009–. Plenarprotokol).

„*Walpurgisnacht* im Mauerpark abgesagt“ [Titel des Artikels]. (S. Strauß // „Berliner Zeitung“, 15.04.2019).

„Zehntausende feiern die *Walpurgisnacht*“ [Titel des Artikels]. („Hannoversche Allgemeine“, 02.05.2019).

⇐ Ein Ausdruck aus der Tragödie „Faust“ (1808) des deutschen Schriftstellers und Naturforschers Johann Wolfgang Goethe (1749–1832).

≈ *Belarussisch*: вальпургіева ноч.

Schlußfolgerung

Das Wörterbuch richtet sich an die Wissenschaftler auf dem Gebiet der Phraseologie der germanischen Sprachen, Studenten und Hochschullehrer, Schüler und Lehrer der allgemein bildenden Schulen, Redakteure, Übersetzer und Dolmetscher sowie alle, die Deutsch als Fremdsprache studieren oder lernen, kann aber auch für deutsche Muttersprachler als normatives linguistisches Nachschlagewerk nützlich sein.

Das Wörterbuch kann im Bildungsprozess beim Unterricht von Deutsch als Fremdsprache an Hochschulen und allgemein bildenden Schulen sowie als Behelf beim Erlernen der Lexik und Phraseologie der modernen deutschen Schriftsprache und bei der Vorbereitung von Kurs- und Diplomarbeiten in der deutschen Sprache (verschieden Themen im Zusammenhang mit der deutschen Sprache, wie u.a. ihre Geschichte, Phraseologie und Paremiologie, oder Stilistik) effektiv eingesetzt werden.

Es kann auch als lexikografische Grundlage zur Erstellung eines deutsch-belarussischen (oder umgekehrt) Wörterbuches der geflügelten Worte benutzt werden.

Literatur

Венідзіктаў С.В. (2003), *Іншамоўныя крылатыя выразы ў сучаснай беларускай мове*, “*Studia slawistyczne*”, 4, s. 121–130.

Венідзіктаў С.В., Іваноў Я.Я. (2002), *Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове*, “*Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*”, Białystok, VIII, s. 210–217.

Венідзіктаў С.В., Даніленка І.Л., Іванова С.Ф., Іваноў Я.Я. (2004), *Крылатыя выразы ў беларускай мове. Частка 1. З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік*, Магілёў.

Венідзіктаў С.В., Даніленка І.Л., Іванова С.Ф., Іваноў Я.Я., Чэх В.В. (2006), *Крылатыя выразы ў беларускай мове. Частка 2. З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст.: тлумачальны слоўнік*, Магілёў.

Дядечко Л.П. (2002), *Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность*, Киев.

Дядечко Л.П. (2006), “*Крылатый слова звук*”, или Русская эптология, Киев.

Іванов Е.Е. (2003), *О рекуррентных прототипах крылатых фраз*, “Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах”, Гомель, с. 74–78.

Іванов Е.Е. (2007), *Основные понятия качества лингвистического образования*, “Востоочнославянские языки в европейском языковом контексте”, Могилев, с. 8–12.

Іванов Е.Е. (2008), *Качество лингвистического образования в Республике Беларусь (в аспекте межкультурной коммуникации)*, “Проблемы качества образования в Белоруссии и России в контексте интеграционных процессов”, Москва, 1, с. 161–170.

Іванов Е.Е. (2012), *Общность задач преподавания русского и иностранных языков белорусам (в аспекте межкультурной коммуникации)*, “Востоочнославянские языки и литературы в европейском контексте”, Могилев, с. 3–7.

Іванов Е.Е. (2013а), *Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения)*, “XV Міжнародны з’езд славістаў = XV Международной съезд славистов = XV International Congress of Slavists”, Мінск, 1, с. 322–333.

Іванов Е.Е. (2013б), *Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения)*, “*Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie*”, Greifswald, ss. 111–116.

Іванов Е.Е. (2018), *Проблема объема и дифференциации класса высших (афористических) единиц языка (на материале русского и белорусского языков)*, “Востоочнославянские языки и литературы в европейском контексте – V”, Могилев, с. 28–32.

Іванов Е.Е. (2000), *Языковая природа крылатых слов*, “Проблемы беларускага літаратурнага разнаўства”, Мінск, с. 303–312.

Іванов Е.Е., Іванова С.Ф. (2012), *Востоочнославянская идиоматика в европейском языковом контексте*, “Итоги научных исследований ученых МГУ им. А.А. Кулешова”, Могилев, с. 208–212.

Іваноў Я.Я. (2005), *Крылатыя словы*, “Беларускі фальклор: энцыклапедыя”, Мінск, 1, с. 729–730.

- Іваноў Я.Я. (2011), *Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з ініамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік*, Магілёў.
- Іваноў Я.Я. (2014), *Беларускія прыказкі з біблейных крыніц (матэрыялы да руска-беларуска-англійскага слоўніка біблеізмаў)*, “Аврааміевскіе чтєния”, Смолєнск, с. 11–24.
- Іваноў Я.Я. (2016а), *Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, мета-далогія, перспектывы даследавання)*, “Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии”, 3, с. 46–49.
- Іваноў Я.Я. (2016б), *Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А.А. Куляшова (1995–2015)*, “Итоги научных исследований ученых МГУ им. А.А. Кулешова 2015 г.”, Могилев, с. 91–93.
- Іваноў Я.Я. (2017а), *Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў*, “Філолагічны студіі”, 16, с. 114–121.
- Іваноў Я.Я. (2017б), *Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове*, Магілёў.
- Іваноў Я.Я., Іванова С.Ф. (1997), *Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраіназнаўчы дапаможнік*, Мінск.
- Іваноў Я.Я., Цеплякова А.Д. (2019), *Літаратурныя крыніцы фразеалагічных адзінак, запазычаных з нямецкай мовы ў беларускую мову (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў)*, “Немецкiй язык лiнгвoдiдактическое обеспечение и методика преподавания”, Могилев, с. 82–87.
- Лєпєшаў І.Я. (1986), *Крылатыя словы*, “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі”, Мінск, 3, с. 137.
- Лєпєшаў І.Я. (1992), *Крылатыя словы і фразеалагізмы*, “Роднае слова”, 9, с. 38–41.
- Ломакіна О.В., Мокиєнко В.М. (2019), *Крылатіка в современном культурном контексте*, “Вестник Российского университета дружбы народов”, Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика, 10, 2, с. 256–272.
- Міхнєвіч А.Я. (1994), *Крылатыя словы*, “Беларуская мова: энцыклапедыя”, Мінск, с. 273–274.
- Тєплякова А.Д. (2011а), *Иноязычные заимствования крылатых слов в белорусском и немецком языках*, “Язык, культура, общество”, Москва, с. 125–126.
- Тєплякова А.Д. (2011б), *Источники крылатых выражений в белорусском языке*, “Фразеология и языковая динамика”, Greifswald, Санкт-Петербург, с. 67–69.
- Цєплякова А.Д. (2007), *Структура, семантыка і функцыі запазычаных крылатых слоў у беларускай мове*, “Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах”, Гомель, с. 236–240.
- Цєплякова А.Д. (2009а), *Англамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжаньня)*, “Вєснiк Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўнiвєрсiтэта імя І.П. Шамякіна”, 2 (23), с. 162–166.
- Цєплякова А.Д. (2009б), *Нямецкамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжаньня)*, “Вєснiк Магілєўскага дзяржаўнага ўнiвєрсiтэта імя А.А. Куляшова”, 1 (32), с. 137–143.

Цеплякова А.Д. (2009в), *Франкамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад і крыніцы паходжання)*, “Веснік Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна”, серыя філалагічных навук, 2 (12), с. 109–116.

Цеплякова А.Д. (2015), *Іншамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове*, “Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в вузе”, Могилев, с. 74–77.

Цеплякова А.Д., Іванова, С.Ф. (2010а), *Лацінскія запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання)*, “Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна”, 1 (26), с. 88–93.

Цеплякова А.Д., Іванова С.Ф. (2010б), *Старажытнагрэчаскія запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове (колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання)*, “Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта”, серыя А, 7, с. 176–179.

Шулежкова С.Г. (2002), *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*, Москва.

Шулежкова С.Г. (2013), *От земли обетованной к небесам обетованным: очерки о судьбах библейских крылатых выражений*, Москва.

Янкоўскі Ф. (1960), *Крылатыя словы і афарызмы (з беларускіх літаратурных крыніц)*, Мінск.

Büchmann G. (1972), *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*, Berlin.

Ivanov E. (2016), *Aphorism as a Unit of Language and Speech*, “EUROPHRAS 2016: Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches”, Trier, S. 42.

Tepljakowa A. (2019), *Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belarussischen Schriftsprache*, “Філологічний часопис Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини”, 1, 13, с. 122–129.

Transkribierte Literatur

Büchmann G. (1972), *Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*, Berlin.

Cepljakova A.D. (2007), *Struktura, semantyka i funkcji zapazycanych krylatych slou u belaruskaj move*, “Slavjanskaja frazeologija v areal’nom, istoricheskom i etnokul’turnom aspektah”, Gomel’, ss. 236–240.

Cepljakova A.D. (2009a), *Anglamounyja zapazychanni krylatych slou u suchasnoj belaruskaj litaraturnaj move (kol’kasny sklad i krynicy pahodzhannja)*, “Vesnik Mazyrskaga dzjarzhaunaga pedagogichnaga universiteta imja I.P. Shamjakina”, 2 (23), ss. 162–166.

Cepljakova A.D. (2009b), *Njameckamounyja zapazychanni krylatych slou u suchasnoj belaruskaj litaraturnaj move (kol’kasny sklad i krynicy pahodzhannja)*, “Vesnik Magiljouskaga dzjarzhaunaga universiteta imja A.A. Kuljashova”, 1 (32), ss. 137–143.

Cepljakova A.D. (2009v), *Frankamounyja zapazychanni krylatych slou u suchasnoj belaruskaj litaraturnaj move (kol’kasny sklad i krynicy pahodzhannja)*, “Vesnik Bresckaga dzjarzhaunaga universiteta imja A. S. Pushkina”, seryja filalagichnyh navuk, 2 (12), ss. 109–116.

- Cepljakova A.D. (2015), *Inshamounyja zapazychanni krylatyh slou u suchasnoj belaruskaj move*, “Teoreticheskie i prakticheskie predposylki podgotovki polilingval’nyh specialistov v vuze”, Mogilev, ss. 74–77.
- Cepljakova A.D., Ivanova, S.F. (2010a), *Lacinskija zapazychanni krylatyh slou u suchasnoj belaruskaj litaraturnaj move (kol’kasny sklad, formy uzhyvannja i krynicy pahodzhannja)*, “Vesnik Mazyrskaga dzjarzhaunaga pedagogichnaga universiteta imja I.P. Shamjakina”, 1 (26), ss. 88–93.
- Cepljakova A.D., Ivanova S.F. (2010b), *Starazhytnagrechaskija zapazychanni krylatyh slou u suchasnoj belaruskaj litaraturnaj move (kol’kasny sklad, formy uzhyvannja i krynicy pahodzhannja)*, “Vesnik Polackaga dzjarzhaunaga universiteta”, seryja A, 7, ss. 176–179.
- Djadechko L.P. (2002), *Krylatyje slova kak ob’ekt lingvisticheskogo opisanija: istorija i sovremennost’*, Kiev.
- Djadechko L.P. (2006), “*Krylatyj slova zvuk*”, ili *Russkaja eptologija*, Kiev.
- Ivanov E.E. (2003), *O rekkurentnyh prototipah krylatyh fraz*, “*Slavjanskaja frazeologija v areal’nom, istoricheskom i etnokul’turnom aspektah*”, Gomel’, ss. 74–78.
- Ivanov E.E. (2007), *Osnovnyje ponjatija kachestva lingvisticheskogo obrazovanija*, “*Vostochnoslavjanskije jazyki v evropejskom jazykovom kontekste*”, Mogilev, ss. 8–12.
- Ivanov E.E. (2008), *Kachestvo lingvisticheskogo obrazovanija v Respublike Belarus’ (v aspekte mezhkul’turnoj kommunikacii)*, “*Problemy kachestva obrazovanija v Belorussii i Rossii v kontekste integracionnyh processov*”, Moskva, 1, ss. 161–170.
- Ivanov E. E. (2012), *Obshchnost’ zadach prepodavanija russkogo i inostrannyh jazykov belorusam (v aspekte mezhkul’turnoj kommunikacii)*, “*Vostochnoslavjanskije jazyki i literatury v evropejskom kontekste*”, Mogilev, ss. 3–7.
- Ivanov E.E. (2013a), *Belorusskaja paremiologija i aforistika v obshcheevropejskom kontekste (aktual’nyje problemy izuchenija)*, “*XV Mizhnarodny z’ezd slavistau = XV Mezhdunarodnyj s’ezd slavistov = XV International Congress of Slavists*”, Minsk, 1, ss. 322–333.
- Ivanov E.E. (2013b), *Belorusskaja paremiologija i aforistika v obshcheevropejskom kontekste (aktual’nyje problemy izuchenija)*, “*Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie*”, Greifswald, ss. 111–116.
- Ivanov E. (2016), *Aphorism as a Unit of Language and Speech*, “*EUROPHRAS 2016: Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches*”, Trier, S. 42.
- Ivanov E.E. (2018), *Problema ob’joma i differenciacii klassa vysshih (aforisticheskikh) edinic jazyka (na materiale russkogo i belorusskogo jazykov)*, “*Vostochnoslavjanskije jazyki i literatury v evropejskom kontekste – V*”, Mogilev, ss. 28–32.
- Ivanov E.E. (2000), *Jazykovaja priroda krylatyh slov*, “*Problemy belaruskaga litaraturaznaustva*”, Minsk, ss. 303–312.
- Ivanov E.E., Ivanova S.F. (2012), *Vostochnoslavjanskaja idiomatika v evropejskom jazykovom kontekste*, “*Itogi nauchnyh issledovanij uchenykh MGU im. A. A. Kuleshova*”, Mogilev, ss. 208–212.
- Ivanou Ya.Ya. (2005), *Krylatyja slovy*, “*Belaruskij fal’klor*”: encyklopedyja”, Minsk, 1, ss. 729–730.
- Ivanou Ya.Ya. (2011), *Krylatyja afaryzmy u belaruskaj move: z inshamounykh litaraturnykh i fal’klornykh krynic VIII st. da n. e. – XX st.: tлумachal’ny slounik*, Magiljou.

- Ivanou Ya. Ya. (2014), *Belaruskija prykazki z biblijnyh krynic (materyjaly da ruska-belaruskaj anglijskaga slounika bibleizmau)*, “Avraamievskie chtenija”, Smolensk, ss. 11–24.
- Ivanou Ya. Ya. (2016a), *Universal'nae i nacyjanal'nae u frazealogichnaj i paremijalogichnaj padsistemah belaruskaj movy u eurapejskim mounym kanteksce (aktualnasc', metadalogija, perspektyvy dasledavannja)*, “Slavjanskaja frazeologija v sinchronii i diahronii”, 3, ss. 46–49.
- Ivanou Ya. Ya. (2016b), *Frazealogija, paremijalogija, afarystyka belaruskaj movy i ih suvrazi z inshymi movami jak napramak dasledavannjau navukovaj shkoly pa belaruskamu i agul'namu movaznavstvu u MDU imja A.A. Kuljashova (1995–2015)*, “Itogi nauchnyh issledovanij uchenyh MGU im. A.A. Kuleshova 2015 g.”, Mogilev, ss. 91–93.
- Ivanou Ya. Ya. (2017a), *Afarystychnae vykazvanne jak mounaja madel' krylatyh slou*, “Filologichni studii”, 16, ss. 114–121.
- Ivanou Ya. Ya. (2017b), *Afarystychnja adzinki u belaruskaj move*, Magiljou.
- Ivanou Ya. Ya., Cepljakova A.D. (2019), *Litaraturnyja krynicy frazealogichnyh adzinak, zapazychanyh z njameckaj movy u belaruskuyu movu (pa-za mezhami etymalogichnaga slounika frazealogizmau)*, “Nemeckij jazyk lingvodidakticheskoe obespechenie i metodika prepodavanija”, Mogilev, ss. 82–87.
- Ivanou, Ya. Ya., Ivanova, S.F. (1997), *Slounik belaruskich prykazak, prymavak i krylatyh vyrazau: lingvakrainaznauchy dapamozhnik*, Minsk.
- Lepeshau I. Ya. (1986), *Krylatyja slovy*, “Encykłapedyja litaratury i mastactva Belarusi”, Minsk, 3, S. 137.
- Lepeshau I. Ya. (1992), *Krylatyja slovy i frazealogizmy*, “Rodnae slova”, 9, ss. 38–41.
- Lomakina O.V., Mokienko V.M. (2019), *Krylatika v sovremennom kul'turnom kontekste*, “Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov”, Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika, 10, 2, ss. 256–272.
- Mihnevich A. Ya. (1994), *Krylatyja slovy*, “Belaruskaja mova: encykłapedyja”, Minsk, ss. 273–274.
- Shulezhkova S.G. (2002), *Krylatyje vyrazhenija ruskogo jazyka, ih istochniki i razvitie*, Moskva.
- Shulezhkova S.G. (2013), *Ot zemli obetovannoj k nebesam obetovannym: ocherki o sud'bah biblejskich krylatyh vyrazhenij*, Moskva.
- Tepljakova A.D. (2011a), *Inojazychnyje zaimstvovanija krylatyh slov v belorusskom i nemeckom jazykah*, “Jazyk, kul'tura, obshchestvo”, Moskva, ss. 125–126.
- Tepljakova A.D. (2011b), *Istochniki krylatyh vyrazhenij v belorusskom jazyke*, “Frazeologija i jazykovaja dinamika”, Greifswald, Sankt-Peterburg, ss. 67–69.
- Tepljakova A. (2019), *Die deutschen Entlehnungen geflügelter Worte in der modernen belareussischen Schriftsprache*, “Filologichnij chasopis Uman'skogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Pavla Tichini”, 1, 13, ss. 122–129.
- Venidziktav S.V. (2003), *Inshamounyja krylatyja vyrazy u suchasnej belaruskaj move*, “Studia sławistyczne”, 4, ss. 121–130.
- Venidziktav S.V., Ivanou Ya. Ya. (2002), *Ruskamounyja zapazychanni krylatyh slou u suchasnej belaruskaj move*, “Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich”, Białystok, VIII, ss. 210–217.

Venidzickau S.V., Danilenka I.L., Ivanova S.F., Ivanou Ya.Ya. (2004), *Krylatyja vyrazy u belaruskaj move. Chastka 1. Z inshamounyh (eurapejskih i amerykanskih) krynic XII–XX stst.: tlumachal'ny slounik*, Magiljou.

Venidzickau S.V., Danilenka I.L., Ivanova S.F., Ivanou Ya.Ya., Cheh V.V. (2006), *Krylatyja vyrazy u belaruskaj move. Chastka 2. Z ruskamounyh litaraturnyh i fal'klornyh krynic XII–XX stst. : tlumachal'ny slounik*, Magiljou.

Yankouski F. (1960), *Krylatyja slovy i afaryzmy (z belaruskich litaraturnyh krynic)*, Minsk.

Abstract

About the structure of the dictionary of winged words in the modern literary German language (for Belarusians studying German as a foreign language)

The article is devoted to the structural description of the dictionary of the winged words used in modern literary German language. It is suitable for Belarusians studying German as a foreign language. It shows texts as a source of winged words in the German language; principles of dictionary building, its scope, as well as examples of lexicographic descriptions of winged words as dated as the actual German sources themselves. Each and every German winged word in the dictionary has an equivalent in the Belarusian language. Therefore, the dictionary can be useful for Germans studying Belarusian as well.

Keywords: literary German language, literary Belarusian language, winged words, textual sources, dictionary.

Streszczenie

O strukturze słownika skrzydlatych słów współczesnego języka niemieckiego (dla Białorusinów uczących się języka niemieckiego jako obcego)

Artykuł poświęcony jest opisowi struktury słownika skrzydlatych słów powszechnie używanych we współczesnym języku niemieckim. Słownik adresowany jest do Białorusinów, którzy studiują język niemiecki jako obcy. Rozpatrywane są źródła tekstowe skrzydlatych słów w języku niemieckim, zasady konstruowania słownika, jego objętość, budowa hasła słownikowego oraz przytaczane są przykłady opisu leksykograficznego skrzydlatych wyrażań o rodowodzie niemieckim. Każde niemieckie skrzydlate wyrażenie posiada odpowiednik białoruski, dlatego słownik może być przydatny również jako słownik przekładowy dla Niemców uczących się języka białoruskiego.

Słowa kluczowe: współczesny język niemiecki, współczesny język białoruski, skrzydlate słowa, źródła tekstowe, słownik

Аннотация

О структуре словаря крылатых слов современного немецкого языка (для белорусов, изучающих немецкий язык как иностранный)

Статья посвящена описанию структуры словаря употребительных крылатых выражений в современном немецком литературном языке. Словарь предназначен для белорусов, которые изучают немецкий язык как иностранный. Рассматриваются текстовые источники крылатых слов в немецком языке, принципы построения словаря, его объем, структура словарной статьи, а также приводятся примеры лексикографического описания крылатых выражений, восходящих к собственно немецким источникам. К каждому немецкому крылатому выражению в словаре приводится соответствие в белорусском языке. Поэтому словарь может быть полезен в качестве переводного также и немцам, изучающим белорусский язык.

Ключевые слова: современный немецкий язык, современный белорусский язык, крылатые слова, текстовые источники, словарь

Irina Zimonyi-Kalinyina
Budapest, Hungary

 <https://orcid.org/0000-0003-2406-6381>

e-mail: irina_zimonyi@hotmail.com

Thematic category of meal, cuisine, and hospitality in the Hungarian proverbial lore

Abstract

This study is aimed on the thematic selection of the Hungarian proverbs dealing with gastronomy and hospitality both in direct and figurative way. As a source for this compilation we used recent and earlier editions of the proverbs' dictionaries. We searched for proverbs using keywords, and not only. A substantial number of proverbs was identified as belonging to this thematic group. Through the comparative and descriptive approach, we divided all the selected proverbial material into subgroups. A special semantic filter was applied to distinguish the proverbs containing so-called Hungarikum realia. The selection of Hungarian proverbs for this thematic groups was also used in order to contribute to the theory of the common Central-European linguistic area.

Keywords: Cuisine, gastronomy, hospitality, Hungarian, Hungarikum, proverbs

Introduction

In this study we introduce a selection of Hungarian proverbs regarding alimentation, gastronomy, and hospitality. The significant number (over 80) of proverbs detected proves this matter vital and deserving of closer examination. The basic resource of our study was the Big Dictionary of Hungarian proverbs which contains 2000 items.

In course of this research:

- a. an overview of this thematic cluster of proverbs in the known classification systems has been made;
- b. using the method of continuous sampling we filtered out proverbs belonging to the thematic category;

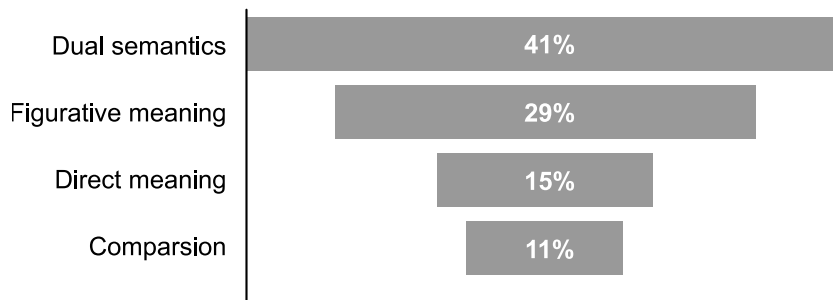
- c. having examined the semantics of the selected proverbs we divided them into four subgroups;
- d. a special semantic selection of so-called Hungarikum proverbs has been made;
- e. Czech, Slovak and Slovenian parallels to the given thematic group of Hungarian proverbs were identified in order to consider the theory of the common Central-European linguistic area on the paremiological level.

a. Among the components of the proverbs there are many terms meaning food and alimentation. The most known systematizations usually do not position these proverbs in the same category but use other criteria for their categorization. In the Matti Kuusi International Type System and the Database of Proverbs, subjects like hunger, food, drinking are mainly represented in the category D as DYNAMICS OF NEEDS: D3a distress, need and hunger activate; lead to ideas, innovations or crimes; D3b love and hunger mobilize; beauty and source of food attract; D3e hunger or shortage lowers one's standards, makes one passive; D3f hunger depresses, sleeplessness lowers capacity of work; the one who is full & well-rested is carefree; D3h insatiable greed leads to disappointment; D3i moderation is best > overeating is bad for your health; D3j regulating one's food consumption with the future in mind; FOOD, EATING: D4a the importance of food for human beings and animals; D4b appetite and hunger; D4c foodstuffs and dishes; D4d eating habits and norms; SPIRITS AND BEING DRUNK / DEPENDENCES, DRINKING HABITS: D5a appreciation of alcohol, drinking habits or norms; D5b craving for drink or cigarettes; D5c drunkenness : madness; D5d intoxication and state of mind; D5e financial and social costs of drinking. Hospitality is included in category H SOCIAL INTERACTION: H5 ME/US /OWN ADVANTAGE: OTHERS /HOSPITALITY TOWARDS GUESTS: H5e hospitality and its limits; H5f uninvited guests and unsolicited aid, etc. But inserting in browser such keywords as "milk" or "wine" will result other categories, too.

In the Thematic Index of Russian Proverbs in the Russian-Slavonic Dictionary of Proverbs by M. Kotova (2000) we detect the following categories: II. PERSON (HUMAN) 3) Drunk-sober; V. PROPERTY. OWNER. GUEST. WEALTH 2) Host-guest 3) Food, treat; VIII. THE RELATIONSHIP BETWEEN PEOPLE 6) Fed-hungry. In this classification we can see again a spread of our target group of proverbs between different categories.

b. In course of the selection we took into consideration not the single components, but the semantical meaning of the given proverb. The well-known and widespread *One rotten apple will spoil the whole barrel* or *Big fish eat small fish* have nothing to do with the consumption of fruit or fish. There are also numerous Hungarian examples like *Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra* /lit. If you have butter on your head, don't go in the sun/; *Kutyából nem lesz szalonna* /lit. You can't make lard out of a dog/; *Kecskére nem bízzák a káposztát* /lit. Don't leave the cabbage to the goat/. We don't consider such proverbs as belonging to the thematic group and examine only those which express the phenomena of alimentation and hospitality, holding either direct or indirect meaning.

c. The thematic category in this study is divided in four semantic subgroups: direct meaning (wisdom, experience, instruction), dual semantics (strong direct meaning + figurative meaning), comparison, figurative meaning expressed by thematic imagery. The statistical breakdown of the subgroups is as follows:

We can see that in most of the proverbs a kind of figurative meaning is applied, and the thematic imagery is used as a communication tool of a broader message.

Below we will introduce the whole compilation starting from direct meaning and gradually proceeding to more abstract semantics.

Direct meaning (wisdom, experience, instruction)

In this subgroup we included the proverbs conveying direct advises, long-time observations, sapience of ancestors. According to our statistics they represent 15% of the total quantity within the thematic group.

A retek reggel méreg, délben éték, este orvosság	lit. Radish in the morning is a poison, at noon – a food, in the evening – a medicament
Ahol ketten jóllaknak, a harmadik sem marad éhes	lit. Where two persons saturate, the third one will not stay hungry, too
Átkozott a hal a harmadik vízben	lit. Cursed is the fish in the third water
Bor be, ész ki	lit. Wine in, sense out
Bor nélkül szegény a vendégség	lit. Hospitality is poor without wine
Jobb, ami a tálban marad, mint ami a hasba szalad	lit. Better is what remains on platter, than what falls into belly
Jó a sör, de (mégis) bor (annak) az anyja	lit. Beer is good, but still the wine is its mother
Jó bor, (pénz,) szép asszony embert kíván őrzésre (rég)	lit. To guard a good wine, (money), a beautiful woman a real man is needed (old)
Megmutatja a bor, kiben mi lakik	lit. The wine will show, what resides in whom
Nincs a bornak titka	lit. Wine has no secrets
Sok étel betegség	lit. Much food means illness
Üres has nem jó (rossz) tanácsadó	lit. An empty belly is not good (bad) adviser
Üres hasnak nem elég a szép szó	lit. Fair words are not enough to an empty belly

Three of the proverbs deal with hunger, another two alerts for moderation in food consumption, one gives conduct for consuming radish, and seven are dedicated to wine,

its qualities and its influence on people. To better understand the proverb *Átkozott a hal a harmadik vízben* /lit. Cursed is the fish in the third water/ we must answer the question: which is the third water for the fish? The first one is the fish is swimming in, in the second water it is cooked, and the third should be the water drunk while eating fish – but that is cursed! So, the proverb strongly advises to accompany fish dishes with wine.

Semantic duality: strong direct meaning + figurative meaning

Proverbs included in this subgroup at first sight describe the thematic realities of this groups, but simultaneously include a universal teaching.

A jó bornak is kell (a) cégér	lit. Even a good wine needs signboard/bush
A jó bornak nem kell cégér	lit. Good wine needs no signboard/bush
A keserű babot is édessé teszi az éhség	lit. The hunger makes bitter bean sweet
A jó gyomor mindent megemészt	lit. A good stomach digests everything
A legjobb bornak is van söprűje (régí)	Even the best wine has sediment (old)
A kolbász is elfogy, akármilyen hosszú	lit. The sausage will run out, being of any length
Ahol a bor az úr, ott az ész koldulni jár	lit. Where the wine is the lord, the mind is a beggar
Aki kicsit főz, hamar megeszi	lit. He who cooks few, eats it quickly
Aki leszedte a tejfelt, igya meg a savóját is	lit. Who removed the cream, must drink the whey, too
Akinek a kása megégeti a száját, az aludttej is megfújja	lit. He whose mouth was once burned by hot mush, blows even at sour milk
Annak, aki éhes, a kenyérhéj is édes	lit. The bread crust is sweet for who is hungry
Az éhes ember nem válogat	lit. The hungry person is not choosy
Az új fazék megtartja első szagát	lit. A new pot retains its first scent/ (The cask savours of the first fill)
Azzal főzünk, amink van	lit. We are cooking [using] what we have
Bolond, aki sört iszik, mikor bort ihat	lit. Stupid is who drinks beer when he can drink wine
Bor, pecsenye [bor és kenyér] nélkül a szerelem meghűl	lit. Love cools down without wine, roast (wine and bread)
Bor s kenyér nélkül fázik a bujaság (régí)	lit. Passion is freezing without wine and bread (old)
Bort sajt után (régí) <sajt után nem szabad bort inni, mert ilyenkor a rossz bor is ízlik>	lit. Wine after cheese (old) <after cheese even a bad wine seems tasty>
Csak legjobb a tejnek a föle	lit. The cream is the best on milk
Eszi, nem eszi, nem kap mást	lit. He may eat it or not (eat), he won't get anything else

Evés közben jön meg az étvágy	lit. Appetite comes while eating
Ha leszedted a fölét, edd meg az alját is	lit. If you took off the cream, eat the bottom part, too
Ha kalács nincs, jó a kenyér is	lit. If there is no brioche, bread is okay
Késő a kolbászt akkor kímélni, amikor már elfogyott	lit. It is late to spare the sausage when it is already run out
Kész ebéd, kész vacsora nem vereti meg az asszonyt	lit. Ready lunch, ready dinner doesn't make the wife beaten
Ki mit főzött, egye meg	lit. What you have cooked, you should eat as well
Kicsi a bors, de erős	lit. Pepper is small but strong
Könnnyű tele hassal a böjtöt dicsérni	lit. It is easy to praise the fast when belly is full
Lencse, borsó, kása diák táplálása (mind Isten áldása)	lit. Lentils, green peas, mush are the student's meal (are all God's blessing)
Más szájával nem lehet jóllakni	lit. It is impossible to satisfy hunger by other's mouth
Meglátszik, melyik tejből lesz túró	lit. It is obvious, which milk will result curd
Minden ember az ő maga fazeka mellé szít	lit. Every man kindles the fire below his own pot
Nincs olyan szakács, hogy mindenkinek szája ízére főzzön	lit. No cook is able to cook for everybody's taste
Olcsó húsnak híg a leve	lit. Cheap meat yields dilute soup
Szegény ember vízzel főz	lit. Poor man cooks with water

This subgroup is opened by paremiological antonyms, which differ by positive/negative form of verb: *A jó bornak is kell cégér* /lit. Even a good wine needs signboard/ – *A jó bornak nem kell cégér* /lit. Good wine needs no signboard/. The two well-known proverbs are more used as a qualification of personal performance rather than for quality wine promotion.

The stylistically coloured (rude) popular proverb *Eszi, nem eszi, nem kap mást* /lit. He may eat it or not (eat), he won't get anything else/ not only clearly, but in a sharp tone restricts the offer to one single possibility.

Kicsi a bors, de erős /lit. Pepper is small but strong/ – this proverb operates with the dual meaning of the word “erős” in the Hungarian language: “strong” and “hot, spicy”. This provides the semantic duality of the proverb: the physical dimension does not always coincide with capabilities and abilities.

Olcsó húsnak híg a leve /lit. Cheap meat yields dilute soup/; *Szegény ember vízzel főz* /lit. Poor man cooks with water/ – these two proverbs point on the limited available resources, which result poor outcome (“dilute soup”), but sometimes we are forced to satisfy ourselves with what we have at our disposal (“cook with water” – instead of broth).

Comparison

The proverbs in this subgroup use the easily understandable imagery of cooking and nutrition as argumentation or explanation.

Akinek nem forró, ne fújja a kását	lit. Who does not feel hot, don't blow the mush
Az éhség nagy úr	lit. Hunger is a big lord
Az élet nem habos torta	lit. Life is not a cake with whipped cream
Harmadnapra mind a hal, mind a vendég bűdös	lit. On the third day both the fish and the guest are stinky
Kása nem étel, tót nem ember	lit. Mush (porridge) is not food, Slovak is not a human
Legjobb fűszer (szakács) az éhség	lit. Hunger is the best spice (cook)
Régi bor jó bor, öreg ész finom ész	lit. Old wine – good wine, old mind – fine mind
Több az emberség a káposztás húsnál	lit. The humanity is bigger than the meat with cabbage
Többen halnak borban, mint a tengerben (rég)	lit. More (people) die in wine, than in the sea (old)

In the proverbs of this subgroup hunger is compared to a big governor (*Az éhség nagy úr* /lit. Hunger is a big lord/), to the best spice or an able cook (*Legjobb fűszer (szakács) az éhség* /lit. Hunger is the best spice (cook)/).

The modern and a very popular proverb *Az élet nem habos torta* /lit. Life is not a cake with whipped cream/ has an interesting origin. It derives from the Hungarian satire film *A tanú* (The Witness) made in 1969 (Director Péter Bacsó). The film was created in a tense political climate; although it was financed and allowed to be made by the communist authorities, it was subsequently banned from release, because it introduced in satiric form the realities of the communist regime. The quoted saying – which later became a proverb – comes from one of the main characters of the film, a big state security boss.

Harmadnapra mind a hal, mind a vendég bűdös /lit. On the third day both the fish and the guest are stinky/. This proverb is a well-known one. In the dictionary *European Proverbs in 55 languages* (Paczolay, 2002) this proverb occupies the 58th place within 106 most popular proverbs in 55 languages. (Fish and guests smell in three days.)

Figurative meaning expressed by thematic imagery

The definition “most proverbs are short statements of general validity in a particular field, often in poetic form” (Paczolay, 2002) is especially valid for the proverbs holding a kind of hidden message. The proverbs selected for this subgroup use the thematic imagery as an expressive toolkit and show the high fly of creativity. The message and teaching of these proverbs fall far from their literary meaning.

A tiltott alma jobb ízű	lit. Forbidden apple tastes better
Addig a barátság, míg zsíros a konyha	lit. Friendship lasts until the cuisine is fatty (rich)
Aki a keserűt nem kóstolta, nem tudja, mi az édes	lit. Who did not taste the bitter doesn't know what is sweet
Aki a kondérnál ül, azé a kövérje	lit. He who sits next to cauldron, gets greasy
A puding próbája az evés	lit. The proof of the pudding is in the eating
Az ember a fogával ás magának vermet	lit. Man digs pit for himself with his teeth
Borban az igazság	lit. In wine is truth / In vino veritas
Elég egy sütésből egy lepény	lit. One flatbread is enough from one baking
Fejétől bűzlik a hal	lit. The fish rots from the head down
Felmelegítve csak a töltöttkáposzta jó	lit. Only the stuffed cabbage is good if warmed up
Jobb a száraz kenyér békességgel, mint a hizlalt borjú perlekedéssel	lit. Dry bread in peace is better than fattened veal in conflict
Jóllakott méhnek nem kell a virág	lit. A saturated bee does not want flower
Keserű a más kenyere	lit. Others' bread is bitter
Későn jött vendégnek csont a vacsorája	lit. Late guest's dinner is a bone
Lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér	lit. There will be grapes, will be soft bread
Nem csak kenyérral él az ember	lit. Man shall not live by bread alone
Nem erőszak a disznótor	lit. Nobody is forced to attend the dinner given after Pig slaughtering
Nem eszik olyan forrón a kását (mint ahogy főzik)	lit. Mush/Soup is not eaten as hot as it is cooked.
Nem azé a kalács, aki süti, hanem aki megeszi	lit. Brioche is not owned by who bakes it, but by who eats it
Nem mind szakács, aki kalánt a kezébe veszi	lit. Not everyone who takes a spoon in hand is a cook
Nincs az az oldalszalonna, amelyik meg ne szűnne	lit. There is no streaky bacon, which does not finish one day
Savanyú a szőlő	lit. Grapes are sour
Senkinek sem repül sült galamb a szájába	lit. A roast pigeon will not fly into one's mouth
Sok darab kenyeret kell megenni, míg az ember megismeri egymást	lit. People must be consuming many bread slices before they cognize each other
Sok szakács elsózta a levest	lit. Many cooks oversalt the soup
Széppel nem lehet káposztát főzni	lit. Beauty is not enough to cook cabbage
Szépséggel nem lehet jóllakni	lit. Beauty is not enough to saturate
Több nap, mint kolbász	lit. There are more days than sausages

There are more proverbs in this category deriving from either Latin or biblical sources *A tiltott alma jobb ízű* /lit. Forbidden apple tastes better/; *Borban az igazság* /lit. In wine is truth – In vino veritas/; *Fejétől bűzlik a hal* /lit. The fish rots from the head down/; *Nem csak kenyérral él az ember* /lit. Man shall not live by bread alone/; *Savanyú a szőlő* /lit. Grapes are sour/ and/or largely spread like *Évés közben jön meg az étvágy* /lit. Appetite comes while eating/ – 99th position in the European proverbs dictionary (Paczolay, 2002).

The adjectives indicating taste are applied to define life situations (*Aki a keserűt nem kóstolta, nem tudja, mi az édes* /lit. Who didn't taste the bitter doesn't know what is sweet/; *Keserű a más kenyere* /lit. Others' bread is bitter/; *Savanyú a szőlő* /lit. Grapes are sour/). Thematic proverbs are also applied as evaluation of certain activities (*A pudding próbája az évés* /lit. The proof of the pudding is in the eating/; *Sok szakács elsózta a levest* /lit. Many cooks oversalt the soup/) or just the passivity (*Senkinek sem repül sült galamb a szájába* /lit. A roast pigeon will not fly into one's mouth/).

d. Hungarikum items

There are some specific proverbs in this subgroup, which depict the Hungarian life-style and habits. To determine such proverbs, we borrowed from Hungarian legislation the term Hungarikum which is widely applied in official communication. Hungarikum is a collectible term, indicating a value worthy of distinction and highlighting within a unified system of qualification, classification, and registry and which represents the high performance of Hungarian people thanks to its typically Hungarian attribute, uniqueness, specialty and quality.

Felmelegítve csak a töltöttkáposzta jó /lit. Only the stuffed cabbage is good if warmed up/. The stuffed cabbage is a characteristic dish in the Hungarian gastronomy. Generally, many dishes made with cabbage are tastier on the day after they have been prepared. In this proverb this culinary observation is transmitted into area of human relationships. As soon as the love cools the “warming it up” can bring a disillusion.

Lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér /lit. There will be grapes, will be soft bread/. We find this proverb included in the XIX century *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* dictionary (Hungarian proverbs and proverb-like sayings) (Margalits, 1897). A few years later we meet the same proverb in the famous operetta *Csárdáskirálynő* (The Csárdás Princess) by the Hungarian composer Imre Kálmán with libretto written by Leo Stein and Bela Jenbach. It premiered in Vienna on 17 November 1915. And the proverb appears as a text for one the most popular arias in this operetta.

Nem erőszak a disznótor /lit. Nobody is forced to attend the dinner given after pig slaughtering/. Pig slaughter is an activity performed to obtain pig meat (pork). It regularly happens as part of traditional and intensive pig farming. Among the Hungarian folk customs and community events this one used to move – and moves also today – the most people. It takes place in the autumn and early winter between November and February. In most places, those involved in the work drink a blessing – usually palinka – before the pig is slaughtered. The actual work begins early in the morning with stabbing the pig. The processing of the meat is followed by dinner when freshly roasted pork sausage (kolbász) and black pudding are served. Such an occasion is considered not only a good possibility to be hosted at an exceptional dinner, but also an attractive community event.

Több nap, mint kolbász /lit. There are more days than sausages/. In this proverb the sausage – a characteristic part of the traditional Hungarian cuisine (which is mainly intended as a homemade smoked, long-stored sausage) – personifies wealth and material goods. The message recommends preserving resources for a longer period and not to waste them.

e. The theory of the common Central-European linguistic area

The concept of areal typology was formulated for the first time by N.S.Trubetzkoy in his studies devoted to the contacts amongst genetically distinguished families of languages. In 1923 he formulated the definition of “language union” incorporating both genetically related and genetically unrelated languages. Later, during the course of the twentieth century, the idea of the Central European language area was further elaborated and supported in works of E. Lewy and V. Skalička. V. Skalička introduced a so-called Danube language union. This union includes Central European and partly Balkan languages: Hungarian, Czech, Slovak and partly German and Serbo-Croatian languages, although being independent in terms of their historical development.

The Czech linguist H. Kurzová broadened the Central European language area and included in it Czech, German, Hungarian and Slovak as central, Polish and Slovenian as marginal languages (Kurzova, 1996). H. Kurzová and S.M. Newerkla do not consider the language area as a territory limited by borderline, the language area is open.

After S.M. Newerkla and H. Kurzová, the Russian scholar O. Raina, in her 2008 Doctoral thesis on the paremiology of the Goral dialect of Polish, claimed the Goral dialect to the German, Hungarian, Czech, Slovak and Slovenian languages belonged to the Central European language area. This was the first attempt to perform a paremiological study within the framework of the theory of the Central European language area. In this study we support this approach and contribute to it.

Recently the Hungarian researcher T. Tölgyesi also dedicated multiple studies to the idea of the common Central-European linguistic area. Tölgyesi surveys the linguistic similarities, common roots and transitions within German speaking, Czech, Slovak, and Hungarian territories. He concluded, that one of the richest groups of the so called Austrianisms – loans from the Austrian German language – are the gastronomy related words. Our intention is to expand this theory to the paremiological level and to have a look what the situation is regarding the proverbs of our actual thematic group.

Altogether we identified 13 proverbs common for this area. After having filtered all these proverbs in the Matti Kuusi International type system most of them proved to be common either globally, or for certain regions. Only three proverbs in the given thematic group were not found in the Kuusi type system. (The literal English translation is made on the text of Hungarian proverb).

English	Hungarian	German	Czech	Slovak	Slovenian
Mush/Soup is not eaten as hot as it is cooked	Nem eszik olyan forrón a kását (mint ahogy főzik)	Nichts wird so heiß gegessen wie es gekocht wird	Nic se nejí tak horké, jak se to uvaří	Polievka sa neje taká horúca, ako sa navarí	Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha

English	Hungarian	German	Czech	Slovak	Slovenian
Cheap meat yields weak soup	Olcsó húsnak híg a leve	Was nichts kostet, ist nichts wert. Wer billig kauft, kauft teuer	Co nic nestojí, za nic nestojí. Laciné, dvakrát placené	Čo je lacné, nie je vzácné. Skúpy dva razy kúpi	Čo je lacné, nie je vzácné
Hunger is a big lord	Az éhség nagy úr			Hlad je najlepší pán	

Searching for the origin of the above proverbs, the earliest mention found is of the second proverb *Olcsó húsnak híg a leve* /lit. Cheap meat yields weak soup/. In the Big dictionary of Hungarian proverbs (Litovkina, 2010) it is illustrated by quotations from the XVIIIth century literature. In the proverbs' collections it is included at the end of XIXth century (Sirisaka, 1890; Margalits, 1897). However, the proverbial parallel for the first one on our list *Nem eszik olyan forrón a kását (mint ahogy főzik)* /lit. Mush/Soup is not eaten as hot as it is cooked – The devil is not so black as he is painted/ is already included in the 1890 dictionary.

We tested the above three proverbs on 14 Hungarian respondents of different ages and grown up in different regions of Hungary. 100% of them revealed to know the first proverb, 93% the second proverb and 50% the third one.

Conclusions

Our study is an attempt of the comparative study of one thematic group of Hungarian proverbs in the framework of the Central European language area in the sense of the ideas of H. Kurzova, S.M. Newerkla, O. Raina, T. Tölgyesi and others.

Using the approach of sociolinguistic paremiological experiment, we revealed the frequency of Hungarian proverbs analysed in our paper. Our data are the following: German, Czech, Slovak and Slovenian proverbial parallels to Hungarian paremias belong to the active funds and are used currently in these languages.

Our comparative survey has fixed one common segment (Food and hospitality) of the proverbial world picture of 5 languages (13 Hungarian, 8 German, 12 Czech, 12 Slovak and 8 Slovenian proverbs). Altogether we identified 13 proverbs common exactly for the Central European language area and revealed the core of 3 proverbs: *Nem eszik olyan forrón a kását (mint ahogy főzik)* (in all 5 languages), *Olcsó húsnak híg a leve* (in all 5 languages), *Az éhség nagy úr* (only in Hungarian and Slovak).

Our study can be expanded in the future by potential research of the proverbs of marginal languages of the Central European language area: Polish, Serbian and Ukrainian.

References

- Kotova M. Yu. (2000), *The Russian-Slavonic dictionary of Proverbs with English equivalents* (in Russian: *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями*), Saint-Petersburg.
- Kotova M., Raina O. (2020), *Phenomenon of antonymy at the paremiological level of language*, [in:] 13th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, ACTAS ICP19 Proceedings, Tavira.
- Kotova M., Zimonyi-Kalinyina I. (2020), *Hungarian proverbs with the components concerning food and hospitality*, [in:] 13th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, ACTAS ICP19 Proceedings Tavira.
- Kurzová H. (1996), *Mittleuropa als Sprachareal*. [in:] *Germanistica Pragensia*, 13, Praha.
- Kysel'ová N. (2002), *Areálové vzájomné vzťahy slovanských jazykov centrálnej zóny*, Banská Bystrica.
- Lewy E. (1942), *Der Bau der europäischen Sprachen*. [in:] *Proceedings of the Royal Irish Academy*, 48, Section C, No. 2), Dublin.
- Litovkina T.A. (2010), *Magyar közmondások nagyszótára (The big dictionary of Hungarian proverbs)*, Budapest.
- Margalits E. (1897), *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*, Budapest.
- Múcsková G. (ed.) (2012), *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra*, Bratislava.
- Newerkla S.M. (2000), *Language affinity in Central Europe – Some thoughts on the interrelations of German, Czech, Slovak and Magyar*, [in:] *Opera slavica: Slavistické rozhledy*, 1–16.
- Newerkla S.M. (2002), *Středoevropský jazykový areál a rakouská Monarchie*. [in:] *Setkání s češtinou: Sborník z konference Setkání s češtinou konané v Praze 6.–7. září 2001*, Praha.
- Newerkla S.M. (2007), *Kontaktareale in Mitteleuropa*. [in:] *Słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Wydział Filologii Wszechnicy Mazurskiej i Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu Gdańskiego w dniach 27–28 czerwca 2005*, Olecko.
- Newerkla S.M. (2007), *Postavenie češtiny pri sprostredkovaní germanizmov do slovenčiny (a poľštiny)*. [in:] *Slovenská reč*, 21–35.
- Paczolay G.Y. (2002), *European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese*, Hobart, Tasmania.
- Raina O. (2018), *Goral Dialect as a Part of the Central European Area (on the Material of Proverbs)*, [in:] *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 176. *Proceedings of the 2nd International Conference on Management, Education and Social Science*.
- Sirisaka A. (1890), *Magyar közmondások könyve*, Pécs, <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html> [access: 8.06.2019].
- Skalička V. (1935), *Zur mitteleuropäischen Phonologie*. [in:] *Časopis pro moderní filologii*, 21, <https://doi.org/10.2991/icmess-18.2018.1> [access: 10.09.2019].
- Tölgyesi T., https://www.academia.edu/37369287/Német_cseh_szlovák_magyar_nyelvi_kontaktusok_a_közép-európai_konyhaművészet_tükrében [access: 27.09.2019].

Tölgyesi T. (2012), *O areálové lingvistice a středoevropském jazykovém Areálu*, [in:] VARIA XX. Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov, Bratislava.

Trubetzkoy N.S. (1923), *Vavilonskaya bashnya i smesheniye yazykov*, [in:] Evrazijskij vremennik, 3, Berlin.

Zimonyi-Kalinyina I. (2019), *Hungarian Proverbial Parallels of the Russian-English Paremiological Core*, [in:] 12th Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, ACTAS ICP18 Proceedings, Tavira.

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Witness_\(1969_Hungarian_film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Witness_(1969_Hungarian_film)) [access: 16.09.2019].

<http://www.hungarikum.hu/en> [access: 20.04.2020].

https://en.wikipedia.org/wiki/Pig_slaughter [access: 23.04.2020].

<https://www.britannica.com/topic/disznotor> [access: 23.04.2020].

<https://www.mattikuusiproverbtypology.fi/> [access: 5.05.2020].

Streszczenie

Grupa tematyczna żywienie, kulinaria, gościnność w węgierskim zasobie paremiologicznym

Celem niniejszego artykułu jest dobór węgierskich przysłów grupy tematycznej gastronomii i gościnności zarówno w sensie dosłownym, jak i przenośnym. W charakterze źródła wykorzystano ostatnie i wcześniejsze wydania słowników paremii. Przysłowia wybierano zarówno według słów kluczowych, jak i innych ich komponentów. Znaleziono znaczną ilość przysłów odnoszących się do danej grupy tematycznej. Za pomocą analizy porównawczej i opisowej cały zebrany materiał został podzielony na cztery podgrupy. Specjalny filtr semantyczny był zastosowany do identyfikacji w przysłowiach składnika specyficznych węgierskich realiów, tak zwanych „hungarikumów”. Dobór węgierskich przysłów danej grupy tematycznej był także wykorzystany do rozpatrzenia teorii wspólnego Środkowoeuropejskiego Obszaru Językowego.

Słowa kluczowe: kuchnia, gastronomia, gościnność, węgierski, hungarikum, przysłowia

Аннотация

Тематическая категория питание, кулинария и гостеприимство в венгерском паремиологическом фонде

Целью этого исследования является отбор венгерских пословиц тематической группы гастрономии и гостеприимства как в прямом, так и в переносном смысле. В качестве источника исследования использовались последние и более ранние издания словарей пословиц. Пословицы отбирались как по ключевым словам, так и по иным их компонентам. Было найдено значительное количество пословиц, относящихся к данной тематической группе. Путём компаративного и дескриптивного анализа весь найденный материал был разделён на четыре подгруппы. Особый семантический фильтр был использован для опознания в пословицах компонента специфических венгерских реалий, так называемых «хунгарикумов». Подборка венгерских пословиц данной тематической группы была также использована для рассмотрения теории совместного Центрально-Европейской лингвистического ареала.

Ключевые слова: кулинария, гастрономия, гостеприимство, венгерский, хунгарикум, пословицы

JĘZYKOZNAWSTWO
KOGNITYWNE
COGNITIVE LINGUISTICS

Natalia Grushina <https://orcid.org/0000-0001-9598-5954>
University of Barcelona
e-mail: grush2002@gmail.com

Concept of time in language and text (contextual time markers)

Abstract

The aim of this paper is to study different time representations in language and text. Time is an abstract category firmly connected to human life, it can be considered to be the fourth dimension of reality, used to describe events in three-dimensional space. Time has been studied from different points of view and in different aspects. The perception of time can vary depending on the social and cultural environment. That is why it is so important to pay special attention to a variety of time representations when studying a foreign language. In this article I consider different time markers represented in language (English and Russian) and contextual time markers we can find in texts for reading comprehension activities at advanced levels when studying Russian as a foreign language. I compare language and contextual time markers using a cognitive approach to text units. As an example, I take time markers from the texts published in a popular Russian literary magazine *Novy mir* at the turn of the 21 century. *Novy mir* is a very famous in Russia for its liberal position and history within the dissident movement during Soviet epoch

Keywords: concept of time, time markers, text and discourse, cognitive linguistics

Time in language

Time has always been a subject of study in different fields including history, philosophy, religion or science. Thinkers have conceptualized and analysed time in different ways. Plato, Aristotle, Saint Augustine, Kant, Newton, Einstein, Spengler, Vernadsky, Bergson and other philosophers and scientists discussed the nature of time and its physical and psychological aspects. Time is one of the basic concepts related to our perception of reality. In this article, I discuss language as a means for structuring, representing, and

conceptualizing time. It is important to understand that ‘time’ refers to different ideas. The perception of time can vary depending on cultural environment and the language spoken. To study the idea of time in language I compare English and Russian definitions of time. “Time is the indefinite continued progress of existence and events that occur in an apparently irreversible succession from the past, through the present, into the future”. From this Wikipedia definition we can divide *time* into three: past, present and future. Webster dictionary gives us 14 meanings for *time*. The word *time* ‘can mean: duration, leisure, occasion, age, lifetime, season, tempo, rhythm and turn. It can be used as a noun, verb and adjective. Apart from these meanings there is a specific concept of tense in English – a grammatical category which is marked by verb inflection and expresses when an event or action happens in the flow of time. In Russian all meanings of the word *time* represented in the Great Explanatory Dictionary (Bolshoy Tolkovy slovar) are divided into four general definitions. *Time* is:

1. A philosophic category, for example: the infinity of space and time (бесконечность пространства и времени);
2. A period of time (connected to an activity), for example: spring time, free time (время весны, свободное время);
3. An epoch, a wider period (used both in singular and in plural), for example: wartime, at all times (военное время, на все времена);
4. A category of grammar (synonym of tense in this meaning), for example: determine the tense of the verb, form the past participle, literally: form the participle of past time (определить время глагола, образовать причастие прошедшего времени).

So, the concept of time represented in the language systems of English and Russian and described in dictionaries is quite similar but its representation is more detailed in English.

Language time markers

When I speak about language time markers I mean lexical time markers. Lexical time markers can be extracted from the definition of the word *time*. For example, from the Russian definition I extracted the following synonyms: sequence, duration, change, segment, interval, leisure, period, era (последовательность, продолжительность, изменение, отрезок, интервал, досуг, период, эпоха); and the following time markers: initially, once, at the same time, soon constantly, at the beginning, timely, temporarily (первоначально, однажды, в то же время, скоро постоянно, в начале, своевременно, временно). Then I can mention morphological time markers: tense and aspect (Mithun, 2019). Tense and aspect are verbal categories, where the most common reference point is the moment of speech. Events can be divided into the past for situations before the time of speech, present for those overlapping with the moment of speech, and future for those subsequent to the moment of speech. In some works, studying time and language among linguistic means of time refer to: reduplication (for example, he ran and ran and ran to express the process is extended over time); intonation (for example, vowel lengthening to indicate a long time duration); and even body movement, like quick movements to show

that something happens quickly (Allwood, 2003). Strictly speaking, linguistic time markers can be divided into lexical (nouns and adverbs of time), grammatical (verbs), phonetical (as intonation is a part of phonetics), syntactical (reduplication and other means of syntax) and extra-linguistic (body language). As can be seen from the above, only lexical and grammatical time markers are reflected in dictionaries and can be easily understood by students learning a foreign language (in the article we mean students learning Russian as a foreign language). Other time markers can be represented in context, otherwise understanding and interpretation can be blurred. To avoid these difficulties, I studied time markers in modern Russian literature and present the results below.

Time in context

In this section I compare linguistic versus contextual markers of time. In other words, I connect language as a structure and cognition. This approach is possible within cognitive linguistics. Being a part of the whole complex of cognitive sciences, cognitive linguistics studies processes and mechanisms of extraction, storage and transmission of knowledge through language. Cognitive linguistics tries to answer the question, how exactly does a person perceives reality, what are the objective and subjective factors are taking part in the formation of vision of the world by a particular ethnic group. Each text is read by a person with his/her own mentality, vision of reality and linguistic picture of the world. So, each text exists as a structure or a text itself and as a discourse, or a text with a several senses, meaning, associations, ideas, etc., connected to it in the process of (1) creating and (2) reading. Discourse analysis allows us to consider a text from the point of view of mental processes and in connection with extralinguistic factors. This approach makes it possible to identify new actual meanings, or meanings not recorded in dictionaries or grammar guides. Discourse knowledge varies in time and space: our understanding and interpretation of a text we read depends on our actual vision of life, social and cultural values of the society we belong and many other factors. It's important that both authors' and readers' cognitive fields should be the same or overlap to comprehend a text. If we speak about reading in a foreign language we need to be sure that both text (language as a structure) and discourse (language as a cognition) are comprehended. This can be a more complex task when reading an original text in a foreign language, because each word in text gets a new life; it creates a new aura or a new cognitive field where new connotations and, as a result, new meanings of words are attracted and start collaborating in a different manner. Of course, this is true for significant (for an author or a reader) concepts. Extensive text fragments and even whole areas of culture are concentrated around these key concepts, and concept of *time* is one of those. I studied the concept of *time* in modern Russian prose created in the end of 20th – beginning of 21st century and published in one of the most popular literary edition in Russia. *Novy Mir* is monthly literary magazine, famous for its dissident position, controversial articles, criticism of the government and a general liberal orientation. We can say that the discourse of *Novy Mir* is a reflection of the intellectual state of modern Russian society. I chose 'time' because this concept obtains

a specific significance between two centuries and a new millennium, it was especially important for Russia in the period of falling of the Iron Curtain and *perestroika*. Those and other important changes were reflected in the texts published in *Novy Mir*.

Contextual time markers

The structure of a concept is similar to an associative field of a word, where relative words and expressions are involved. In literary texts this attraction is stronger and wider because of a context where a word starts “living a new life”. A structure of a concept has a core part and periphery. In context, the word ‘time’, along with its lexical (vocabulary) meaning discussed above, obtains new connotations and additional meanings. It can be seen that apart from the linguistic meaning described above the word time acquires new meanings and connotations. Among them there are the following:

1. time as a picture (time is coloured with new colours / время расцвечено новыми красками)
2. time as a book / a text (historical text of time / исторический текст времени)
3. time as a space (time as a field / время как поле).

In the peripheral part of the concept of time there are the regular language time markers mentioned above. But the development of the discourse involves other parts of speech, semantic and syntactical constructions and an even bigger part of the text in time representation. We can see not only sequence of events but can construct historical time. In other words, we can understand a text not only as a structure but as a discourse. This is very important when one reads a text in a foreign language. Among the contextual time markers I found in the texts published in *Novy Mir* magazine at the turn of the century, the most frequent were the following (I give some examples from the magazine in Russian with our English translation):

1. Proper names: historical characters, politics, artists, actors, names of books, newspapers, magazines, films, etc.

Ведь в сапогах шел не любимый писатель Ольги Юрий Трифонов, которого она только что переплела, вырвав из “Нового мира” (Translation: After all, in his boots was not a favorite Olga’s author Yuri Trifonov, which she had just kept, tearing of the “New World”) (*Novy Mir*, 1998: 2, 17)

2. Toponyms, geographical points

Ванда – спец по лекарствам, отправляет их в Союз, извиняюсь, в Россию, но не через Ольгу. (Translation: Wanda is a specialist in medicines, she sends them to the Union, sorry, to Russia, but not through Olga). (*Novy Mir*, 1998: 2, 6)

3. Social status

И пока он (Кулибин) подгонял слова к выходу, парторг сказал:

– Тебе, конечно, проще. У тебя жена бэзнэсмэн. – Он так именно сказал, припадая на неправильную гласную (Translation: And while he (Kulibin) urged the words in order to exit, the communist party functionary said:

– Of course, it’s easier for you. You have a businessman wife. – He just said it like that, using the wrong word) (*Novy Mir*, 1998: 2, 47)

4. Realia (objects and material from everyday life)

Настраивал старенький приемник “Альпинист” на волну вещавшего до пяти утра рок-н-рольного радио, где музыка перемежалась веселым козлоглагольствованием каких-то случайных ведущих (Translation: I was tuning an old Alpinist radio receiver to a wave of rock and roll radio broadcasting until five in the morning, where the music was interspersed with the cheerful goat talk of some random hosts. (*Novy Mir*, 1999: 1, 23)

5. Precedent texts or phenomena (texts that are cognitively or emotionally significant, widely known by a linguacultural community; quotations or allusions to well-known texts):

Замерев на пороге...своей квартиры, я думала, что в моей стране квартира и отдельный бачок будут сильнее “материализма и эмпириокритицизма”, взятых вместе с автором (Translation: Standing on the threshold ... of my apartment, I thought that in my country an apartment and a separate water closet would be stronger than „materialism and empirio-criticism” taken together with the author) (*Novy Mir*, 1998: 2, 30)

Неверующий человек, Кулибин боялся умереть так, чтоб там ему было стыдно за бесцельно прожитые годы. Бодрая комсомольская цитата в его мозгу имела вот такой странноватый поворот. (Translation: A non-believer, Kulibin was afraid to die so that he would be ashamed of his aimless years there. The cheerful Komsomol quote had such a strange twist in his brain.) (*Novy Mir*, 1998: 2, 36)

Temporal anchoring in language and context

Temporal anchoring in language is connected to deixis (from lat. display, demonstration, or reference). Deixis is a sign, pointing to some aspect of its context of occurrence. In the case of the concept of time this sign is “now” of a speaker. All the language time markers I mentioned above are organised around the point of generating a text (“now” of a speaker). Even when one speaks of external ways of measuring time (referring to a clock or calendar) it is still connected to a speaker and his moment of speech. Each speaker divides the real time according his / her social and cultural traditions and preferences. For example, the sixth of January can be called the Christmas Eve in Russian orthodox church tradition, meanwhile in Catholicism or other Christian confessions this is not true. Speaking of language time markers it can be seen that all adverbs of time show a point before or after now. Verbal grammar is also organized around the “now” of a speaker, showing duration, beginning, continuation, punctuality or repeatability of a process or an action related to “now”.

In case of contextual time anchoring there are several deictic points, because inside the text there are examples of (1) external time, (2) event time (chronology of events connected to the content of the text) and (3) narrator’s time (perceptual, expressing the position of the speaker in relation to the events of the text). Time anchoring is not fixed by the moment of generating the text, it is mobile and can move according to the will of the narrator. Discourse time markers belonging to different timelines very often interact. Let us see some examples.

Тогда недавно умер Шукшин, ...все интеллигентные люди как бы сплотились в горе. (*Novy mir*, 1998: 2, 23) (Translation: Then Shukshin died recently, ... all intelligent people rallied in grief)

In the above example we can find a proper name which can be both an external time reference (Russian writer Vasily Shukshin died in 1974) and a chronological point within the narration (тогда недавно literally can be translated from Russian as *recently from that time*).

Кулибин...имел довольно противную привычку укладывать...прядь волос поперек колена головы. А-ля Лукашенко, что из Белоруссии. (*Novy mir*, 1998: 2, 35) (Translation: Kulibin ... had a rather nasty habit of styling ... a strand of his hair across the knee of his head. A la Lukashenko, who is from Belarus).

In the quote we can find a proper name functioning as a discourse time marker. It can refer both to the narrator's time and external time because Lukashenko became famous as president of the independent state of Belarus not earlier than 1994. Here we can see an interesting example when a narrator's deictic time point invades the event chronology, but does not coincide with it.

Conclusions

Time is an abstract category connected to human life. The perception of time can vary depending on the social or cultural environment. That is why it is so important to place different time markers in context. These "contextual" time markers can cause difficulties for students who study a foreign language. This article is directed at students who study Russian as a foreign language but the methods and results of the current research can be used more generally by those seeking to acquire a second language – in reading comprehension, translation and in the historical interpretation of a text.

References

Allwood J. (2003), *Language and Time*, [in:] Pajusalu R., Hennoste T. (eds.), *Tähendusepüüdjä. Catcher of the Meaning*. Publications of the Dept of General Linguistics 3, University of Tartu, Finland, https://www.academia.edu/25321367/Language_and_Time [access: 15.07.2020].

Bolshoy Tolkovy Slovar [Great Explanatory Dictionary], Kuznecov S.A. (ed.), Norint, St Petersburg (1998), (*Большой толковый словарь русского языка*, Гл. ред. С. А. Кузнецов: СПб.: Норинт, 1998), <http://gramota.ru/slovari/dic/?word=%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%8F&all=x> [access: 15.07.2020].

Mithun M. (2019), *Tense and Aspect in Morphology*, June 2019, online, DOI:10.1093/acrefore/9780199384655.013.548; [https://oxfordre.com/linguistics/oso/viewentry/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/\\$002facrefore-9780199384655-e-548;jsessionid=9D42B889941B543FFD672F82C017BD54](https://oxfordre.com/linguistics/oso/viewentry/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/$002facrefore-9780199384655-e-548;jsessionid=9D42B889941B543FFD672F82C017BD54) [access: 20.07.2020].

Novy mir, <http://www.nm1925.ru/> [access: 20.07.2020].

Time, [in:] Webster's Dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/time?src=search-dict-box> [access: 10.07.2020].

Time, [in:] Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Time#cite_note-Poidevin-7 [access: 10.07.2020].

Streszczenie

Koncept czasu w języku i w tekście (kontekstualne markery czasu)

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie rozmaitych prezentacji czasu w języku i w tekście. Czas – to abstrakcyjna kategoria, trwale związana z życiem człowieka, można go rozpatrywać jako czwarty wymiar rzeczywistości, wykorzystywany do opisu wydarzeń w przestrzeni trójwymiarowej. Czas badano z różnych punktów widzenia i w różnych aspektach. Percepcja czasu może się modyfikować w zależności środowiska społecznego i kulturowego. Właśnie dlatego tak ważne jest zwrócenie uwagi na różnorodne przedstawianie czasu podczas nauki języka obcego. W artykule badamy rozmaite markery czasowe, przedstawione w języku (angielskim i rosyjskim) oraz kontekstualne markery czasowe, które możemy znaleźć w ćwiczeniach z rozumienia przeczytanego tekstu na poziomie zaawansowanym podczas nauki języka rosyjskiego jako obcego. Porównujemy językowe i kontekstualne markery czasowe, wykorzystując kognitywne podejście do jednostek tekstowych. Jako przykład wykorzystujemy czasowe markery z tekstów opublikowanych popularnym rosyjskim czasopiśmie literackim *Novy mir* na przełomie 21 wieku. *Novy mir* jest bardzo znany w Rosji ze swej niezmiennej liberalnej pozycji oraz historii ruchu dysydenckiego w czasach radzieckich.

Słowa kluczowe: koncept czasu, markery czasowe, tekst I dyskurs, językoznawstwo kognitywne

Tatiana Bobrikova <https://orcid.org/0000-0002-5636-3615>
Perm State Humanitarian Pedagogical University, Perm (Russia)
e-mail: tatiana.bobrikowa@yandex.ru

Конструирование пространственных образов: от когнитивной лингвистики к когнитивной поэтике (на материале романа Милорада Павича «Drugo telo»)

Аннотация

Статья посвящена проблеме конструирования пространственных образов в романе Милорада Павича «Drugo telo». Выявлено, что механизм ментального конструирования пространственных образов основан на принципе дополнительности вербальных и невербальных языков, то есть на принципе мультимодального кодирования информации. За вербальным текстом стоят визуальные, аудиальные, тактильные и иные образы. Достоверность ментальных пространственных образов обеспечивается детальностью воспоминаний, на которые опирается читатель в ходе интерпретации текста. Реалистичность восприятия текста предуготована тем, что за словесными индексами в памяти читателя хранятся иконические невербальные картины.

Ключевые слова: пространственный образ, ментальные репрезентации, мультимодальное кодирование, Милорад Павич

Вводные замечания, материал и методология исследования

Пространство – одна из важнейших категорий восприятия мира. Изучая человеческое мышление и сознание, когнитивисты неизбежно опираются на это понятие, поскольку осмысление мира происходит в рамках пространственно-временного

континуума. Пространственные объекты актуализируются и семантизируются в языке. Так, пространственными метафорами описывается ориентация человека в физическом мире. Теория концептуальных метафор Дж. Лакоффа и М. Джонсона (Lakoff, Dzhonson, 2004: 35–45) объясняет, что понятие счастья связано с верхом («быть на вершине блаженства»), а понятие печали – с низом («упал духом»). Ориентационные метафоры априорно заложены в человеческом опыте. С одной стороны, они связаны с зеркальными структурами мозга, с другой – сами формируют ментальный образ физической реальности.

В итоге, пространство осмысливается человеком только посредством ментальных представлений об этом пространстве. В этом сходятся культуролого-социологическая, семиотическая и когнитивистская парадигмы. Пространственный поворот в интеллектуальной истории XX века (Bachmann-Medick, 2017) говорит о том, что мир дан человеку в репрезентациях – образах, возникающих как результат замещения объектов мира и их конфигураций в системах знаков. В сознании человека структурируются ментальные модели внешнего мира. В этом смысле пространство «производится» (Lefevr, 2015), а значит, мы имеем дело не с пространством как таковым, а с пространственными образами.

Цель этой работы заключается в анализе когнитивно-семиотических механизмов конструирования и восприятия пространственных образов. Эта проблема будет обсуждаться на примере романа Милорада Павича «*Drugo telo*». Мы исходим из того, что для когнитивиста нет принципиальной разницы между пространственными образами, возникающими в результате взаимодействия человека с реальностью (образ реального города и др.), и пространственными образами, созданными воображением писателя.

Несколько слов о романе М. Павича. «*Drugo telo*» (2006) – один из последних его текстов. Действие пятичастного романа начинается и заканчивается в Сербии, но в его хронологическую канву вплетаются события, происходящие далеко за её пределами. Безымянный писатель (автопортрет Павича) и его жена Лиза Свифт, археолог, живущие в наше время, ищут ответ на вопрос: может ли человек после смерти обрести другое физическое тело, как это произошло с Иисусом Христом после воскресения? Этим же вопросом в романе задавались и Анна Поцце (Венеция, 1770 г.), и монах Гавриил Стефанович-Венцлович (Венгрия, 1749 г.), прибегая к помощи ряда символических объектов: стиха, Богородицыных слез и перстня из живого камня. Сюжетные параллели романа позволяют одновременно существовать в различных пространственно-временных точках, что иконически воспроизводит когнитивные возможности человеческого мозга: физическое тело человека соотносится с минутой я-здесь-сейчас, при этом его сознание позволяет перемещаться в различные точки прошлого и будущего, то есть пребывать в них.

В процессе когнитивно-семиотического анализа пространственных образов романа мы обращаемся к системе следующих вопросов:

- как функционирует система пространственных сред романа в качестве сложно организованного конструкта;
- каковы семиотические инструменты репрезентации пространства;

- почему кодирование пространственных образов отмечено мультимодальным характером.

Теоретико-методологические установки работы связаны с исследованиями в областях семиотики пространства, когнитивной лингвистики и когнитивной поэтики. Когнитивная методология даёт возможность работать в понятийных рамках теории ментальных пространств Ж. Фоконье (Fauconnier, 1985), теории концептуальной интеграции (блендинга) Ж. Фоконье и М. Тернера (Fauconnier, Turner, 1998), языковой концептуализации Л. Талми (Talmy, 1983), когнитивного картирования (Tolmen, 1980). Семиотический метод позволяет выявлять способы репрезентации пространства (индексальный иконизм, символизм), а также объяснять, почему пространственный образ всегда имеет мультимодальный характер, то есть создаётся по принципу дополнительности вербальных и невербальных систем культуры. Когнитивная поэтика объясняет механизмы, в силу которых происходит конструирование и декодирование пространственных образов текста.

Мы будем исходить из серии теоретических пресуппозиций:

- пространственный образ – исключительно ментальный конструкт, создаваемый человеческим сознанием с целью адаптации к миру;
- пространственные образы неоднородны. Они формируются как контаминация «частных» пространств: образ физического мира (его география, топология и др.), пространство текстов культуры, пространство памяти и др.;
- пространственный конструкт никогда не имеет структурной законченности и пребывает в стадии становления (Bashlyar, 2014: 11).

Структура пространственного образа в романе Милорада Павича «Drugo telo»

В романе «Drugo telo» представлены пространственные локусы различной семантики: геофизическое пространство, пространство истории и текстов культуры, пространство верований и религии, пространство сновидений. Каждая из этих сред не может описываться как автономная. Так, объекты геофизического пространства одновременно могут рассматриваться как знаки пространства культуры. Например, Гранд-канал и мост Риальто не только географические локусы Венеции, но и произведения искусства, культурные символы города. Упомянутые в романе здания и сооружения, среди которых Собор Санти-Джованни-э-Паоло, Понте-делле-Тетте, церковь Санта-Мария делла Пьета и другие, – это памятники архитектуры Италии XIV, XV и XVIII веков.

Символическое значение реалий физического мира усложняет представления о физическом мире – по существу, стирает границы между физической реальностью и культурных смыслов, идей и концептов. Дунай как граница между своим и чужим миром, как дорога в рай в славянской традиции: *jedna od četiri reke koje izviru iz Raja*, Дунай *teče iz Raja, dakle iz večnosti*.

Подобной онтологией в тексте обладают и его персонажи. С одной стороны, они локализованы в точках своего рождения и жизни: Захария Орфелин, Сербия,

XVIII век; Гавриил Стефанович Венцлович, Венгрия, XVII–XVIII вв.; Павле Юлинац, Сербия, XVIII в., Антонио Вивальди, Италия, XVII–XVIII вв.; Джузеппе Тартини, Италия, XVII–XVIII вв. и др. С другой стороны, все они стали символическими «текстами» культуры. Захария Орфелин, Гавриил Стефанович Венцлович, Павле Юлинац – сербские просветители, первые авторы книг на сербском языке, их голос – голос самого сербского языка. Антонио Вивальди – символ музыкальной гармонии и соразмерности звуковых форм мышления.

Среди персонажей романа М. Павича не только люди, но и книги. Книги (с точки зрения материи закононосителей, это физические объекты-«вещи») создают культурно-исторический фон романа. Павич упоминает, прежде всего, книги религиозной тематики: Библию, древнееврейские книги по каббалистике «Сефер ха-Темунах» («Книга образа») и «Сефер ха-Зогар» («Книга сияния»), сочинения Иоанна Златоуста, «Преображение Господне» Г. Стефановича-Венцловича. Представления об истории и антропологии европейской цивилизации формируют «История о жизни и славных делах великого государя и императора Петра Первого» З. Орфелина, «Краткое введение в историю происхождения славяно-сербского народа» П. Юлинаца, «Опыт Казанской истории древних и средних времен» П.И. Рычкова, «История Карла XII» и «История Петра Великого» Вольтера. Топологический образ мироздания зашифрован в «Божественной комедии» Данте, романе самого М. Павича «Внутренняя сторона ветра» и др.

Репрезентация книг носит, с одной стороны, индексальный характер (в романе приводятся их названия и имена авторов, не описываются цвет, формат и объём изданий). Однако для Павича и его «идеальных» читателей эти индексы имеют отчётливую символическую подкладку. Прежде всего, романная библиотека этих книг составляет важнейшую часть интеллектуальной и духовной культуры Европы. Семиотический дуализм книг (индекс с символической подкладкой) непосредственно связан с когнитивно-семиотической идеей романа: мир есть семиозис, в котором нет автономных знаков, а жизнь каждого знака есть серия воплощений в «другое» тело. Так, книга как вещь становится знаком. Имя книги – её индекс. История книги в культуре связана с обретением символического шлейфа смыслов. Одновременно все книги – это «другое тело» своих создателей, в котором они живут после смерти своего физического тела. То же можно сказать и о произведениях визуального искусства. Павич обращает внимание читателя на картины двух авторов, отображающих одну и ту же сюжетную пресуппозицию: «Благовещение» Леонардо да Винчи и Тинторетто (Якопо Робусти). Являясь физическими закононосителями, эти картины символизируют возведение архангелом Гавриилом о будущем рождении Иисуса Христа, тем самым подкрепляют идею романа о воскрешении Иисуса в другом теле.

Таким образом, все локусы физического пространства (а среди них также и объекты архитектуры – соборы Санти-Джованни-э-Паоло, Санта-Мария делла Салюте, церковь Санта-Мария делла Пьета, мост Риальто, Понте-делле-Тетте, площадь Морозини и др.) имеют концептуальное расширение своей семантики – становятся знаками истории и культуры.

Все «частные» пространственные образы объединяются в одну сложноструктурную сеть благодаря тому, что в каждом из них существуют одни и те же персонажи и вещи. Номинации этих персонажей и вещей становятся узлами семиотической сети, по которой можно переходить из пространства в пространство, из локуса в локус, из эпохи в эпоху. Например, Лиза Свифт и писатель живут на территории Сербии, в Белграде и селе Бабе. В качестве литератора и археолога они одновременно существуют в пространстве текстов культуры. Оба верят в Бога, читают Евангелие и следуют заповедям Христа и, в этом качестве, принадлежат пространству религий и верований. В романе представлено несколько снов, которые видят Лиза и писатель. Сны для М. Павича – это пространство, в котором человеческое бессознательное показывает сознанию смысл уже случившихся событий и будущее.

Вот вариант визуального представления модели этого сложноструктурного пространственного образа. Она включает систему сред, в области пересечения которых оказываются общие для них персонажи и вещи:

Рис. 1. Механизм объединения пространственных сред в романе М. Павича «Drugo telo»

Эта модель одновременно показывает возможность выстраивания иных, не актуализированных, но явно предполагаемых Павичем нарративов: различные маршруты интерпретации текста определяются выбираемым читателем «начальным» пространственным локусом.

Мультимодальный характер кодирования пространственных образов

Важнейшей характеристикой пространственного образа является принцип его мультимодального кодирования. Прежде всего, это связано с тем, что человек воспринимает мир сквозь призму разносемиотических (вербальных и невербальных) систем, то есть является семиотическим полиглотом. Все его знаковые системы не существуют автономно. Каждый из вербальных и невербальных языков обладает своим порогом репрезентативных возможностей. Вот почему разносемиотические системы поддерживают друг друга в коммуникации, используя по принципу дополнительности. Все эмпирически воспринятые данные (визуально, обонятельно и др.) обязательно кодируются вербально. Словесный знак – не просто «отклик» на то, что воспринято, например, глазом: словесная номинация есть «доказательство» того, что воспринятое осмыслено и названо. Верно и обратное. Читая вербальный текст, мозг создаёт ментальные образы того, что индексируется словом: читатель видит, слышит, обоняет, создаёт вкусовые ощущения. Благодаря «семиотическому дублированию физического мира» (Chernigovskaya, 2013: 138) текстовая картина мира обретает ту реалистичность и полноту, которая свойственна восприятию реальности. В каждом вербальном описании пространства скрыт невербальный код, позволяющий видеть и слышать текстовый мир, ощущать его на уровне запахов и прикосновений. С когнитивно-семиотической точки зрения, мы имеем здесь дело с техникой *скрытой полилингвальности*, когда формально читатель работает только с вербальным языком, но в действительности декодирует визуальные, аудиальные и другие невербальные знаки, которые индексируются словом.

Так, за описанием венецианского дома Захарии Орфелина стоит целая система невербальных языков. Благодаря словесным индексам читатель создаёт полимодальный ментальный пространственный образ. Наши глаза «видят» дом и перед ним площадку из камня: *zelena zgrada sa tri prozora*. Ухо «слышит» звон колокольни, а значит вдали от дома находится церковь. И каждый шаг по ступеням к дому соответствует ритму ударов колокола: *Zaharija se polako pope uza stepenike na sprat usklađujući i nehotice svaki nogostup sa udarom zvona u daljini*.

Оказавшись внутри дома, мы снова окажемся в звуковом, точнее, музыкальном пространстве. Здесь слышны звуки чембало, бой часов, десятилетиями существовавший мужской кашель и хорошо поставленный женский альт. При этом женский голос воспринимается сквозь призму температурного режима и даже запаха: он был горячим, как напиток, сваренный на черном сахаре (*pića kuvanog na crnome šećeru*).

Частью пространства венецианского дома становятся и запахи. В комнате Захарии пахло позавчерашним днём, тем самым, когда он еще ехал в коляске через Альпы. Мы ощущаем травяной запах, ароматы сушеных цветов, фруктов, веточек, сосновых иголок и очищенной древесной коры. Эти ароматы заполняют стеклянные сосуды, банки и бокалы. Анна Поцце, а вслед за ней и читатели, обнаруживают даже таинственный запах плода цикуты в белом вине. Трудно сказать, что эти запахи –

только образы, плод читательского воображения. В качестве ментальных образов они обладают поразительной реалистичностью.

Заглянем в комнату Захарии Орфелина и постепенно осмотримся. Сначала наш взгляд упадёт на шкаф с крюками для одежды и стеклянным тазом на треноге для умывания. Если заглянем внутрь шкафа, то увидим окно, которое выходило на пересечение двух каналов – Сан-Джованни-Хризостомо и канала Чудес (*prozor u ormanu koji je gledao na raskršće dva kanala – Svetoga Hristosoma I kanala degli Miracoli*). После обзора каналов взгляд упадёт на предметы, находящиеся на подоконнике: это яблоки и бутылка воды. Оглядывая комнату, мы заметим комод прошлого века, красиво украшенный цветами, который Захария использовал в качестве письменного стола. И, конечно, в его комнате было много книг: сочинения Иоанна Златоуста, сборник песен «Приветствие Моисею Путнику» и др. Конечно, и визуальные картины, стоящие за словом, – это результат когнитивного конструирования текстового мира. Но восприятие этих ментальных конструкторов полно и реалистично.

Достаточно часто, создавая пространственный образ, Милорад Павич работает с так называемой техникой *синестезии*, когда слово кодирует несколько эмпирических ощущений. Неотъемлемой частью пространства Венеции являются туманы над каналами и Дунаем. Туман у Павича – это объект физического мира, который воспринимается визуально, аудиально и даже на вкус. Так, туман над венецианской лагуной имеет солёный вкус: *mletačke lagune pune slane magle*. Глаз видит, как в тумане тонет день, как туман накрывает каналы Венеции, словно стремясь закрыть от непосвящённых все тайны Венеции.

Ухо слышит, как верхушки деревьев испаряют туман, а это уже звук. В туман садится тишина, и этот звук подчёркивает беспредельность и глубину скрытого пространства. В тишине тумана тонут и замерзают (а это уже тактильный образ) удары церковного колокола.

Создание ментальных пространственных образов со скрытой полилингвальностью – это важнейшая предпосылка «магического» реализма Милорада Павича. Магия реалистичности образов его романа имеет когнитивные механизмы. Если за словесными знаками скрывается код невербальных систем, то в результате при чтении текста возникает ментальный образ, который «воспринимается» всеми органами чувств. Описанное словами мы видим, слышим, обоняем, ощущаем кожей. Это и есть магия литературы.

Заключительные замечания

Результатом анализа пространственных образов в романе Милорада Павича «*Drugo telo*» стали следующие выводы. Мы исходим из того, что пространство дано человеку исключительно в форме ментальных образов. Их конструирование основано на принципе дополнительности вербальных и невербальных систем. Если при восприятии физического мира все языки работают в актуальном режиме (мир мы видим, слышим, ощущаем тактильно и на вкус, обоняем), то пространственные

образы в литературе основаны на скрытой полилингвальности. Формально мы читаем текст на вербальном языке, в реальности работаем с когнитивной достройкой образа (визуального, аудиального и др.) опираясь на собственный эмпирический опыт – текст своей памяти.

Реалистичность ментальных пространственных образов («магический реализм») обеспечивается как уже отмеченным принципом дополнительности разносемиотических систем (мультимодальным кодированием информации), так и детальностью тех эмпирических воспоминаний, на которые опирается читатель в ходе интерпретации текста. Если мы читаем, что удары церковного колокола замерзают в тишине тумана, то в качестве пресуппозиции восприятия читатель должен иметь отчётливые образы: тактильный (замерзают руки, например), звуковой (гаснущий звук музыкального инструмента), визуальный (бесконечность ватного белого тумана). Реалистичность восприятия текста будет предуготована тем, что за словесными *индексами* (туман, звук колокола) в памяти читателя хранятся *иконические* невербальные картины: цвет и плотность тумана, звук конкретного колокола.

В итоге, актуальное для современной когнитивистики изучение пространственных образов может с успехом проводиться на материале художественных текстов, что создаёт переход между собственно когнитивными исследованиями языка и когнитивной поэтикой.

Литература

- Bahmann-Medik D. (2017), *Kul'turnye povoroty. Novye orientiry v naukah o kul'ture*, Moskva.
- Bashlyar G. (2014), *Poetika prostranstva*, Moskva, s. 11.
- Fauconnier G. (1985), *Mental spaces: roles and strategies*, Cambridge.
- Fauconnier G., Turner M. (1998), *Conceptual integration networks*, Cognitive Science, nr 2.
- Lakoff Dzh., Dzhonson M. (2004), *Metafori, kotorymi my zhivem*, Moskva, s. 35–45.
- Lefevr A. (2015), *Proizvodstvo prostranstva*, Moskva.
- Pavić M. (2014), *Drugo telo. Veštački mladež*, Beograd.
- Talmy L. (1983), *How language structures space*, New York; London.
- Tolmen E. (1980), *Kognitivnye karty u krysi i cheloveka. Hrestomatiya po istorii psihologii*, Moskva.

Streszczenie

Konstrukcja obrazów przestrzennych: od językoznawstwa kognitywnego do poetyki poznawczej (na podstawie powieści Milorada Pavicia „Drugo telo”)

Artykuł poświęcony jest problematyce konstruowania obrazów przestrzennych w powieści Milorada Pavica „Drugo telo”. Okazało się, że mechanizm mentalnej konstrukcji obrazów przestrzennych opiera się na zasadzie komplementarności języków werbalnych i niewerbalnych, czyli na zasadzie multimodalnego kodowania informacji. Za tekstem werbalnym kryją się obrazy wizualne, dźwiękowe, dotykowe i inne. Wiarygodność mentalnych obrazów przestrzennych zapewnia szczegółowość wspomnień, na których opiera się czytelnik podczas interpretacji tekstu. Realizm percepcji tekstu przygotowuje fakt, że ikoniczne obrazy są przechowywane w pamięci czytelnika za indeksami werbalnymi.

Słowa kluczowe: obraz przestrzenny, reprezentacje mentalne, kodowanie multimodalne, Milorad Pavić

Abstract

Construction of spatial images: from cognitive linguistics to cognitive poetics (based on the novel by Milorad Pavić “Drugo telo”)

The article is devoted to the problem of constructing spatial images in the novel by Milorad Pavić “Drugo telo”. It was revealed that the mechanism mental construction mechanism of spatial images is based on the principle of complementarity of verbal and non-verbal languages, that is, on the principle of multimodal information coding. There are visual, auditory, tactile and other images behind the verbal text. The reliability of mental spatial images is ensured by the detail of the memories on which the reader relies during the interpretation of the text. The realism of the perception of the text is prepared by the fact that iconic non-verbal pictures are stored in the reader’s memory behind the verbal indexes.

Keywords: spatial image, mental representations, multimodal coding, Milorad Pavić

HISTORIA JĘZYKA
HISTORICAL LINGUISTICS

Józef Chojnacki <https://orcid.org/0000-0003-3530-7742>

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

e-mail: j.chojnacki10@wp.pl

Zabytki rękopiśmienne z Pызdr z drugiej połowy XVI wieku. Uwarunkowania historyczne. Właściwości językowe w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego

Cezaremu

*Szanownemu Panu Michałowi Czerniakowi
Kustoszu Muzeum Okręgowego w Pызdrach
składam serdeczne podziękowanie
za udostępnienie zbiorów*

Streszczenie

W Muzeum Regionalnym w Pызdrach (miasteczko nad Wartą) znajdują się szesnastowieczne rękopiśmienne zabytki językowe (języka polskiego). Zabytki zawierają treść przywilejów mieszczańskich z Pызdr (drugiej połowy XVI wieku). W artykule zamieszczono krótki opis przywilejów dotyczących miasta królewskiego Pызdr. Dokonano analizy zabytków w kontekście udokumentowanych zjawisk językowych Wielkopolski (ze szczególnym uwzględnieniem cech regionalnych).

Słowa kluczowe: przywileje mieszczańskie, kształtowanie się języka ogólnopolskiego, regionalne archaizmy językowe, kontynuacje niektórych szesnastowiecznych regionalizmów we współczesnych gwarach

Objaśnienia skrótów

1. Skróty cytowanych publikacji

GH I – Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk (1956), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.

GH II – S. Rospond (1973), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.

ReczekPSdp. – S. Reczek (1968), *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków.

Rymut I – K. Rymut (1999), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, Kraków.

Rymut II – K. Rymut (2001), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. II, Kraków.

SJPD III – W. Doroszewski (red.) (1964), *Słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa.

SJPD V – W. Doroszewski (red.) (1963), *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa.

SławskiSEJP II – F. Sławski (1958–1965), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, Kraków.

SławskiSEJP III – F. Sławski (1966–1969), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. III, Kraków.

Cieślíkowa i in., 2000 – A. Cieślíkowa, J. Szymowa, K. Rymut (oprac.) (2000), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Część 1. Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków.

Malec, 1995 – M. Malec (oprac.) (1995), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Część 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków.

Sstp. III, z. 6(19) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, W. Taszycki (red.) (1960–1962), *Słownik staropolski*, t. III, z. 6(19), Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sstp. IV, z. 4(23) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, W. Taszycki (red.) (1964), *Słownik staropolski*, z. 4(23), Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sstp. V, z. 7(31) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, W. Taszycki (red.) (1968), *Słownik staropolski*, t. V, z. 7(31), Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sstp. V, z. 8(32) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, E. Ostrowska, W. Taszycki (red.) (1969), *Słownik staropolski*, t. V, z. 8(32), Wrocław–Warszawa–Kraków.

Sstp. VI, z. 7(40) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, E. Ostrowska, W. Taszycki (red.) (1973), *Słownik staropolski*, t. VI, z. 7(40), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Sstp. VII, z. 3(43) – S. Urbańczyk, Z. Klemensiewicz, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz, E. Ostrowska, W. Taszycki (red.) (1974), *Słownik staropolski*, t. VII, z. 3(43), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Sstp. X, z. 4(64) – S. Urbańczyk, J. Safarewicz, W. Kuraszkiewicz (red.) (1991), *Słownik staropolski*, t. X, z. 4(64), Kraków.

SW I – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (1900), *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa.

SW II – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (1902), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.

SW IV – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (1908), *Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa.

SWO – J. Tokarski (red. nauk.) (1974), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.

Pozostałe zastosowane w tekście skróty mają rozwiązanie w odnośnych pozycjach Spisu cytowanych publikacji.

2. Skróty określeń, terminów gramatycznych

B. – biernik

C. – celownik

D. – dopełniacz

fem. – femininum

gw. – gwarowy

instr. – instrumentalis

l. mn. – liczba mnoga

l. p. – liczba pojedyncza

M. – mianownik

masc. – maskulinum

Msc. – miejscownik

N. – narzędnik

neutr. – neutrum

niem. – niemiecki

poł. – połowa

por. – porównaj

przym. – przymiotnik

psł. – prasłowiański

r. m. – rodzaj męski

r. ż. – rodzaj żeński

r. n. – rodzaj nijaki

ros. – rosyjski

sing. – singularis

stpol. – staropolski

Wstęp¹

Pызdry to niewielkie miasteczko (około 3 tys. mieszkańców) w powiecie wrzesińskim. Położone są na prawym brzegu Warty, około 3 km od ujścia Proсны do tej rzeki. Brzeg

¹ Por. Chojnacki, 1994: 183–184.

Warty jest w tym miejscu wysoki, dlatego z daleka widać piękne budynki – dawny klasztor franciszkański (wraz z kościołem) i potężną bryłę fary. Od północnego wschodu dochodzi do Pyzdr droga, biegnąca wzdłuż obszernego rozlewiska warcianego, w którym można dostrzec równoległe do koryta rzeki starorzecza.

W latach trzydziestych XIII wieku istniał tu gród pyzdrowski. Gród powstał w okresie nasilenia walk międzydzielnicowych (rozbiście dzielnicowe). Pyzdry należały w tym czasie do dóbr książęcych. Można z tym faktem łączyć nazwiska panujących w Wielkopolsce książąt, takich jak Mieszko Stary, Władysław Laskonogi, Władysław Odonic, książę śląski Henryk Brodaty (Wędzki, 2007: 61–63).

Pierwsza wzmianka o Pyzdrach w źródłach pochodzi z roku 1234. Doszło wówczas do opanowania przez księcia śląskiego Henryka Brodatego południowej i zachodniej części Wielkopolski – w zapisie o tym wydarzeniu wymieniono nazwę Pyzdry. Dokładnej daty lokacji miejskiej Pyzdr nie ustalono. Mogła ona nastąpić między 20 kwietnia 1253 roku a 29 listopada 1257 roku. Był to okres nasilenia się przeprowadzanej reformy miejskiej w Wielkopolsce. „Najstarszy ślad funkcjonowania Pyzdr jako miasta lokacyjnego odnajdujemy w wystawionym 29 XI 1257 r. w Poznaniu dokumencie księcia wielkopolskiego Bolesława Pobożnego. Akt ten, przeznaczony dla klasztoru cystersów w Obrze, nie dotyczył bezpośrednio Pyzdr, wśród obecnych przy jego wydaniu i wymienionych w tekście świadków znalazł się jednak wójt pyzdrowski” (Czerniak, 2007: 14).

Dokument lokacyjny Pyzdr nie zachował się. Został zapewne zniszczony podczas najazdu i zniszczenia miasta przez Krzyżaków w roku 1331. Pyzdry lokowano na prawie średzkim (odmianie prawa magdeburgskiego) (Czerniak, 2007: 26). Pyzdry należą do miast wielkopolskich, których lokacja dokonała się najwcześniej (XIII w.). Miało to związek z rozwojem gospodarczym (przyśpieszonym rozwojem rynku towarowego i pieniężnego). Sprzyjająca lokacji miast sytuacja gospodarcza miała głównie miejsce na prawym brzegu Warty i na terenach blisko rzeki położonych. Chronologię lokacji miast Wielkopolski w wiekach średnich (wiek XIII) zamieszcza w swej pracy Oskar Lange (1925: 17–23). Tu podaję tylko – opierając się na wymienionej wyżej chronologii – datę lokacji Pyzdr i miast pobliskich:

Śródka (dziś dzielnica Poznania) – 1231 (?);

Gniezno 1235 (w każdym razie przed 1243);

Powidz – 1243;

Kostrzyn – 1251;

Poznań – 1253;

Śrem – 1253;

Kłecko – 1255 (?);

Pyzdry – przed 1257;

Kalisz – przed 1260 (po 1253?);

Pobiedziska – przed 1266;

Lądek 1269;

Kazimierz (pow. koniński) – 1287;

Słupca – przed 1290 (po 1282);

Stawiszyn przed 1291.

Do szybkiego rozwoju ekonomicznego Pyzdr przyczyniła się między innymi polityka protekcyjna książąt wielkopolskich, Bolesława Pobożnego (żył w latach 1221–1279) i Przemysła II (żył w latach 1257–1296). Polityka ta dotyczyła nadania miastu różnych uprawnień gospodarczych i przywilejów, takich jak zwolnienie od uciążliwych danin, uposażenia gruntowe, prawo odbywania targów i jarmarków. Pyzdry należały wówczas do najważniejszych miast wielkopolskich (obok Poznania, Kalisza i Gniezna). Rozwój Pyzdr został zahamowany w wyniku najazdu krzyżackiego w 1331 roku, miasto uległo zniszczeniu (Wędzki, 2007: 78–92).

Miasto odbudowano dzięki zaangażowaniu Kazimierza Wielkiego – Pyzdry były miastem królewskim. Wieki XV i XVI to najświetniejszy okres w dziejach miasta. W wiekach późniejszych nastąpił spadek jego znaczenia – przestało być miastem powiatowym. Po powstaniu styczniovym pozbawiono Pyzdry praw miejskich – odzyskały je po odrodzeniu państwa w roku 1918 (Czerniak, 2007: 4).

Na całość utworu składają się informacje dotyczące historii Pyzdr (uwarunkowania historyczne zabytków), struktury społecznej mieszczan, przywilejów mieszczańskich, statutów cechowych. Dalsza część utworu dotyczy języka zabytków. Wprowadzone w niniejszym utworze modyfikacje wyników moich badań nad zabytkami z Pyzdr są konsekwencją kwerend będących kontynuacją kwerendy pierwotnej z roku 1991. Dalsze kwerendy miały miejsce po roku 1994 (por. Chojnacki, 1994: 184–189). Modyfikacje dotyczą uzupełnień w strukturze opisu cech językowych zabytków, nowych, istotnych obserwacji w kontekście tendencji rozwojowych i unifikacyjnych języka narodowego, licznych kontynuacji we współczesnych gwarach. Nowa kwerenda pozwala wprowadzić podrozdziały: *Słowniczek* i *Antroponimia*.

II. Opis zabytków

Zabytki, które prezentuję, odnalazłem w listopadzie 1991 roku w Muzeum Regionalnym w Pyzdrach, gdzie są przechowywane. Są to dokumenty potwierdzające przywileje cechów rzemieślniczych w Pyzdrach. Stan zabytków jest różny. Treść czterech spośród pięciu odnalezionych dokumentów (w tym jednego sporządzonego po łacinie), mimo wyblakłego pisma i luk spowodowanych plamami i zupełnym zatarciem, można odtworzyć.

Wszystkie dokumenty wykonane są na jednostronicowym pergaminie o zbliżonych wymiarach: długość około 60 cm, szerokość – 43 cm, grubość – 0,15 mm. U dołu każdego z nich zwisają na sznurach pieczęcie wykonane z wosku w kształcie miski o przeciętnej średnicy 9 cm.

W tekście posługuję się skrótami odnoszącymi się do poszczególnych zabytków, wyrażonymi numeracją: 1–5.

Zabytek Nr 1 (sygnatura MRP (H) – 3). Dokument sporządzony został w Toruniu dnia 17 I 1576, podpisany przez biskupa przemyskiego, kanclerza królewskiego, Piotra Dunina. Stefan Batory potwierdza w nim statut cechu szewskiego w Pyzdrach. Wstęp dokumentu napisany jest po łacinie. Potem następuje zapis w języku polskim, w dolnej partii prawie nieczytelny (wyblakły, poplamiony). U dołu zwisa pieczęć królewska z orłem polskim

otoczonym herbami ziem polskich, w tym herbem Litwy. Ponad koroną widnieją tarcze z herbami Batorego i Bony.

Zabytek Nr 2 (sygnatura MRP (H) – 2). W dokumencie burmistrz z radą miejską potwierdzają statut cechu szewskiego w Pyzdrach. Pod polskim tekstem miejsce i datę sporządzenia dokumentu zapisano po łacinie: „Actum et datum in Praetoria Pijfdrenfi ijtima die Mensis Februari / Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Sexto”.

Zabytek Nr 3 (sygnatura KSW MRP (H) – 512). Dokument zawiera potwierdzenie przywilejów dla cechu kramarskiego przez burmistrza i radę miejską (z treści wynika, że poprzedni dokument spłonął). Po wstępie napisanym w języku łacińskim następuje czytelny tekst polski (zatarcia występują tylko na złożeniach arkusza), zakończony stwierdzeniem: „dla lep/zei pewno/ci y mocy pieczenć na//a Mieij/ka ie/t przyłożona”. Jak początek dokumentu, tak samo jego koniec zapisano po łacinie. Przytaczam pierwsze zdanie końcowego zapisu: „Actum et datum feria secunda ante fe/tum /ancti Micolai Anno Lm Mille /imo Quigenty Nonage /imo Primo Ex Actis Captlibus Castreiz di/trictus Pysdreij/”. W ostatnim zdaniu zapisu łacińskiego stwierdza się, że przyłożono pieczęć królewską z datą w Krakowie 10 II 1595. Tekst zamyka napis „Sigismundus Rex”. Do dokumentu przywieszona jest tylko pieczęć królewska z napisem w otoku: „Sigismundus III DG Rex Poloniae MD”.

Zabytek Nr 4 (sygnatura MRP (H) – 4). Jest to tekst polski, napisany w Nieszawie 22 XI 1590. Zygmunt III uznaje dokumenty z dnia 17 XI 1576 i 20 II 1585, którymi to Stefan Batory potwierdził statut przywileju dla cechu szewców w Pyzdrach.

Zabytek Nr 5 (sygnatura MRP (H) – 1). Jest to dokument sporządzony w języku łacińskim. Zawiera statut cechu szewców w Pyzdrach nadany przez miasto, a potwierdzony przez Zygmunta Starego w roku 1531. Pisarze tekstów są anonimowi.

III. Struktura społeczna mieszczan pyzdrskich w drugiej połowie XVI wieku. Ustrój miasta

Miasta w Polsce w średniowieczu i później (XVI–XVIII) były zorganizowane na wzór niemiecki. Nastąpiło to wówczas, gdy przyjęto w Polsce w odniesieniu do miast prawo magdeburskie (Góralski, 1983: 321). Społeczność miejska dzieliła się na patrycjat, pospólstwo (ogół pełnoprawnych obywateli miasta) i biedotę plebejską (przekupnie, wyrobnicy, służba), która pozbawiona była praw przysługujących dwóm wyżej wymienionym grupom. Patrycjat to przede wszystkim wielcy kupcy. Oni głównie zasiadali w radzie miasta, toteż polityka rady służyła zwłaszcza interesom kupiectwa. Z czasem do rady wybierano także rzemieślników (Ilnatowicz i in., 1988, 1996, 1999, 2005: 130). Rada kontrolowała całą gospodarkę miasta i jego dochody. W skład rady wchodził rajcy. Według prawa magdeburskiego wyboru nowej rady dokonywała rada ustępująca. Rada zajmowała się administracją, strzegła nienaruszalności praw i przywilejów miasta. Rajcy spośród swego grona wybierali burmistrza. Był on przewodniczącym rady i wykonywał jej postanowienia. Rada sprawowała nadzór nad cechami rzemieślniczymi (Góralski, 1983: 323).

Szeroko o ustroju miejskim Pyzdr pisze J. Łojko (2007: 66–99). Ustrój miasta opierał się w znacznym stopniu na postanowieniach prawa magdeburskiego i przywileju lokacyjnym. Autor informuje, że już w średniowieczu Pyzdry uzyskały własny samorząd. W dokumencie z 1319 roku, potwierdzającym nadanie dla klasztoru cystersów w Łądzie, wymieniony jest skład rady miasta (rada liczyła 5 osób). Także w drugiej połowie XVI wieku obok burmistrza urzędowało 5 osób. „Istotnym elementem ustroju miejskiego był pewien cykl i rytuał prawny, do którego należy zaliczyć przede wszystkim wybory władz radzieckich i burmistrza” – pisze autor.

Ważnym elementem organizacji miasta było powstanie i funkcjonowanie cechów. Były to zrzeszenia rzemieślników, obejmujące poszczególne specjalności. Celem cechu była przede wszystkim regulacja wielkości i jakości produkcji oraz utrzymywanie na stałym poziomie cen wytwarzanych towarów. Cech też był ogniskiem życia rodzinnego i towarzyskiego. Zasady działania i zasady hierarchizacji każdego cechu określał statut (Konopczyński, 1936: 368). Działalność cechów była pod stałą kontrolą rad miejskich. Rady miejskie zatwierdzały też wybór władz poszczególnych cechów. Na czele cechu stali starsi, wybierani na ogólnym zgromadzeniu pełnoprawnych członków – mistrzów (Ihnatowicz i in., 1988, 1996, 1999, 2005: 131).

Niżej przedstawiam statut cechu szewskiego (omówienie), zawartego w przywileju z roku 1576. W pozostałych przywilejach są podobne statuty.

Statut cechu szewskiego w Pyzdrach potwierdzony przez burmistrza i radę miejską.

Zabytek Nr 2

(omówienie tekstu oryginalnego)

Tekst oryginału zaczyna się od słów łacińskich *In nomine Domini Amen*. Dalej oświadcza się, że dla zachowania pamięci poniższych postanowień zachodzi potrzeba, aby je potwierdzić pisemnie w obecności świadków i przyłożeniem pieczęci. Tedy przed obliczem burmistrza Jędrzeja Sławińskiego, rajców miasta Pyzdr Wojciecha Kwaśnego, Grzegorza Grudzińskiego, Wojciecha Krawca, Pawła Maruszki, Jędrzeja Biestrzykowskiego i całego pospólstwa wspomnianego miasta stanęli: starsi cechu szewskiego Stanisław Chudzina, Szymon Łata, czużarowie ich przysiężni i wszyscy bracia wspomnianego rzemiosła. Pilnie ich prosili, aby nadany im (przez króla przywilej) potwierdzili.

(tekst oryginalny nie ma numeracji)

1. Cech szewski otrzymuje na wieczne czasy zbudowane przez władze miejskie jatki – w celu sprzedawania w nich szewskich wyrobów. Przywilej dotyczy także szewskich potomków. Każdy szewc i jego potomkowie mają płacić na Święto Marcina, Święto Biskupa każdego roku sześć groszy do ratusza.
2. Kto będzie chciał przyjąć się do bractwa, będzie musiał wpłacić do skrzynki brackiej dwie grzywny pieniędzy, dać dwie beczki piwa i cztery funty wosku. Powinien pokazać metrykę i świadectwo urodzenia (list). Kto chce się uczyć rzemiosła, musi dać na kwartę piwa, potem będzie musiał płacić przez dwa lata osiem groszy i dwa funty wosku.
3. Wspomniane bractwo otrzymuje prawo, według którego żaden przekupień z innego miasta nie może wykupywać skór na pyzdrym rynku. Nie mogą także wykupywać

- i Żydzi, oprócz jarmarku. Dotyczy to także wykupywania dębu i popiołu. Prawo kupna skór i dębu ma tylko ten z mieszkańców Pyzdr, kto zna rzemiosło i należy do bractwa. Nikt z innych miast, miasteczek i wsi nie może sprzedawać swoich butów w Pyzdrach. Gdy to prawo zostanie naruszone, towar ulega konfiskacie.
4. Starsi cechu i cuzarowie mają obowiązek sprawować nadzór nad jakością wyrobów. Towar złej jakości ma być skonfiskowany.
  5. Żadnemu z braci nie wolno robić butów na przedmieściu. Uszyte buty na przedmieściu mają być skonfiskowane.
  6. Żadnemu z braci nie wolno kupować skór, dębu i popiołu na przedmieściu. Nieprzestrzeżenie tego zakazu karane jest dwoma funtami wosku.
  7. Jeśli któryś z braci kupi jednocześnie dwie skóry, a inny brat poprosi go o odsprzedanie jednej, wtedy to powinien mu to uczynić pod karą dwóch funtów wosku.
  8. Żadnemu z braci nie wolno kupować jednocześnie dwu wozów dębu, tylko jeden przed obiadem, a drugi po obiedzie pod karą jednego funta wosku.
  9. Aby żaden z braci nie śmiał sprzedawać wyprawionych skór wieśniakowi (chłopu) pod karą pół kamienia wosku.
  10. Aby żaden z braci nie śmiał pracować w dni świąteczne pod karą dwu funtów wosku.
  11. Żadnemu z bractwa nie wolno kupować dębu podczas mszy w niedzielę pod karą jednego funta wosku.
  12. Nie wolno kupować skóry na żywym bydłociu pod karą dwu funtów wosku.
  13. Reguluje się życie religijne bractwa. Naznaczono wielkie roczne zgromadzenia (schadzki): pierwsze w niedzielę białą, drugie w niedzielę przed św. Wojciechem, trzecie w Oktawę Bożego Ciała, czwarte w niedzielę po narodzeniu Panny Maryi, piąte w dzień św. Szczepana. Który by z braci był nieobecny na wymienionych wyżej zgromadzeniach, podlega karze czterech funtów wosku.
  14. Członkowie bractwa podlegają przestrzeganiu zasad moralnych. Jeśli brat zmarłego i jego bratowa po zmarłym bracie zachowują się nieprzyzwoicie, mają być usunięci z bractwa.
  15. Który by brat żył w niezgodzie z innymi braćmi i opuścił bractwo bez zezwolenia starszych, ma dać jeden achtel piwa.
  16. Żaden z braci nie może chodzić z nożem albo z kordem do bractwa pod karą jednego funta wosku.
  17. Żaden czeladnik i chłopiec nie mogą kupować skór wielkich na targu lub w wolnym handlu, chyba że poproszą swego mistrza o pośrednictwo w tym kupnie (kupuje mistrz i odsprzedaje czeladnikowi lub chłopcu) – pod karą dwu funtów wosku.
  18. Aby żaden nie śmiał kupować skór, dębu i popiołu samotrzeć, tylko on sam lub jego małżonka pod karą dwu funtów wosku.
  19. Jeśliby się który z młodszych (braci) chciał wzbraniać się od noszenia mar, ten ma dać kary cztery funty wosku.
  20. Który by brat nie przyszedł w czas na Wigilię albo do noszenia świec, kiedy z domu z ciałem wychodzą, musi dać pół grosza.
  21. Który by brat odszedł od mszy (żałomszy) brackiej, odprowadzanej za zmarłych braci, siostry i ich dzieci – przed jej ukończeniem – ma ponieść karę zapłaty jednego grosza.

22. Który by brat młodszy nie zapalił świecy w dni świąteczne, wtedy ma zapłacić pół grosza kary, potem ilekroć by zgrzeszył, czyli za każdy raz ma płacić jeden grosz.
23. Aby żaden z braci nie śmiał jeden drugiemu odciągać (odwodzić, namawiać do odejścia) czeladnika albo ucznia pod karą pół kamienia wosku.
24. Kiedy by który mistrz przyszedł z innego miasta i chciał przyjąć się do tutejszego bractwa, musi przynieść list z tamtego miasta pod pieczęcią mistrza – potwierdzający, że się dobrze zachował.
25. Który by brat miał dwóch czeladników, wtedy trzeciego nie może przyjmować, tylko na rzędziaka pod karą dwunastu groszy.
26. Nieczytelne (zatarcia).
27. Nieczytelne (zatarcia).
28. Nieczytelne (zatarcia).
29. Nieczytelne (zatarcia).
30. Nieczytelne (zatarcia).
31. Jeśli któryś z braci przyjdzie do innego brata targować, a transakcja nie dojdzie do skutku i ten, który przyszedł kupić, opuścił już próg i przekroczył rynsztok, nie można już go wołać z powrotem pod karą jednego funta wosku.
32. Także kiedy by kto przyszedł do brata na jatki i targowałyby u niego, a targ nie dojdzie do skutku i gdy wówczas ten brat do innego pójdzie, nie wolno go powtórnie wołać pod karą jednego funta wosku.
33. Gdyby się dwaj bracia ze sobą na jatkach kłócili, wtedy każdy z osobna ma zapłacić kary dwanaście groszy.
34. Gdy jeden brat pożyczył jakąś rzecz od drugiego i gdyby mu tej rzeczy nie oddał, ma zapłacić dwa funty wosku.
35. Żaden brat nie może w jakiejś spornej kwestii dochodzić swoich praw w jakimkolwiek urzędzie w odniesieniu do innego brata, jeśli spór może być rozstrzygnięty w bractwie pod karą dwóch funtów wosku.
36. Gdyby który brat przyjął ucznia bez wiedzy bractwa, wtedy musi dokonać odpowiedniej zapłaty.
37. Gdyby jakiś chłopiec chciał pracować u mistrza, a nie uczyłby się w innym bractwie, ma zapłacić, jak inny uczeń.
38. Gdyby jakiś uczeń odszedł od swojego mistrza, po dwóch tygodniach traci członkostwo w bractwie, a gdyby znowu chciał się uczyć, musi płacić bractwu jak przedtem.
39. Żaden z braci nie może wyprawiać skór wielkich kmieciom do wsi z wyjątkiem duchownych, szlachciców i mieszczan pod karą dwóch funtów wosku.

IV. Właściwości językowe

O występowaniu zjawisk językowych znamiennej dla omawianego obszaru drugiej połowy XVI wieku.

Fonetyka

1. W omawianych zabytkach zauważamy odstępstwa od przegłosu. W zabytkach Nr 1 i Nr 2 można dostrzec niekonsekwentnie przeprowadzony przegłos. Obok form przegłoszonych występują formy nieprzegłoszone: *rzemieflo*, *rzemiefla*, także *w rzemieflie* (Nr 1); *rzemiesła*, *rzemieszła*/*rzemiosła* (Nr 2). W zabytku Nr 4 są tylko formy nieprzegłoszone: starfzjy mistrz *zemiefla*; wsfzjczy bracia *rzemiefla*; item ktorjby chciał tego *rzemiefla* fje vczyć; ktoribj umiał *to rzemieflo*; zebj byl *doskonalczy* w *rzemieflie*. „Proces cofania się form przegłosowych dokonywał się stale” (GH II 79). Miała tu miejsce tendencja wyrównywania form (są to tzw. wyrównania analogiczne). Szły one zresztą zarówno w kierunku zaniechania przegłosu, jak i rozszerzenia jego zasięgu poza zakres wyznaczony określoną regułą (GH I 78). Konsekwencje odchyień od zasady przegłosu obserwujemy dziś przede wszystkim w gwarach: *bierę*, *niesę*, *pierę*, *więz*, *wiesna*.
2. Kontynuacją staropolskich samogłosek długich są tzw. samogłoski pochylone (*ǎ*, *ě*, *ǒ*). W omawianych tekstach pochyleń nie są oznaczane. O silnie zwężonej wymowie kontynuantu stpol. *ǒ* (długiego) może świadczyć kilkakrotnie pojawiający się zapis wyrazów *pulkamienia* (wosku), (Nr 3); *pulgrosza* (Nr 2) przez u. H. Wiśniewska (1975: 21) w swojej książce pisze: „Warto dodać, że wyraz *pól* i jego pochodne pisano w księgach przez u, co stanowi jednak normę tych czasów”. Czy brak konsekwencji w zapisach wyrazów *pulkamienia* (wosku) (Nr 3), *pulgrosza* (Nr 2) oraz w innych miejscach zabytków *polgrosza* (Nr 1) może potwierdzać opinię językoznawców (zob. Klemensiewicz, 1985: 285–290) o zaniku ustnych samogłosek pochylonych *ě*, *ǎ*, *ǒ* w dobie średniopolskiej? Staropolskie samogłoski długie mają kontynuację w gwarach. W Wielkopolsce wschodniej są to kontynuacje (gwarowe): stpol. *ǎ* (długie) → *o* – *ros* (raz), *got* (gad); stpol. *ǒ* (długie) → *u*/*ǔ* – *gǔra*/*gǔra* (góra); stpol. *ě* (długie) → *i*/*y* – *śnik*/*śnyk* (śnieg).
3. Samogłoski nosowe. W poniższej tabeli pokazano, jak nosówki (*ę*, *o*) mogłyby być (ewentualnie) wymawiane (synchronicznie lub asynchronicznie) w odpowiednim otoczeniu fonetycznym.

Znaki (litery i połączenia literowe) zastosowane w tekście do oznaczenia nosówek (ę, o)			
zabytek Nr 1	zabytek Nr 2	zabytek Nr 3	zabytek Nr 4
ę, e, a, am	ę, q, en, qm, am	ę, q, am, en, ęn, an	e, q, am
meżowie, pieczęci, swietho, urzędowa (urzędowa), wziętha (wzięta), będą (będa), porzadku, dzieia, przycacz, Błazey Bamba	przysiężni, spamięci, pieczęci, Jędrzei, porzadku, przycacz, ządaiq, pieczęcziq, spomocq, fzwiente, nas sq//sqm profsieli, które sqm, Błazey Bambic	meżowie, naszę, wien-cy, fwienta, pieczenci, wstąpiło, pieniądze, zandaiq, urzędowa, bendq, przycacz, nas sam prosili, rzędzić	Pieczeczi, Jędrzey, szq będą przycaczny przedaiq pieniędzy pamiacze wychodza, Bamba, dogładana

Z powyższych przykładów wynika, że w zabytkach Nr 1 i Nr 2 nosówki oznaczane są głównie przez *e, ę, a, q*. Jednak zapisy *Bamba* (Nr 1) *fzwiente, Bambic, sqm profsieli, które sqm* (Nr 2) dowodzą, że samogłoski nosowe przednia i tylna musiały mieć w odpowiedniej pozycji wymowę rozsuniętą. Zapisy nosówek w najpóźniejszym z omawianych zabytków (Nr 3) przedniej przez *en*, tylnej przez *an* przed spółgłoskami zwartymi i afrykatami świadczą o nasileniu się procesu przechodzenia na wymowę rozłożoną. Proces ten rozpoczął się najwcześniej w Wielkopolsce i trwał od XV wieku (Bargiel, 1969: 52; zob. też Kuraszkiewicz, 1986a: 180–186; Kuraszkiewicz, 1986b: 187–193). Z pisowni formy czasownikowej *sq* (*q* → *qm, am*) w zabytkach Nr 2 (*sqm profsieli, które sqm*) i Nr 3 (*nas sam prosili*) należałoby wnosić o rozłożonej wymowie kontynuantu samogłoski nosowej długiej (*o* – *o* nosowe długie) w wygłosie, co jest i dziś charakterystyczne dla wymowy gwarowej Wielkopolski (Dejna, 1973: 252). W zabytku Nr 2 dwa wyrazy zanotowano z nosówką, której dziś w tych wyrazach brak *rzemieślo* i *mieškaiaczy* (nosowość wtórna – pod wpływem poprzednika nosowego). W gwarach wschodniej Wielkopolski wymawiało się do niedawna z wtórną nosowością wyraz *miyszanka* (*y* nosowe, mieszanka zbożowa).

4. W wiekach XVI i XVII w staropolskich grupach *il, yl, il, yl* samogłoski *i, y* przechodziły w *e*. Według Z. Klemensiewicza (1985: 293) proces ten miał charakter sporadyczny, a nie powszechny. W zabytku Nr 2 panuje wyłącznie grupa z *e*: *bely-by* umocznione; pilnie nas są *profsieli*; a któryby takowy *bel* nalezion; *bela* robota dogładana; któryby zbraczy przerzeczonych *kupiel*; któryby zbraczy przerzeczonego bractwa *niebel*; item kiedy kto przydzie targowacz *bely* do którego brata; y gdy by się *iezycze niekonczela; nieuczelby fzię*. W pozostałych zabytkach grupa z *e* występuje równolegle z *il, yl, (il, yl)*: a drugi brat *prosielby* go (Nr 1); pilnie nas sam *prosili* (Nr 3); odjczepieniec wiary krześciańskiej aby *nie byl* przyent (Nr 3); pilnie nasz są *prosilij* (Nr 4); *bela* robota dogładana (Nr 4); aby *byla* wziętha y niewróczona (Nr 4); *kupil* razem dwie skorze (Nr 4); brat *profielby* go (Nr 4); item ktoriby brath *byl* spornym (Nr 4); zebý *byl* dojskonalszy w rzemieślie (Nr 4). Do niedawna w gwarach wschodniej Wielkopolski można było usłyszeć formę wyrazową *prosiemy*. Forma ta pojawiała się w tekstach wygłaszanych na uroczystościach (na weselach) – w chwilach niecodziennej egzaltacji.

5. W omawianych zabytkach językowych natrafiamy na jeden z etapów rozwojowych samogłosek *i, y*. W języku prasłowiańskim były one fonologicznie oponentne (*i* – wysokie, przednie, *y* – tylne). Z czasem nastąpiło przesunięcie artykulacyjne – w języku polskim *y* stało się przednie, bliskie *i*. Dziś mamy tu jeden fonem – *y* jest wariantem kombinatorycznym *i*. To *i* ma zawsze poprzednik miękki, *y* twardy: *śiła* – *posyła* (GH II 90–91). W wyrazie *rzeczij* – (Nr 1) (*rzeczy*, D l. poj.) występuje zakończenie *ij*. Mamy tu przykład wzajemnego stosunku samogłosek *i, y* w ich rozwojowym procesie fonetycznym (dwufazowa wymowa samogłoski *y*: *ij/yj*). Dziś asynchroniczna wymowa samogłoski *y* w postaci *yj, ij* jest właściwością gwarową występującą na obszarze Wielkopolski zachodniej; dotyczy to zwłaszcza zakończenia wyrazów (*myšyj, zhyj*) (GH I 74–75). Por.: dyftongizacja stpol. *y*: *ry'ba my'j zhy'j doebry'j* (Dejna, 1973: 250). Niżej podaję dalsze przykłady dyftongicznej wymowy samogłoski *y* (są tu przykłady zlania się obu samogłosek w jeden dźwięk *i* plus *j*): *tijm* (tym), *ktorzij, abij* (aby), *przijffedszij, Sijmon latha, Sa prosilij, vtwierdzamij* (utwierdzamy), *daiemij* (dajemy) (Nr 1). W pozostałych zabytkach (w odnośnych pozycjach) występuje *j* lub *y*: kazacz od *urodzoniny* uczenia; na rynku ani na *wolniczy*; aby zaden tuta *mięskaiacy*; aby przes przerczeczone s'rafz *y Czu'zary* była robota doglądana (Nr 2); w dzień *fwienty Uroczysty*; wielgi *Mszy* na niesporze; Synowie *Mistrzowscy*; Item brat *nowotny*; Item *w'zelacy* kramarze (Nr 3); *aby' thakowe rzeczy' świadkami* pradziwemij; *oznaczamy' przed w'zys'tkiemi; przijffedszy' przed obliczno'srz na'sze; Star'szy' mistrz rzemie'lia*; dwie grzywnie *pieniedzy'*; brat *prosielby*; za *braty'* i siostry.
6. W omawianych zabytkach kontynuant psł. spółgłosek **l', *lj* zachowuje miękkość także w położeniu innym niż przed samogłoską *i*: *liudzki* (←**ljudskъ*) (Nr 1); w przyrodzeniu *liudzskim*, mocą *przywilieiu*, zeby piwo *rozliwał* (w dwu ostatnich przykładach miękczący wpływ samogłoski przedniej *e* – zob. Moszyński, 2006: 2), ma onego statku *doliacz, sliachcziczom* y mie'szczanom (Nr 2); w przyrodzeniu *liudzkiem, pozwolienia* (miękczący wpływ samogłoski *e*) star'szych, zaden *czeliadnik* *y* chłopiec, zeby był do'konalszy' w *rzemie'lie* (miękczący wpływ samogłoski *e*) (Nr 4). Pojawia się też już kontynuant w postaci *l* (twarde) (Nr 3): przyrodzeniu *ludzkiem* pożytki. Według GH I 151 zachowanie miękkości kontynuantu psł. spółgłosek **l', *lj* także w położeniu innym niż przed samogłoską *i* w XVI wieku jest już sporadyczne. Tu (w zabytkach Nr 1, Nr 2, Nr 4) – powszechne.
7. W omawianych zabytkach można dostrzec zapisy form przymiotników i zaimków (D., C., l. p.) z zakończeniami w postaci *-i* lub *-y* (zamiast *-ej*): *wy'fzy* napi'szane; okrom prozby *w'zelaki*; od'fzedł odem'szy *braczski*; ku *wiekui'fzy* rzeczy *ty* pamiętce; niemaiąc *zadny* winny (Nr 2); *szuszny* zandaią; *wiency* (Nr 3). W zabytku Nr 3 są też formy *wiekui'ftei, brackiej, kramarskiej*. W zabytku Nr 1 są tylko formy z końcówką *-ej*: *wiekui'ftej, braczkiej, swoiej*. W zabytku Nr 4 jest: ku *wiekui'fty* rzeczy. W kilku przykładach instr. sing. neutr. rzeczowników występuje końcówka *-im*, np. Bozym *Narodzenim*. Pojawiające się w zakończeniach *-ej, -em* samogłoski *i, y* świadczą o silnie zwężonej wymowie samogłoski *ě* (pochylonej), kontynuantu stpol. samogłoski *ē* (długiej). Dziś w gwarach wschodniej Wielkopolski w odnośnej odmianie przymiotników i zaimków jest zawsze końcówka *-y* lub *-i* (zależnie od wygłosowej

- spółgłoski tematu: twarda czy miękka), na przykład: *czzerwuny* cegły, *dobry* roboty; *bioły* koszuli; *zdrowy* żywności, *suchy* bilizny; *tani kielbasy*, *słodki* herbaty; *psi* (psiej) duszy itd. Końcówka *-im* (instr. sing. neutr. rzeczowników) funkcjonuje w dzisiejszej gwarze mieszkańców miasteczek Kleczewa, Ślesina, Sompolna (pogranicze wielkopolsko-kujawskie – wpływ gwar kujawskich – por. Sobierajski, 1952): *pisanim* (pisaniem) listu; *picim* (picciem) piwa; *gaszynim* (gaszeniem) pożaru; *mówinim* (mówieniem) głupstw; *pranim* (praniem) ubrania; moim *zdanim* (zdaniem); długim *kazanim* (kazaniem); jechać pociungim (pociągim); najeść się *punczkim* (pączkiem); łatwym *zarobkim* (zarobkiem) itd.
8. Kontynuanty stpol. *ir* pochodzące z *r przeszły w *er* we wszystkich czterech zabytkach: *napierwey* (Nr 1), *pierwa*, *pierwy*, *napierwy* (Nr 2) *napierwy* (Nr 2); *pierwy* *napierwy* (Nr 3); *napierwy* (Nr 4). Także kontynuanty przedpolskiego *ir//*yr przeszły w *er* lub *erz*: *czterech*, *cztery* (Nr 1); *czterzech* niedziel; *cztery* (Nr 2); w *czterech* niedziel (Nr 3).
  9. Stare grupy (prasłowiańskie) **s*ř, **z*ř, **ž*ř występują w języku polskim do połowy XV wieku jako *śrz* i *źrz*. Późniejsze zmiany w kontyuantach powyższych grup mają charakter dialektalny (Śmiech, 1953: 115–116). W Wielkopolsce utrzymują się stare *śrz* (*śrzoda*, *Śrzódka* – dzielnica Poznania) i *źrz* (*źrzódło*). Wynotowałem tylko dwa przykłady z kontyuantami pierwotnych grup **s*ř i **z*ř. Kontyuant grupy **s*ř ma postać *śrz* (we *śrzodę* pierwszą suchodzienną, Nr 3), a kontyuant grupy **z*ř występuje jako *-jrz-* (*podeirzenia*, Nr 3) (por. Śmiech, 1953: 49–50). Wielkopolskie kontynuacje *śrz*, *źrz* (*-jrz-*) przejął szesnastowieczny polski język literacki. W XIX wieku ukształtowały się funkcjonujące dziś kontynuacje dawnych grup (**s*ř, **z*ř, **ž*ř) w postaci *śr*, *źr*, *-jrz-* (Śmiech, 1953: 155–158).
  10. Proces upowszechnienia -'ov- po spółgłoskach miękkich (czyli zastępowanie -'ev- przez -'ov- w tych pozycjach) nie został jeszcze na terenie Wielkopolski w końcu XVI wieku w pełni dokonany (por. Kuraszkiewicz, 1951; Klemensiewicz, 1985: 53–54). Świadczą o tym przykłady zabytków Nr 3: córkę *mistrzowską* i syn *mistrzewski*; ale synowie *mistrzowscy*, *wieśniaczowi*, Nr 1; przedawacz skor wýprawnych *wieśniaczowi*, Nr 4. Wynotowałem z zabytku Nr 1 przykład, w którym końcówka *-ew* występuje po spółgłosce twardej: *ſzeſci funtew* (D. l. mn.). Poza tym D. l. mn. ma postać *funtow*. Czy pojawienie się formy *funtew* może świadczyć o zapoczątkowanym procesie dyftongizacji *o*, co jest typowe dla dzisiejszych gwar wielkopolskich (Bargieł, 1969: 106)? W Wielkopolsce północno-wschodniej często można spotkać nazwy miejscowe z przyrostkiem -'ew: Bieniszew, Kleczew, Koza rzew, Sławoszewek, Suszewo.
  11. Występowanie w zabytkach form wyrazowych *ſzwieczkiego* (rzemieśla *ſzwieczkiego*) wiąże się z rozwojem tzw. jerów (w zabytku Nr 4 – *swieczkiego*). Jery były to w języku prasłowiańskim półsamogłoski (zgłoskotwórcze – krótsze od innych samogłosek). Oba jery (twardy ʀ i miękki ʁ) jeszcze w dobie prasłowiańskiej mogły występować albo w pozycji mocnej, albo w pozycji słabej. Konsekwencją rozwojową jerów był zanik jerów słabych już w najdawniejszej polszczyźnie. Stąd pol. *szwec* (← *šǫvǫc). Dzisiejsza postać *szewc* jest rezultatem wyrównania mor-

- fologicznego tematu mianownika do tematu przypadków zależnych (*szewca* ← *šьвѣца). Postać wyrazowa *szwieckiego* jest głębokim archaizmem – refleksem dawno zakończonemu procesowi rozwojowemu jerów.
12. Brak przykładów przejścia *chw* → *f*. W zabytkach Nr 1 i Nr 3 występują tylko formy z *chw*: *chwala* (Nr 1), *chwale* (Nr 3). W zabytkach Nr 2 i Nr 4 brak przykładów z grupą *chw*. Zapis formy B. l. p. r. ż. *kwarta* w postaci *kfortę* (dacz na *kfortę* piwa) w zabytku Nr 2 zdaje się sugerować, że w grupach *chw*, *kw*, *sw*, *tw* pisarz wymawiał spółgłoskę *w* bezdźwięcznie. Por. stpol. *kwarta* ‘czwarta część jednostki miary wyższego rzędu’; a. ciał płynnych ‘czwarta część garnca’ (Sstp. III, z. 6, 474). Dziś wyraz *kwarta* rzadko używany; forma gwarowa *kworta* – też rzadka. We wschodniej Wielkopolsce funkcjonuje jeszcze forma *kwaterka* (¼ litra): *kwaterka wody*, *kwaterka wódki*.
  13. Występuje jeszcze stara postać wyrazu *tuta* (bez wygłosowej *j*) (Nr 2): aby żaden *tuta* mięskaiący. W zabytku Nr 3 jest także forma przymiotnikowa *tuteczny*: *tutecznei* roboty.
  14. Z zabytku Nr 2 wynotowałem wyodrębnienie się *j* przed spółgłoską palatalną (antycypacja miękkości) w następujących formach: przedmieięfc, przedmieięfcziu (żaden nieśmiał robizc botow *naprzemieięfcz*; aby żaden z braczieię nieśmiał kupowacz skor dębu y popiołu na *przedmieięfcziu*), co jest i dziś wielkopolską cechą gwarową (por. *nejšejće*, *ćojća*) (Dejna, 1973: 249).
  15. W omawianych zabytkach występuje forma wyrazowa *kozdy*: tedy za *kozdy* ras grosz ieden. Od XIV wieku powszechna, wypierana z języka literackiego od XVI wieku przez *každy* zapewne pod wpływem cz. *každý* (SławskiSEJP II 114). Dziś *kozdy* gw.
  16. Forma *raiczie* (*Raiczie* Miasta Pýjdr, Nr 4) z końcówką *-e* (← *ьje) jest mianownikiem l. mn. (należą tu także takie formy rzeczowników osobowych tematów na *-jo*, jak: *krole*, *męże*, *bogacze*, *pieniacze*, GH I 276–277). Jest też *raiczzy* (z końcówką *-i*): *raiczzy* miasta Pyjdr (Nr 2). Stpol. forma *rajca* (M. l. p.) powstała na drodze rozwoju prasłowiańskiej grupy **t’c*: *rajca* ← *radźca* ← *radьca. Dzisiejsza forma *radca* jest rezultatem „nowych skojarzeń morfologicznych poza działaniem dawnej zasady fonetycznej” (GH I 133).
  17. Wynotowałem formy od *bractwo* (← *bratъstwo) i od *bracki* (← *bratъskъ). Przykłady: przerzeczonemu *bracztwu* (Nr 1); przerzeczonemu *braczstwu* (Nr 2); item którybŷ brat odjsedł odemŷy *braczski* (Nr 2).
  18. Występuje wyraz *oracki* w formie zależnej: na *oraczkim* piwie (Nr 2); *oracki* (← *oračъ) ‘będący w związku z *oraczem*, qui ad oratorem pertinet’ (Sstp. V, z. 8, 623).
  19. Oboczność *się*//*sie*. Według M. Bargieł (1969: 73–75) w Wielkopolsce w pierwszej połowie XVI wieku w każdej pozycji (przyczasownikowej i poprzyimkowej) występują tylko formy z nosowością *mię*, *cię*, *się*. W omawianych zabytkach można rozpatrywać tylko formę zaimka zwrotnego *się*, gdyż brak przykładów na formy acc. sing. zaimków osobowych *ja*, *ty*. Trudno o wniosek po analizie tekstu zabytku Nr 1, gdyż samogłoska przednia oznaczana jest w nim głównie przez *e*. W zabytkach Nr 2 i Nr 3 znajdujemy tylko przykłady występowania zaimka *się* w pozycji przyczasownikowej. W zabytku Nr 2 są tylko formy z nosowością: *chcział*, *szię*,

fzię mu podoba, rzeli fzię mu dobrze zachował, gdyby fsię wadzili, się rzędzicz, zeby fsię iefzyczne nieškonczęła, nieuczęłby fzię uczycz. Natomiast w zabytku Nr 3 trzy razy użyto formy *się* (z nosowością) i siedem razy formy *sie* (bez nosowości). Przykłady z *się*: *gdzie się czego wiency nie wstąpiło, gdy się służba Boża dokonczy, niewazył się*. Przykłady z *sie*: *które sie dzieią, iakoby sie w tym bractwie rzędzić y sprawować mieli, nie wazył sie, aby sie nie wazył, gdyby sie targnal, targnela sie, pierw y sie zgodził*. Przykład z *sie* z zabytku Nr 4: *gdysz wprzýrodzeniu ľudzkim porzytki ý rzeczy te które sie za czařsow dzieią*. Może zapisy z *sie* (bez nosowości) świadczą o tym, że rozpoczął się powolny proces osłabienia i zaniku rezonansu nosowego ϵ w wygłosie? Inne, wprawdzie rzadkie, formy wyrazowe zapisane w tekście bez oznaczenia nosowości ϵ w wygłosie mogłyby potwierdzać to przypuszczenie (por. Bargieł, 1969: 75). Obok form *we frzodę, dzieię, połowicę, córkę, służbę* odnajdujemy *żone, robote, w niedziele* (Nr 2).

20. Na przełomie XVI i XVII wieku doszło do zmiany artykulacji przedniojęzykowo-zębowej spółgłoski *l*. Zaczęto stopniowo wymawiać tę spółgłoskę jak niezgłoskotwórcze *u* (Walczak, 1995: 122). W omawianych zabytkach tylko w jednym wyrazie pojawiło się w odpowiedniej pozycji *u* (*l*): która *byua* sprawowana za braty *ý řzofstry* (Nr 2). W pozostałych wypadkach jest *l*.
21. Opozycja między szeregami *s, z, c, ř* i *ř, ź, č, ř*. Ortografia zabytków Nr 1 i Nr 2 jest średniowieczna i z tego względu trudno definitywnie stwierdzić, czy pisarze wymienionych dokumentów nie mazurzyli. Na przykład w zabytku Nr 2 dwuznak *cz* oznacza spółgłoski *c, č* (*vmoczniōne, Krawiecř, řchadzęze, oblicznořscř, rzecřy, pieczęczř, czařsy*), dwuznak *řs* może oznaczać spółgłoski *ř* i *ř* (*oblicznořscř, nařsę, prřyřsedsřy*), dwuznak *řř* może oznaczać spółgłoski *s* i *ř* (*zemięřřła, řřkrřřynki, Maruřřka, wřřystkie, grořřy*). O braku konsekwencji na przykład w oznaczaniu spółgłoski *ř* niech świadczy zapis *mięřkaięczy* (mieszkający). Natomiast ortografia zabytku Nr 3 jest ujednoliconą i opozycja między szeregami spółgłosek *s, z, c, ř* i *ř, ź, č, ř* wyraźnie zaznaczona. Jednak należy dodać, że pisarz dokumentu Nr 3 znak diakrytyczny nad *ř* często opuszcza. Oto przykłady: *kozdy//kařdy, wazył się//wazyć, takze//takže, zaden//řaden* (przy czym zapis *řaden* zdecydowanie przeważa), *nalezę*. W wygłosie *ř* często oznaczone jest przez *řř, řř* (pisownia fonetyczna): *teřř, tegošř, gdysz*.
22. Identyfikacja kontynuantu **ř* ($\rightarrow$ *ř*) i *ř*. Następujące zapisy świadczą o nieodróżnianiu wymowy *ř* i *ř*: *řzemiesła//řzemiesła//řzemiesřła* (Nr 2). Identyfikacja kontynuantu **ř* ($\rightarrow$ *ř*) i *ř* dokonała się najwcześniej w Wielkopolsce (Kuraszkiewicz, 1986c: 83–91).

Morfologia

1. Utrzymuje się wielkopolska postać przedrostka *na-* w formach *napięweřy, napięwry* (Nr 1, Nr 2 i Nr 3), *napięwřy* (*napięwřy* Jatky ku przedawaniu roboty, Nr 4) (por. Bargieł, 1969: 106). Od XVII wieku przeważa już przedrostek *naj-* (wpływ dialektu mazowieckiego). W dzisiejszych gwarach wschodniej Wielkopolski omawiany przedrostek ma postać *noj-* (z *o-* kontynuantem stpol. *ā* długiego): *nojpiyrw, nojdali, nojlepi, nojladnieřy* itd.

2. W tekstach omawianych zabytków zachowała się osobliwa forma narzędnika l. mn. rzeczownika. Z zabytku Nr 2 wynotowałem formę *mistrzimi*. GH I 283 podaje informację o występowaniu formy narzędnika l. mn. *mistrzmi* (XVI wiek), także o innych rzeczownikach mających tę samą formę, np. *kluczmi*, *wieprzmi*, *końmi*, *nożmi*, *obyczajmi*, *żołmierzmi*. Forma ze wspomnianego wyżej zabytku *mistrzimi* jest o jedną sylabę dłuższa od wymienionych wyżej. Według W.R. Rzepki formy z *mi-* funkcjonowały dawniej (XVI–XVIII wiek) wyłącznie w języku poetyckim („niemal zupełnie ich nieobecność w prozie i absolutny ich brak w aktach sejmikowych”). Poświadczona jest ich równoczesność chronologiczna z narzędnikiem na *-ami* (...w XVI wieku ekspansja *-ami* okazała się zjawiskiem o ogromnej dynamice) (Rzepka, 1985: 96–97). Końcówka *-ami* (N. l. mn. rzeczowników) jest pochodzenia prasłowiańskiego. Powstała w wyniku przekształcenia się trójczłonowej budowy praindoeuropejskich form w prasłowiańską dwuczłonową (**vod -ami*) (Moszyński, 2006: 253). Zunifikowana forma z *-ami* funkcjonuje też w zabytkach pyzdrowskich (*sźwiadkami* prawdziwymi).
3. W zabytkach pyzdrowskich przykuwa uwagę forma narzędnika l. mn. dwu rzeczowników: *czas* i *słowo* (stan odziedziczony z języka prasłowiańskiego). Oto przykłady: *czafsŷy* wiekuistemi (Nr 1); *czafsŷy* wiekuistym (Nr 2); *czafsŷy* wiekuistymi (Nr 3); wadzieli *słowy* (Nr 2); złemi *słowy* (Nr 3). W.R. Rzepka (1985: 98) sądzi, że formy narzędnika typu *strzały jadowitemi* od XVI wieku były już właściwe językowi literackiemu. Zupełna jest ich nieobecność w aktach sejmikowych, w źródłach rękopiśmiennych – dokumentujących ówczesną kancelaryjno-urzędową odmianę polszczyzny. W obecnej polszczyźnie zachował się tylko jeden z dawnych typów form narzędnika l. mn. rzeczowników tylko w dwóch następujących frazeologizmach: *dawnymi czasy* i *innymi słowy*.
4. Wynotowałem różne postacie formy miejscownika l. p. wyrazu *wolnica*. W zabytku Nr 1 jest *na wonicze* (*-e* ← **-ě*): aby Rzęzniczyŷy *na Wolnicze* nieprzŷywozili. W zabytkach Nr 2 i Nr 3 występuje forma *na wolniczy*. GH I 291 informuje, że polska końcówka *-e* (← **-ě*) Msc. l. p. w odmianie rzeczowników żeńskich samogłoskowych utrzymuje się w odniesieniu do twar-dotematowych (ręka, droga, pycha, krzywda, głowa, chwała, glina), na przykład *ręce*, *drodze*, *pysze*, *krzywdzie*, *głowie*, *chwale*, *glinie* (XIV wiek). Natomiast rzeczowniki miękkotematowe zachowują prasłowiańską końcówkę *-i*, która po spółgłoskach stwardniałych przechodzi w *y*: *nadziei*, *ziemi*, *woli*, *okolicy*, *dziewicy*, *świacy* (XIV wiek). W omawianych zabytkach zachodzi przewaga zunifikowanej formy z końcówką *-i//y*.
5. W zabytku Nr 3 występuje osobliwa forma rzeczownikowa *kamion*: pod winą czterech *kamion* (dotyczy wyrazu, który ma dziś postać mianownikową *kamień*). Jest to stpol. forma dopełniacza l. mn. Prasłowiańska podstawa rozwojowa jest następująca: M. l. p. **kamy*; B. l. p. **kamenŷ*. W staropolszczyźnie po zaniku jeru (*ŷ*) biernik ma postać *kamień*, który przejmuje też funkcję mianownika (M. = B.). Psł. D. l. mn. **kamenŷ* (po zaniku jeru *ŷ*) → *kamion* (wyrównanie do dopełniacza z tematem spółgłoskowym) (GH I 275–279).
6. Dość licznie występują w omawianych tekstach dualne formy imienne. Brak jest natomiast dualnych form czasownikowych. Te rzeczownikowe formy liczby podwójnej,

- odziedziczone z prasłowiańszczyzny, w języku staropolskim powoli zanikają. Znaczenie podwójności zachowują tylko w strukturze z udziałem liczebnika *dwa*. Bez tego udziału przechodzą w postać i znaczenie liczby mnogiej. Prezentowane teksty z drugiej połowy XVI wieku stanowią o dużej jeszcze funkcyjnej żywotności omawianych struktur. Przedstawiam ich wykaz: kupiec *dwu wozu debu* (deklinacja męska); dwie *grzywnie pieniędzy*; *dwie beczcze* piwa; na każde *dwie Niedzieli* (deklinacja żeńska) (Nr 1); któryby brat miał *dwu czeliadniku*; pod winną *dwu funtu* wosku; *dwu wozu debu* (deklinacja męska); któryby zbraczi przerzeczonych kupień razem *dwie skóry*; *dwie liećzie*; przyjdzie na *dwie niedzieli* (deklinacja żeńska) (Nr 2); kupiec *dwu wozu dębu* (deklinacja męska); *dwie grzywnie pieniędzy*; *dwie beczcze* piwa (deklinacja żeńska) (Nr 4). Oto struktury z udziałem form (liczebnika *dwa*) *dwu*, *dwie*, które nie mają już znaczenia podwójności (formy rzeczownikowe przyjmują postać liczby mnogiej): *dwu funthow* woźzku (Nr 1); *dwie beczki* piwa (Nr 2); pod wina *dwu funthów* woźzku (Nr 4). Dziś zachowały się relikty w nazwach par części ciała, przy czym w odpowiednich formach deklinacyjnych mają albo znaczenie liczby pojedynczej (Msc. – w rękę), albo liczby mnogiej (M. – *ręce*, D. – *oczu*, *uszu*, N. – *rękoma*, *oczyma*, *uszyma*). Zachowała się do dziś forma dualna w przysłowiu: mądrej głowie dość *dwie słowie*. GH I 310, omawiając formy mianownika i biernika l. p., zamieszcza informację: „[...] końcówka -y może wskutek fałszywych skojarzeń zastąpić prawidłowe -a, np. *rozdzielilasta sie dwa braty*”. W zabytku Nr 1 forma *braty* ma znaczenie liczby mnogiej za *braty* y siostry zmarłe.
7. W wiekach XV–XVII trwa mieszanie końcówek narzędnika l. p. (r. m. i n. odmiany złożonej przymiotników): *-ym/-im* i *-em*, GH I 331; w l. mn.: *-ymi* lub *-emi* (dziś *-ymi* bez względu na rodzaj), GH I 336. W zabytkach pызdrskich też brak konsekwencji: świadkami *prawdziwemj*; zapisaniem *listhownem*; czařsy *wiekuistemi* (Nr 1); napisaniem *liftownym*; czařsy *wiekuistymi*; item któryby brat był *spornym* (Nr 2); przed *starszemi* i bracią; świadkami *prawdziwemi*; czařy *wiekuistymi* (Nr 3); świadkami *prawdziwemj*; ktoribj brath był *spornym* (Nr 4).
  8. W XVI wieku, a już szczególnie w XVII wieku, kształtowało się przeciwieństwo rzeczowników osobowych i nieosobowych. Przykłady z końcówką *-owie* odmiany męskoosobowej w omawianych zabytkach są następujące: sławni *meżowie*; ich *potomkowie* (Nr 2); sławni *mężowie* (Nr 3).
  9. W B. l. mn. r. m. (w zakresie przymiotników miękkotematowych) zachowuje się stara końcówka *-e* ← *-é* ← *-ē* (← **-ějě*): przes przerzeczon *Starfze* (Nr 1) GH I 335.
  10. Wynotowałem liczne przykłady odmiany rzeczownika o znaczeniu zbiorowym *bracia* (← **bratja*): *bracza* (M.) rzemieřła przerzeczonego; robota dogładana *vbracziej* (D.); żaden *zbracziej* (D.) (Nr 1); mszą suchodzienną za *bracią* (B.) zmarłą; przed starszemi y *bracią* (N.) tego cechu powinien go okazać; wřzystko wolno bendzie pobrać przerzeczony *braciei* (C.) spomocą urzendorą; s przerzeczoną *bracią* (N.) (Nr 3); bela robota dogładana *vbracziej* (D.); ktorjbj *zbracziej* (D.) (Nr 4). Różne formy przypadków rzeczownika *bracia* (w znaczeniu zbiorowym) występują we wszystkich czterech zabytkach, przy czym najwięcej jest form dopełniacza. W dwóch wypadkach na formę liczby mnogiej wyrazu *bracia* wskazują

formy wyrazów, z którymi *bracia* łączy się w związkach syntaktycznych: item gdyby ʃzię *dwa bracia* wespół na iatkach wadzili sływy (Nr 2); ý *wʃzyʃczy bracia* rzemiejła przerzeczonego (Nr 4). W następujących przykładach wyrazy mają formę liczby mnogiej: *ktoryby zbraczi* przerzeczonych kupiel (Nr 2); *za braty* ý siostry (Nr 4). Proces przechodzenia od pierwotnego znaczenia zbiorowego formy *bracia* do znaczenia liczby mnogiej był długotrwały. Dziś gwarowa końcówka wyrazu *bracia* jest kontynuacją stpol. samogłoski *ā* (długiej): *braciā* lub *bracio*.

11. Z form zaimkowych przykuwa naszą uwagę biernik r. ż. l. p. *naszę*: przyʃsedszy przed oblicznoʃsz *nafʃę* (Nr 2); jako przyszedwszy przed obliczność *naszę* (Nr 3); przyʃʃedszy przed oblicznoʃsz *nafʃe* (Nr 4). Forma biernika z końcówką *-ę* ← **ø* występuje od XV do XVI wieku. Zmiana nastąpiła dopiero w drugiej połowie wieku XIX, kiedy ustaliła się końcówka *-ą*, przejęta z formy biernika odmiany przymiotnikowej (GH I 315); postać ta funkcjonuje do dziś. W gwarach wschodniej Wielkopolski *-ą* wymawiane jest asynchronicznie (*-om*).
12. W omawianych zabytkach występują nieliczne formy odmiany liczebników: dać *ʃzefcz* (B.) groszy (Nr 3); *ʃzefci* (D.) funtow (Nr 3). Jest to odmiana taka sama, jak rzeczowników o tematach *-i-*, kontynuowana z czasów prasłowiańskich aż do XVI wieku, GH II 292. Inne formy: *trzy groʃe* (B.) (Nr 3); winą *czterech* (D.) kamion (Nr 3); *oʃm groʃzy* (Nr 4); *dwaʃcie* (B.); *dwanaʃcie* (B.) groszy (Nr 3).
13. Wynotowałem formy czasu zaprzeczonego. Składają się one z formy słowa posiłkowego *są* oraz form imiesłowu przeszłego czynnego drugiego rodzaju męskoosobowego. Występują w następujących zabytkach: pilnie nasz *sa prosilij* (Nr 1); pilnie nas *są proʃieli*; *są pedali* artykuły (Nr 2); pilnie nasz *są prosilij* (Nr 4). Po okresie staropolskim występują rzadko i pełnią już funkcję zwykłego czasu przeszłego.
14. Z zabytku Nr 1 wynotowałem formy odmiany niezłożonej imiesłowu biernego: *byl naliezion* albo *przeʃwiadczon*. Dziś te formy trwają jako archaizmy w tekstach modlitewnych: *umęczon, ukrzyżowan, pogrzebion* (GH I 386).
15. Połączenie formy gen. sing. zaimka *swój* z odpowiednią formą rzeczownika *mistrz* ma postać: *swe miʃtrza* (Nr 2). Postać *swe* jest formą gen. sing. funkcjonującą w XIV–XVI wieku (np. *swe głowy*) GH I 283. Mamy tu wyjątkowe połączenie zaimka żeńskiego z rzeczownikiem męskim. Powinno być *swego mistrza*: *Zaden thowarzis aby nye sromocził swego mistrza* (Sstp IV, z. 4, 288).

Słowniczek

burmistrz (niem. *Bürgermeister*) – ‘wysoki urzędnik miejski pełniący funkcję głowy miasta; (później przewodniczący zarządu miasta)’, SWO 99: *Burmistrzʃtrz z Rada*

potrzeb – ‘potrzeba’, ReczekPSdp. 360; *potrzeb* ‘należy, wypada, trzeba’, Sstp. VI, z. 7(40) 495: *potrzeb tedy ieʃt*²

² Ten i kolejne cytaty pochodzą z tekstów zabytków pyzdrowskich.

przerzec – ‘wyżej wymienić, wspomnieć’, Sstp. VII, z. 3(43), 175: Miafta przerzeczonego; przerzeczoných Jatek; przerzeczonemu bractwu

przýklonnj (przykłonny) – ‘skłonny, skory’, ReczekPSdp. 394: będącz przýklonnj

rathufz (ratusz, niem. *Rathaus*) – ‘budynek będący dawniej siedzibą miejskich władz administracyjnych, także sądu miejskiego, zwykle położony w centrum miasta’, SWO 627

funth (niem. *Phund* z łac. *pondo*) – ‘jednostka wagi obowiązująca w wielu krajach, dawniej także w Polsce, równa wadze od 350 g do 560 g’: czthery funthý wozjku SWO 238

kloda (kłoda) – ‘beczka, kadź’, ReczekPSdp. 158: powinien dacz na klode piwa

wolnicza (wolnica) – por. wolny, ‘wszystkim dostępny, publiczny’, Sstp. X, z. 4(64), 293: aby Rzezniczý na wolnicze nieprzýwozili

achtel (niem. *Achtel* – ósma część, ósemka) – daw. ‘miara ciał płynnych i sypkich, ósma część beczki; beczka niewielkich rozmiarów’, SWO 4: ieden achtel piwa

czuzarowie – (kontekst językowy wskazuje, że może dotyczyć określenia osób pełniących funkcje kontrolującą i ochraniającą): Czuzarowie ých przyjiezny; aby przes przerzeczone ftrafzy Czuzary beła robota dogliądana

żałomsza – ‘msza żałobna, zaduszki’, ReczekPSdp. 671: ktorýbý brat odjedl odemfsý brackieý tho ieft zalomfeý gdiby sie iefcze niefkonzýła

wina – ‘kara pieniężna, grzywna’ (por. Wiśniewska, 1975: 112): ma dacz winý polgrofza

schaczka (schadzka) – ‘spotkanie, zebranie, zgromadzenie’, ReczekPSdp. 440: Item teŝ przerzeczonemu bractwu naznaczymy fchaczki roczne wielgie

okrom – ‘bez, oprócz, poza, z wyjątkiem’, ReczekPSdp. 292; jeszcze w użyciu w pierwszej połowie XX wieku *krom* albo *okrom* ‘prócz, oprócz, wyjąwszy’, SW II 559; *krom* przestarz. ‘[...] z wyjątkiem’ SJPD III 1151; *okrom* przestarz. ‘oprócz, prócz; z wyjątkiem, wyjąwszy co; krom’ SJPD V 945: okrom ý dozwołenia ftrafzych

urodzonina – tu: od urodzenia: kazacz od urodzoniny uczenia

fzilaka – tu: ‘konfiskata na rzecz bractwa’: wolno taką robote w fzilaką bracz; aby zaden z infzych miaft ý miafteczek ý wfí niefzmiał przedawacz w Pызdrach, bo takowym przerzeczonemu bractwu wolno taką robote w fzilaką bracz

krzeŝciański – ‘chrześcijański’, ReczekPSdp. 173: item aby zaden Heretik Luter Pikarch owa wfzelaki odfzczepieniec wiary krzeŝciańskiej aby nie byl przyent do bractwa

Pikarch, zob. Pikart – ‘zwolennik Wiklefa, wiklelista, brat czeski, husyta’, SW IV 187: item aby zaden Heretik Luter Pikarch owa wfzelaki odfzczepieniec wiary krzeŝciańskiej aby nie byl przyent do bractwa

nowotny – ‘nowy, nowoczesny, najnowszy’, ReczekPSdp. 259: item brat nowotny

cuzarski, por. Czuzarowie: tedy Cuzarjkiego powinien dać fzeŝcz grofzy

polowica (połowica) – ‘połowa’, ReczekPSdp. 345: ten niepowinien dać iedno tego polowicę trzy grofzi

powzdany, por. powzdać – ‘przekazać, zdać’, ReczekPSdp. 365: ich potomkom powzdane

niedziela – ‘tydzień’, ReczekPSdp. 241: dwie niedzieli; w niedzieli po narodzeniu pannÿ Marÿei

czeliadnik – ‘sługa, wyrobnik dworski’, ReczekPSdp. 53: zaden czeliadnik ÿ chlopiecz

brat – ‘wyzwolony uczeń, towarzysz’ (Wiśniewska, 1975: 109): za braty ÿ siostrÿ zmarle. Item któryby brat odſzedł odemſzy braczski to iest zalomſze

pozyrzć – (kontekst językowy wskazuje, że może dotyczyć określenia czynności zaciągania pożyczki): Item kiedyby ieden brat u drugiego pozyrzł iakiech rzeczy potrzebnych albo gratow

kolacyą uczynić, por. dać kolację – ‘spełnić jeden z warunków wyzwolenia’ (Wiśniewska, 1975: 110): Item kto chce przerzeczone bractwo przyanć ma dać do bractwa dwa złote monety Polski, y kolacyą uczynić temu bractwu, które kosztu wiency nie ma wynosić tylko dwa złote

jatka – 1. ‘buda, budka, szałasik’; 2. ‘kram, stragan, sklep’, ReczekPSdp. 138; Wiśniewska (1975: 110) podaje następującą informację: jatki ‘kramy przekupniów’: przerzeczonych Iatek; sąm wierzchem na iadkach; Item gdyby ſzię dwa braczia wespoł na iatkach wadzili słowy

list – ‘metryka, świadectwo’ (Wiśniewska, 1975: 110): Potym ma mieć list od urodzain y przed starszemi y bracią tego cechu powinien go okazać w czterech niedziel po przyenciu bractwa pod winą pułkamenia wosku

oblicznofcz (obliczność) – ‘twarzą w twarz, obecnie, osobiście’ (Wiśniewska, 1975: 110): kthorÿm tego potrzeb iesth wiedziecz tijn kthorzij teraz sza ij napotem beda abij o thijnm wiedzieli, iako przyſſedszy przed oblicznofcz najze Slawni mezowie

pospolstwo (pospólstwo) – ‘towarzystwo, społeczeństwo’ (Wiśniewska, 1975: 111): ij wszyſztko pospolstwo Miasta przerzeczzonego

bractwo – ‘stowarzyszenie, korporacja’, SW I 198: aby zaden nie ſmial kupować ani przedawać tylko to przerzeczzone bractwo kramarskie

skrzynka – ‘skrzynka, w której przechowywano przywileje i skarb cechu’ (Wiśniewska, 1975: 111): taki winy przepada pul kamienia wosku do kofciola na ſwiece, a do skrzynki brackiej dwanaſcie grofzy

odwabiać – ‘odciągać, odwodzić, namawiać do odejścia od kogoś, czegoś’, Sstp. V, z. 7(31), 507: Item by zaden sprzerzeczonych braczi nieſzmiał ieden drugiemu odwabiaż czeliadnika albo ucznia

rzędziak, por. rzędny – ‘najęty, płatny’, ReczekPSdp. 435: Item kteryby brat miał dwu czeliadniku tedy trzeczego niema przymowacz a na rzędziaka pod winną dwanaſczie grofzy

W tekstach zabytków pyzdrowskich używa się wyłącznie wyrazu *wielgi* spośród tego typu przymiotników jakościowych (brak *wieliki*, *wielki*): schaczkki Roczne *wielgie*; pieczęć nafsza *wielga* miejska; aby zaden zbraczi przerzeczonych nieźmiał wyprawiacz skor *wielgich* itd. Dziś przymiotnik *wielgi* jest postacią gwarową. Przykłady jego użycia: *wielgo* powódź; *wielgo* choroba (padaczka); wicher *wielgi* lecioł trzy dni, pozrywól dachy, słuma poszła w świat, niedola.

Używa się też w tekstach pyzdrowskich wyrazu *wilija* w różnych formach fleksyjnych: nieprzýjffedl na *Wilije*. Dziś funkcjonuje forma gwarowa *wilijo*.

W tekstach zabytków pyzdrowskich funkcjonują formy określenia *inszy*: aby zaden zinszých miafth; winfse dný. Dziś są to określenia potoczne.

We wszystkich zabytkach występuje spójnik podrzędny *iz* (brak *eže*). Oto zapisy tego spójnika w poszczególnych zabytkach: *ýfz*, *ýr3*, *ýsz*, *ýzby* (Nr 1); *ifz*, *yfz*, *ýzby* (Nr 2); *isz*, *iszby* (Nr 3). Z zabytków Nr 1 i Nr 4 wynotowałem *yszbych*, a z zabytku Nr 3 *azby*. Spójnik *ježeli*, rozpoczynający zdanie warunkowe, ma w zabytkach Nr 2 i Nr 4 postać *rzeli*. Z zabytku Nr 4 wynotowałem *Ilifch*: powinien zaras vkazac od vrodzenia ý vczenia.

Antroponimia (zob. Rymut, 2005)

Nr 1

Jedrzeý Slawinfkj Burmistrz

Sławiński – od n. m. *Sławno*, Rymut II 445

Woicziech Kwafnÿ

Kwaśny – od *kwaśny*, Rymut I 502

Grzegorz Grudzienskij

Grudziński – od n. m. typu *Grodno*, Rymut I 261

Woiczeh Krawiecz

Krawiec – od *krawiec*

Pawel Marufzka

Maruszka – por. stpol. n. os. *Maruszka* = Magorzata, Malec, 1995: 85

Jedrzeý Biestrzÿkowskÿ

Biestrzykowski – od n. m. *Biestrzyków*, Rymut I 37

Raiczie Miafsta Pÿfdr

rajcy miasta Pyzdr

Sławni meżowie

Sławni mężowie

Olexÿ Jarmusz

Jarmusz – od *jarmuż*, daw. też od *jarmusz*, ‘jarzyna, rodzaj kapusty’, Rymut I 338

Błazeý Bamba

Bąba od gw. *bąba* ‘bąbel, pęcherz’, Rymut I 25

Starfży mistrz rzemieřła swieczkiego
starszy mistrz rzemiořła szewskiego

Stanisław Chudzina

Chudzina – por. *chudy*

Sijmon Latha

Łata – por. *łata*

Czużarowie ŷch pzyřiężnŷ

Nr 2

Wszystkie nazwiska te same, niewielkie tylko zmiany morfologiczne. Przy jednym nazwisku dodano suf. *-ic*: Bambic (Bąbic).

Bambic (Bąbic)

Bąbic ‘syn Bąby’, suf. *-ic*

Nr 3

Szlachetni y Sławni

Władisław Grzymisławski Bormistrz

Grzymisławski, por. stpol. n. os. Grzymisław – zob.: psł. *grimati ‘grzmieć’, Cieřlikowa i in., 2000: 86. O staropolskich dwuczłonowych nazwach osobowych zob. Malec, 1971.

Raice Miasta Pysdr

Rajcy Miasta Pyzdr

Alexi Dwożan

Dwożan – por. gw. dworzan ‘dworzanin’, Rymut I 161

Woicieh Oldak

Oldak – od niem. *alt*, dniem. Old ‘stary’, Rymut I 4

Maciei Źeřkow

Źeřkow – od *rzesza* ‘tłum, gromada’, Rymut II 383

Jan Szaiek

Szajek – por. w dawnej Polsce *saja, szaja* ‘tkanina jedwabna’, por. niem. n. os. na *Schei-*, Rymut II 389

Raphal Wcisło

Wcisło – od *wcisnąć, wcisnąć* ‘wtoczyć, wepchnąć’, Rymut II 663

Sławni mężowie

bracia tegosz Cechu Kramarskiego

Paweł Luman

Luman – od niem. n. os. *Lumm*, ta od im. na *Liut* – lub od czes. *lumm* ‘miękki, kruchy, wiotki’, Rymut II 27–28

Michał Złotnik Starszy bractwa kramarskiego

Złotnik – por. złotnik

Pan Gieln

Gieln – zob. *gieln*, Rymut I 232, zob. *gleń* – od stpol. *gleń* ‘kawałek chleba’, Rymut I 238.

Jan Szaiek

Szajek – zob. wyżej.

Nr 4

Nazwiska pokrywają się z nazwiskami z tekstu Nr 1.

Uwagi podsumowujące w kontekście innych uwag odnoszących się do języka regionalnego Wielkopolski XVI wieku

I. Podstawą periodyzacji dziejów języka jest ustalenie chronologicznych ram, w których umieszczamy zjawiska charakteryzujące się swoistością form i zasadniczymi tendencjami rozwojowymi. Omawiane w niniejszej pracy zabytki pochodzą z drugiej połowy XVI wieku. Był to okres średniopolski w rozwoju języka polskiego. Zaszły w tym czasie ważne dla kształtowania się języka ogólnego zmiany systemowe. Następowало wówczas obumieranie staropolskiego systemu fonologicznego oraz wielu archaicznych form fleksyjnych (Klemensiewicz, 1985 II: 216). Wymieniam tu kilka najistotniejszych zmian fonetycznych i fleksyjnych, jakie zaszły w omawianym okresie (za: Walczak, 1995: 121):

Zmiany fonetyczne

1. Zanik samogłosek pochyłonych (funkcjonowały w omawianym okresie jako konsekwencja zaniku iloczasu na przełomie wieków XV i XVI).
2. Konsekwencją zaniku iloczasu było też uformowanie się dwu samogłosek nosowych: *ę, ǫ*.
3. Przejście *ir, irz* w *er, erz* (*ir, irz* → *er, erz*) (zakończenie procesu).
4. Przejście *il, yl, il, yl* w *el, el* (*il, yl, il, yl* → *el, el*).
5. Stwardnienie miękkich spółgłosek wargowych w wygłosie (na końcu wyrazu).

Zmiany fleksyjne

1. Ukształtowanie się rodzaju męskoosobowego w liczbie mnogiej.
2. Ustalenie się w celowniku, narzędniku i miejscowniku liczby mnogiej wspólnych końcówek dla rzeczowników trzech rodzajów.
3. Zanik liczby podwójnej.

Niżej przedstawiam kilka wniosków nasuwających się z zestawienia cech językowych zabytków pyzdryskich z drugiej połowy XVI wieku z cechami językowymi (wielkopolskimi), jakie zawiera Wykład Argiglobyna (połowa XVI wieku). Właściwości językowe Wykładu Argiglobyna zaprezentowali W.R. Rzepka i B. Walczak (1991: 167–184) w „*Slavii Occidentalis*”. Autorzy artykułu konfrontują materiał Argiglobyna z materiałem ksiąg radzieckich, wójtowskich i gromadzkich Poznania oraz z materiałem *Zoltarza* Wróbla. Przytaczam tu następującą uwagę T. Brajerskiego (1995: 86): „Jeronim z Poznania, kopista Wróblowego *Zoltarza*, na pewno mazurzył. [...] Pisarz zdradza dążenia poprawnościowe

właściwe Polakom mazurzącym [...]. Powstaje w związku z powyższym problem lokalizacji Jeronima z Poznania, trudno bowiem przypuszczać, że Poznań mazurzył. Przepisywacz musiał przebywać na terenie mazurzącym, zanim się zaczął pisać «z Poznania»”.

Ważniejsze wnioski to:

1. W zabytkach pyzdryckich występuje bezwyjątkowa wymowa rozłożona nosówki przedniej *ę*. Podobnie w cytowanym artykule stwierdza się bezsporną rozszczepioną wymowę Argiglobyna samogłoski *ę* (w odpowiedniej pozycji).
2. Są podstawy do stwierdzenia, że samogłoska tylna nosowa *o* (*o* nosowe) wymawiana była przez autorów tekstów pyzdryckich asynchronicznie (w sposób rozłożony) w pozycjach:
  - a) przed spółgłoską wargową zwarto-wybuchową – *Bamba, Bambic* (Bąba, Bąbic);
  - b) w wygłosie – *sąm* (są); *sam* (są) *należeli, nas są//sąm profsieli*;
  - c) być może także przed innymi spółgłoskami zwartymi: *przyanć//porzandku*.
 W.R. Rzepka i B. Walczak nie znajdują podstaw rozstrzygających kwestii, czy autor rękopisu Argiglobyna wymawiał wygłosowe *o* (*o* nosowe) jak *om*.
3. Nie można też – według Rzepki i Walczaka – rozstrzygnąć, czy autor rękopisu Argiglobyna wymawiał w wygłosie samogłoskę przednią (*ę* nosową) odnosowioną. Nie wiadomo także, czy w wymowie redaktorów przywilejów pyzdryckich wygłosowe *ę* traciło nosowość.
4. W staropolszczyźnie znana była oboczność samogłosek *o:e* uwarunkowana fonetycznie, a odziedziczona z prasłowiańszczyzny – *o* występowało po spółgłosce twardej, a *e* po spółgłosce miękkiej. Później trwa proces wyrównawczy pod wpływem formacji z *o*. W zabytkach pyzdryckich występują jeszcze równoległe: formacje z dawnym -'ew i z nowszym -'ow: *córkę mistrzewską, syn mistrzewski i synowie mistrzowscy, wieśniaczowi*. Autorzy artykułu o języku rękopisu Argiglobyna wykazali, że w pewnych kategoriach gramatycznych ,ew ustępuje przed ,ow.
5. U Argiglobyna, podobnie jak w innych zabytkach wielkopolskich, przegłos jest przeprowadzony konsekwentnie, jak stwierdzają autorzy cytowanego artykułu. W zabytkach pyzdryckich obok form przegłoszonych występują formy nieprzegłoszone: *rzemieślo, rzemieśla, w rzemieślie, rzemieszła/rzemiośla*. W zabytku Nr 4 są tylko formy nieprzegłoszone. Pod tym względem zmiany językowe zauważone w zabytkach pyzdryckich następują zdecydowanie wolniej.
6. W zabytkach pyzdryckich występuje wielokrotnie forma *wielgi*. Należy uznać ją za formę gwarową – na tle form *wielki, wieliki* występujących w innych szesnastowiecznych tekstach. W rękopisie Argiglobyna formy *wielgi* brak zupełnie – zauważają autorzy artykułu. Dziś forma *wielgi* znana jest gwarom wschodniej Wielkopolski.
7. Język pyzdryckich zabytków jest jeszcze pod innym względem bardzo konserwatywny w zestawieniu z językiem rękopisu Argiglobyna. Formy dualne (imienne) u Argiglobyna trafiają się wyjątkowo. Zabytki pyzdryckie mają ich wiele.
8. W przywoływanych przez Rzepkę i Walczaka tekstach *Ksiąg poznańskich, Żołtarza Wróbla*, także w rękopisie Argiglobyna natrafić można na wyrazy z antycypacją spółgłosek palatalnych. W tekstach zabytków pyzdryckich też są takie formy, na przykład *na przedmiejszcziu*.

9. Zbliżone są zestawiane teksty (rękopis Argiglobyna i teksty pyzdrskie) pod względem powszechności występowania samogłosek pochyłonych – jako istotnej cechy językowej Wielkopolski.
10. Zbieżność występujących cech w zestawianych tekstach (rękopis Argiglobyna i teksty pyzdrskie) może dotyczyć jeszcze między innymi:
  - a) uproszczeń grup spółgłoskowych – charakterystycznych dla dzisiejszych gwar wielkopolskich (u Argiglobyna są formy *powyǰzala, powyǰzil, nawiǰǰy* itp. – a teksty pyzdrskie mają: *wǰytko* pospolstwo Miasta; nie ǰmieli *przedawać* oprócz iarmarku; niema *przymowacz* na rǰędziaka; *przǰǰǰedszy*);
  - b) identycznej w zestawionych tekstach formy *kozdy*;
  - c) formacji z przedrostkiem *na-*;
  - d) konserwatyizmu w zakresie partykuły trybu warunkowego w liczbie pojedynczej *-bych* (w tekście zabytku pyzdrskiego Nr 1 pojawia się jeden raz spółnik *yszbych*).

W zestawieniu zawartości językowych zabytków pyzdrskich i rękopisu Argiglobyna uwidaczniają się różnice w tendencjach rozwojowych, unifikacyjnych – kształtujących polski język literacki. Są to różnice terytorialne, dotyczące wewnątrzjęzykowej wielkopolskiej odmiany regionalnej. Mimo iż rękopis Argiglobyna pochodzi z pierwszej połowy, a teksty pyzdrskie z drugiej połowy wieku, rękopis Argiglobyna jest już w stosunku do tekstów pyzdrskich na wyższym etapie dokonujących się wówczas językowych zmian. Na przykład brak przejścia *il* → *el* tłumaczy się oddziaływaniem normy ogólnopolskiej (por. Rzepka, Walczak, 1991: 183, przypis 17). W tekstach pyzdrskich występuje przejście *il* → *el*. Pызdry to głęboka prowincja w stosunku do ośrodka kulturalnego Wielkopolski, jakim był Poznań. Zmiany kulturalne, w tym językowe, musiały siłą rzeczy przebiegać z różnymi terytorialnie ograniczeniami. Na tym przede wszystkim polega wartość poznawcza tekstów pyzdrskich, że zastygły w nich niektóre dawne formy językowe (patrz formy nieprzegłoszone, formy dualne, stare postaci wyrazowe *tuta, tuteczny* i inne).

Trudno doszukiwać się szerszych potwierdzeń w tekstach pyzdrskich zjawisk zacierania się odrębności regionalnej języka literackiego w Wielkopolsce (także tendencji normalizacyjnych), o których pisze między innymi W.R. Rzepka (1993: 275–282) w swym artykule, gdyż słownictwo tekstów pyzdrskich ogranicza się do przedstawienia (opisu) norm prawnych oraz formuł pełnionych funkcji, nakazów i sankcji obejmujących poszczególne bractwa rzemieślnicze.

Mimo szczupłości materiału przeprowadzona przeze mnie analiza historyczno-językoznawcza tekstów pyzdrskich może przyczynić się do uzupełnienia wiedzy o języku Wielkopolan drugiej połowy XVI wieku. Może to na przykład dotyczyć zróżnicowania terytorialnego w obrębie tego samego regionu. Język dalekiej prowincji zachowuje szereg właściwości z odległych epok i kultywuje je przez długi czas, a niektóre z nich mają kontynuacje w obecnych gwarach. Mogą to być odstępstwa od przegłosu (tak licznie występujące w tekstach pyzdrskich), zachowane do dziś w gwarach w różnym zakresie i z różnym nasileniem. Może to być funkcjonujące w Wielkopolsce północno-wschodniej dialektalne zjawisko podwyższenia do granic możliwości artykulacji kontyuantów szesnastowiecznych samogłosek pochyłonych (tu prezentuję dość liczną grupę przykładów):

un miszko na górański ulicy (on mieszka na Gorańskiej ulicy); *nie być taki świnty* (nie bądź taki święty); *kwosek dobry ino mało*; *inzioro wyschło* (jezioro wyschło); *Rumciu Ksawery bepszyk* (Romciu Ksawery befszyk); *leciol pies przez lowies, logunym wywijol, pewnie jest kawalir, szczynśliwo bestyjo* (leciał pies przez owies, ogonem wywijał, pewnie jest kawaler, szczęśliwa bestyja).

Zakończenie

W niniejszej pracy starałem się ukazać te właściwości językowe, które udało mi się wydobyć z zabytków rękopiśmiennych w Pyzdrach. Obraz przedstawionych zjawisk nie jest może pełny ze względu na trudności w odczytaniu niektórych partii tekstu (plamy, zatarcia).

Najistotniejsze spośród przedstawionych zjawisk są właściwości językowe wielkopolskie. Na tym głównie polega wartość odkrytych zabytków. Poza tym ich analiza pozwala nam dostrzec, jak przebiegał rozwój pewnych procesów. W pracy uwypukliłem między innymi nasilenie się procesu rozłożenia wymowy samogłosek nosowych, sporadyczny charakter przejścia *il* w *el* (*il* → *el*), występowanie w szeregu wypadkach właściwości językowych konserwatywnych (zachowanie liczby podwójnej; odmiana rzeczownika zbiorowego *bracia*; nieuproszczone grupy spółgłoskowe: **dbs* **tbs*; zachowanie miękkości *l'*, *lj* – także w położeniu innym niż przed *i*; głęboki archaizm w postaci wyrazowej *szwieckiego* (szewskiego) jako refleksu dawno zakończonego procesu rozwojowego jerów.

Przywileje mieszczańskie były ważnym elementem ustroju wewnętrznego miasta (zagadnienie to możliwie wyczerpująco przedstawiłem w niniejszym artykule). W pracy podkreślałem, że język zabytków jest archaiczny. Mimo ekonomicznego rozwoju w omówionym okresie historii i znakomitego bogactwa mieszczan aspekty rzeczywistości społeczno-kulturowej (pisarze zabytków byli członkami społeczeństwa Pyzdr) miały charakter regionalny. Prezentowany w pracy statut cechu szewskiego jest charakterystycznym odzwierciedleniem kultury zawodowej, społecznej mieszczan, ich światopoglądu i postaw moralnych. Mocno podkreślany w pracy charakterystyczny zastój rozwoju języka jest pochodną prowincjonalizmu na wszystkich poziomach kultury.

Spis cytowanych publikacji

- Bargieł M. (1969), *Cechy dialektalne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Brajerski T. (1995), *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin.
- Chojnacki J. (1994), *O zabytkach rękopiśmiennych języka polskiego z Pyzdr z końca XVI w. Sprawozdania Wydziału Filologiczno-Filozoficznego*, cz. 2, Poznań.
- Cieślakowa A., Szymowa J., Rymut K. (oprac.) (2000), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Część I. Odapelatywne nazwy osobowe*, Kraków.
- Czerniak M. (2007), *Wstęp*, [w:] J. Łojko, *Civitas Pyzdry. Dzieje miasta do roku 1793*, Pyzdry.

- Czerniak R.M. (oprac.) (2007), *Civitas Pызdry, 750 lat lokacji miasta, Pызdry*.
- Dejna K. (1973), *Dialekty polskie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Doroszewski W. (red.) (1963), *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa.
- Doroszewski W. (red.) (1964), *Słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa.
- Góralski Z. (1983), *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa.
- Ihnatowicz I., Mączak A., Zientara B., Żarnowski J. (1988, 1996, 1999, 2005), *Spółcezeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (1902), *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (1908), *Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa.
- Klemensiewicz Z. (1985), *Historia języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawinski T., Urbańczyk S. (1956), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Konopczyński W. (1936), *Dzieje Polski nowożytniej*, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane.
- Kuraszkiewicz W. (1951), *Oboczność -'ev-//-'ov- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*, Wrocław.
- Kuraszkiewicz W. (1986a), *Z historii polskich samogłosek nosowych*, [w:] W. Kuraszkiewicz, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań.
- Kuraszkiewicz W. (1986b), *Ze studiów nad polskimi samogłoskami nosowymi (Rezonans nosowy)*, [w:] W. Kuraszkiewicz, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań.
- Kuraszkiewicz W. (1986c), *Najdawniejszy przejaw zbieżności głosek rz i ż u pisarza pызdrskiego z lat 1410–1418*, [w:] W. Kuraszkiewicz, *Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań.
- Lange O. (1925), *Lokacje miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich (z mapą)*, Lwów.
- Łojko J. (2007), *Civitas Pызdry. Dzieje miasta do roku 1793*, Pызdry.
- Malec M. (1971), *Budowa morfologiczna staropolskich imion osobowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Malec M. (oprac.) (1995), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych. Część 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Kraków.
- Moszyński L. (2006), *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa.
- Reczek S. (1968), *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rospond S. (1973), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Rymut K. (1999–2001), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków.
- Rymut K. (2005), *Nazwiska*, [w:] E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Kraków.

- Rzepka W.R. (1985), *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*, Poznań.
- Rzepka W.R. (1993), *Odrębność regionalna polszczyzny literackiej w Wielkopolsce w XVI–XVII w.*, [w:] M. Basaj, Z. Zagórski (red.), *Numera lingwistica Ladislao Kuraszkiewicz dedicata*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rzepka W.R., Walczak B. (1991), *Właściwości językowe wielkopolskiego rękopisu Jerzego Argiglobyna (Poznańczyka) z połowy XVI w.*, „*Slavia Occidentalis*”, t. 46/47.
- Sławski F. (1958–1965), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II, Kraków.
- Sławski F. (1966–1969), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. III, Kraków.
- Sobierajski Z. (1952), *Gwary kujawskie*, Poznań.
- Sobierajski Z. (1960), *Z przeszłości gwar północnej Wielkopolski XVII–XVIII w.*, „*Slavia Occidentalis*”, t. 20, z. 1.
- Śmiech W. (1953), *Rozwój historyczny polskich grup spółgłoskowych*, Łódź.
- Tokarski J. (red. nauk.) (1974), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- Tomaszewski A. (1938), *O zbieraniu materiału gwarowego z ksiąg ławniczych*, „*Biuletyn Towarzystwa Językoznawczego*”, z. VII.
- Urbańczyk S., Klemensiewicz Z., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Ostrowska E., Taszycki W. (red.) (1974), *Słownik staropolski*, t. VII, z. 3(43), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Urbańczyk S., Klemensiewicz Z., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Taszycki W. (red.) (1968), *Słownik staropolski*, t. V, z. 7(31), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Urbańczyk S., Klemensiewicz Z., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Ostrowska E., Taszycki W. (red.) (1969), *Słownik staropolski*, t. V, z. 8(32), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Urbańczyk S., Klemensiewicz Z., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Taszycki W. (red.) (1960–1962), *Słownik staropolski*, t. III, z. 6(19), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Urbańczyk S., Klemensiewicz Z., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Taszycki W. (red.) (1964), *Słownik staropolski*, z. 4(23), Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Urbańczyk S., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W. (red.) (1991), *Słownik staropolski*, t. X, z. 4(64), Kraków.
- Urbańczyk S., Safarewicz J., Kuraszkiewicz W., Ostrowska E., Taszycki W. (red.) (1973), *Słownik staropolski*, t. VI, z. 7(40), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Walczak B. (1995), *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań.
- Wędzki A. (2007), *Przechadzki po Wielkopolsce*, Poznań.
- Wiśniewska H. (1975), *Polshczyzna przemyska wieków XVII–XVIII*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Abstract

Handwritten monuments from Pызdry from the second half of the XVI century. Historical conditions. Linguistic properties in the context of development and unification tendencies of the national language

In the Regional Museum in Pызdry (a town on the Warta River) there are sixteenth-century handwritten language monuments (of the Polish language). The monuments contain the content of town privileges from Pызdry (second half of the 16th century). The article contains a short description of the privileges concerning the royal city of Pызdry. The historical monuments were analyzed in the context of documented linguistic phenomena in Wielkopolska (with particular emphasis on regional features).

Keywords: bourgeois privileges, shaping of the Polish language, regional linguistic archaisms, continuations of some 16th-century regionalisms in contemporary dialects

FONETYKA. FONOLOGIA
PHONETICS. PHONOLOGY

Gintautas Kundrotas <https://orcid.org/0000-0002-1579-0629>
Vytautas Magnus University, Educations Academy Vilnius
e-mail: gintasslav@gmail.com

Lithuanian language intonation: history of research, in the context of language ‘intonology’

Abstract

The linguists Jablonskis (1911) and Durys (1927) were the first to study Lithuanian language intonation. Research on intonation in other European languages (English, Russian) began earlier, in the 16th and 17th centuries (English: Hart (1551) and Butler (1634); Russian: Lomonosov (1743; 1765)). The beginning and the second half of the 20th century were the most productive research periods on Lithuanian language intonation. Intonation was studied by Lithuanian linguists – syntax specialists and phoneticians. A considerable amount of research, using methods of experimental phonetics, was carried out. The main authors were the syntactician Balkevičius (1963; 1998) and the phoneticians Pukelis (1972) and Bikulčienė (1976), Pakerys (2003), Girdenis (1980; 2003).

Variants of the Lithuanian language intonation system inventory are presented in the numerous works of the author.

Keywords: intonation, experimental phonetics, intonation units, intonation system of the Lithuanian language, intonation typology.

Introduction

Intonation is a constituent part of the phonic linguistics and is perceived as linguistically universal: its features manifest themselves in all previously researched languages. Intonation is the object of research of different fields of science – psychology, psycholinguistics, physics (acoustics), medicine, philology (literary studies, linguistics: phonetics, syntax,

phonosemantics, phonostylistics), elocution and others. Recently, intonation has begun to be studied in text linguistics.

The concept of intonation, the development of intonation terminology, intonation research methods and problems in linguistics reflect the general trends of research used in other languages: from a minimalist to a considerably broader description of intonation as constituting the way a language sounds, the practice of various aspects of research (phonetic, functional), and finally the intonation system description variants, principles for determining the units of intonation system and the elements of the system.

Intonation is a means of spoken language, formed and functioning at the primary stage in the development of the language. The most general definition of intonation dates back to ancient times (in Latin (*intono, intonare* – pronounce loudly, speak) – in the works of Plato and Aristoxen (Ceplitis, 1974). The universality of intonation was observed, and is researched in two main aspects by many current researchers: functional – as a means of content expression, expressing the meaningful and emotional-stylistic shades of a sentence, and phonetic-acoustic – a complex of linguistic sound means, combining, „cementing”, „binding” words into sentences as well as breaking the sentence into smaller, shorter meaningful units – syntagmas. Each syntagma is pronounced with a certain intonation characteristic of the situation, conditioned by the goals of the speaker.

Comparing the most important stages of intonation studies of Lithuanian and other languages as well as the evolution of research methods and terminology, certain general tendencies and certain (essential) differences become visible.

The first intonation studies of the Lithuanian language began much later than, for example, in the English, Russian, French, Italian, German languages, and therefore the number of researchers interested in intonation, and the number of works in Lithuanian is considerably lower. It should also be noted that, in general, intonation research is not a popular field. It is doubtful, whether intonation has been analysed in more than thirty languages¹.

The concept of elements and units of the language system, i.e. terminology, is formed during concrete studies and is finally reflected in a *summarized form* in some theory or as the opinion of a particular researcher about that phenomenon.

The history of intonation research shows that, in the broad sense, this phenomenon has been and continues to be similarly described in all languages. The differences in basic terminology, indicating intonation functions and its phonetic features, are relatively small.

The intonation system is still often perceived only as a contour system (more precisely, a subsystem). The determination of such intonation units (usually called intonation contours, intonation curves, intonation groups, tonemes, melodemes, intonemes, etc.) is based not on phonological laws, but on the generalisation of the intonation features of the most commonly repeated sentence types.

The *aim* of this article is to provide an overview of intonation research on the Lithuanian language in the context of intonation research on other languages. The research

---

¹ Most probably the only summarized work until recently is a collective monograph *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press, 1998: 261–274.

method is descriptive-comparative. *The research material* is an overview of intonation research in Lithuanian *linguistics*. Intonation research in the field of literature, elocution, and communication science is beyond the scope of this article.

The main part

In this paper, intonation research on other languages (English, Russian, French, German, Italian, etc.) is relevant to work on the Lithuanian language (i. e. their research methods and findings allow comparisons to be made). In general, the beginning of intonation research on European languages and the early theorisations occurred at the end of the late Renaissance. Grammarians of that time provided the first interpretation of intonation. More significant and more detailed research was carried out only at the beginning of the 20th century. The period until the fourth decade of the 20th century could be described as the *first*² phase of intonation research and terminology formation.

Thus, in this early (or the first) research period, the concept of intonation in all languages was traditionally based on the most perceptible sound (acoustic) intonation features, primarily the voice (tone) variation in the sentence (opposing the rising and falling tone). Melodics of individual sentence types – direct, interrogative, exclamatory sentences – were studied. It was noted that a different tone can express different semantics. The following authors and their works are distinguished as the first significant and important intonation researchers:

The beginning of **English** intonation studies dates back to the 16th and 17th centuries. The linguistic phenomenon is first mentioned in the textbooks of pronunciation by Hart (1551) and Butler (1634). Both authors associate intonation with punctuation and emphasize its phonetic aspect. More precisely, they show how the segment of speech flow can (and should) be pronounced from pause to pause. The second half of the 18th century and the whole of the 19th century is also a very significant stage in the English language intonation research. During this period, intonation was thoroughly examined in the textbooks of elocution, which emphasized public speaking, and intonation is considered to be a special means of aural expression and influence. One of the most famous elocutionists of that period is Walker (1781; 1787). Another no less important time for English language intonation studies was the 19th century, when elocution textbooks gradually began to gain popularity in America and Great Britain. Rush (1833) was one of the most prominent American elocutionists of that time; he distinguished the variation of tone in the last stressed syllable as an important feature of intonation and divided utterances into expressive and non-expressive. In the first half of the 20th century works by Palmer (1922), Armstrong

---

² There is no common (or one) opinion on the periodization of intonation studies. Volodina (2002: 11–12) offers an overview of intonation research on the Italian language. She refers to the 20th century as the most effective period of intonation research and divides it into 5 periods. In her opinion, the most significant intonation studies of various languages were carried out in the period of 1960–1990, and especially during the last decade, after the latest computer-based intonation research methods appeared.

(1926), Ward (1926), Pike (1945), Halliday (1967), Cruttenden (2000) and others are also significant (more about the history of English language research see Katinaitė, (2010)).

The first period of **Russian** intonation research begins with Lomonosov (1765), later by Bogoroditsky, Peshkovsky, Shachmatov, and others (Lomonosov, 1952; Bogoroditsky, 1913; Peshkovsky 1914; Shakhmatov, 1941);

The works of Passy (1899) and Nyrop (1902), later Roude (1910) and Grammont (1925) are important for the beginnings of **French** intonation research;

German – Sievers (1912), Ipsen Karg (1928), Waiblinger (1925), Essen, (1940);

Italian – research material by Parmenter (1930), Hall (1948).

At the end of the early period of intonation research, the first references to the intonation of the Lithuanian language appear in the works of Lithuanian syntax specialists (Jablonskis, 1911; Durys, 1927).

Jablonskis describes types of sentences by relating them to the characteristics of voice and observes that „the speaker can express ideas directly as well as ask, be surprised.” Both Jablonskis and Durys indicate voice (tone) change as the most important feature of phonetic intonation.

The first instrumental research of Lithuanian language carried out by Swede Ekblom (1925) has to be noted. The author, aiming at determining the influence of intonation on the realization of acoustic features of accent, has examined the parameters of the main tone in direct, interrogative and imperative sentences.

The **second**, significant stage for intonation research, during the 1930s and 1940s, saw English, French, German, and Russian scholars continue intensive research on phonetic features and functions of sentence intonation. During this period, factual material was collected that was important for further intonation research. In addition, the basic foundations of the theory of intonation were laid: questions about functions of intonation were raised and discussed (Karsevskii 1931; Trubeckoy, 1939; 2000); the concept of syntagma, – important for intonation research – was formulated (Scherba, 1948), the phonological role of intonation opposition was discussed (Martinet, 1938; Grammont, 1938; Trubetskoy, 1939).

Trubeckoy's work *Fundamentals of Phonology* (Trubeckoy, 1939; 1960) laid the foundation for further studies of supersegmental (intonation) phonology.

Regarding Lithuanian intonation research, the second period has to be assessed as unproductive.

A **third** stage of intonation research unfolded in the 1950s and 1960s when appropriate equipment for the investigation of phonetic (acoustic) language appeared and a methodology for its application was developed. It became possible to accurately and precisely trace the smallest changes in the sound flow and intonation contour parameters. In the United States and in various European countries, a number of experimental phonetic laboratories possessing specialised equipment and scientists emerged.

This technical progress had a mixed impact on intonation research on phonetic features. Researchers tried to accurately record as many characteristic features of sentence type intonation and to identify the slightest nuances and peculiarities of the acoustic structure. However, such an approach and research methodology only increased the amount of experimental material, but did not encourage analysis. Main and secondary distinctive

features were not identified, for instance. Research was presented without proper selection and functional analysis.

The intonation-melodic system of any language that was presented in the way was too complex, inconvenient, difficult to comprehend and difficult to apply in practice. Not without reason this method of intonation research was then reasonably criticized by many famous phoneticians and phonologists. According to Panov, in such research, all possible acoustic features were usually recorded without any selection: main and optional, supplementary, typical and individual, distinctive (differential) and non-existent (non-differentiated) (Panov, 1989: 33). Girdenis agrees with the statement: „Prosodic features determined by equipment can be published as facts of the investigated language only when they are perceived and actively used by representatives of that language for communication and when they are clearly performing a representative function. What is not understood by informants can only be a physical phenomenon, but not a fact of the language system” (Girdenis, 2003: 290).

The study of phonetic features of intonation of the Lithuanian language using methods of experimental phonetics was most intensively conducted in the 1970s and 1980s. Research was carried out based on the methodology of the Russian professor, Artiomov, that was developed in the laboratory of experimental phonetics at Foreign Languages Institute of Moscow, and adapted to intonation studies of various languages. Lasting for several years (1968–1974), active cooperation between the laboratory and the Vilnius Pedagogical Institute (leader A. Pakerys) enabled a number of intonation studies of the Lithuanian language to be carried out.

Research carried out using the oscillographic method was used to determine phonetic features of intonation in specific sentence types, for example, Bikulčienė studied intonation of imperative sentences (Bikulčienė, 1976; 1978; 1982). Pukelis studied intonation of general questions (Pukelis, 1968; 1972a; 1972b), Statkevičienė (1972; 1976) analysed phonetic features of homogeneous and heterogeneous attributes; Talandienė – acoustic features of alternative questions (Talandienė, 1970). The most significant works were the doctoral dissertations by Pukelis (1972) and Bikulčienė (1976).

The most significant studies on Lithuanian language intonation were conducted in the final four decades of the 20th century. This is, conditionally, the **fourth** stage of intonation research. During this period, syntax specialists analysed and pointed out the most important functions performed by intonation; *phoneticians* conducted the most important experimental studies and published their results. Using the complex phonological method, the intonation system of the Lithuanian language was established.

Among *syntax specialists*, perhaps Balkevičius in his work focused on intonation most of all. In the textbook *Syntax of the Present Lithuanian Language* (1963), quite a lot of valuable information was provided. This includes the functions of intonation and its phonetic features. The author, using only the audio method, describes the main intonation acoustic components, distinguishes the most important of them – tone, duration, intensity, timbre, etc.. Balkevičius shows the peculiarities of their interaction in different types of sentences, and refers to the functions of other, in his opinion, intonation-specific means of syntagmatic fragmentation – logical (or phrase) stress and pause.

In another work, *The Syntax of the Predicative Structures of the Lithuanian Language* (1998), J. Balkevičius notes that “some of the non-grammatical language means often help sentence predication to be finally unclosed – the most important of which are sentence intonation and word order.” (Balkevičius, 1998: 46) Intonation, in his opinion, “helps the speaker to more precisely and more impressively vocally express relationships that are formally already encoded in the lexical meanings of the words and their grammatical forms, [...] it can change the direction of grammatical connection or modify the meanings of semantic relations when their difference is not indicated by grammatical means.” (ibid.)

Balkevičius also mentions the emotional function of intonation when „intonation reveals to the listener such emotions of the speaker as well as modal shades of audible content, for which there is no lexical expression” (Balkevičius, 1998: 46).

Academic *Grammar of the Lithuanian Language* (1976) and *The Current Grammar of the Lithuanian Language* (1994) describe intonation only as an auxiliary means of syntactic relations’ in various sentences: in *simple* sentences, dividing them into modal types (direct, imperative, interrogative and exclamatory); in *complex compound* sentences “the clauses of which are connected by intonation and syndetic words” (DLKG, 1994: 658); in *asyndetic* sentences, “clauses are joined by intonation only” (ibid.), and the meaning of „meaningful relations of clauses become clear only from intonation” (DLKG, 1994: 720). Accordingly, for these sentences, [...] there are four types of intonation: enumerating, contrastive, conditional and supporting intonation” (DLKG, 1994: 721). It is important to note that intonation, as phonetic, supersegmental (prosodic) language element (or phenomenon), is not generally considered in these grammars. Acoustic intonation components, its phonetic features and intonations, as functions expression means, structure is not shown, only “special”, „specific”, „special interrogative” or „exclamatory” intonation of modal sentence types is discussed (DLKG, 1994: 573–581).

Lithuanian phoneticians (their publications are not abundant) give very little information about intonation. Mikalauskaitė briefly describes intonation in the book *The Phonetics of the Lithuanian Language* (Mikalauskaitė, 1975)³, examining its phonetic features and performed functions alongside with sentence stress and rhythm (Mikalauskaitė, 1975: 81–84, 146–150). Her important conclusion is that “sentence stress is not equivalent to word stress”, “sentence stress is a more notional matter [...] it should be examined not only in phonetics but also in semantics which is more concerned with the language notional side” (Mikalauskaitė, 1975: 146). The author also observes that “sentence stress can be analysed in another respect, namely, in relation to rhythm and melody.” (ibid.)

The most famous phoneticians in Lithuania, Pakerys and Girdenis analyse intonation in their works, “only to the extent that it relates to the supersegmental elements of the word” (Pakerys, 1982: 5; Girdenis, 2003: 240).

Only in Pakerys’ last work, *Phonetics of the Lithuanian National Language* (Pakerys, 2003), is more attention paid to phrase intonation (ibid: 231–235). At the moment, this is

³ As written in the preface to „Phonetic Works of Lithuanian Language”, a compilation of unpublished studies of Mikalauskaitė: lectures on phonetics of the Lithuanian literary language, description of phonetics of the native dialect and experimental works (Mikalauskaitė, 1975: 3).

probably the only source where information about the intonation of the Lithuanian language can be found. The author identifies the main functions of intonation, its most important phonetic features, possible pronunciation mistakes, and methods of intonation marking in the written form of the language. He notes that intonation finally forms a minimum unit of spoken language – the sentence. The sentence (phrase) may consist of one or more syntagmas. Intonation is an important tool for expressing relationships between phrase components (syntagmas), „sometimes it is the most important way of this expression” (Pakerys, 2003: 232). As an important feature of intonation from the functional point of view, the author indicates syntagmatic stress: the word accented by this stress specifies the meaning of the utterance and can be perceived as a logical or phrase stress. According to the purpose of the utterance, „phrase intonation can be described in several aspects: intellectual, imperative and emotional” (Pakerys, 2003: 231). In general, his opinion in this regard coincides with the opinion of Girdenis that intonation „conveys the intellectual (material) content of the utterance, as well as performs expressive (emotional) and appellative functions” (Girdenis, 2003: 36–39).

Girdenis is the author of the article on intonation in *The Encyclopaedia of the Lithuanian Language* (1999). As is typical of encyclopaedias, the most important data about intonation of the Lithuanian language – its acoustic features and its functional capabilities that are attributable directly and indirectly to intonation – are presented concentrically.

More theoretical information about intonation as a supersegmental prosodic element of the language is given in Girdenis’s *Theoretical Foundations of the Lithuanian Phonology* (Girdenis, 2003), although there is no separate section analysing intonation. This is most probably due to the fact that according to Girdenis, “even taken separately intonation is a very complicated phenomenon. It combines elements of expression and content, representational and expressive function of sounds, even purely linguistic and so-called paralinguistic phenomena”⁴. Therefore, it is not phonology that is usually interested in the discussed intonation phenomena but the previously mentioned (&17) complex discipline – ‘intonology’ (see: Svetozarova, 1982: 14), which deals with language melody, dynamics and tempo of speech in relation to various functions (see: Ceplitis, 1974 and min lit.). The most related part of these studies to phonology is sometimes called “sentence phonetics or sentence phonology” (Girdenis, 2003: 239–240).

Although implicitly, the problems of intonation research are described in detail in the first introductory chapter of this book, where the author clarifies the basic concepts of phonological science, and in the fourth, which describes the supersegmental elements of the language. Girdenis emphasizes the exceptional importance of the latter in the language system and their close relation with the segmental elements: “[...] neither phonemes nor words can exist without supersegmental elements, since only they transform phoneme syllables and word combinations into real sentences and utterances [...]. The sentence without intonation is impossible in the same way as it is impossible without words”

⁴ As Girdenis points out in the footnote, non-verbal phenomena and signs called as paralinguistic elements follow speech acts: gestures, mimics, specific general tone of voice (for example, its tenderness, roughness, absolute height range, clutter, etc. (Girdenis, 2003: 239)).

(Girdenis, 2003: 239). It is necessary to emphasize that the statements, comments and conclusions presented by Girdenis are based on numerous references to the works of many of the world's most famous phoneticians, phonologists and other scientists that have been analysing similar problems...

As Pakerys points out, in the Lithuanian language, functional intonation description has old linguistic traditions, thus, "various intonation questions are analysed on a functional basis" (Pakerys, 2003: 231). In terms of *functionality*, intonation in Lithuanian is described as a means of sentence (phrase) content expression. It conveys intellectual (objective) content of the utterance, as well as performs expressive (emotional) and appellative functions.

The definition of intonation given by Girdenis in *The Encyclopaedia of the Lithuanian Language* emphasizes its phonetic basis and describes it as "a complex of sound means processing the sentence or the phrase of the spoken language" (LKE, 1999: 259). In this article, the author further mentions intonation functions.

Systematic intonation research using the complex-phonological method was carried out by Kundrotas (1983–2018). It has been found that the intonation system of the Lithuanian language consists of four elements: 1) the subsystem of 7 units of intonation types; 2) the shift of the intonation centre (marking of intonation centre); 3) the syntagmatic spread and pause as an additional element the syntagma. The intonation system is a constituent part of the whole language phonetic (phonological) means.

Conclusions

The objectives of intonation research are relevant to each language individually, and the results of the research are the *intonology* of that language, which in turn complements and collectively forms the concept of general linguistics (theory and practice).

In this way it is possible to determine the general (universal) and specific features of the Lithuanian language intonation, its functions, means of expression and typological properties.

Summarizing research on intonation of Lithuanian and other languages, it can be argued that intonation was most often investigated either in functional or phonetic terms. Depending on approach, the definition of intonation emphasizes either its functions, or its phonetic features.

Using the complex phonological method, the intonation system of the Lithuanian language was established.

References

- Armstrong L.E., Ward I.C. (1926), *Handbook of English intonation*, Teubner, Leipzig and Berlin.
- Balkevičius J. (1963), *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius.
- Balkevičius J. (1998), *Lietuvių kalbos predikacinių konstrukcijų sintaksė*, Vilnius.

- Bikulčienė P. (1970), *Skatinamosios intonacijos suvokimas*, Vilnius.
- Bikulčienė P. (1976), *Lietuvių kalbos skatinamoji intonacija. (Eksperimentinis fonetinis tyrimas)*, Filologijos mokslų kandidato disertacija, Vilnius.
- Butler C. (1634), *The English grammar, or the institution of letters, syllables and words in the English tongue*, Oxford. Reprinted in A. Eichler (ed.), 1910, *Charles Butler's grammar*, Max Niemeyer, Halle.
- Cruttenden A. (2000), *Intonation*, First edition 1986, Cambridge University Press.
- DLK [Dabartinės lietuvių kalbos gramatika] (1994), Vilnius.
- Girdenis A. (2003), *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius.
- Grammont M. (1925), *L'accent d'insistance*, [in:] *Melanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer*, Librairie ancienne H Champion.
- Halliday M.A.K. (1967), *Halliday, Intonation and grammar in British English*, Mouton, The Hague.
- Hart J. (1551), *The opening of the unreasonable writing of our english tongue*, London. Reprinted in B. Danielson (ed.), *John Hart's work on English orthography and pronunciation*, 1569, Almqvist and Wiksell, Stockholm.
- Durys M. (1927), *Lietuvių kalbos sintaksė*, Kaunas.
- Ekblom R. (1925), *Quantität und Intonation im Chochlitauschen*, Uppsala.
- Essen O. (1940), *Melodische Bewegung der Sprechstimme in deutschen Mundarten*, Forschg. Fortschr.
- Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages (1998), edited by Daniel Hirst and Albert Di Cristo, Cambridge University Press, 261–274.
- Ipsen u. Karg. Schallanalytische Versuche. Heidelberg. 1928.
- Jablonskis J. (1911), *Rygiškių Jono lietuvių kalbos sintaksė*, S–P.
- Katinaitė E. (2010), *Anglų kalbos intonacija: tyrimo istorija, dabartis ir perspektyvos. Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos. Mokslo darbai*, Vilnius, t. 6, no. 1. p. 19–27.
- Kundrotas G. (2000), *Garsinės teksto raiškos priemonės rusų ir lietuvių kalbose // Žmogus ir žodis. Svetimosios kalbos. Mokslo darbai*, Vilnius, t. 2, no. 3, p. 3–11.
- Kundrotas G. (2004), *Lietuvių kalbos intonacija: teorija ir praktika. Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai*, Vilnius, t. 6, no. 1, p. 13–19.
- Kundrotas G. (2008), *Lietuvių kalbos intonacinių kontūrų fonetiniai požymiai (eksperimentinis-fonetinis tyrimas). Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika. Mokslo darbai*, Vilnius, t. 10, no. 1, p. 43–55.
- Kundrotas G. (2009), *Lyginamoji lietuvių ir rusų kalbų intonacinių sistemų analizė*, Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, Vilnius.
- Kundrotas G. (2012), *Intonacinė tipologija*, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, Vilnius.
- Kundrotas G. (2018), *Lietuvių kalbos intonacinė sistema (sisteminis-tipologinis tyrimo aspektas)*, Utena.
- LKE [Lietuvių kalbos enciklopedija] (1999), Vilnius.

- LKG [*Lietuvių kalbos gramatika*], (1976). Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius.
- DLKG [*Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*] (1994), Vilnius.
- Martinet A. (1980), *Elements de linguistique generale*, P. Colin (1 ed. – 1960).
- Mikalauskaitė E. (1975), *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius.
- Nyrop K. (1934), *Manuel de phonetique du francais parle*, 5th ed., Copenhagen.
- Pakerys A. (1982), *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius.
- Pakerys A. (2003) *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius.
- Palmer H.E. (1922), *English intonation with systematic exercises*, Heffer, Cambridge.
- Pike K.L. (1945), *The intonation of American English*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Pukelis V. (1972b), *Dabartinės lietuvių kalbos patikrinamojo klausimo intonacija. (Eksperimentinis fonetinis tyrimas)*. Filologijos mokslų kandidato disertacija, Kaunas.
- Rush J. (1833), *The philosophy of the human voice, embracing its psychological history together with a system of principles by which criticism in the art of elocution may be rendered intelligible*. Second edition, Grigg and Elliot, Philadelphia.
- Statkevičienė J. (1972), *Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių trukmė*, Vilnius.
- Statkevičienė J. (1976), *Vienarūšių ir nevienarūšių pažyminių intonacijos suvokimas // Fonetinė kalbos sandara*, Vilnius.
- Talandienė M. (1970), *Alternatyvinių klausimų loginiai ir komunikaciniai santykiai // Kalbos garsai ir intonacija*, Vilnius.
- Trubeckoj N. (1939), *Grundzuge der Fonology*, Gottingen.
- Waiblinger E. (1925), *Tonfall deutscher Mundarten*, Vox.
- Walker J. (1781), *Elements of elocution*, Reprinted by The Scholar Press.

Streszczenie

Intonacja języka litewskiego: historia badań w kontekście intonologii języka

Badania nad intonacją języka litewskiego po raz pierwszy odnotowano dopiero na początku XX wieku w pracach językoznawców Jablonskisa (1911) i Durysa (1927). Pierwsze badania nad intonacją innych języków europejskich (angielski, rosyjski) sięgają XVI i XVII wieku (angielski: Hart (1551) i Butler (1634); rosyjski: Łomonosow (1743; 1765)).

Najbardziej produktywny okres badawczy to początek i druga połowa XX wieku, kiedy intonację języka litewskiego badali lingwiści litewscy – specjaliści z zakresu syntaktyki oraz fonetyki. Przeprowadzono znaczną część badań z wykorzystaniem metod fonetyki eksperymentalnej. Główni autorzy – syntaktyk Balkevičius (1963; 1998), fonetycy Pukelis (1972) i Bikulčienė (1976), Pakerys (2003), Girdenis (1980; 2003).

Warianty inwentaryzacji systemu intonacji języka litewskiego przedstawiono w licznych pracach autora artykułu.

Słowa kluczowe: intonacja, fonetyka eksperymentalna, jednostki intonacyjne, system intonacji języka litewskiego, typologia intonacji.

KOMUNIKACJA JĘZYKOWA
LANGUAGE
AND COMMUNICATION

Marta Alicja Trzeciak <https://orcid.org/0000-0003-3579-5117>
Uniwersytet Morski w Gdyni
e-mail: mail.trzeciak@gmail.com

Komunikacja językowa i medialna w czasie epidemii koronawirusowej – omówienie zjawiska oraz studium przypadku (na przykładzie własnych tekstów naukowych)

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie studium przypadku na przykładzie własnych badań z zakresu komunikacji medialnej i naukowej w czasie pandemii koronawirusa oraz omówienie efektów, jakie dzięki nim osiągnięto.

Komunikacja w czasie pandemii i związanego z nią niepokoju powinna opierać się nie na emocjach, lecz na faktach i danych naukowych. Jednocześnie musi być realizowana w sposób atrakcyjny i zrozumiały dla odbiorcy. Wieloletnie doświadczenie dziennikarsko-naukowe skłoniło autorkę do omówienia własnych badań oraz ich efektów w kontekście pandemii. Autorka ustaliła potrzeby odbiorców oraz luki w ich wiedzy, dotyczącej nowego koronawirusa i jego wpływu na codzienne funkcjonowanie.

Wdrożone przez autorkę działania doprowadziły do następującej konkluzji: przystępne, ale i rzetelne zaprezentowanie danych naukowych w przedstawionych artykułach cieszy się dużym zainteresowaniem wśród odbiorców i przyczynia się do lepszego rozumienia przez nich zjawisk, w których się nie specjalizują.

Słowa kluczowe: komunikacja naukowa, komunikacja medialna, komunikacja językowa, dziennikarstwo naukowe, pandemia koronawirusa

Wprowadzenie

Komunikacja naukowa w mediach jest praktyką polegającą na dzieleniu się wiedzą, odkryciami, wnioskami naukowymi. Może mieć ona charakter typowej edukacji lub przekazywania wiedzy na jakiś temat, ale również – wzajemnej wymiany informacji. Tym samym w obrębie komunikacji naukowej wyróżnia się dwa kierunki przepływu informacji:

- *inreach* – sięganie do wewnątrz¹,
- *outreach* – sięganie na zewnątrz (Fitzgerald, 2010: 61–70; McClain, Neeley, 2014: 3)².

Komunikacja „do wewnątrz” zachodzi wtedy, gdy przepływ informacji dotyczy ekspertów z danej dziedziny, czyli naukowców zajmujących się określonym zagadnieniem. Natomiast **komunikacja „na zewnątrz”** ma miejsce, gdy informacje naukowe (wnioski, odkrycia, dane itp.) przekazywane są środowisku nieeksperckiemu. Przykładem komunikacji typu *inreach* może być publikacja w recenzowanym czasopiśmie naukowym, konferencja zrzeszająca specjalistów z danej dziedziny lub forum naukowców. Przykładem kierunku typu *outreach* jest natomiast artykuł popularnonaukowy, spotkanie z naukowcem prowadzone w szkole czy festiwal naukowy (typu: Noc Biologów, Bałtycki Festiwal Nauki i inne). Warto jednak podkreślić, że „sięganie na zewnątrz” może mieć nie tylko charakter popularyzatorski, ale też doradczy. Badacze, którzy pełnią funkcję ekspertów z danej dziedziny mogą więc doradzać politykom, przywódcom państw, organizacjom itp. W tej sytuacji również realizują oni komunikację naukową typu *outreach* (Varner, 2014: 333–340.).

Co bardzo istotne, prawidłowo prowadzona komunikacja naukowa typu *outreach* nie powinna skupiać się wyłącznie na wnioskach z badań; musi ona również w przystępny sposób przekazywać informacje dotyczące sposobu prowadzenia badań oraz istoty metody naukowej. To właśnie brak zrozumienia niuansów związanych z tym, jak funkcjonuje nauka, jak wygląda proces formułowania i weryfikowania hipotez czy w jaki sposób projektuje się eksperyment naukowy, prowadzi najczęściej do szerzenia dezinformacji. Ta zaś jest zarówno dla naukowca, jak i dla popularyzatora nauki największym zagrożeniem, ponieważ całkowicie wypacza postrzeganie samej nauki i zjawisk, które są przez proces naukowy tłumaczone (Robbins, 2011).

W kontekście komunikacji naukowej warto podkreślić jeszcze jedną, bardzo istotną kwestię. O ile przekazywanie informacji w kierunku „wewnętrzny” (w kręgu specjalistów) może się odbywać za pośrednictwem danych liczbowych, skanów czy odczytów z aparatury, o tyle komunikacja kierowana „na zewnątrz” musi być realizowana na zupełnie innych zasadach. Eksperci reprezentujący tę samą dziedzinę wiedzy nie potrzebują zazwyczaj szczegółowego objaśnienia, a tym bardziej – uatrakcyjniania pojęć i przekazu. Odwrotnie jest w przypadku odbiorców niebędących specjalistami. Aby odebrać informację, zrozumieć ją i zapamiętać, wymagają oni zastosowania określonych zabiegów. Nawet najlepszy, dysponujący największą wiedzą ekspert nie przekaze swoich wniosków

¹ Tłumaczenie pojęć – Marta Trzeciak. Tematyka komunikacji naukowej jest wciąż jeszcze słabo eksploatowana na gruncie polskim, dlatego część pojęć będących od dawna w użyciu w źródłach angielskich nadal nie doczekała się oficjalnego przekładu na język polski.

² Tłumaczenie – Marta Trzeciak.

w sposób poprawny, jeśli nie zostanie zrozumiany. Z tego też powodu komunikacja naukowa typu *outreach* wymaga stosowania takich zabiegów, jak: formułowanie metafor, wykorzystywanie poczucia humoru, opowiadanie historii (*storytelling*). Pomocne może być również wizualizowanie omawianych pojęć, a także upraszczanie języka i upodobnianie go do języka potocznego, mówionego, a nie do specjalistycznego żargonu (Beck i in., 2006: 1246–1247; Nisbet i in., 2009; Varner, 2014: 333–340).

Do łańcucha komunikacji naukowej należą nie tylko naukowcy, ale też inni uczestnicy. Są to osoby, które z nauką związane są tylko pośrednio – nie prowadzą badań naukowych, ale bardzo dobrze orientują się w danej dziedzinie. Są to często byli badacze lub osoby o naukowym wykształceniu kierunkowym (na przykład przyrodniczym, fizycznym itp.), ale wykonujące zawód niezwiązany bezpośrednio z uprawianiem nauki. Osobami tymi są dziennikarze naukowcy (do tej grupy należy również autorka niniejszego tekstu), popularyzatorzy nauki, a także pracownicy zatrudnieni na stanowiskach public relations w instytucjach naukowych (Lederbogen, Trebbe, 2003: 333–352; Trench, 2007: 133; Noruzi, 2008: 1).

Komunikacja naukowa w czasie pandemii

Komunikacja oparta nie na emocjach, lecz na faktach jest szczególnie ważna w obecnych czasach pandemii koronawirusa. Konieczne jest publikowanie wiarygodnych danych, rzetelnych artykułów oraz interpretacji zaleceń eksperckich. Innymi słowy, konieczne jest uprawianie dziennikarstwa naukowego wysokiej jakości – opartego na publikacjach naukowych i wypowiedziach specjalistów. Taki właśnie cel postawiła sobie autorka niniejszego artykułu na przełomie stycznia i lutego 2020 roku, kiedy w Polsce nie było jeszcze ani jednego potwierdzonego przypadku COVID-19. Poniżej omówiono szczegóły tych działań oraz ich dynamikę – w zależności od aktualnego stanu epidemii w Chinach, w krajach Europy Zachodniej, później w Polsce, a następnie na całym świecie.

Cel i metodyka działań

Cel, jaki autorka niniejszego artykułu postawiła sobie w styczniu 2020 roku sprowadzał się do:

- rozpoznania najważniejszych zagadnień związanych z epidemią koronawirusa, jakie powinny być poruszane w ramach rzetelnego dziennikarstwa naukowego (czyli rozpoznanie potrzeb odbiorców),
- zapoznania się z najnowszym stanem wiedzy naukowej i zaprezentowanie go w przystępnej formie czytelnikom,
- rozpoznania najczęściej występujących dezinformacji, teorii spiskowych oraz fake newsów i skonfrontowanie ich z danymi naukowymi,
- napisania serii artykułów popularnonaukowych, które w przystępny i zrozumiały sposób objaśnią powyższe pojęcia.

Organizacja działań przebiegała następująco:

1. W pierwszej kolejności przeanalizowano najpowszechniej występujące dezinformacje, teorie spiskowe i fake newsy dotyczące nowego koronawirusa.

2. W następnej kolejności przygotowano objaśnienia omawianych teorii, przy czym szczególny nacisk kładziono na wskazanie, dlaczego są one nieprawdziwe oraz jaką drogę przebyły, by trafić w takiej, a nie innej postaci do odbiorców. Do weryfikowania informacji posługiwano się danymi pochodzącymi zawsze z rzetelnych źródeł – to znaczy (w poniższej kolejności):
  - a) z publikacji naukowych zamieszczonych w recenzowanych czasopismach,
  - b) z raportów publikowanych przez uznane organizacje zajmujące się ochroną zdrowia (WHO, ECDC, CDC itp.),
  - c) z artykułów pochodzących z uznanej, rzetelnej prasy, istniejącej na rynku od wielu lat i wielokrotnie dowodzącej swojej wysokiej jakości (na przykład BBC, „The Times”, „The New York Times”).
3. W dalszej kolejności dokonano systematycznego przeglądu mediów internetowych i wyszukiwano nowe dane (prawdziwe lub nie) dotyczące nowego koronawirusa. W celu odnajdywania najważniejszych (najpopularniejszych, najgroźniejszych, sięgających największą dezinformację) teorii spiskowych posługiwano się przede wszystkim czterema portalami o uznanej renomie i rzetelności – zarówno w zakresie obalania mitów, jak i badania zdrowia i jego zagrożeń. Były to:
  - a) oficjalna strona „obalająca mity” dotyczące koronawirusa, stworzona przez Światową Organizację Zdrowia: *Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Myth busters* (<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>), gromadząca najpopularniejsze dezinformacje, mity oraz teorie spiskowe na temat koronawirusa wraz z objaśnieniami, publikacjami naukowymi, infografikami itp.;
  - b) oficjalna strona Komisji Europejskiej stworzona, by walczyć z dezinformacją: *European Commission Fighting Disinformation* (https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation_en), zawierająca wypunktowane dezinformacje pojawiające się w mediach, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które zyskały na popularności;
  - c) AFP Fact Check: *Agence France Presse* (<https://factcheck.afp.com/fact-checking-afp>) – AFP jest najstarszą światową agencją informacyjną, zajmującą się między innymi weryfikowaniem informacji; jej siedziba znajduje się w Paryżu; jest to bezpośrednia kontynuatorka *Agence des feuilles politiques, correspondance generale*; rzetelność i wiarygodność tej agencji w weryfikowaniu informacji była wielokrotnie udawadniana: od XIX wieku do chwili obecnej;
  - d) BBC Reality Check: *British Broadcasting Corporation Reality Check* (https://www.bbc.com/news/reality_check) – najważniejszy brytyjski publiczny nadawca i największa tego rodzaju instytucja na świecie; BBC cieszy się uznaniem i renomą od wielu dekad, zaś jednostka Reality Check jest specjalnie powołanym odłamek zajmującym się weryfikowaniem prawdziwości informacji.

Najważniejszymi narzędziami badawczymi zastosowanymi w niniejszej pracy były wyszukiwarki oraz bazy danych: zarówno zewnętrzne, zbiorcze (takie jak Google), jak i wewnętrzne:

- wyszukiwarka WHO Myth Busters,
- wyszukiwarka EC Fighting Disinformation,
- wyszukiwarka AFP Fact Check,
- wyszukiwarka BBC Reality Check.

Do najważniejszych baz danych stosowanych w niniejszej pracy należały:

- PubMed,
- Elsevier,
- bioRxiv,
- Google Scholar,
- Scopus.

Realizacja działań – studium przypadku na przykładzie własnej pracy autorki

Do czerwca tego roku autorka niniejszego artykułu opublikowała sześć obszernych artykułów dotyczących SARS-CoV-2. Periodykiem, w jakim ukazały się wymienione teksty, był „Magazyn” – tygodnik wydawany przez Wirtualną Polskę (Wirtualna Polska Media S.A.) oraz portal Wiadomości Wirtualnej Polski (www.wiadomosci.wp.pl). „Magazyn” jest czasopismem, w którym publikowane są teksty dotyczące kultury, sztuki, nauki, lifestyle’u oraz gospodarki. Artykuły zamieszczane w tym periodyku mają wyróżniać się jakością i starannością oraz stanowić przeciwagę dla „szybkich newsów” publikowanych w dni powszednie (jest to tygodnik wydawany w weekendy)³. Część artykułów była równolegle publikowana na stronie głównej portalu Wirtualna Polska (www.wp.pl) oraz we wspomnianych już Wiadomościach Wirtualnej Polski.

Poniżej dokonano omówienia poszczególnych artykułów własnego autorstwa⁴.

Data publikacji: 7 lutego 2020 roku

Tytuł artykułu: *Koronawirus. Czy pandemia jak z s-f jest możliwa? Trzy scenariusze*⁵

Okoliczności towarzyszące: Na tym etapie SARS-CoV-2 był obecny przede wszystkim w Chinach. Spośród krajów europejskich przypadki zachorowań notowano jedynie we Francji i w Niemczech. Poziom wiedzy na temat nowego koronawirusa nadal był bardzo niewielki. Światowi eksperci nie wiedzieli, w jaki stopniu wirus potrafi mutować, a wszystkie dane dotyczące jego zakaźności i śmiertelności były w przeważającej większości szacunkami. W Polsce bardzo szybko narastał poziom niepokoju. Był on skorelowany zarówno z poziomem niewiedzy, jak i z doniesieniami o kolejnych przypadkach zachorowań w Europie. Innymi słowy, Polacy słyszeli zewsząd o nowym wirusie i wiedzieli, że jest on coraz bliżej ich granic, jednakże nadal niewiele wiedzieli na temat tego patogenu. Dezinformacje szerzyły się już na tym etapie bardzo szybko – w szczególności w social

³ Zob. *Wirtualna Polska wprowadza stały magazyn weekendowy*, 2017.

⁴ Przy czym tytuł oraz lead w niektórych przypadkach proponowane były przez redakcję lub też modyfikowane przez nią.

⁵ Zob. <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-czy-pandemia-jak-z-s-f-jest-mozliwa-trzy-scenariusze> [dostęp: 2.05.2020].

mediach. Niemal każdy użytkownik internetu wypowiadał się na temat koronawirusa, choć nadal brakowało społecznej świadomości na temat skutków zakażenia, jego przebiegu itp. Eksperci na tym etapie apelowali o spokój. Patogen nadal nie dotarł jeszcze na teren kraju, dlatego wskazane było rozsądne przygotowywanie się do ewentualnej przyszłej epidemii.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: Wypowiedzi Polaków (zarówno w kontaktach bezpośrednich, jak i w mediach) zaczęły na początku lutego 2020 roku świadczyć o początku paniki. Jednocześnie w dyskursie publicznym brakowało rzetelnej wiedzy i konkretnych informacji na temat wirusa. W związku z tym artykuł *Koronawirus. Czy pandemia jak z s-f jest możliwa? Trzy scenariusze* miał na celu:

1. Przedstawienie aktualnego stanu wiedzy na temat koronawirusa.
2. Przybliżenie mechanizmu molekularnego odpowiedzialnego za wnikanie wirusa do ustroju oraz za jego zakaźność.
3. Omówienie, w jaki sposób mogło dojść do zmiany docelowego żywiciela wirusa: ze zwierzęcia na człowieka.
4. Przedstawienie aktualnego stanu wiedzy na temat przyczyn, dla których COVID-19 – choć jest to groźna choroba – jest jednak schorzeniem, które zdecydowana większość osób przechodzi łagodnie.
5. Wyjaśnienie fizjologicznych i biochemicznych podstaw poszczególnych objawów infekcji.
6. Omówienie możliwych scenariuszy wydarzeń na podstawie wcześniejszych epidemii oraz pandemii.
7. Uspokojenie nastrojów panicznych, ale zarazem zaapelowanie o rozsądne postępowanie w razie pojawienia się wirusa w Polsce.

Powyższe cele realizowano z zastosowaniem przystępnego, atrakcyjnego języka oraz narracji, w której występowało wiele metafor ułatwiających zrozumienie skomplikowanych zagadnień specjalistycznych. Należy podkreślić, że był to jeszcze ten stan, w którym epidemiolodzy nie mieli pewności, czy wirus w ogóle pojawi się w Polsce, a jeśli tak – jakie będą tego następstwa.

Data publikacji: 29 lutego 2020 roku

Tytuł artykułu: *Koronawirus. Po pierwsze: nie panikuj*⁶

Okoliczności towarzyszące: Na tym etapie w Polsce nadal nie było ani jednego potwierdzonego przypadku zachorowania na COVID-19, ale wypowiedzi epidemiologów, a także przedstawicieli organizacji zajmujących się ochroną zdrowia, w tym również ministra zdrowia wskazywały, że przypadki infekcji prawie na pewno pojawią się w kraju – bardzo możliwe, że w ciągu kilku dni. Z tego też powodu konieczne było wdrażanie procedur przygotowawczych oraz pierwszych procedur bezpieczeństwa w Polsce. Chociaż w kraju nie występował jeszcze ani jeden potwierdzony przypadek, nastroje społeczne na tym etapie były przepełnione niepokojem. W dyskursie publicznym pojawiały się porównania nowego koronawirusa do epidemii SARS, MERS, a także do grypy hiszpanki.

---

⁶ Zob. <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-po-pierwsze-nie-panikuj> [dostęp: 3.05.2020].

Notowano coraz więcej zachowań panicznych, lękowych, zaś specjaliści zajmujący się zdrowiem psychicznym apelowali o zachowanie spokoju – o tyle, o ile to możliwe, oraz o unikanie stresu. Jedno i drugie miało być osiąganę przez czerpanie rzetelnej wiedzy i limitowanie własnego dostępu do doniesień medialnych na temat wirusa.

W kontekście epidemii i nastrojów panujących w Polsce najważniejszym wydarzeniem owych dni było rozprzestrzenianie się COVID-19 we Włoszech. Wzrost liczby nowych zachorowań oraz nowych zgonów następował w tym kraju znacznie szybciej od przewidywań, a także znacznie szybciej niż w innych krajach europejskich, w których wcześniej notowano przypadki zarażenia SARS-CoV-2, takich jak Francja czy Niemcy.

Dramatyczna sytuacja we Włoszech wynikała – przynajmniej częściowo – z niewystarczających środków ostrożności przedsięwziętych przez obywateli. Innymi słowy, procedury, które wprowadzono ogólnie, nie wykazywały znacznych uchybień, natomiast ich przestrzeganie przez indywidualne jednostki było niewystarczające.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: W związku z tym, że pod koniec lutego 2020 roku najważniejsze wiadomości na temat koronawirusa dotyczyły Włoch i niepokojąco szybko postępującej epidemii w tym kraju, celem artykułu *Koronawirus. Po pierwsze: nie panikuj* było:

1. Wyjaśnienie sytuacji we Włoszech – z czego wynikał tak szybki przyrost zachorowań.
2. Namówienie czytelników do wyciągnięcia wniosków z sytuacji włoskiej.
3. Zwrócenie uwagi na konieczność podejmowania indywidualnych działań profilaktycznych.
4. Przedstawienie opinii eksperta z dziedziny chorób zakaźnych.
5. Przedstawienie aktualnego stanu przygotowań w Polsce – między innymi na lotniskach, które miały połączenia z Azją i Włochami.
6. Powstrzymanie paniki.

W artykule objaśniono aktualną sytuację we Włoszech i wskazano, jakie elementy zaniedbań mogły być przynajmniej częściowo odpowiedzialne za szybki postęp epidemii. W tym celu na łamach tekstu przytoczono wywiad z ekspertem medycyny podróży i kierownikiem Zakładu Epidemiologii i Medycyny Tropikalnej w Gdyni – płk. prof. dr. hab. n. med. Krzysztofem Korzeniewskim. Ponadto – dla ukazania aktualnego stanu przygotowań i zabezpieczeń – przeprowadzono wywiady z przedstawicielami niektórych portów lotniczych w Polsce.

Data publikacji: 21 marca 2020 roku

Tytuł artykułu: *Koronawirus: Ludzkość kontratakuje. Oto, jak nam idzie*⁷

Okoliczności towarzyszące: Na tym etapie sytuacja w Polsce i na świecie uległa znacznym zmianom. Po pierwsze, już od kilkunastu dni (od 4 marca 2020 roku) występowały w kraju potwierdzone przypadki zakażenia SARS-CoV-2⁸. Po drugie, w związku ze wzrostem liczby zachorowań w wielu krajach świata, na niemal wszystkich kontynen-

⁷ Zob. <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-ludzkość-kontratakuje-oto-jak-nam-idzie-6491338579609217a> [dostęp: 3.05.2020].

⁸ Zob. <https://www.gov.pl/web/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce> [dostęp: 3.05.2020].

tach, 11 marca Światowa Organizacja Zdrowia ogłosiła, iż obecny stan epidemiologiczny związany z szerzeniem się nowego koronawirusa należy już określić mianem pandemii. Dodatkowo w niektórych krajach Europy Zachodniej, w tym przede wszystkim we Włoszech, epidemia nadal postępowała bardzo szybko i nastroje społeczne zarówno w tychże państwach, jak i w Polsce były niezwykle negatywne.

W Polsce zostały wprowadzone liczne obostrzenia i środki profilaktyczne. Między innymi zostały zamknięte placówki, takie jak żłobki, przedszkola, szkoły czy uczelnie. Zamknięto granice, wprowadzono wiele obostrzeń dotyczących codziennego funkcjonowania, korzystania z transportu publicznego, sklepów, kościołów itp. Niektóre miejsca gromadzące zazwyczaj wiele osób na niewielkiej przestrzeni (galerie handlowe, instytucje kultury, biblioteki itp.) zostały zamknięte do odwołania. W większości zawodów, w których możliwa była praca zdalna, pracodawcy wprowadzili takie właśnie rozwiązanie lub też zmodyfikowali zasady uczęszczania do zakładu pracy (godziny pracy, liczba osób na danej powierzchni, środki ochrony osobistej itp.).

Największą różnicą w codziennym funkcjonowaniu dostrzegalną dla przeciętnego obywatela była na tym etapie izolacja domowa oraz dystansowanie społeczne – jedno i drugie zgodnie z zaleceniami władz oraz organizacji zajmujących się ochroną zdrowia.

W dyskursie publicznym nadal obecne były zagorzałe dyskusje na temat koronawirusa, ale nastroje społeczne tymczasowo się zmieniły. Przykład włoski zmotywował Polaków do przestrzegania zaleceń i zdecydowana większość z nich stosowała się do zasad izolacji domowej. Jednocześnie, ponieważ SARS-CoV-2 przestał już być odległym zagrożeniem spoza kraju, a stał się codzienną rzeczywistością, w mediach i na platformach społecznościowych coraz częściej zaczęły pojawiać się pytania dotyczące przyszłości, końca epidemii, dalszych działań.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: W związku z tym, że na omawianym etapie nastroje społeczne nie nosiły już znamion paniki, podjęto się napisania artykułu, którego celem było przedstawienie pozytywnych działań (podejmowanych przez naukowców, służbę zdrowia) przybliżających populację światowe do zwalczania patogenu. Najważniejsze cele, jakie postawiono w niniejszym artykule to:

1. Omówienie możliwych sposobów zwalczania SARS-CoV-2 (szczepienie, opracowanie nowego leku, wykorzystanie dotychczasowych leków).
2. Scharakteryzowanie aktualnie prowadzonych prac badawczych nad metodami leczenia i profilaktyki COVID-19.
3. Omówienie, jaki jest przebieg epidemii.
4. Wskazanie, jakie role w zwalczaniu epidemii pełnią naukowcy (opracowanie rozwiązania), służby medyczne (pomoc chorym) oraz obywatele niebędący ani naukowcami, ani medykami (spowalnianie postępu epidemii i „spłaszczanie” krzywej wzrostu zachorowań).
5. Poprawa morale czytelników zmagających się z realiami pandemii, podniesienie na duchu – w oparciu o dane naukowe.

Data publikacji: 27 marca 2020 roku

Tytuł artykułu: *Koronawirus – jak długo jeszcze musimy wytrzymać?*⁹

Okoliczności towarzyszące: Na tym etapie zasadnicze okoliczności epidemiologiczne nie uległy drastycznej zmianie. Innymi słowy, nie wprowadzono żadnych nowych obostrzeń czy ograniczeń i zarazem podtrzymano te dotychczasowe. Nadal zalecano izolację domową, dystansowanie społeczne, pracę zdalną; nadal pozostawały zamknięte placówki oświaty, kultury, szkolnictwa wyższego itp. Jednocześnie codziennością stały się nieustannie aktualizowane raporty dotyczące zachorowań na COVID-19 w Polsce i za granicą. Tym samym w dyskursie społecznym coraz częściej zaczęły pojawiać się głosy, jakoby „lekarstwo było gorsze od choroby” – krytykujące obostrzenia oraz ich wpływ na gospodarkę i wiele aspektów życia.

Spółeczeństwo zaczęło przejawiać oznaki zniecierpliwienia, zmęczenia, rozdrażnienia lub braku nadziei.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: W związku z tym, że panika ustąpiła raczej miejsca niepokoju, zniecierpliwieniu oraz poczuciu beznadziei, kolejny artykuł miał na celu:

1. Udzielenie odpowiedzi – jak długo jeszcze należy się spodziewać trwania epidemii.
2. Omówienie, jakiego powrotu do „normalności” należy się spodziewać.
3. Wskazanie, kiedy ten powrót mógłby nastąpić.
4. Omówienie, czy „normalność” jest jeszcze możliwa, a jeśli tak – czym ona będzie, jak należy ją definiować, co się na nią składa.
5. Rozważenie, czy w przyszłości czeka nas nowa normalność i czy konieczne będzie stworzenie jej ram na nowo.

Data publikacji: 10 kwietnia 2020 roku

Tytuł artykułu: *Koronawirus. Jakie jest ryzyko, że się zarazisz, dzieląc się jajkiem w święta?*¹⁰

Okoliczności towarzyszące: Sytuacja epidemiologiczna z jednej strony pozostawała bez zmian (analogiczne obostrzenia, zalecenia, środki bezpieczeństwa itp.), a z drugiej strony zarówno z kraju, jak i ze świata docierały kolejne informacje o wzroście liczby zachorowań, o nowych zgonach, co dawało wyraźnie do zrozumienia, że koronawirus w najbliższym czasie nie wycofa się z horyzontu zdarzeń. Ponadto na tym etapie obowiązywał zakaz wstępu do lasów i parków, co sprawiało, że dotychczasowa izolacja dla wielu osób stała się jeszcze bardziej dotkliwa ze względu na brak kontaktu z naturą. Zniecierpliwienie, zmęczenie i chęć zmiany stały się coraz bardziej widoczne w dyskursie publicznym. Tym bardziej że nadchodziła Wielkanoc i – co nie pozostawało bez znaczenia – bardzo słoneczna i ciepła jak na tę porę roku pogoda.

⁹ Zob. <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-jak-dlugo-jeszcze-musimy-wytrzymac-6493420753319553a> [dostęp: 3.05.2020].

¹⁰ Zob. <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-jakie-jest-ryzyko-ze-sie-zarazisz-dzielac-sie-jajkiem-w-swietach-6498444076054145a> [dostęp: 3.05.2020] oraz <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-jakie-jest-ryzyko-ze-sie-zarazisz-dzielac-sie-jajkiem-w-swietach> [dostęp: 3.05.2020].

Powyższe czynniki kazały przypuszczać, że zniecierpliwieni i zdeorientowani Polacy zechcą świętować Wielkanoc w licznym gronie rodzinnym, a także spotykać się z przyjaciółmi i łamać dotychczasowe zakazy. Byłoby to szczególnie niebezpieczne właśnie w tym momencie, ponieważ przypadał on na czas poprzedzający spodziewany szczyt epidemii w Polsce. Innymi słowy, spodziewano się, że jeśli dotychczasowe zalecenia będą nadal przestrzegane, w krótkim czasie dojdzie do szczytu zachorowań, a następnie będzie można oczekiwać spadku liczebności nowych przypadków.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: W związku z powyższym w artykule *Koronawirus. Jakie jest ryzyko, że się zarazisz, dzieląc się jajkiem w święta?* postawiono następujące cele:

1. Przedstawienie szacunków dotyczących ryzyka zarażenia koronawirusem przy różnych rozmiarach skupisk ludzkich, a także w zależności od liczby takich skupisk na danym obszarze i częstości spotkań.
2. Wstępne omówienie czynników, które odpowiadają za szczególnie wysoki wskaźnik zaraźliwości stwierdzany u niektórych osób (wprowadzenie pojęcia superroznościela – *super spreader*).
3. Zachęcenie do rozsądnego postępowania i przestrzegania zaleceń oraz obostrzeń pomimo nadchodzącego największego święta religijnego w kraju.

Data publikacji: 25 kwietnia 2020

Tytuł artykułu: *Czy twój sąsiad jest superroznościcielem koronawirusa?*¹¹

Okoliczności towarzyszące: Na tym etapie większość dotychczasowych obostrzeń została podtrzymana, a dodatkowo pojawiły się nowe, z których najważniejszym był nakaz zakrywania nosa i ust w przestrzeni publicznej. Realia epidemii stały się z jednej strony normalnością, z drugiej jednak – jak alarmowało wielu specjalistów – przyczyniały się do pogłębienia lęków, stresu, zniecierpliwienia i rozdrażnienia. Takie negatywne odczucia często prowadzą do powiększenia napięć społecznych. Z doświadczeń własnych autorki wynikało, że wraz z upływem czasu, jaki minął od początku epidemii, zwiększył się poziom niechęci wobec drugiego człowieka, a także wzajemne oskarżanie i stygmatyzacja osób przebywających na przymusowej domowej kwarantannie lub zakażonych wirusem SARS-CoV-2.

Omówienie treści tekstu oraz celu, jaki miał zostać osiągnięty dzięki jego publikacji: W związku z powyższym powstała potrzeba stworzenia artykułu mającego na celu:

1. Nakłonienie do zaprzestania wzajemnych oskarżeń i stygmatyzacji chorych oraz podejrzanych o zakażenie.
2. Zwrócenie uwagi na konieczność pilnowania samego siebie i kontynuowania najwyższej dbałości o profilaktykę.
3. Przytoczenie dotychczasowych przykładów superroznościcieli i omówienie potencjalnych następstw takiego określania jednostek ludzkich.

¹¹ Zob. <https://wiadomosci.wp.pl/czy-twoj-sasiad-jest-superroznościcielem-koronawirusa-6503386720171649a> [dostęp: 3.05.2020] oraz <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/czy-twoj-sasiad-jest-superroznościcielem-koronawirusa> [dostęp: 3.05.2020].

Należy rozważyć, czy cele, które sformułowano, zostały osiągnięte. Trudno oszacować, w jakim stopniu artykuły te wpłynęły na postawy czytelników, jednakże można przeanalizować zasięg, jaki uzyskały. Spośród wymienionych tekstów największą popularnością cieszyły się: *Koronawirus – jak długo jeszcze musimy wytrzymać?*, *Koronawirus: Ludzkość kontratakuję. Oto, jak nam idzie*, *Koronawirus. Po pierwsze: nie panikuj*.

Konkluzje

Sumaryczna liczba osób, które przeczytały powyższe artykuły (a przynajmniej je wyświetliły), wynosiła znacznie ponad półtora miliona.

Duża część czytelników uznała te teksty za na tyle istotne, by udostępnić je na swoich mediach społecznościowych. Dla samego tylko Facebooka liczba udostępnień wymienionych powyżej artykułów wynosiła odpowiednio: 4,2 tysiąca, 4 tysiące oraz 2,7 tysiąca.

Część z wymienionych artykułów zyskała szerszy zasięg dzięki opublikowaniu ich w Wiadomościach WP oraz na innych portalach.

Należy uznać, że artykuły popularnonaukowe mogą być, nomen omen, popularne i chętnie czytane. Aby tak jednak było, dziennikarstwo naukowe musi dotykać zagadnień, które są ważne dla przeciętnego czytelnika, albo musi przekonać go, że tematy, których dotyczy, powinny być przez niego uznane za istotne. Takie dziennikarstwo nie odcina się od czytelników i nie pogłębia przepaści pomiędzy światem nauki a „zwykłą” codziennością. Przeciwnie – podkreśla, że te dwa światy wzajemnie przenikają się ze sobą i, co ważniejsze, potrzebują siebie nawzajem.

Cel postawiony sobie przez autorkę niniejszego artykułu został osiągnięty. Wdrożone działania trafiły do wielu odbiorców i pozwoliły im zrozumieć istotne zagadnienia związane z pandemią koronawirusa.

Bibliografia

Beck M.R., Morgan E.A., Strand S.S., Woolsey T.A. (2006), *Volunteers bring passion to science outreach*, “Science”, Vol. 314(5803).

Fitzgerald H.E. (2010), *From inreach to outreach: Innovations in higher education*, “Journal of Higher Education Outreach and Engagement”, Vol. 6, No 1.

Lederbogen U., Trebbe J. (2003), *Promoting science on the web: public relations for scientific organizations – results of a content analysis*, “Science Communication”, Vol. 24(3).

McClain C., Neeley L. (2014), *A critical evaluation of science outreach via social media: its role and impact on scientists*, “F1000Research”, Vol. 3.

Nisbet M., Brossard D., Scheufele D. (2009), *Science Needs a Storyline*, “Columbia Journalism Review”, 16.09.2009.

Noruzi A. (2008), *Science popularization through open access*, “Webology”, Vol. 5(1).

Robbins S. (2011), *Science and the media – an uncomfortable fit*, “The Independent”, 27.09.2011.

Trench B. (2007), *How the Internet changed science journalism*, “Journalism, Science and Society”, Vol. 133.

Trzeciak M.A. (2020a), *Czy twój sąsiad jest superroznościelem koronawirusa?*, <https://wiadomosci.wp.pl/czy-twoj-sasiad-jest-superroznościelem-koronawirusa-6503386720171649a> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020b), *Czy twój sąsiad jest superroznościelem koronawirusa?*, <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/czy-twoj-sasiad-jest-superroznościelem-koronawirusa> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020c), *Koronawirus – jak długo jeszcze musimy wytrzymać?*, <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-jak-dlugo-jeszcze-musimy-wytrzymac-6493420753319553a> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020d), *Koronawirus. Czy pandemia jak z s-f jest możliwa? Trzy scenariusze*, <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-czy-pandemia-jak-z-s-f-jest-mozliwa-trzy-scenariusze> [dostęp: 2.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020e), *Koronawirus. Jakie jest ryzyko, że się zarazisz, dzieląc się jajkiem w święta?*, <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-jakie-jest-ryzyko-ze-sie-zarazisz-dzielac-sie-jajkiem-w-swiewta-6498444076054145a> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020f), *Koronawirus. Jakie jest ryzyko, że się zarazisz, dzieląc się jajkiem w święta?*, <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-jakie-jest-ryzyko-ze-sie-zarazisz-dzielac-sie-jajkiem-w-swiewta> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020g), *Koronawirus. Po pierwsze: nie panikuj*, <https://magazyn.wp.pl/wiadomosci/artykul/koronawirus-po-pierwsze-nie-panikuj> [dostęp: 3.05.2020].

Trzeciak M.A. (2020h), *Koronawirus: Ludzkość kontratakuję. Oto, jak nam idzie*, <https://wiadomosci.wp.pl/koronawirus-ludzkość-kontratakuję-oto-jak-nam-idzie-6491338579609217a> [dostęp: 3.05.2020].

Wirtualna Polska wprowadza stały magazyn weekendowy (2017), <https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/wp-magazyn-wirtualna-polska-wprowadza-staly-magazyn-weekendowy> [dostęp: 2.05.2020].

Varner J. (2014), *Scientific outreach: toward effective public engagement with biological science*, “BioScience”, Vol. 64(4).

Abstract

Language and media communication during the coronavirus epidemic – discussion about the phenomenon and case study based on own articles

The aim of this article is to make a case study using the example of own research in the field of media and scientific communication during the coronavirus pandemic and to discuss the effects that have been achieved thanks to them. Communication during a pandemic should be based not on emotions but on facts and evidence. At the same time, it must be implemented in a way that is attractive and understandable for the recipients. A few years of journalistic and scientific experience prompted the author to discuss her own research and its effects in the context of the pandemic. The author identified the recipients' needs and gaps in their knowledge about the new coronavirus and its impact on everyday functioning.

The actions implemented by the author led to the following conclusion: accessible and reliable presentation of scientific data in the presented articles is of great interest to recipients and contributes to a better understanding of phenomena in which they do not specialize.

Keywords: science communication, media communication, language communication, science journalism, coronavirus pandemic

GLOTTODYDAKTYKA
LANGUAGE EDUCATION

Beata Nawrot-Lis

 <https://orcid.org/0000-0001-6473-8010>

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu

e-mail: b.nawrot-lis@uthrad.pl

Language in CLIL settings: research overview

Abstract

This article presents an overview of the literature relating to the effects of the Content and Language Integrated Learning (CLIL) approach on the process of language and content acquisition. The overview is divided into five sections and the effects of CLIL on the students' language system is described according to four language skills (reading, writing, speaking and listening, vocabulary and grammar). It is stated that while CLIL leads to a general improvement in relation to language proficiency, there are also some observations proving that certain language areas (e.g. syntax, pragmatics) are unaffected.

Keywords: CLIL, bilingual education, effects, students, language skills

Preliminary notes

Various forms of bilingualism have been present in Europe for several millennia and CLIL has become a solution for devoting more time to foreign language learning in European schools. Mehisto and Marsh (2008: 9) explain that CLIL is “a dual-focused educational approach in which an additional language is used for the learning and teaching of both content and language”.

Though research on CLIL is relatively young, some studies in this field have already been conducted. These studies concern both language and content acquisition. This article is an attempt to summarise research on the implementation of CLIL with respect to language.

It should be stated that the CLIL approach is not limited to teaching vocabulary. Since being a foreign language user is a very complex issue which implies knowledge

of single lexical items, formulaic language, grammar, cultural awareness, it is essential not to neglect these components during CLIL courses. Although, CLIL has proven to be generally successful, the literature evaluating such programmes, draws our attention also to weaknesses in the productive skills, both spoken and written and in grammatical and sociolinguistic competence (Lyster, 2007: 16; Muñoz, 2007: 19; Pérez-Vidal, 2007: 41). In one of her papers, Dalton-Puffer (2008: 8) contrasts areas of language where certain benefits are observable with areas that seem to be unaffected.

Table 1. Language competencies favourably affected or unaffected by CLIL (Dalton-Puffer, Smit, 2008: 5)

Favourable affected	Unaffected or Indefinite
Receptive skills	Syntax
Vocabulary	Writing
Morphology	Informal/non-technical language
Creativity, risk taking, fluency, quantity	Pronunciation
Emotive/affective factors	Pragmatics

The table above enumerates several language elements influenced positively in CLIL settings, such as vocabulary, reading, listening, morphology or fluency. Nevertheless, a similarly broad group of language elements has been defined as unaffected or indefinite (e.g. grammar, writing, pronunciation, pragmatics). Such a juxtaposition indicates that some hypothetical language benefits of CLIL require further verification by means of empirical data.

1. Reading

The following discussion emphasizes some general tendencies observed within CLIL educational settings where certain aspects of language competence are developed more than others. The overview begins with the presentation of data in relation to reading achievements in CLIL.

Merisuo-Storm (2014: 72) examines the case of a study in Finland which aimed at monitoring pupils during their first two years at school. The main aim of the study was to find out if bilingual education affects the development of students' first language literacy skills negatively or if children in CLIL education achieve the same level of literacy as their peers who study exclusively in Finnish. The development of the pupils of six classes in three schools in Southern Finland was observed from the beginning of first grade to the end of sixth grade. At the beginning of the first school year there were 138 pupils in these classes, 78 of them studied in the CLIL groups and 58 in the "traditional" classes. In the CLIL classes 20–25 per cent of the teaching was carried out in English.

The pupils' level was measured at the very beginning of their first school year (6–7 years old). An initial test assessed their general level of school readiness, auditory and visual perception, mathematic skills and memory. The results indicated that the pupils in the

CLIL classes had, as a group, better initial skills than the pupils in the other classes. However, the author also points out that on the one hand, there were also pupils who showed excellent performance in the initial test in the control group and on the other hand, there were pupils who had poor initial skills in the CLIL classes.

Three reading tests were used to measure the pupils' reading skills at the end of the first, the second, and the sixth school year. In first and second grade the reading tests included reading aloud and reading comprehension tasks and in sixth grade the reading test measured the pupils ability to comprehend different kinds of texts. During the last weeks of the sixth school year the pupils' reading comprehension skills were assessed with a test that consisted of three different texts. Moreover, the focus was on the pupils' ability to derive the meaning of a word from the written context and to summarise a text.

The results of the study proved that after the first and the second school year the pupils in the CLIL groups read with greater accuracy and speed than the pupils in the other classes. After two school years especially the reading comprehension skills were significantly better in the CLIL classes than in the other classes ($t = 7.10$, $p = .000$). The findings of the study indicated that the CLIL students developed better reading skills than those who were studying exclusively in their native language, Finnish.

We also find some data in relation to reading in CLIL in the work by Skogen (2013: 18). The author examined whether Content and Language Integrated Learning (CLIL) and English as a Foreign Language (EFL) students at the 10th grade of lower secondary school differ with regard to reading proficiency and reading strategy use.

The research was based on a mixed methods approach using an IELTS reading test and a questionnaire, in combination with semi-structured interviews with teachers and students. Two lower secondary schools were involved in the study, with one CLIL class and one EFL class from each school.

The results from the IELTS test and questionnaire were entered into SPSS and analysed in a form of descriptive statistics, and displayed in tables. The interviews were recorded, transcribed and finally analysed using six sets of codes, of which three were related to problems occurring when reading and using reading strategies. The analysis was also an attempt to assess whether students were challenged when reading. These codes were derived from theory and research on the reading process, foreign language reading, reading strategies, second language acquisition and CLIL.

The results of the study imply that the CLIL group reached the highest average score from the test with a score of 7.5. In addition it was characterised by the lowest standard deviation, meaning that the scores in this group varied less from the mean than for the remaining groups.

It was also evident that mostly respondents from the CLIL group admitted to having used reading strategies on the test.

The results of the study indicated that the groups differed with regard to levels of reading proficiency, motivation for reading as well as reading strategy use. The findings proved that the CLIL group scored markedly higher on the IELTS test and in their use of reading strategies when answering this test.

Research into reading and writing skills in CLIL settings may also be found in Poland. One of the studies was conducted at the Academy of Technology and Humanities in Bielsko-Biała during the 2006/2007 academic year by Loranc-Paszyk (2009: 50). The CLIL group received lectures on the History of European Integration in English for 90 minutes per week during 2 semesters. The CLIL group worked with a variety of course materials such as: academic textbooks, Internet resources, handouts prepared by the teacher. The aim of the research was to assess the students' achievement and progress in selected English language skills (reading and writing) among the students of the CLIL (experimental) group and the remaining students (control group). The researcher used the standard tests from respective sections of Cambridge ESOL exam and IELTS3, as research instruments. The testing was carried out in two sessions: at the beginning and at the end of the course. The data collected demonstrated that the CLIL group had made significant progress in the Academic Reading test (21%) and in the Academic Writing test (24%). The control group's results indicated minimal progress as their students' results were stunningly low (only 1%) in the Academic Reading test and (1%) within the Academic Writing component.

As may be deduced from the data presented by Loranc-Paszyk, there is a huge discrepancy between the results gained by the CLIL group and the control group. However, only 1% of progress in the case of the control group appears to be an amazingly low result, which evokes further questions with respect to the research conducted. How is it possible that the control group gained so drastically low scores in the final reading test? What are the possible explanations for the situation (e.g. the choice of the teacher)? Furthermore, the author of the research does not mention whether the pre-test and the post-test applied was the same test or whether they were differentiated. Also, we are not informed about the additional materials available to the control group.

The following subsection deals with the effectiveness of CLIL as far as writing skills are concerned.

2. Writing

To begin with, Merisuo-Storm (2014: 72) in Finland indicated that the development of the students' writing skills during their first year at school did not show any remarkable difference between those who were taught in Finnish and those who were taught in a second language. The study included 80 students who were studying in a CLIL class and the comparison group included 59 pupils who were learning exclusively in Finnish.

The students' spelling skills were measured in first, second, and sixth grade with writing from dictation tests. At the end of the first school year, there was no significant difference in pupils' spelling skills in the bilingual classes and the other classes. However, after the second study year the students in the CLIL classes made significantly less spelling errors than the students in the other classes ($t = 4.83$, $p = .000$).

At the end of the sixth school year the students in the CLIL classes presented significantly better spelling skills than their peers in the other classes ($t = 4.22$, $p = .000$).

At fourth grade, the focus of the research was on the students' creative writing. They were asked to write a story about someone's journey to a place that is very different from where he or she lived. The writers were encouraged to use rich and colourful language, and invent interesting and amusing events. The research findings indicated that the CLIL students' language was significantly more often colourful and rich than the language in the stories written in the remaining classes ($t = 5.19, p = 0.000$).

There were 138 stories altogether. When selecting the twenty best stories out of them, the main criteria that were used were their "individuality, eventfulness, story structure, rich and colourful language, and fluency of narration" (Merisuo-Storm, 2014: 76). Of the twenty best stories selected, seventeen came from the CLIL groups and only three from the other classes.

One may encounter similar findings in a paper by another Finnish researcher, Rahman (2001: 72), whose study looked into the spelling of compound nouns of CLIL learners at the 6th grade level. The results of the research proved that the learners in CLIL succeeded better than their peers learning in their mother tongue when they had to write essays in which the focus was on the correct spelling of compound nouns.

Another important study is mentioned by Dalton-Puffer (2008: 7). The author enumerates two studies conducted in Germany and Spain (Llinares, Whittaker, 2012: 48) which have investigated writing skills of secondary school students through post-teaching writing tasks in social science subjects. In both cases, there have been many deficiencies found in relation to the fulfilment of the required discourse function, cohesion and coherence, grammar or appropriate style. It is vital to add that parallel results were obtained on writing tasks completed in the learners' mother tongue. What is at issue here clearly is the role of writing in content-teaching in general, irrespective of the language it is conducted in.

Roquet (2011: 114), conducted the study which was to assess effects of the CLIL approach on young EFL learners' productive and receptive skills in a school in Barcelona. For that purpose, two groups involving 100 bilingual Catalan/Spanish students aged 12 to 15 were analysed longitudinally over two academic years in two different types of exposure contexts: FI (Formal Instruction of English as a foreign language school subject, control group) and CLIL (English as medium of instruction when learning Science, experimental group). Data were elicited both for productive and comprehension skills and were statistically analysed quantitatively and also qualitatively using a posttest design at the end of each academic year. Results obtained confirm the effectiveness of the CLIL programme, however, to various degree in the case of the skills assessed. Concerning receptive skills, when contrasting the differential effects of the two programmes on the participants' linguistic progress, the CLIL group improved their reading competence significantly more than the FI group. However, such positive findings have not been observed in relation to the students' listening skills. When it comes to productive skills, the findings proved a significant improvement in the case of the CLIL group, the learners' writing, especially their accuracy and lexico-grammatical abilities progressed significantly.

Also Lasagabaster (2011: 6) reports research which measured the learners' writing skills. Two groups of students were involved in the research: the students who were enrolled in CLIL programmes and the students who followed an EFL approach and who

only had exposure to EFL in the traditional way. In order to measure the students' writing competence, the learners were asked to write a letter to an English family with whom they were supposed to stay in the summer. They were given total freedom regarding the approach to use and could utilise the syntactic structures and vocabulary they thought best. The results of the study proved that CLIL seems to bear rich fruits in both the oral and written skills. Both groups differed with regard to levels of writing proficiency and it was CLIL students who proved to be more advanced writers.

3. Speaking and listening

The following part of the article will be devoted to oral competences in CLIL. Researchers exploring qualitative aspects of CLIL learner talk, agree that there is a need to look at what Gassner and Maillat label "high-organisational structures", such as turn-taking mechanisms, argument construction and repair (2006: 17). Research into teacher-learner interaction in CLIL classrooms has focused on certain key areas, notably code switching (Nikula, 2007a: 211) or the ubiquitous IRF exchange (Nikula, 2007b: 194). It is generally admitted that CLIL learners demonstrate good interactive skills (Moore, 2011: 532). The author quotes the study by Burmeister and Daniel (2002: 504) which focuses on oral competence "particularly cohesion and turn-taking" recorded amongst learners in the Kiel IM Project (experimental group) and non-IM students (control group). The project investigated the overall linguistic outcomes of late-partial immersion amongst secondary students aged 12–13 and 15–16. The research proved that in comparison to students taught in their native language, even the younger bilingual students (after seven months of the CLIL course) were less dependent on interviewer prompts and more likely to link contributions to either their own or peer input. The researchers also stated that when studying a taxonomy of turns (requests, answers, interrupts) they found that CLIL students produced more links and acknowledges but fewer answers in comparison to their non-CLIL peers. The overall result of the research implied that CLIL learners display greater initiative and more involvement and their interaction is more effective.

Hüttner and Rieder-Bünemann (2007: 22) explored the oral narrative competence of a group of 12-year-old Austrian CLIL and Mainstream (MS) students who had been participating in a CLIL course since the beginning of primary education (for seven years). The researchers were trying to evaluate the degree to which the pupils recreated the three key plot elements of the story. The main finding was that the CLIL learners were able to provide a complete onset/unfolding/resolution sequence more successfully. Both researchers suggest that CLIL students appear to verbalise their messages more easily.

A more global view of the relation between CLIL and students' speaking skills may be found in the study by Mewald (2007: 168) who concluded that CLIL learners were "able to speak fluently, with a rich lexical range and a good command of grammar" and that, in comparison with their MS counterparts, "CLIL learners were not just more accurate but also more resourceful" (2007: 168). It is worth adding that Mewald selected learners from different schools and with mixed learning backgrounds.

In one of her papers, Moore (2011: 532) explores the emergence of collaborative interaction among early secondary learners in bilingual sections at state schools in Andalusia. The researcher was transcribing and subsequently analysing data from oral interviews conducted with randomly selected pairs of CLIL learners and mainstream (MS) students. Moore was mostly focusing on turn-taking patterns. She was trying to identify them and then examined them for patterns of functional use. The main research finding was that the CLIL learners are participating both more frequently and more effectively in collaborative turns than their MS counterparts (Moore, 2011: 545).

We also find some information about the relation between CLIL and students' speaking skills in Ruiz de Zarobe (2008: 67). The author's aim was to analyse the differences between CLIL and English-as-a-foreign language (EFL) instruction in the case of bilingual students learning English in Spain. In order to collect the data, participants were asked to complete a speech production test. The speech production task consisted of elicited narratives of the "Frog, where are you?" story by Mercer Mayer (1969). The oral narrative was elicited through a sequence of 24 pictures. For the purpose of the analysis on speech production, five categories were used: pronunciation, vocabulary, grammar, fluency, content. The results of the research indicated that "the CLIL groups significantly outperform the non-CLIL group in every single one of the scales analysed" (Ruiz de Zarobe, 2008: 67).

4. Grammar

Grammatical proficiency has also been explored among CLIL and immersion students. There has been a number of studies in Finland and other countries that have compared mainstream and CLIL education. The results have proved that instructed L2 learners produce more accurate target language than CLIL learners (e.g. Genesee, 1987: 31; Nikula, Marsh, 1999a: 90; Swain, 1996: 109). Cummins and Swain (1986: 112) state that, in comparison to native speakers of the target language, CLIL and immersion students operate with simpler verb structures. Some researchers have assumed that the explanation for these findings may lie in the meaning-focused nature of CLIL that emphasizes the implicit, natural acquisition of the L2. It happens very often that there is little or no formal, explicit L2 instruction in CLIL settings. There is a tendency for a CLIL teacher to ignore grammatical accuracy if the students manage to get their messages across (Nikula, Marsh, 1999b: 80). Nowadays, however, many findings speak in favour of integrating explicit, form-focused L2 instruction to the CLIL classroom (Ellis, 2002: 224; Lyster, 2004: 411; Spada, Lightbown, 2008: 184).

Korpela (2013: 66) also compared the grammatical proficiency of an L2 between CLIL learners and mainstream students in one of the primary schools in Helsinki. Her main aim was to analyse and interpret what kind of differences are to be found in the grammatical proficiency of the two groups and what type of errors the learners produce. The results concerning the learning outcomes of CLIL were promising. The researcher claims that CLIL students outperformed the mainstream students in all areas of grammatical proficiency that this study focused on: the implicit knowledge of English measured by gram-

maticity judgments, the structural knowledge of English measured by a cloze passage or “fill-in-the-gaps” exercise, and productive skills in English measured by a translation exercise and a written composition (Korpela, 2013: 66). What is more, the CLIL students’ skills were more homogeneous. According to Korpela, explicit instruction combined with natural foreign language acquisition in the CLIL classroom leads to successful learning outcomes and improves grammatical accuracy.

Furthermore, the research by Zydatið (2006: 21) proved that the third person -s, irregular past tenses and the modals have gained a higher degree of automatization and appropriacy of use among the CLIL learners. Zydatið tested learners’ proficiency in four areas, grammar was one of these, by using an achievement and proficiency test. His findings indicated that the CLIL students greatly outperformed the EFL learners in grammatical correctness. Using the Lambda test to present the difference of achievement by percentages, CLIL learners scored 51% better in their use of grammatical structures. Overall, the test scores suggested that the CLIL learners were 60% better in their linguistic and communicative competence than their EFL peers were.

5. Vocabulary

CLIL approaches are considered especially beneficial in lexical development. Dalton Puffer claims that “CLIL learners possess larger vocabularies of technical and semi-technical terms and possibly also of general academic language which gives them a clear advantage over their EFL-peers” (Dalton-Puffer, 2008: 5).

Agustín-Llach and Canga (2014: 216) conducted research to compare the receptive vocabulary size and lexical growth of a group of CLIL learners and of traditional EFL learners. They studied the receptive vocabulary size of 58 learners in a CLIL programme and of 49 traditional EFL students. The 2k VLT was used as a tool of measurement. Results revealed that students’ receptive vocabulary sizes lie within the most frequent 1,000 words, however, CLIL students reached significantly higher vocabulary scores in the last grades tested. The vocabulary size of CLIL learners was increasing with each grade, which is why the researchers believe that the CLIL approach offers a benefit for vocabulary acquisition.

We also find important data concerning the relationship between learning and developing vocabulary and learning English in CLIL classes, among Iranian EFL learners of SAMA schools. The study proved that the students of SAMA school have the ability to develop and retain vocabulary better than ordinary school students because of the Content and Language Integrated Learning (CLIL) method and textbooks which are used for science and mathematics (Neda, Hamidreza, 2014: 2008). 40 CLIL students (in SAMA schools) and 40 students of an ordinary school participated in the study. The research method was quantitative and data were gathered through a researcher-made tool. In SAMA schools mathematics and science are taught in English and the rest of school curriculum is taught in Persian.

Merikivi and Pietila (2014: 32) have conducted the study relating to vocabulary size attained in two learning environments, in regular mainstream instruction and in CLIL classes.

The researchers compared receptive and productive vocabulary sizes of sixth-graders from both environments with the respective vocabulary sizes of corresponding ninth-graders using the Vocabulary Levels Test and the Productive Vocabulary Levels Test. The main finding was that CLIL students are characterised by a wide range of vocabulary, as CLIL offers learners more extensive and versatile exposure to the target language.

Another research on vocabulary in CLIL settings was conducted and interpreted by Xanthou (2011: 119). The researcher examined whether students involved in CLIL are able to learn content through the medium of L2 and simultaneously exhibit significant gains in L2 vocabulary knowledge. Two experiments were set up in two public primary schools. In each experiment, there were two groups of 6th grade students involved. Each teacher had to teach the same content to two different classes. The first class was taught content through L1 whereas the second class was through L2. The two teachers strictly adhered to the same lesson plans in order to control for differences in the teaching styles between them. The first group was taught three 80-minute science lessons through the medium of L2 English, while the second group was taught the same content through the medium of L1 Greek. Pre-tests were administered one week before treatment, while post-tests were administered four days after the day of attending the last lesson in order to examine retention. The outcomes demonstrated a significant effect of CLIL on L2 vocabulary knowledge of the experimental groups, which outperformed the control groups that were not exposed to CLIL.

We may also find positive results in relation to vocabulary learning in CLIL in the work by Seregely (2008: 29), who was comparing the results of CLIL students and learners in traditional EFL classes using five vocabulary tests and questionnaires. The main finding was that the CLIL students significantly outperformed their traditional peers.

An opposing point of view may be found in Seikkula-Leino (2007: 331) who quotes the findings by a Finnish researcher (Hamalainen, 1998: 54) concerning the development of vocabulary in the students' mother tongue from the second to fifth grade. The results proved that CLIL learners, especially in upper classes, demonstrated weaker vocabulary skills in comparison to their peers in traditional Finnish classes. The research included 139 pupils in CLIL group and 170 students in Finnish language teaching and the vocabulary test was focused on nature and the environment protection.

Summary

The following subsection of the article presents an overview of literature data relating to the effects of the CLIL approach on the process of language learning between 2007 and 2014. The following table juxtaposes the research findings with reference to European countries and language skills studied.

Table 2. The comparison of the results of CLIL and non-CLIL students

Country	Language skill	Results of CLIL students compared to non-CLIL students
Austria	Speaking	Superior
	Vocabulary	Superior
Finland	Reading	Superior
	Writing	superior / the same
	Grammar	Superior
	Vocabulary	superior / weaker
Germany	Writing	superior / weaker
	Speaking	Superior
	Grammar	Superior
Greece	Vocabulary	Superior
Norway	Reading	Superior
Poland	Reading	Superior
Spain	Writing	superior / weaker
	Speaking	Superior
	Vocabulary	Superior

Information found in the table suggest that CLIL literature points to many beneficial effects the approach has on the students' language skills. In this matter, CLIL has proven to be generally successful.

It may also be noticed that the most frequently studied language aspect was vocabulary development. The second position belongs to productive skills, both speaking and writing have been evaluated by many European researchers. In relation to receptive skills, it was reading which proved to be supported by CLIL approach. Finally, the area which appears to be the least frequently monitored in CLIL settings is grammar. The observations and results stated in the article may influence future researchers to pursue further studies in the field of CLIL with the hope that the data presented will encourage teachers to begin their own adventures with CLIL on a regular basis.

References

- Agustín-Llach M., Canga A. (2014), *Vocabulary growth in young CLIL and traditional EFL learners: evidence from research and implications for education*, "International Journal of Applied Linguistics", no. 26, p. 211–227.
- Burmeister P., Daniel A. (2002), *How effective is late partial immersion? Some findings from a secondary school program in Germany*, [in:] Burmeister P., Piske T., Rohde A. (ed.), *An Integrated View of Language Development*, Trier.
- Cummins J., Swain M. (1986), *Bilingualism in Education*, London.
- Dalton-Puffer C., Smit U. (2008), *Empirical Perspectives on CLIL Classroom Discourse*, Frankfurt–Wien.

- Ellis R. (2002), *Does form-focused instruction affect the acquisition of implicit knowledge? A review of the research*, “Studies in Second Language Acquisition”, no. 24, p. 223–236.
- Gassner D., Maillat D. (2006), *Spoken competence in CLIL: A pragmatic take on recent Swiss data*, “ViewZ – Vienna English Working Papers”, no. 15, p. 15–22.
- Genesee F. (1987), *Learning Through Two Languages. Studies in Immersion and Bilingual Education*, Cambridge.
- Hamalainen M. (1998), *Aidinkielen kehittyminen vieraskielisessä opetuksessa*, Turku.
- Hüttner J., Rieder-Bünemann A. (2007), *The effect of CLIL instruction on children’s narrative competence*, “ViewZ – Vienna English Working Papers”, no. 16, p. 20–28.
- Korpela L. (2013), *Learning English Grammar in Content and Language Integrated Learning: Comparing the Grammatical Proficiency of CLIL Students and Students Receiving Mainstream EFL Instruction*, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/42771> [access: 16.01.2020].
- Lasagabaster D. (2011), *English achievement and student motivation in CLIL and EFL settings*, “Innovation in Language Learning and Teaching”, no. 5, p. 3–18.
- Llinares A., Whittaker R. (2012), *The roles of language in CLIL*, Cambridge.
- Loranc-Paszylk B. (2009), *Integrating Reading and Writing into the Context of CLIL Classroom: Some Practical Solutions*, “International CLIL Research Journal”, no. 1, p. 47–53.
- Lyster R. (2004), *Differential effects of prompts and recasts in form-focused instruction*, “Studies in Second Language Acquisition”, no. 26, p. 399–432.
- Lyster R. (2007), *Learning and Teaching Languages Through Content. A counterbalanced approach*, Philadelphia.
- Mehisto P., Marsh D. (2008), *Uncovering CLIL*, London.
- Merikivi R., Pietila P. (2014), *The Impact of Free-time Reading on Foreign Language Vocabulary Development*, “Journal of Language Teaching and Research”, no. 5, p. 28–36.
- Merisuo-Storm T., Soininen M. (2014), *Students’ First Language Skills After Six Years in Bilingual Education*, “Mediterranean Journal of Social Science”, no. 5, p. 72–81.
- Mewald C. (2007), *A comparison of oral foreign language performance of learners in CLIL and in mainstream classes at lower secondary level in Lower Austria*, [in:] Dalton-Puffer C., Smit U. (ed.), *Empirical perspectives on CLIL classroom discourse*, Frankfurt am Main.
- Moore P. (2011), *Collaborative interaction in turn-taking: a comparative study of European bilingual (CLIL) and mainstream (MS) foreign language learners in early secondary education*, “International Journal of Bilingual Education and Bilingualism”, no. 14, p. 531–549.
- Muñoz C. (2007), *CLIL: Some thoughts on its psycholinguistic principles*, “Revista española de lingüística aplicada”, no. 1, p. 17–26.
- Neda Z., Hamidreza F. (2014), *The Effect of CLIL on Vocabulary Development by Iranian Secondary School EFL Learners*, “Procedia – Social and Behavioral Sciences”, no. 98, p. 2004–2009.
- Nikula T. (2007a), *Speaking English in Finnish content-based classrooms*, “World Englishes”, no. 26, p. 206–223.

- Nikula T. (2007b), *The IRF pattern and space for interaction: Comparing CLIL and EFL classrooms*, [in:] Dalton-Puffer C., Smit U. (red.), *Empirical perspectives on CLIL classroom discourse*, Frankfurt.
- Nikula T., Marsh D. (1999a), *Focus on the classroom*, [in:] Marsh D., Langé G. (ed.), *Implementing Content and Language Integrated Learning. A Research-driven TIE-CLIL Foundation Course Reader*, Jyväskylä.
- Nikula T., Marsh D. (1999b), *Language learning in CLIL*, [w:] Marsh D., Marshland B. (red.), *Learning with Languages. Professional Development Programme for Introducing Content and Language Integrated Learning*, Jyväskylä.
- Pérez-Vidal C. (2007), *The need for focus on form (FoF) in Content and Language Integrated approaches: An exploratory study*, “Revista española de lingüística aplicada”, no. 1, p. 39–54.
- Rahman H. (2001), *Kaksikielisen (suomi-englanti) ja suomenkielisen kuudennen luokan aidinkielen kirjoitelmien vertailua yhdyssanojen oikeinkirjoituksen osalta*, Helsinki.
- Roquet H. (2011), *A study of the acquisition of English as a foreign language: Integrating content and language in mainstream education in Barcelona*, Barcelona.
- Ruiz de Zarobe Y. (2008), *CLIL and Foreign Language Learning: A Longitudinal Study in the Basque Country*, “International CLIL Research Journal”, no. 1, p. 60–73.
- Seikkula-Leino J. (2007), *CLIL Learning: Achievement Levels and Affective Factors*, “Language and Education”, no. 21, p. 328–341.
- Seregely E. (2008), *A comparison of lexical learning in CLIL and traditional EFL classrooms*, Vienna.
- Skogen M. (2013), *Reading in CLIL and in regular EFL classes: to what extent do they differ in reading and strategy use?* Oslo.
- Spada N., Lightbown P. (2008), *Form-Focused Instruction: Isolated or Integrated?* “TESOL Quarterly”, no. 42, p. 181–207.
- Swain M. (1996), *Discovering Successful Second Language Teaching Strategies and Practices: From Programme Evaluation to Classroom Experimentation*, “Journal of Multilingual and Multicultural Development”, no. 17, p. 105–113.
- Xanthou M. (2011), *The impact of CLIL on L2 vocabulary development and content knowledge*, “English Teaching: Practice and Critique”, no. 10, p. 116–126.
- Zydatiŕ W. (2006), *Bilingualer Fachunterricht in Deutschland: eine Bilanz*, “Fremdsprachen Lehren und Lernen”, no. 36, p. 8–25.

Streszczenie

Wpływ zintegrowanego kształcenia przedmiotowo-językowego na sprawności językowe uczniów – przegląd literatury

Niniejszy artykuł zgłębia potencjał nauczania metodą CLIL i analizuje możliwe korzyści oferowane przez edukację dwujęzyczną. Prezentuje on przegląd literatury oraz gruntowną analizę badań w zakresie zastosowania metody CLIL w nauczaniu języków obcych. Literatura oceniająca programy CLIL, mimo ich ogólnego sukcesu, zwraca również uwagę na słabości uczniów w odniesieniu do sprawności produktywnych, zarówno mówienia jak i pisania oraz do kompetencji gramatycznych i socjolingwistycznych. Intencją autorki artykułu było przedstawienie dowodów dowodzących skuteczności nauczania metodą CLIL oraz zachęcenie przyszłych badaczy do dalszego zgłębiania tej tematyki.

Słowa kluczowe: Zintegrowane kształcenie przedmiotowo-językowe, nauczanie dwujęzyczne, efekty, uczniowie, sprawności językowe

Czasopismo „Językoznawstwo” publikuje na swych łamach materiały poświęcone aktualnym problemom współczesnej lingwistyki obejmujące zagadnienia systemu gramatycznego i leksykalnego, semantyki i pragmatyki językowej, leksykologii i leksykografii, gramatyki kontrastywnej, socjolingwistyki, kontaktów językowych, polityki językowej oraz procesów nauczania i uczenia się języków obcych.

The journal "Linguistics" publishes articles that examine current problems of contemporary linguistics and covers the grammatical and lexical system, semantics and language pragmatics, lexicology and lexicography, contrastive grammar, sociolinguistics, linguistic contacts, language policy as well as teaching and learning foreign languages.

